

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 3 (83)

Сєвєродонецьк
2018

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 * Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук Наказом МОН України від 07.10.2015 № 1021

3
2018

Редакційна колегія:

В. М. Комарницький – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаса Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **В. С. Гуславський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. О. Іваницький** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **Н. Р. Малишева** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ІДП НАН України, м. Київ, Україна); **О. В. Наден** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Є. О. Письменський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **М. А. Погорецький** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Ю. Д. Притика** – д-р юрид. наук, проф. (КНУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, проф. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **В. А. Устименко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН та НАПрН України (ІЕПД НАН України, м. Київ, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф., габілітований доктор юриспруденції (Польська академія наук, м. Варшава, Польща); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина)

*Рекомендовано до друку та до розповсюдження через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
(протокол № 2 від 24 вересня 2018 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401
☎ (факс): (06452) 9-07-77

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ 9

Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Блінова Г. О. Повноваження органів місцевого самоврядування як учасників інформаційних відносин.....	11
Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. <i>Стаття перша.</i> Про доцільність постановки проблеми й деякі питання методології та термінології. <i>Частина 3.</i> Про термінологію: новели дослідження (<i>початок</i>).....	20
Нестерович В. Ф. Предмет і метод виборчого права України.....	35
Павшук К. О. Виборчий омбудсман в Україні: перспективна новела для захисту виборчих прав	43

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Безкровний Є. А. Повноваження прокурора при представництві інтересів держави в суді через передбачені законом форми	52
Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Національне агентство з питань запобігання корупції на варті «попереднього» рубежу протидії корупції: основні проблеми та способи їх вирішення.....	60
Зайцев О. В., Філіпенко В. Р. Заохочувальні норми при регламентації державної зради: зарубіжний досвід	68
Карчевський М. В. Big Data та ефективність кримінально-правового регулювання.....	83
Павленко Т. А. Об'єкт злочину в доктрині кримінального права.....	90
Рось А. В. Закриття кримінального провадження: проблеми правової регламентації	102
Сичов С. О., Юхно О. О. Проблемні питання статусу керівника органу досудового розслідування в кримінальному процесуальному законодавстві України	111
Юхно М. О. Основні напрями генезису права на захист у кримінальному процесі України.....	121

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Берназюк Я. О. Строки звернення до адміністративного суду: проблеми теорії та практики	135
Іщенко І. В. Класифікація повноважень поліції щодо превенції ювенальної деліктності	142
Самбор М. А. Зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення: затребуваність, об'єктивність, якість (на прикладі проекту закону України № 5683)	152

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Загоруй І. С. Про класифікацію (групування) соціально-економічних прав: спроба критичного аналізу інтерпретації поколінь прав людини	164
Комарницький В. М. Принципи екологічного права: питання їх закріплення в екологічному законодавстві	174
Кравченко І. М. Правові аспекти критеріїв оцінювання кваліфікації й конкурентоспроможності найманого працівника та продуктивності його праці	182

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Бондар В. С., Кривонос М. В. Зміст та особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів	195
Бочковий О. В. Неефективність правоохоронної діяльності як наслідок нормативного перевантаження регламентації суспільних відносин	209
Борець Т. О. Організаційні й тактичні особливості проведення обшуку під час розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами	219
Волков І. А. Деякі аспекти попередження підрозділами внутрішньої безпеки злочинів, що вчиняють працівники Національної поліції України	225

Гусева В. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу	232
Зеленов Г. М. Забезпечення єдності судової практики під час кваліфікації дій винних осіб за частинами 1 та 3 статті 197-1 Кримінального кодексу України	240
Лисенко А. М., Лисенко І. В. Характеристика оперативної обстановки за лінією протидії терористичній діяльності	246
Недов Р. С. Стан наукових розробок з виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет	256
Пономаренко О. С. Наукова розробленість питання оперативно-розшукової протидії вимогам підрозділами кримінальної поліції	265
Плескач О. Ю., Сташак М. В. Розшук в Україні осіб, зниклих безвісти: стан наукових розробок	273
Савчук Т. І. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, учинених у районі проведення операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції)	281
Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Можливості розвитку криміналістичної науки в Україні з огляду на досвід США	289
Чумак В. В. Принципи та способи реформування поліції в Естонії	297
Шахова К. В. Проблемні аспекти оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів	302

Розділ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Батанов О. В. Конституційне регулювання місцевого самоврядування в Україні та державах-учасниках ЄС	309
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	313
------------------------------------	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS9

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Blinova G. Powers of Local Self-Government Bodies as Participants of Information Relations.....	11
Lytvynov O. Law as Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-Criticism. <i>Article One.</i> On the Expediency of Posing the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. <i>Part 3.</i> On the Terminology: Research (<i>the Beginning</i>)	20
Nesterovych V. Subject and Method of the Election Law of Ukraine	35
Pavshuk K. The Electoral Ombudsman in Ukraine: Promising Innovation for the Protection of the Electoral Rights.....	43

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Bezkrivnyi E. Prosecutor's Powers Representing the Interests of the State in the Court through the Forms Foreseen by the Law	52
Dudorov O., Movchan R. National Agency of Corruption Prevention Issues on the Guard of the "Former" Frontier of Corruption Counteraction: Main Problems and Means of their Solution	60
Zaitsev A., Filipenko V. Encouraging Norms of State Treason Regulation: Foreign Experience.....	68
Karchevskiy M. Big Data and the Effectiveness of Criminal Legal Regulation.....	83
Pavlenko T. The Object of the Crime in the Criminal Law Doctrine	90
Ros A. Closure of Criminal Proceedings: Problems of Legal Regulation.....	102
Sychov S., Yuhno O. Problematic Issues of the Status of the Head of Pre-Trial Investigation Body in the Criminal Procedural Code of Ukraine.....	111
Yuhno M. The Main Directions of the Genesis of the Right to Defense in the Criminal Process of Ukraine.....	121

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Bernazyuk Ya. Terms of Appeal to the Administrative Court: Problems of Theory and Practice	135
Ishchenko I. Classification of Police Powers in the Area of Juvenile Delinquency Prevention	142
Sambor M. Changes in the Code of Ukraine on Administrative Offenses: Demand, Objectivity, Quality (on the Example of the Draft of the Law of Ukraine №. 5683).....	152

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Zagorui I. About Classification (Grouping) of Socio-Economic Rights: Attempt of Critical Analysis of Interpretation of Human Rights Generations	164
Komarnytskyi V. Principles of Environmental Law: the Issue of their Consolidation in Environmental Legislation	174
Kravchenko I. Legal Aspects of the Criteria for Assessing the Qualifications and Competitiveness of the Employee and the Productivity of his work	182

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Bondar V., Kryvonos M. The Content and Features of the Subject of the Proof in Criminal Proceedings on Crimes in the Field of Trafficking of Fire Weapon and Ammunition	195
Bochkovyi O. Inefficiency of Law Enforcement Activity as Consequence of Normative Overloading of Public Relations Regulation.....	209
Borets T. Organizational and Tactical Peculiarities of the Search during Investigation of Illegal Taking Possession of Transport Vehicles	219
Volkov I. Some aspects of Preventing by the Internal Security Units Crimes Committed by the Ukrainian National Police Officers.....	225
Huseva V. The personality of the Victim as Element of Forensic Characteristics of the Encroachments on the Life of the Law Enforcement Officer	232

Zelenov G. Ensuring the Unity of Judicial Practice during Qualification of the Actions of Perpetrators in Parts 1 and 3 of the Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine	240
Lysenko A., Lysenko I. Characteristics of the Operational Situation behind the Frontier of Counteracting the Terrorist Activity	246
Niedov R. The State of Scientific Developments in the Detection and Investigation of Crimes Related to the Violation of Intellectual Property Rights Using the Internet Network	256
Ponomarenko O. Scientific Elaboration of the Issue of Operational-Search Counteraction of the Blackmail by the Criminal Police Units	265
Pleskach O., Stashchak M. Search for Missing Persons in Ukraine: State of Scientific Developments	273
Savchuk T. Forensic Characteristic of Mercenary-Violent Crimes Committed in the Area of Carrying out Operation of the Combined Forces (Anti-terrorist Operation).....	281
Stepaniuk R., Lapta S. Opportunities for the Development of Criminalistic Science in Ukraine Considering the USA Experience.....	289
Chumak V. Principles and Methods of Reforming Police in Estonia.....	297
Shakhova K. Problematic Aspects of Operatively-Search Criminal Proceedings Ensuring on the Fact of Committing Sexual Offenses	302

Section VI. SCIENTIFIC LIFE

Batanov O. Constitutional Adjusting of Local Self-Government in Ukraine and States-Participants of the EU	309
INFORMATION ABOUT AUTHORS	313

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОРЯДКУ ПОДАЧІ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ДО «ВІСНИКА ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е.О. ДІДОРЕНКА»

У науково-теоретичному журналі «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» публікуються матеріали, які відповідають вимогам Постанови президії ВАК України від 15.01.2003 № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, унесених до переліків ВАК України» (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 11) та Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1111 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України». Зокрема, наукова стаття має містити: постановку проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття; формування цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки із запропонованого дослідження та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

1. Статті приймаються українською або російською мовами обсягом від 8 до 15 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

2. У заголовку вказується УДК статті, її назва, ім'я, по батькові та прізвище автора (співавторів).

3. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті та оформлюються відповідно до вимог державного стандарту ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» та МОН України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії. – 2009. – № 5. – С. 26–30).

4. Після списку використаних джерел подаються анотації трьома мовами (українською та російською – близько 500 знаків, англійською – не менше 2000 знаків). Анотація має містити: прізвище, ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті, ключові слова (до десяти окремих слів або словосполучень).

Вимоги щодо надання матеріалів:

1. До редакції подаються наукові статті, що раніше не були опубліковані (розміщені) у друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до викладених вище вимог.

2. До рукопису додаються:

- інформаційна довідка про автора (співавторів), що повинна містити: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду, поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти;

- якщо автор не має наукового ступеня, додатково подається рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності.

3. Стаття, інформаційна довідка та скановані копії завірених належним чином (з потрібними підписами та печатками) документів надсилаються на адресу електронної пошти редакції (oonr_lduvs@meta.ua).

Ми працюємо на таких засадах:

1. Відповідальність за достовірність фактів, точність усіх посилань та якість перекладів покладається на авторів.

2. Редакція має право робити скорочення, редакційні зміни, відхилити статті.

3. Оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка» проводить редакційна колегія. Кожна з отриманих статей проходить обов'язкове внутрішнє, а в разі потреби – і зовнішнє рецензування.

4. При недодержанні перелічених правил підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його.

5. Подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, її розміщення в науково-теоретичному журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання.

6. Опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет.

7. Матеріали публікуються на безгонорарній основі. Плата за публікацію статей з авторів не утримується.

Телефон для довідок: (06452) 9-07-77.

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342.572

Г. О. Блінова

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК УЧАСНИКІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

У статті досліджено правове регулювання інформаційних відносин за участю органів місцевого самоврядування та коло їх повноважень; визначено недоліки та перспективи удосконалення відповідних нормативно-правових актів українського законодавства. Указано, що на сучасному етапі розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій діяльність органів місцевого самоврядування постійно удосконалюється: з'являються нові інформаційні послуги, підвищується якість інформаційного супроводження діяльності обласних, міських, сільських, селищних рад та їхніх виконавчих органів.

Ключові слова: органи публічної адміністрації, інформація, публічна влада, органи місцевого самоврядування, повноваження, інформаційні відносини.

Постановка проблеми. В умовах активних процесів децентралізації органи місцевого самоврядування набувають усе ширших повноважень та можливостей для їхньої реалізації. Процес децентралізації спрямований на наділення територіальних громад більшими ресурсами та мобілізацію їхніх внутрішніх резервів. На сучасному етапі розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій діяльність органів місцевого самоврядування постійно удосконалюється: з'являються нові інформаційні послуги, підвищується якість інформаційного супроводження діяльності обласних, міських, сільських, селищних рад та їх виконавчих органів. Ці зміни дають змогу органам місцевого самоврядування досить ефективно вирішувати питання місцевого значення. Водночас вітчизняне законодавство не системно регулює інформаційні відносини за участю органів місцевого самоврядування, що призводить до скарг громадян та судових справ про порушення органами місцевого самоврядування правил обігу інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повноважень органів місцевого самоврядування як учасників інформаційних відносин відображено в наукових працях таких учених, як В. Брижко та О. Кальченко [3], І. Бачило [1], М. Швець, Р. Калюжний, В. Гавловський, В. Цимбалок [17]; В. Копилов [5; 6], В. Нестерович [15; 16; 17], І. Чухлебов [13], О. Яременко [19]. На наш погляд, з огляду на проєвропейський вектор розвитку України вітчизняне інформаційне законодавство потребує ґрунтовного дослідження рівня визначення правового статусу органів публічної адміністрації загалом та органів місцевого самоврядування зокрема як суб'єктів інформаційно-правових відносин.

Формування цілей. Автор має на меті з'ясувати зміст інформаційної правосу́б'єктності органів місцевого самоврядування та їхніх повноважень як

учасників інформаційних відносин, визначених чинним вітчизняним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Сучасні правознавці здебільшого погоджуються зі статусом органів місцевого самоврядування як органів публічної адміністрації. Існує два підходи до визначення поняття «публічна адміністрація»: у вузькому та в широкому сенсі. Скажімо, Т. Білозерська зазначає, що відповідно до положень права Європейського Союзу вузьке розуміння публічної адміністрації визначає її як «регіональні органи, місцеві та інші органи публічної влади», «центральні уряди» та «публічна служба». Узагальнюючи, підкреслює, що широкий підхід до визначення «публічної адміністрації» в європейському праві відносить крім органів публічної влади, ще й органи, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції [2, с. 11]. Отже, на нормативному рівні Європейського Союзу переважає широкий підхід до визначення поняття «публічна адміністрація».

Чинне вітчизняне законодавство не містить визначення терміна «публічна адміністрація». Тільки концепція реформування публічної адміністрації в Україні, підготовлена Центром політико-правових реформ (ЦППР), і не оформлена як законопроект, визначає, що публічна адміністрація – це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, які відповідно до закону чи адміністративного договору мають повноваження забезпечувати виконання законів, діяти в публічних інтересах (виконання публічних функцій) [12]. З урахуванням запропонованого ЦППР визначення публічної адміністрації, що відповідає, на наш погляд, широкому тлумаченню в європейському праві, уважасмо за можливе визнавати органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та відповідні інші суб'єкти, що виконують публічні функції, органами публічної адміністрації. Отже, усі реформи у сфері інформаційного забезпечення діяльності органів публічної адміністрації безпосередньо впливатимуть і на органи місцевого самоврядування. В умовах децентралізації важливість якісного інформаційного забезпечення органів місцевого самоврядування підвищується [8]. Розглянемо загальні засади правового статусу цих органів як учасників інформаційних відносин.

Значна кількість вітчизняних науковців давали визначення інформаційно-правових відносин, зокрема В. Брижко та О. Кальченко [3, с. 86]; І. Бачило [1, с. 22]; М. Швець, Р. Калюжний, В. Гавловський, В. Цимбалюк [14, с. 88]; В. Копилов [5, с. 68; 6, с. 99], О. Яременко [18, с. 161]. Узагальнення визначених науковцями ознак інформаційно-правових відносин навів у своїй статті І. Чухлебов, а саме 1) суб'єктами відносин є люди, суспільство та держава; 2) виникають, розвиваються та змінюються в процесі інформаційної діяльності, тобто при одержанні, використанні, поширенні, зберіганні, зборі, обробці, накопиченні, пошуку, поширенні та споживанні інформації; 3) виникають відповідно до норм права і юридичних фактів; 4) основним предметом відносин є інформація як структурована, так і не

структурована, додатковими предметами відносин виступають інформаційні системи, інформаційні технології, засоби зберігання, забезпечення доступу до інформації та її захисту; 5) змістом відносин є інформаційні права та обов'язки [13, с. 148-149]. Саме остання ознака інформаційних відносин, на нашу думку, тісно пов'язана з правосуб'єктністю учасників інформаційних відносин.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює інформаційні відносини та визначає роль у них органів публічної адміністрації є Закон України «Про інформацію». Стаття 4 Закону України «Про інформацію» визначила суб'єкти інформаційних відносин, а саме: фізичні особи; юридичні особи; об'єднання громадян та суб'єкти владних повноважень, а об'єктом інформаційних відносин визначила інформацію [9; 4]. Стаття 1 Закону України «Про інформацію» суб'єктом владних повноважень визначає орган державної влади, орган місцевого самоврядування, інший суб'єкт, що здійснює владні управлінські функції відповідно до законодавства, зокрема на виконання делегованих повноважень [9]. Указані законодавчі положення чітко закріпили статус органів місцевого самоврядування як суб'єктів інформаційних відносин, наділених інформаційною правосуб'єктністю.

На думку А. Марушчака, інформаційна правосуб'єктність – це здатність суб'єкта інформаційних правовідносин мати інформаційні права та набувати своїми діями суб'єктивні інформаційні права й обов'язки, які складають зміст інформаційних правовідносин. Дослідник констатує, що зміст інформаційної правосуб'єктності для кожного суб'єкта інформаційного права відрізняється. Їх інформаційна правосуб'єктність також складається, як зазначає науковець, з інформаційної правоздатності, інформаційної дієздатності та деліктоздатності, тобто здатності нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення. Оскільки органи місцевого самоврядування є юридичними особами, то їх правоздатність, дієздатність та деліктоздатність настають практично завжди одночасно. На наш погляд, для органів місцевого самоврядування як і для органів державної влади за концепцією А. Марушчака, змістом інформаційної правосуб'єктності є компетенція як сукупність певних повноважень [7, с. 45-46]. Уважаємо, що такі загальні повноваження органів місцевого самоврядування розміщено в Законі України «Про місцеве самоврядування» [10].

Органи місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» мають в інформаційній сфері таку компетенцію: вимагати та отримувати інформацію від підприємства, установи та організації, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад з питань, віднесених до відання органів місцевого самоврядування (ч. 2 ст. 18); засновувати аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації відповідної ради, призначати й звільняти їхніх керівників тільки на пленарних засіданнях районної, обласної ради (п. 7 ч. 1 ст. 43), а також на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 8 ч. 1 ст. 26); заслуховувати інформацію прокурорів та керівників органів Національної поліції про стан законності, боротьби зі

злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності на відповідній території лише на пленарних засіданнях районної, обласної ради (п. 36 ч. 1 ст. 43) та на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 40 ч. 1 ст. 26); до власних повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить сприяння діяльності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (пп. 14 п. а ст. 30), а до делегованих повноважень вирішення відповідно до законодавства питань, пов'язаних з наданням Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, службових жилих приміщень, житлової площі та інших об'єктів, житлово-комунальних послуг; здійснення контролю за їх використанням та наданням послуг (пп. 11 п. б ст. 30); сесії ради проводяться гласно із забезпеченням права кожного бути присутнім на них, крім випадків, передбачених законодавством; порядок доступу до засідань визначає рада відповідно до закону; протоколи сесії ради є відкритими та оприлюднюються й надаються на запит відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 17 ст. 46); висновки й рекомендації постійної комісії, протоколи її засідань є відкритими та оприлюднюються й надаються на запит відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» (ч. 10 ст. 47); засідання тимчасових контрольних комісій ради проводять зазвичай закриті; депутати, які входять до складу тимчасової контрольної комісії, та залучені комісією для участі в її роботі спеціалісти, експерти, інші особи не повинні розголошувати інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з її роботою (ч. 3 ст. 48); орган або посадова особа, до яких звернено запит депутата, зобов'язані дати усну чи письмову відповідь на запит на сесії ради в строки й у порядку, установлені радою відповідно до закону; за результатами розгляду запиту рада приймає рішення (ч. 8 ст. 49); рада невідкладно інформує відповідну територіальну виборчу комісію про дострокове припинення повноважень депутата ради (ч. 1 ст. 49); результати поіменного голосування ради підлягають обов'язковому оприлюдненню та наданню за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»; на офіційному веб-сайті ради розміщують у день голосування й зберігають протягом необмеженого строку всі результати поіменних голосувань; акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також їх проекти підлягають обов'язковому оприлюдненню та наданню за запитом відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»; в актах та проектах актів органів та посадових осіб місцевого самоврядування не може бути обмежено доступ до інформації про витрати чи інше розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним чи комунальним майном, зокрема про умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримують ці кошти або майно, а також до іншої інформації, обмеження доступу до якої заборонено законом (ст. 59); органи та посадові особи місцевого самоврядування є підзвітними, підконтрольними й відповідальними перед територіальними громадами; вони періодично, але не менш як два рази на рік інформують населення про

виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність (ст. 75) [10].

Оже, активними учасниками зовнішніх інформаційних відносин у сфері діяльності органів місцевого самоврядування є підприємства, установи та організації, що є комунальними, а також ті, що не перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад; аудіовізуальні (електронні) засоби масової інформації відповідної ради, їхні керівники; прокурори та керівники органів Національної поліції; Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; населення; територіальна виборча комісія. Правовий статус зазначених суб'єктів як учасників інформаційних відносин визначаються у відповідних нормативно-правових актах. Водночас термін «населення», що використовується в Законі України «Про місцеве самоврядування», на наш погляд, потребує уточнення.

Відповідно до норм аналізованого закону активними учасниками внутрішньо інформаційних відносин в органах місцевого самоврядування є рада відповідного рівня, її виконавчі органи, голова ради, староста, постійні комісії ради та тимчасові контрольні комісії, секретар ради та депутати. Указані суб'єкти в інформаційній сфері наділені такими повноваженнями:

1) до відання виконавчих органів районних, обласних рад та сільських, селищних, міських рад належить ужиття потрібних заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до закону, інформування про них населення, залучення в установленому законом порядку до цих робіт підприємств, установ та організацій, а також населення (п. 15 ч. 1 ст. 44; пп. 6. п. б ст. 33); створення та забезпечення функціонування місцевих екологічних автоматизованих інформаційно-аналітичних систем, які є складовою мережі загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації (пп. 11. п. б ст. 33); до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить здійснення контролю за поданням відповідно до закону підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності відомостей про наявність вільних робочих місць; організації інформування населення про наявність підприємств, установ та організацій усіх форм власності в працівниках (пп. 11 п. б ст. 34); виконавчий апарат районної, обласної ради здійснює інформаційне, аналітичне забезпечення діяльності ради, її органів, депутатів, сприяє здійсненню відповідною радою взаємодії і зв'язків з територіальними громадами, місцевими органами виконавчої влади, органами та посадовими особами місцевого самоврядування (ст.58);

2) секретар сільської, селищної, міської ради скликає сесії ради; повідомляє депутатам і доводить до відома населення інформацію про час і місце проведення сесії ради, питання, які передбачають внести на розгляд ради; організовує підготовку сесій ради, питань, що вносяться на розгляд ради, забезпечує оприлюднення проектів рішень ради відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» та інших законів; забезпечує своєчасне доведення рішень ради до виконавців і населення, організує

контроль за їх виконанням, забезпечує оприлюднення рішень ради відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», забезпечує офіційне оприлюднення рішень ради, які відповідно до закону є регуляторними актами, а також документів, підготовлених у процесі здійснення радою регуляторної діяльності, та інформації про здійснення радою регуляторної діяльності (п.п. 2, 4, 5 ч. 3 ст.50);

3) депутат має право ознайомитися з будь-якими офіційними документами, що зберігаються у відповідних органах місцевого самоврядування, та робити виписки, копіювання цих документів (ч. 10 ст. 49); депутат має право звернутися із запитом до керівників ради та її органів, сільського, селищного, міського голови, керівників органів, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих або зареєстрованих на відповідній території, а депутат міської (міста обласного значення), районної, обласної ради – також до голови місцевої державної адміністрації з питань, віднесених до відання ради (ч. 7 ст. 49);

4) староста інформує сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради про результати здійснення контролю за станом благоустрою відповідного села, селища; отримує від виконавчих органів сільської, селищної, міської ради, підприємств, установ, організацій комунальної власності та їх посадових осіб інформацію, документи й матеріали, потрібні для здійснення наданих йому повноважень; не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу перед жителями відповідного села, селища на відкритій зустрічі з громадянами, а також на вимогу не менше половини депутатів сільської, селищної, міської ради староста інформує раду про свою роботу (ч. 1 ст. 54-1);

5) голова районної, обласної, районної в місті ради скликає сесії ради, повідомляє депутатам і доводить до відома населення інформацію про час і місце проведення сесії ради, питання, які передбачається внести на розгляд ради, веде засідання ради; забезпечує роботу щодо розгляду звернень громадян та доступу до публічної інформації; веде особистий прийом громадян; звітує перед радою про свою діяльність не менше одного разу на рік, зокрема про виконання Закону України «Про доступ до публічної інформації», здійснення державної регуляторної політики відповідно виконавчим апаратом районної, обласної ради, районної у місті ради, а на вимогу не менш як третини депутатів – у визначений радою термін; (п.п. 1, 13, 17 ч. 6 ст. 55) [10].

Предметом інформаційних відносин, що виникають за участю органів місцевого самоврядування, є відомості та інформація про час і місце проведення сесії ради, питання, які передбачається внести на розгляд ради; результати поіменного голосування ради; з питань, віднесених до відання органів місцевого самоврядування; про здійснення радою регуляторної діяльності; інформація про стан законності, боротьби зі злочинністю, охорони громадського порядку та результати діяльності прокуратури та органів Національної поліції на відповідній території; яка стала відома у зв'язку з роботою тимчасової контрольної комісії; про дострокове

припинення повноважень депутата ради; про витрати чи інше розпорядження бюджетними коштами, володіння, користування чи розпорядження державним чи комунальним майном, зокрема про умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб та найменування юридичних осіб, які отримують ці кошти або майно; для населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення; про результати здійснення контролю за станом благоустрою відповідного села, селища; про ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій; про наявність вільних робочих місць; інформація, документи й матеріали, потрібні для здійснення головою ради та старостою наданих йому повноважень, а також публічна, екологічна та інша інформація, обмеження доступу до якої заборонено законом.

Матеріальними носіями зазначених відомостей, що також виступають предметом інформаційних відносин за участю органів місцевого самоврядування, є протоколи сесії ради; рішення ради; документи, підготовлені в процесі здійснення радою регуляторної діяльності; висновки й рекомендації постійної комісії, протоколи її засідань; акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також їх проект; звіти рад перед територіальними громадами про свою діяльність; місцеві екологічні автоматизовані інформаційно-аналітичні системи; офіційні документи, які зберігаються у відповідних органах місцевого самоврядування; звернення громадян тощо.

Проведений аналіз Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» з питань регулювання повноважень органів місцевого самоврядування в інформаційній сфері свідчить про широкий спектр інформаційних відносин, у яких беруть участь ці суб'єкти. Водночас цей нормативно-правовий акт регулює інформаційні відносини за участю органів місцевого самоврядування лише фрагментарно, відсутні норми, що відображають інформаційну політику цих органів та систематизують процеси їх інформаційного забезпечення. Через несистемність та розпорошеність норм, що регулюють інформаційні відносини за участі органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, потребує додаткового методичного опрацювання практики інформаційного забезпечення цих органів та вирішення конфліктних ситуацій у цій сфері.

Висновки. Вищенаведене свідчить про відсутність системного підходу до регулювання інформаційних відносин органів місцевого самоврядування, оскільки Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» не визначає інформаційну політику органів місцевого самоврядування, а також ключові етапи інформаційного забезпечення порядку створення, наділення компетенцією, функціонування, реорганізації, кадрової політики, припинення діяльності цих органів. В аналізованому законі демонструється фрагментарне регулювання інформаційної компетенції органів місцевого самоврядування, відсутня концептуальність та системність викладення повноважень в інформаційній сфері органів публічної адміністрації. Така ситуація обумовлена недостатнім рівнем визначення інформаційних потреб

та інтересів органів місцевого самоврядування, інформаційно-технічних, організаційних та юридичних засобів їх реалізації. З огляду на зазначене вважаємо за потрібне розробити та внести відповідні зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», а також прийняти Закон України «Про інформаційне забезпечення органів публічної адміністрації», у якому визначити їх інформаційні потреби, інтереси, повноваження, засади інформаційного забезпечення цих органів, їхніх підрозділів та посадових осіб, інформаційно-технічні, організаційні, правові засоби реалізації відповідних повноважень та відповідальність за правопорушення в інформаційній сфері.

Використані джерела:

1. Бачило І. Л. Информационное право: основы практической информатики. Учебное пособие. Москва, 2001. 234 с.
2. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. *Форум права*. 2007. № 2. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07btodei.pdf>.
3. Брижко В. М., Кальченко О. М., Цимбалюк В. С. Інформаційне суспільство. Дефініції / за ред. проф. Р. А. Калюжного, М. Я. Швеця. Київ : Інтеграл, 2002.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про інформацію» від 13 січня 2011 року № 2938-VI. *Голос України* від 09.02.2011. № 24.
5. Копылов В. А. Информационное право: учебник. Москва, Юрист, 2002. 68 с.
6. Копылов В. А. О структуре и составе информационного законодательства. *Государство и право*. 1996. № 6. С. 99-101.
7. Марущак А. І. Поняття суб'єктів інформаційних правовідносин та їх класифікація. *Правова інформатика*. № 4 (12). 2006 С. 44-48.
8. Про добровільні об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 року № 157-VIII. *Голос України* від 04.03.2015 № 39.
9. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. №48. Ст. 650.
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР. *Голос України* від 12.06.1997.
11. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 6.
12. Реформа публічної адміністрації в Україні: Проекти концепції та законів / упоряд. І. Коліушко, В. Тимошук. Київ, 2005. 192 с.
13. Чухлебов І. О. Інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4 (76). С. 146-156.
14. Швець М., Калюжний А., Гавловський В., Цимбалюк В. Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування. *Право України*. 2001. № 7. С. 88.
15. Нестерович В. Ф. Вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів: проблеми конституційної теорії та практики: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 736 с.
16. Нестерович В. Ф. Виборче право України: підручник. Київ : Ліра-К, 2017. 504 с.

17. Нестерович В. Ф. Інституційне утвердження електронних петицій в Україні в контексті зарубіжного досвіду. *Віче*. 2015. № 22. С. 18-23.

18. Яременко О. І. Інформаційні відносини як предмет правового регулювання: теоретичний аспект. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. С. 156-161.

19. Яременко О. І. Правова ідентифікація суб'єктів владних повноважень у системі інформаційних відносин. *Інформація і право*. 2015. № 3(15). С.11-18.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2018

Блинова А. А. Полномочия органов местного самоуправления как участников информационных отношений

В статье исследуется правовое регулирование информационных отношений с участием органов местного самоуправления, круг их полномочий, определяются недостатки и перспективы совершенствования соответствующих нормативно-правовых актов украинского законодательства. Указано, что на современном этапе развития информационно-телекоммуникационных технологий деятельность органов местного самоуправления постоянно совершенствуется: появляются новые информационные услуги, повышается качество информационного сопровождения деятельности областных, городских, сельских, поселковых советов и их исполнительных органов.

Ключевые слова: органы публичной администрации, информация, публичная власть, органы местного самоуправления, полномочия, информационные отношения.

Blinova G. Powers of Local Self-Government Bodies as Participants of Information Relations

The article examines the legal regulation of information relations with the participation of local governments, the scope of their powers, identifies shortcomings and prospects for improving the relevant legal acts of Ukrainian legislation. It is indicated that at the present stage of development of information and telecommunication technologies the activity of local self-government bodies is constantly being improved: new information services appear, the quality of information support of the activity of oblast, city, village, village councils and their executive bodies increases.

It is noted that active participants of external information relations in the sphere of activity of local self-government bodies are enterprises, institutions and organizations that are communal, as well as those that are not in communal ownership of the respective territorial communities; audiovisual (electronic) media of the relevant council, their leaders; prosecutors and heads of the National Police; State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine; people; territorial election commission. The legal status of these entities as participants in information relations will be determined in the relevant regulatory and legal acts.

The author proposes to develop and make appropriate amendments to the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine", as well as to pass the Law of Ukraine "On Information Provision of Public Administration Bodies", which defines their information needs, interests, powers, principles of information provision of these bodies, their subdivisions and officials, information and technical, organizational, legal

means of realization of corresponding powers and responsibility for offenses in the information sphere.

Keywords: bodies of public administration, information, public authority, local self-government bodies, authorities, information relations.

УДК 340.12

О. М. Литвинов

**ПРАВО ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ: СПРОБА
КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ САМОКРИТИКИ.
Стаття перша. ПРО ДОЦІЛЬНІСТЬ
ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ Й ДЕЯКІ
ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ТА ТЕРМІНОЛОГІЇ.
Частина 3. ПРО ТЕРМІНОЛОГІЮ: НОВЕЛИ
ДОСЛІДЖЕННЯ (початок)**

Подано тлумачення термінопонять, запропонованих уперше в процесі дослідження права як феномена культури, які також аналізуються у взаємозв'язку з методологічними проблемами формування та здійснення культурологічного підходу у філософії права. Спираючись на сутнісну відмінність людини від інших істот – розум як основу культури насамперед правової – надало можливість складні процеси транзитивних суспільств, зокрема й українське, означити новими термінопоняттями. Серед них головними є «вторинні культури» (як характеристика культур імітаційних), «другий осьовий час» (зі смисловим стрижнем ідеї прав людини), «соціальна фікція», «соціальний паразитизм», «негатив-патерналізм», «етос наживи», «люди минулого» (як тиск вторинних культур на сьогодення). Попри іноді скептичне ставлення до них з боку певного кола юристів, доведено їх евристичну потужність у вирішенні реальних проблем у правовий спосіб.

Ключові слова: право, культура, філософія права, «вторинні культури», «другий осьовий час», «соціальна фікція», «соціальний паразитизм», «негатив-патерналізм», «етос наживи», «люди минулого».

Постановка проблеми. Цей текст є продовженням двох попередніх частин статті, де автор обґрунтував концептуальний підхід, що спирається на поняття культури, у вигляді узагальнювальних відповідей на критичні зауваження, висловлені в процесі його обговорення [1; 2]. Він, як і наступний текст, буде присвячений найбільш складному в такому сенсі питанню – новій термінології, тобто тим поняттям концептуального характеру, що потребували означення в авторському баченні певних процесів або їх аспектів. Пояснити це не є складним, бо ми в останні два-три десятиліття стикнулися з явищами і стали свідками процесів, значна частина яких не тільки для нас, а й для всього світу є досить незвичайною, іноді навіть несподіваною. З іншого боку, результат визволення волі й енергії великих мас людей від надзвичайно потужного мілітаризованого тиску тоталітарного політичного режиму виявив реальне обличчя народів, які проголосили себе «націями», але залишилися ще в сервільному стані: сучасна політична нація є спільнотою вільних людей, а ця зазначена термінологічна невідповідність вербального фактичному є не тільки прикладом, а й однією із засадничих

причин визначення проблематики, пов'язаної з потребою нових термінопонять, що означали би нашу нову реальність, зокрема й правову. Тут автор із шанобливою вдячністю згадує пораду одного з найяскравіших сучасних російських філософів, представника покоління «шістдесятників» Е. Ю. Соловйова, надану під час занять у Міжнародній літній філософській школі «Філософія права для відкритого суспільства» у Києві 1999 року. Цей видатний філософ права й історик інтелектуальної культури радив не боятися вводити нові терміни для висловлення своєї думки, якщо бракує тих, якими вже послуговуються. Треба їх тільки належно обґрунтовувати. Як видається, наша дійсність надає навіть надто багато підстав для цього, і стосується це насамперед політичного життя й стану правової реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До поданих у Частинах першій і другій цієї статті наукових поглядів та огляду деяких джерел насамперед іноземних тут додаю лише короткий коментар і згадування авторів – філософів права, у яких термінологічна проблематика є однією з вагомих як у суто прикладному сенсі (використання), так і в науково-теоретичному (звернення до питань термінології та тлумачення понять).

Коментар. Суто термінологічна проблема не є предметом досліджень автора, але вона не може не виникати, оскільки намагання знайти нове в загальному предметному полі будь-якої науки приводить до звернення зокрема й до нових термінів. Розділимо ці предметні поля: філософія права не може не бути дотичною до юридичної лінгвістики, як і всі інші юридичні науки, але така робота має насамперед герменевтичну спрямованість, тобто не йдеться про створення нових лексичних одиниць. Стосовно ж останнього, то тут теж здебільшого переважає запозичення термінопонять із західної філософії права й правознавства загалом, оскільки процес долучення до світової соціальної та гуманітарної думки триває, і він не є легким. Вітчизняна філософія права також має здобутки, намагаючись подолати наше постійне відставання, насамперед методологічне, від вільної думки, тобто думки вільних народів. Крім відомих і визнаних досягнень у філософії права А. Козловського, С. Максимова, С. Рабіновича, О. Стовби, О. Тихомирова та інших провідних вітчизняних науковців, у запропонованому ракурсі є вельми цікавими розвідки О. Балинської («зняття» радянського ідеологічного «табу» з біхевіористського напрямку), А.Токарської (загострення уваги на комунікаційних проблемах сучасного праворозуміння, охопно й з лінгвістичною складовою). Суто новели в цій сфері пропонують П. Рабінович, академік теорії права, «який філософствує», зі своєю послідовницею Т. Дудаш. У культурологічному напрямку досить інтенсивно працює С. Сливка, концептуальні побудови якого, як і їх термінологічні втілення, часто викликають багато запитань, утім, це стосується й автора цих рядків. Проте головною відмінністю моєї позиції є її принципова раціональність і критичність, на відміну від компліментарного, ще й з елементами ірраціоналізму та, як на мою думку, еkleктичного підходу цього відомого львівського науковця. Є в цій еkleктиці й вельми тривожні ознаки мішанини суто радянського типу мислення з традиціями східних культур, що тяжіють до ієрархізації суспільного життя та консервації й відновлення становості в

організації соціуму, де апеляція до сучасної термінології ліберально-правового гатунку має переважно ритуальний, а не сутнісний характер. Але творчість С. Сливки та його послідовників, а також деяких інших сучасних вітчизняних учених, потребує щодо цього досить кропіткого аналізу й суто раціональної наукової оцінки, що не є завданням цієї статті.

Формування цілей. Як уже зазначалося, головною метою розгляду питання термінології є уточнення термінопонять, на яких ґрунтується загальна концепція тлумачення права як феномена культури, що запропонована автором [2, с. 39–40]. У попередній частині статті йшлося здебільшого про термінопоняття, що широко вживаються в науковій літературі, у запропонованій частині (поділеній на «початок» і «закінчення») – про такі, що є авторськими конструкціями. Тому метою цього і наступного текстів є роз'яснення змісту авторських новел у контексті отриманих критичних зауважень та, відповідно, певні уточнення порівняно з попередніми текстами, де їх було використано.

Виклад основного матеріалу. Зазначена невідповідність вербального втілення як визначення певних предметів, явищ і процесів стосується не тільки поняття нації, як то зазначено, а загалом є характеристикою того типу культур, що їх пропонується визначати як «вторинні». Поняття «вторинних культур» або «культур вторинних смислів» є одним із засадничих у концептуальних побудовах, які запропонував автор, оскільки стосується насамперед нашої країни. Досить складно суто психологічно сприймати таку термінологію як визначення, а значить й оцінку того, що звичайно називаємо «своїм» або «нашим» (це викликало й викликає несприйняття). Утім, воно – це сприйняття – є переважно емоційним, тому раціональне обґрунтування своєї позиції, пов'язане ще й зі східним ареалом культур (чи то коротко – Схід) [3, с. 89–134] можу посилити лише додатковим аргументом, а саме: проведенням смислової паралелі з іншими періодами вітчизняної історії, починаючи з часів ще до Київської держави, потім цього, створеного скандинавським мечем об'єднання багатьох різноманітних племен, які тим же мечем було приєднано до східної для Європи версії одного з найвпливовіших юдейських учень, що отримало назву християнства. Але це видатне досягнення людського духу за усталеною традицією також сприймається в контексті невідповідності вербального та фактичного, що значно обумовлює й ту вторинність, про яку йдеться. Відторгнення права як інструмента налагодження спільного життя, тобто права як однакових для всіх і раціонально обґрунтованих правил співіснування, є свідченням не тільки некреативності згаданого контексту постійної загальної імітації діяльності, а й поясненням постійного запозичення всього в інших народів, принизливого і по суті, і по формі. А на сьогодні, як на мене, чергове тотальне зубожіння майже всього населення країни на тлі нескінченного бенкету як способу життя владної верхівки й неможливість змінити ситуацію, попри всі спроби, з Революцією Гідності зокрема, чи не є таким же черговим доказом вікової неспроможності людей, які живуть на такій благословенній землі, налагодити людське життя? Як і доказом того, що сам

тип людини, який є нашим співвітчизником і нашим сучасником, не відповідає тим гаслам, які він проголосив і водночас до них не має віри, оскільки спосіб буття не надає приводів для іншого висновку? Але про тип людини трохи згодом.

Відповідно до зазначеного наша належність до «вторинних культур», як видається, є очевидною. Зауважимо тільки, що йдеться насамперед про право в зазначеному сенсі, імітаційний характер якого демонструє сьогодні як таке собі нескінченне пролонгування сервільних традицій минулого. Тут лише зазначимо, що ми належимо до переважної більшості країн світу, але чи може нас це втішити? Особливо, якщо зважити на загальну тенденцію поступового зменшення цієї більшості, оскільки принципи права персоналістичного спрямування стають усе більш впливовими у світі, якщо апелювати до змісту конституцій переважної ж кількості держав світу. Навіть у неліберальних країнах з виразними ознаками авторитаризму, щонайменше, використовується термінологія з кола проблем прав людини. Тим більше, що людство, попри всі атаки архаїчних ірраціональних способів мислення та дії (на кшталт злочинних дій, охоплюючи й війни), є об'єднаним загальною ідеєю визволення кожної людини від пут різноманітних видів рабства, яка й отримала цю назву прав людини.

Подолання цієї філософською ідеєю спротиву фактично тваринних інстинктів володарювання через придушення волі Іншого дало змогу цей процес об'єднання людства визначити як «другий осьовий час» (за прикладом К. Ясперса, який аналогічний процес, але на тлі філософських ідей релігійного гатунку, що відбувся дві з половиною тисячі років тому, назвав «осьовим часом» [4, с. 33–37]). «Другий осьовий час» хронологічно визначається як період з початку доби Модерну, тобто приблизно з XVI-XVII століть до сьогодні, коли відбувається юридизація (формальне легітимне втілення) філософської (природно-правової) ідеї рівних прав кожної людини (процес, що досліджують й у вітчизняній філософії права [6]). Підтвердженням цього є її наявність у конституціях більшості країн світу, а «Загальна декларація прав людини» 1948 року стала символом перемоги людського (раціонального та гуманістичного) начала в людині над її тваринними інстинктами (біологічним началом) у глобальному масштабі.

Значна кількість зауважень стосовно такої запропонованої оцінки й визначення зазначеного періоду з правового погляду стосувалися того, що можна назвати констатацією реального стану речей або фактичністю, звісно, малися насамперед реалії нашого сучасного життя. Як відповідь на ці, звичайно, слушні зауваження, пропоную частину тексту виноски 371 Розділу 3 своєї головної монографії з проблематики, що розглядається (у підрозділі, присвяченому геніальному Г. Гроцію, якого б я назвав Моцартом правознавства): «Уважаємо за доцільне запропонувати тут конспект таких міркувань як «розширення» «проблемного поля» головної ідеї «другого осьового часу». Окремим сюжетом, породженим життям Г. Гроція, може бути дослідження його критичності та, відповідно, раціональності, що стала причиною численних негараздів, відомих з біографічних даних, а для нас важливим є цей урок, коли таке адекватне сприйняття дійсності індивідом

погрожує репресивними діями оточення (такий собі середньовічний мотив), як колись це відбулося і з ним, і з іншими людьми, що мислили раціонально та критично» [3, с. 356]. У нас найвідомішим сюжетом є (було) ставлення до так званих «дисидентів», коли це слово було лайливим за радянських часів, як сьогодні лайливим у наших північних сусідів є слова «ліберальний», «толерантність» і «опозиція».

Тому далішим дослідницьким сюжетом стає те, що ми можемо визначити як «правову хронологію», що не збігається з хронологією формально-темпоральною, і тоді, попри наявність автомобілів, літаків, комп'ютерів тощо значна кількість сучасних суспільств опиняється не в ХХІ столітті, а в століттях ХVІІ чи ХVІІІ через перевагу в них чинників ірраціональних та аморальних. Звідси додаткове підтвердження доцільності поняття «люди минулого», що ми його пропонуємо в цьому дослідженні. Далі – підтвердження констатації належності до «другого осевого часу» також не всіх суспільств, що хронологічно існують паралельно з раціонально побудованими, передусім у правовому сенсі. І останнім може бути питання загрози з боку більш примітивних суспільств, які, використовуючи досягнення суспільств правових, спрямовують їх проти них же, оскільки примітивізм завжди є агресивним (зокрема, це безпосередньо стосується таких ірраціонально-кривавих явищ, як «ГУЛАГ» або придушення повстань «тамбовських» та інших «куркулів», а для нас ще й голодомор). Констатація останнього, тобто агресивності примітивізму (та редуccionізму як прояву низького рівня розвитку культури) є особливо важливим (охопно з питанням національної безпеки), з огляду на територіальну та ментальну «межовість» України, про що вже йшлося [3, с. 100]. Г. Гроція, як відомо освіченим юристам, було покарано саме за його раціональну (до речі, і водночас культурологічну, з бездоганним посиленням на авторитети, зокрема й Біблію, з огляду на вимоги часу) критику наявного стану речей та доведення природно-правових засад існування прав людини (про його внесок у справу міжнародного права у вигляді створення науки міжнародного права, спираючись саме на проблематику «війни і миру», хай читають наші російські колеги: інакше кажучи, цей видатний голландський правознавець ХVІІ століття є більше нашим сучасником, ніж значна кількість російських та, на превеликий жаль, певна кількість і вітчизняних правознавців, до яких може бути застосований термін «люди минулого», що його згадано в наведеній цитаті та буде розглянуто згодом).

Зіткнення змістовного наповнення та смислів «другого осевого часу» і «вторинних культур» має нескінченно багато проявів і виразів, один з яких, можливо найважливіший у процесах соціально-правової реальності, було запропоновано означити як «негативна селекція», тобто стратифікація не на основі об'єктивних особистісних переваг, а на основі ознак, що безпосередньо не стосуються функціонального призначення певного виду діяльності. Інакше кажучи, це можна тлумачити як тиск традиційного суспільства на суспільство відкрите, що формується, і нездатність подолання такого становища у вторинних культурах відбивається в усіх сферах життя,

зокрема в системі освіти з відповідними, переважно негативними, наслідками [5]. Таке визначення – «негативна селекція» – також можна вважати новим термінопоняттям, але оскільки стосовно процесів правової реальності він має непряме значення, то я не вважав за доцільне вносити його до своїх нових філософсько-правових понять (тобто з претензією на значущість у правознавстві загалом). Утім, для характеристики процесів соціальності у вторинних культурах це поняття має ключове значення, оскільки на нього можна покласти головне навантаження щодо пояснення причин постійних негараздів у народів – представників таких культур, зокрема низький рівень життя і навіть зубожіння переважної кількості людей. У нашій політичній публіцистиці такий стан речей відбився у відомій «формулі»: «жити й діяти «по поняттям», а не «за законом», що і формує соціальну ієрархію. Неминуча кримінальна складова цієї «формули життя» у межах культурологічного підходу пояснюється тим, що культура як концентрована раціональність поступово виводить за свої межі дії, що загрожують їй – культури – найбільшій цінності, тобто людині. Розхитування раціонально-правових основ суспільного життя має тваринно-інстинктивні засади, тому кримінальне і нелюдське є синонімами. Звідси – потребує додаткового роз'яснення й ціла низка понять на кшталт «кримінальної культури» або «субкультури», якщо його зіставляти з поняттям культури «правової». Неусувність біологічного (зокрема й підсвідоме) в людині не може бути підставою для реабілітації кримінального, що є одним з висновків, який відрізняє культурологічний підхід до осмислення права від усіх інших, включаючи й антропологічний. Утім, подальший розвиток такої методологічної позиції не є завданням цього тексту; уважаю її досить обгрунтованою в попередніх працях [3; 7; ін.].

Негативна селекція породжує безліч проблем суспільного життя, з яких на сферу права особливо впливають «соціальні фікції» та «соціальний паразитизм».

Для «соціальних фікцій» найбільш адекватним однозначним відповідником є відоме постмодерністське поняття «симулякр», що має, проте, більш широке значення, оскільки – у контексті моєї концепції – стосується якості всіх процесів і явищ вторинних культур. Змістовно соціальні фікції характеризуються насамперед постійними «зсувами смислів» у бік буденної свідомості, значна частина яких у сучасних умовах є криміналізованою через примітивізацію (редукування смислів до минулих, простіших підходів). Стихія ірраціонального зі спіранням на міфологічне мислення, що панує в різних сферах буття, у сфері права стає протидією адекватності в будь-якій іншій, що особливо виразно проявляється у впливі на економіку (тому бідні країни – це країни неправові, а ще доповнимо, і з низьким рівнем моральної культури). Але фіктивність як несправжність і неадекватність у постійних спробах її юридизації в країнах вторинних культур атакує раціональність уже від імені загального, тобто держави, яка сама теж набуває багатьох рис фіктивності. Як окремих випадок такої фіктивності, назовемо неправедні судові вироки, які виносяться свідомо, і є проявами корупції (зокрема й рейдерство, до речі, один з найяскравіших

прикладів криміналізації, про яку йдеться, оскільки рейдерство у правових державах є цілком легальним, бо виражає лише юридичну констатацію результатів відкритої конкуренції).

Недостатність розробки поняття «соціальна фікція», як на те мені вказувалося, може бути пояснено тим, що воно, маючи більше соціально-філософський зміст (тобто, відбиваючи загально соціальні процеси, а не тільки процеси юридичні), потребувало насамперед саме логічного обґрунтування для дальшого оперування вже у правознавстві як допоміжний дослідницький інструмент. Але інструмент необхідний, оскільки без його застосування пояснення деяких вельми розповсюджених антиправових дій (передусім такої соціальної хвороби, як корупція) і виглядає, і є недостатнім, а значить протидія їм не може бути ефективною. Треба знову наголосити – цей прояв буденної свідомості як невідповідність відповідей та дій викликам життя в культурах вторинних смислів є надто розповсюдженим, охоплюючи й таку сферу здавалося б концентрованої раціональності, як наука, про що свідчить, зокрема, й відомі тенденції розвитку вітчизняної науки.

Таку саму роль потрібного інструмента в дослідженні права як феномена культури відіграє й термінопоняття «соціальний паразитизм». Воно відбиває дуже розповсюджене в країнах вторинних культур явище, яке я сформулював як *«визначення тих видів діяльності, які є юридично формалізованими, але не мають реального суспільного навантаження, оскільки фактично йдеться про імітацію їхньої позитивної значущості»* [3, с. 177]. Це є результатом слабкої раціональної складової принципів побудови та функціонування суспільств вторинних культур, що стає причиною повернення до спрощених форм існування та співіснування, аж до таких, що притаманні спільнотам у природному стані. Найбільш дієвим способом його діагностики є функціональний підхід або, інакше кажучи, оцінка будь-якої діяльності з точки зору відповідності, раціональності, ефективності, необхідності тощо для загалу, спільноти, суспільства, держави, що не унеможливує й урахування інтересів індивіда, якщо вони не суперечать загальним. Навіть більше, соціальний паразитизм можна вважати однією з форм рабства (використання результатів праці інших людей без відшкодування ціни цієї праці), значною мірою новою, оскільки він своє справжнє тло маскує під несправжні соціальні потреби, надто часто навіть юридично оформлені (як продовження радянського способу надексплуатації людини ця форма рабства потребує спеціального дослідження в культурологічному аспекті, де провідну роль відіграють православні традиції). Тут бачимо кричущі порушення і принципу справедливості, і права, якщо згадати єдине етимологічне джерело цих понять, а саме: *ius* латиною є останнім наріжним каменем у фундаменті розуміння права і справедливості будь-якою мовою. На постійні запитання й зауваження стосовно можливості різного (неоднакового) розуміння справедливості (отже, і права також), можна відповісти так: тлумачення цього надважливого та надпринципового поняття, що має категоріальний статус у

багатьох соціальних науках, може відрізнятись з різних причин, але його класичне визначення (що належить одному з прабатьків європейської раціональності Піфагору) не може зникнути аж ніяк (як і нерозривність самої справедливості з правом). Нагадаю, що цей геній думки, який і сьогодні формує мислення людей на всій планеті Земля, тобто всього людства (згадаймо наші шкільні знання з арифметики та геометрії тощо), тлумачив справедливість як «відплату рівним за рівне». Для розуміння змісту поняття «соціальний паразитизм» тепер треба лише зазирнути в будь-який тлумачний словник (стаття «паразит» чи «паразитизм»). Не утримаюся від посилання на дуже цікаве джерело – «Російсько-український словник правничої мови», створений першими вітчизняними академіками, правниками і філологами в неймовірно важких умовах початку 20-х років минулого століття під орудою славетного Агатангела Кримського: «**Паразит** – паразит, чужоїд, що живе чужим коштом» та «**Паразитный** – паразитний, чужодійний, трутневий» [8, с. 115].

Підсумуємо, останній – «паразитний» – сюжет у формі запитання: виявлення «паразитів-чужоїдів» та протидія їх діяльності чи не є завданням права як системи права, охоплюючи й правознавство як юридичну науку? Здається, відповідь на нього є очевидною, оскільки само запитання, як кажуть у такому разі, риторичне.

Наступні новели, запропоновані для обґрунтування концепції права як феномена культури (в актуальному для нашого сьогодення ракурсі розгляду проблеми), – «негатив-патерналізм», «етос наживи» та «люди минулого». Вони є певною мірою конкретизацією попередніх – «соціальної фікції» та «соціального паразитизму»: «негатив-паразитизм» як культурологічна характеристика державного ладу – переважно в юридичній площині; «етос наживи» як визначення тиску буденної свідомості через необмежене споживацтво, надто часто хижацьке – у площині морально-етичній; «люди минулого» як продовження домінування некреативної частини населення з соціальними орієнтирами феодально-радянського штибу – в екзистенційно-психологічній.

Не є відкриттям констатація, що ментальний склад переважної частини населення, а також дії політичної еліти в нашій країні демонструють переважання в організації та регулюванні соціальних відносин чинників феодального і навіть архаїчного характеру, що гальмує поступ у бік раціональної структуризації суспільства. А головне – таке становище набуває статусу норми, яка замінює й норми поведінки, моралі, навіть норми права і в ситуаціях повсякденного життя, і в ситуаціях суспільних та державних. З огляду ж на постійну кримінальну складову таких дій, стає зрозумілою надскладність вирішення проблем, що їх постійно висуває життя, особливо з урахуванням того, що у сфері права нехтування законом та його порушення стає одним з привілеїв владної верстви, можливо найбільш важливим, але й найбільш руйнівним для суспільства і для держави, оскільки умовою досягнення успіху, а часто навіть виживання в такому суспільстві, стають дії за межами права та навіть закону. Відбувається не тільки підміна смислів дій з обов'язковим для вторинних культур їх спрощенням, а й персональний

відбір відповідно до умов такого існування та принципів взаємодії. Неприродна стратифікація, тобто відбір не за принципами переваги раціональних та моральних критеріїв із занедбанням агональної спрямованості (конкуренції), є додатковим чинником не тільки їх реальності, а й можливості загострення форм взаємодії між різними верствами суспільства. Інше кажучи, через перекручення смислів у взаємодії відбувається селекція – відбір до панівної верстви осіб – за критеріями, де вагомою, часто необхідною є та сама кримінальна складова, про обов'язкову наявність якої у формах взаємодії в суспільствах вторинних культур було сказано раніше. Так відбувається «негативна селекція». Вона створює й нераціональну, некреативну, неноваційну, нединамічну структуру влади, де головну роль відіграють чинники протилежні, а у функціональному плані створюється система особистої залежності архаїчного чи феодалного гатунку.

У теорії держави і права такий тип державних утворень та відносин у них має назву патерналізму, тому й було запропоновано цей тип державного устрою означити як «негатив-патерналізм». Визначення ж його може бути таким: *«негатив-патерналізм» – це державний лад як устрій, редукований до попередніх історичних форм взаємин суспільства і держави, де значною мірою відбито знівельований стан окремого індивіда, який не сприймається як окрема особистість, і як суб'єкт права обмежений умовами та умовностями належності до певного шару суспільства, а природна раціоналізована стратифікація є підміненою штучним ірраціональним, переважно примусовим кримінальним відбором»* [3, с. 242].

Відбувається це або в спосіб, унормований на законодавчому рівні, або це може констатуватися як фактичність, але документально оформлена неадекватно, тобто відповідно до правових норм, що декларативно відповідають певним загальноприйнятим стандартам (охоплюючи й норми Конституції), – це не має значення. Головне, що реальними та дієвими регуляторами взаємодії людей є норми, також редуковані до попередніх форм цієї взаємодії. Їх фактичність – у способах взаємодії членів суспільства, їх значущість – у прийнятті (добровільному чи примусовому, свідомому чи несвідомому) цих способів як потрібних для існування: як умов панування – з одного боку, та як умов виживання – з іншого. Маємо звичайну перманентну ситуацію як процес, що є природно притаманний культурам Сходу, зокрема надто багато ознак ординського (російсько-радянського) ладу кривно-архаїчного гатунку, усвідомлення чого є потрібним для подолання такого становища у вигляді конкретного формулювання цієї проблеми як завдання державного будівництва. Визначення цього завдання як позбавлення спадщини радянських часів не є чимось новим і в юридичній, і в політологічній, і в соціологічній літературі (проблеми «посткомуністичного суспільства»), а також на сьогодні й у політичній практиці («декомунізація»), але, як видається, без звернення до більш глибоких – культурних, культурно-історичних – підвалин (або чинників), ми приречені знов і знов повторювати наші традиційні помилки та отримувати знов і знов незадовільні результати. Останнє є також ще одним аргументом на доведення правомірності

формування нової термінології, і загально соціальної, і суто правничої, для більш адекватної діагностики стану нашого суспільства та дальшого, більш позитивно результативного вирішення нагальних його проблем.

Що ж до «етосу наживи» як діяльності, мотивованої прагненням кращого життя, то треба розділяти соціальну практику, що ґрунтується на раціональності етики праці, від зазначеного вище паразитизму ірраціонального й кримінального характеру. Тобто ця новела стосується останнього як відновлення типів відносин, що спираються на примусову залежність однієї людини від іншої, фактично ж можна знову твердити про поновлення рабства або нові його форми, навіть так – це є та межа культури, яку перетинає людина, повертаючись до тваринного стану. Те, що цей процес відбувається у сучасних зовнішніх формах, не змінює його архаїчно-печерної суті: через перевагу в силі (на сьогодні це передусім сила влади) заволодіти найбільшим і найсмачнішим шматком м'яса як загальної здобичі (власності як результату праці суспільства). Зубожіння тих, хто здобув це м'ясо (створив це суспільне багатство), зовсім не хвилює цих дебелих парубків, які вже зазіхають на інші шматки й території (привілеї та маєтки). Головним у цьому перетинанні межі культури як суто людського (раціонального) є надання йому характеру нормального й навіть статусу нормативного.

Але щодо права завжди існує визначений парадигмальний імператив: воно завжди має спиратися на раціональні основи буття, оскільки вихід за їх межі стає руйнівним у гуманістичному розумінні його сутності (основних принципів), що переважає на сьогодні [9]. Ігнорування цього імперативу, викликане спокуюсо досягнення певних переваг (простіше кажучи – наживи за рахунок праці інших), без належних інструментів контролю (тобто інструментів суто культурних) не тільки відновлює примітивізм до- чи позакультурних форм узаємодії загалом у соціумі (що й породжує «етос наживи»), а й створює безліч відповідних правових фікцій, що юридично оформлюють фактично паразитичні дії та установи в такому суспільстві. У ньому людина може мати успіх (тобто зрости в соціальній ієрархії та набутти матеріальних статків) переважно тільки за межами формальних, юридичних, законних відносин, здійснивши, відповідно, неформальні, неюридичні, незаконні дії, утім, часто й презентуючи їх (оформивши) юридично та законно (через неправове використання владних повноважень). У культурно-історичному сенсі мабуть точніше твердити не про «породження» цього «етосу наживи», а його «відродженні», якщо згадати відомі приклади жадливих подій на африканському та південноамериканському континентах, коли захоплення матеріальних цінностей, зокрема й людей, і масове винищення населення прикривалось або християнсько-місіонерськими гаслами, або невизнанням представників інших рас повноцінними людьми чи людьми загалом. А чи можна провести паралелі й у сенсі політичному, через порівняння, наприклад, з голодомором в Україні, «культурною революцією» в Китаї та такими ж жахами режиму Пол Пота в Камбоджі – це питання, що потребує спеціального дослідження. І не оминати в цьому дослідженні констатації факту обґрунтування такого роду дій: про християнські гасла конкістадорів та

работоргівців щойно сказано, гаслами комуністичних надрадикалів були знов-таки спрощені й перекручені класові ідеї переважно спотвореного марксизму. Йдеться, інакшими – сучасними філософсько-правовими – словами, про способи легітимації чи то в межах або за межами легальності.

Тоді знову стає зрозумілим, що вторинність не є якістю абстрактно-нейтральною. Вона з причин втрати раціональної домінанти розвитку конкретизується в соціальній небезпечності, оскільки відроджує через указаний «етос наживи» агресивні інстинкти, що їх розвиток культури приборкував протягом тривалого часу. Оскільки ж найефективнішим інструментом такого приборкання було право, то звільнення агресивності з тенет нормативності як обов'язкової форми культурності (насамперед правової, але уточними, й моральної, релігійної, навіть естетичної) надає самій кримінальності у вторинних культурах і значущості, і навіть привабливості через свою простоту в розумінні та доступності в дії. Така перевага і навіть обов'язковість кримінальних дій чинять постійний тиск кримінальної свідомості на культурні норми, деформуючи суспільну свідомість загалом: культура втрачає суспільну вагу, соціуми підкорюються домінантам поза її межами, одним із утілень чого і є «етос наживи». Його поширення на приватну власність інших породжує відоме й поширене в нас явище рейдерства [10], а на власність державну, охопно з її повноваження, – явище «скуповування держави» («StateCapture» [11]), культурологічним визначенням чого також можна вважати запроповану термінологічну новелу «негатив-патерналізм». Цей акцент на ній є додатковою аргументацією правомірності використання не тільки «негатив-патерналізму», а й інших запропонованих новел.

Останньою з них у цьому тексті є «люди минулого», де виокремлено не тільки продовження домінування східного типу культур у соціумі, а й буде запропоновано конкретизувати її в умовах сучасної України як «радянська людина». Зауважимо, що ця думка заслуговує на розроблення як окремого сюжету, історична складова якого є пов'язаною з жадливими подіями «червоного століття» [12] і систематичним винищенням найбільш активної та креативної частини населення, інакше кажучи – кращих людей, а сучасна складова як актуальна є пов'язана з цими результатами як діяльністю вже людей некращих (за визначенням). Інтенсивна робота з формування «нового типу людини» – «радянської людини» – була одним із пріоритетів політико-пропагандистського аспекту функціонування тоталітарних режимів, тобто нашого минулого (нашого – це «радянського народу»), що проявляється й на сьогодні [13]. Більш докладно про це – у наступному тексті (закінченні цієї статті), а поки коротко про «людину минулого» як таку, що є головним актором суспільств, що належать до вторинних культур.

«Люди минулого» – це типологічне визначення людей, які свідомо і здебільшого несвідомо орієнтуються на зразки та ідеали минулих часів, зокрема й культурні архетипи, що мають руйнівний потенціал стосовно інших людей, а також і них самих. Це переважно аксіологічна їх характеристика, залучаючи й онтологічний шар, а гносеологічна характеристика така: можна навіть сказати, що це люди з обмеженими

інтелектуальними можливостями, оскільки неусвідомлення загроз як собі, так і своїм ближнім треба визнати відвертою патологією навіть з погляду психічного здоров'я. Звідси й очевидний моральний аспект: обмеженими є не тільки інтелектуальні можливості, а й моральні якості, якщо орієнтуватися на якості гуманістичної спрямованості. Інакше кажучи, знову йдеться про примітивізм як характеристику – у цьому випадку їх представників – вторинних культур з відповідною кримінальною складовою.

Є всі підстави саме так охарактеризувати акторів тоталітарного суспільства, і тоді стає зрозумілим тиск такого типу людей і на наше буття сьогодні, бо всі ми, образно кажучи (беручи за зразок відомий вислів про значення одного з творів незабутнього Миколи Яновського-Гоголя), «вийшли з шинелі» радянсько-тоталітарного покрою, і не всі ми її позбулися – хто не розуміючи, а хто й не бажаючи. А щоб було більш зрозумілим про що йдеться, то нагадаю хрестоматійно відомі випадки відмови від своїх найближчих родичів, зокрема від батьків і дітей, за часів панування нещодавно визнаного в сучасній Росії «найвидатнішим росіянином» Йосипа Джугашвілі (Сталіна), а також несамовитого Адольфа Шикльгубера (Гітлера), якого зрікся німецький народ. Так, боягузливо-принижено «проковтнули» арешти своїх дружин, яких з надуманих причин кинули в сибірські концтабори радянські гестапівці (тобто співробітники НКВС), найближчі соратники Сталіна – Молотов і Калінін. І таких прикладів безліч.

А до чого це все, разом з наведеними прикладами? – скажуть критики, які не сприймають концептуальних побудов, що виходять за межі їхніх уявлень про науку як оперування тільки калькулятивними абстракціями, які спіраються зрештою на той варіант оскопленого марксизму, відомий як «марксизм-ленінізм» (теж свого роду світоглядна тоталітарна «шинель», що й на сьогодні ще «зігріває» мізки тих, хто не має сміливості чи потреби, чи можливості вийти за межі цих редукованих поглядів). Відповідаю: уже більше ста років до дослідницького інструментарію, тобто наукової методології, долучено досягнення екзистенціалізму та феноменології, яка загалом є науковим поглядом номер один у сучасній соціальній науці. Те, що нас позбавили можливості мати відповідний часовий рівень освіти, сьогодні вже не може виправдовувати незнання й нерозуміння таких (елементарних для науковця) речей.

Але оскільки ми (тобто автор з читачами) розглядаємо дослідження культурологічне, то аргументуємо свою позицію і з культурологічного погляду.

Почнемо із самих витоків, а саме: для нашої переважно християнської культури – з Біблії, а точніше – з Нового Заповіту, тобто Євангелія. Не будемо нагадувати про ідеальний образ Спасителя як орієнтир для образу справжньої людини, а звернемося до мабуть найвідомішого з послань святого апостола Павла, «Послання до колосян», де проповідник учення Христового малює образ – увага! – «нової людини» (Колос., 3:5-17), яка має відмовитися від своїх негативних рис-характеристик: «А тепер ви відкладіть усе: гнів, лютість, злобу, зломовлення, лихослів'я уст ваших» (Колос., 3:8), «Не говоріть неправди одне одному, облегшити ветху людину за справами його» (Колос., 3:9). І це треба

зробити, щоб стати такими: «І вбравшись у нову, яка обновлюється в пізнанні по образу Того, хто створив її» (Колос., 3:10), а далі головне для нас: «Де немає ні Елліна, ні Іудея, ні обрізання, ні необрізання, варвара, Скіфа, раба, вільного, а все й у всьому – Христос» (Колос., 3:11) [14, с. 256]. Такою має бути людина, якщо вона людина. Вона має бути людиною майбутнього, а не людиною минулого, яку характеризують «гнів, лютість, злоба, зломовлення, лихослів'я» і яка не сприймає ідей Христа як основи рівних прав кожної людини незалежно від будь-яких інших її характеристик. Так розрізняють людей «поганих» і «хороших», якщо звернутися до термінології античних мудреців, і це має принципове значення, оскільки, як попереджає нас один з найкращих учнів Сократа давньогрецький філософ Антисфен: «Держави гинуть тоді, коли перестають відрізняти поганих від хороших» [15, с. 235].

Наведений фрагмент Нового Заповіту можна назвати проривом юдеохристиянської думки в майбутнє (людське майбутнє), оскільки навіть для нас він висвітлює язичницькі (поганські) принципи взаємодії, охоплюючи й сферу правового регулювання тощо, які переважають (продовжують переважати) в нашому житті. А нециристість у визнанні такого становища є лише додатковим доказом цього, тому знову звернемо увагу, що постійна «відновлюваність» однотипних проблем у нашому суспільстві природно змушує замислитися про глибинну вкоріненість певних культурних (точніше – культурно-історичних) архетипів, які диктують і окремій людині, і соціуму загалом зразки реагування на виклики життя. Звідси й апелювання сучасних українських дослідників до наведених рядків Павлового «Послання» як, по-перше, актуального (тут пояснень не потрібно) та, по-друге, дієвого (через відродження релігійного життя) [16, с. 259].

Сюжет «людей минулого» буде продовжено в наступній – останній – частині цієї статті й саме в контексті проблеми «право як культура» [17, с. 37], де буде розглянуто термінологічні новели переважно екзистенційного спрямування.

Висновки. Підсумовуючи, сформулюємо деякі попередні *висновки* як цієї частини статті (про термінологічні новели), так і статті загалом.

1. Можна вважати доведеною тезу про потребу формулювання (створення) нових термінопонять (термінологічних новел) як таких, що більш адекватно передають нові умови та становище, що склалися на сьогодні в правовій і соціальній сферах загалом у світі в цілому й Україні зокрема.

2. Саме термінологічні новели передусім виконують діагностичну функцію щодо визначення та оцінки соціально-політичних процесів і стану правової реальності, якщо відбивають культурні (культурно-історичні) особливості розвитку будь-якої нації (політичної спільноти вільних людей), долаючи евристичну обмеженість термінопонять, вироблених в інших культурних умовах.

3. Переважно негативна оцінка процесів правової реальності в країнах (державах) вторинних культур є відбиттям такого її стану, який треба долати з урахуванням визначених через термінологічні новели проблем розвитку.

4. Становище в Україні є звичайною для пострадянських країн перманентною ситуацією як процесом, що є природно притаманний культурам, які зазнали великого впливу Сходу (як культурного ареалу з домінуванням архаїчного та імітуванням сучасного в організації соціуму), усвідомлення чого є необхідним для подолання такого становища у вигляді конкретного формулювання цієї проблеми як завдання державного будівництва.

5. Для формулювання вказаного завдання, крім сталих (загальноприйнятих) категорій, можуть мати певне евристичне значення запропоновані термінопоняття «вторинні культури», «другий осьовий час», «соціальна фікція», «соціальний паразитизм», «негатив-патерналізм», «етос наживи», «люди минулого» як такі, що адекватно передають процеси правової реальності в значній кількості країн, зокрема в Україні (культурологічний аспект правового і загалом соціального буття).

Термінопоняття «люди минулого» для більшості країн пострадянського простору потребує конкретизації та розвитку насамперед у поняттях «радянська людина» і «радянський народ», оскільки за часів тоталітарної влади було сформовано такий новий тип людини; актуальність цього висновку неймовірно посилює сучасна ситуація, що склалася в східній частині України.

Використані джерела:

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 1*. Про методологію. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1 (81). С. 297–304.

2. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба концептуальної самокритики. *Стаття перша*. Про доцільність постановки проблеми і деякі питання методології та термінології. *Частина 2*. Про термінологію: сталі (загальні) термінопоняття. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. Вип. 2 (82). С. 37–47.

3. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення : монографія. Луганськ : Янтар, 2014. 800 с.

4. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 529 с.

5. Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму: щодо біди, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-українськи. *Вісник Дніпропетровського національного університету : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2007. Вип. 15. С. 285–292.

6. Рабінович С. П. Природноправові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.

7. Литвинов О. М. Право як феномен культури : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.12. Харків, 2016. 43 с.

8. Російсько-український словник правничої мови (понад 67 000 слів) : Праця Правничо-Термінологічної Комісії при Соціально-Економічному Відділі Академії Наук / [гол. ред. акад. А. Ю. Кримський]. Київ : З друкарні Української Академії Наук, 1926. 228 с.

9. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика). Харків : Право, 2008. 240 с.
10. Бурбело О. А. Рейдерство : витоки, процедури, способи запобігання : монографія / О. А. Бурбело, Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, С. О. Бурбело. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 184 с.
11. Hellman J. S. Seize the State, Seize the Day : State Capture, Corruption and Influence in Transition / J. S. Hellman, G. Jones, D. Kaufmann // World Bank Policy Research Working Paper № 2444. September 2000.
12. Попович М. Червоне століття. Київ : АртЕк, 2005. 888 с.
13. Литвинов А. Н. О «советском человеке» и новой общности людей «советский народ» как актуальной проблеме (тоталитаризм vs свобода). *Людина віртуальна: нові горизонти : зб. наукових праць / за заг. ред. д. філос. н. Журби М. А. Частина 1.* Монреаль : СРМ, 2017. С. 96–98.
14. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. Канонические: В русском переводе с параллельными местами и приложениями. Москва : Российское библейское общество, 2001. 1268 с.
15. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский; [общ. ред. и вступ. статья А. Ф. Лосева]. Москва : Мысль, 1979. 620 с.
16. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації : Соціокультурний розвиток людства : навч. посібник [відп. ред. та автор вст. слова С. Кримський]. Київ : Либідь, 1996. 360 с.
17. Cultural Analysis, Cultural Studies, and the Law : Moving Beyond Legal Realism / [edited by Austin Sarat and Jonathan Simon]. Durham and London : Duke University Press, 2003. 366 p.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2018

Литвинов А. Н. Право как феномен культуры: опыт концептуальной самокритики. Стаття перша. О целесообразности постановки проблемы и некоторые вопросы методологии и терминологии. Часть 3. О терминологии: новеллы исследования (начало)

Подается толкование терминопонятий, которые были впервые предложены в процессе исследования права как феномена культуры. Эти понятия анализируются в взаимосвязи с методологическими проблемами формирования и осуществления культурологического подхода в философии права. Опора на сущностное отличие человека от других существ – разум как основу культуры, прежде всего правовой – дало возможность сложные процессы транзитивных обществ, включая и украинское, обозначить новыми терминопонятиями. Среди них главными являются «вторичные культуры» (как характеристика культур имитационных), «второе осевое время» (со смысловым стержнем идеи прав человека), «социальная фикция», «социальный паразитизм», «негатив-патернализм», «этос наживы», «люди прошлого» (как давление вторичных культур на день сегодняшний). Невзирая на иногда скептическое отношение к ним со стороны определенного круга юристов, доказывается их эвристическая сила в решении реальных проблем правовым образом.

Ключевые слова: право, культура, философия права, «вторичные культуры», «второе осевое время», «социальная фикция», «социальный паразитизм», «негатив-патернализм», «этос наживы», «люди прошлого».

Lytvynov O. Law as Phenomenon of Culture: Attempt of Conceptual Self-Criticism. Article One. On the Expediency of Posing the Problem and Some Issues of Methodology and Terminology. Part 3. On the Terminology: Research (the Beginning)

An interpretation of the term-concepts, which were first proposed in the process of studying law as a phenomenon of culture, is given. These concepts are analyzed in connection with the methodological problems of the formation and implementation of the culturological approach in the philosophy of law. Reliance on the essential difference between man and other beings – reason as the basis of culture, primarily legal, made it possible for the complex processes of transitive societies, including the Ukrainian one, to be designated by new term-concepts. The need for them is caused by the need to more adequately define the processes of legal reality in such societies, primarily in post-Soviet countries. Special attention is paid to Ukraine as a politico-legal community, where the inability and reluctance of the Communist nomenclature remaining in power to follow the principles of the legal state have been extremely revealing. An attempt has been made to show the cultural roots of this attitude to the law of both representatives of the authorities and a large part of the population. Among the new terms, the main ones are: "secondary cultures" (as a characteristic of imitation cultures), "second axial time" (with the semantic core of the idea of human rights), "social fiction" (as the embodiment of primitivism of ordinary consciousness), "social parasitism" (as an association of ordinary consciousness with communitarian ideologemes), "negative paternalism" (as a new state system in Ukraine), "ethos of profit" (as a tradition of ignoring the rationality of work ethics), "people of the past" (as the dominance of the eastern type of cultures in society, embodied primarily in the "Soviet man"). And all in general is considered as the pressure of secondary cultures on the present day reality. Despite sometimes skeptical attitude towards them from a certain circle of lawyers, their heuristic power in solving real problems in a legal manner is proved. This is due to the fact that the use of terminology, taken from standard theoretical and legal constructions based on the achievements of the Western legal culture, can not be considered adequate (as exemplified by ignoring the provisions of the Constitution of Ukraine).

Keywords: law, culture, philosophy of law, "secondary cultures", "second axial time", "social fiction", "social parasitism", "negative paternalism", "ethos of profit", "people of the past".

УДК 342.572

В. Ф. Нестерович

**ПРЕДМЕТ І МЕТОД ВИБОРЧОГО ПРАВА
УКРАЇНИ**

У статті розкрито предмет і метод виборчого права України. Указано, що предмет виборчого права України треба визначити як сукупність суспільних відносин, які пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади в Україні через голосування виборців. Зазначено, що у виборчому праві виділено два види методів – методи правового регулювання та наукові методи. Під методом правового регулювання у сфері виборчого права України треба розуміти сукупність правових способів і засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів в Україні. Науковим методом у сфері виборчого права України є система засобів, прийомів, способів і принципів, за

допомогою яких здійснюється пізнання та дослідження суспільних відносин, які пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів в Україні.

Ключові слова: предмет виборчого права України, метод виборчого права України, вибори, правове регулювання, конституційне право.

Постановка проблеми. Предметом, згідно з етимологічним розумінням цього слова, є те, на що спрямована певна пізнавальна, творча чи практична діяльність [1, с. 1104]. У предметі виборчого права виокремлюють два види – нормативно-правовий предмет і науковий предмет. У нормативно-правовому розумінні предметом права є певна група однорідних суспільних відносин, щодо яких здійснюється правовий вплив для їх урегулювання. Тобто предмет права обумовлений змістом суспільних відносин, що регулюють правові норми в межах певної галузі права. З огляду на те, що виборче право України є підгалуззю конституційного права [2], то його предмет передусім визначається особливостями предмета конституційного права, якому притаманне регулювання найбільш важливих суспільних відносин, що пов'язані зі здійсненням народовладдя, реалізації прав людини та функціонуванням Української держави. Водночас з терміном «предмет виборчого права» у юридичній науці також широко використовують термін «предмет правового регулювання у сфері виборчого права», який має тотожний зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання предмета та методу виборчого права України досліджували такі вчені, як М. Козюбра [3], Ю. Ключковський [4], Р. Максакова [5], О. Марцеляк [6], В. Погорілко [7], М. Ставнійчук [7], М. Смокович [8], О. Совгіря [9], Ю. Тодика [10], В. Федоренко [11], В. Яворський [10] та інші. Проте з огляду на надзвичайних динамізм сучасного виборчого права України питання його предмета та методу потребує дальшого вивчення та наукового обґрунтування.

Формування цілей. Метою статті є розкриття предмета та метода виборчого права України.

Виклад основного матеріалу. Визначення предмета виборчого права України у вітчизняній юридичній науці є доволі дискусійним і вирізняється трьома основними поглядами:

1) предметом виборчого права України є суспільні відносини, пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів в Україні [6; 8; 11];

2) предметом виборчого права України є суспільні відносини, пов'язані не лише з порядком підготовки та проведення виборів, але й референдумів в Україні [12];

3) предметом виборчого права України є суспільні відносини, пов'язані з реалізацією основних форм безпосередньої демократії – виборами, референдумами, діяльністю політичних партій, проведенням мирних зібрань громадян, дорадчими опитуваннями громадян та зверненнями громадян [7, с. 6, 382–383].

Наведені погляди щодо визначення предмета виборчого права України різняться між собою за обсягом кола суспільних відносин, які має регулювати виборче право України. Тому постає доволі логічне питання про виокремлення

з них найбільш правильного підходу щодо визначення предмета виборчого права України. Головними критеріями мають бути передусім точність і повнота відображення змісту сучасного стану виборчого права України. З огляду на те, що і виборче право, і референдне право, як й інші вказані форми безпосередньої демократії, уже давно є відносно самостійними структурними елементами системи конституційного права, то більш точним визначенням предмета виборчого права України буде його розуміння лише через суспільні відносини, пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів в Україні.

Отже, предмет виборчого права України визначимо як сукупність суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади в Україні в спосіб голосування виборців.

Структуру предмета виборчого права України становлять суспільні відносини, пов'язані:

- 1) з порядком ведення Державного реєстру виборців;
- 2) з діяльністю виборчих комісій;
- 3) з порядком підготовки та проведення виборів Президента України;
- 4) з порядком підготовки та проведення виборів народних депутатів України;
- 5) з порядком підготовки та проведення місцевих виборів в Україні.

До предмета виборчого права України не належать суспільні відносини, що виникають з огляду на виборний спосіб формування окремих посад в об'єднаннях громадян, вищих навчальних закладах і деяких органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим і органах місцевого самоврядування. Попри свою подібність і формальну близькість ці суспільні відносини виборче право України не охоплює, оскільки їх регулюють правові норми інших підгалузей та інститутів конституційного права у сфері об'єднань громадян, функціонування вищих навчальних закладів, парламентської діяльності, формування органів судової влади, діяльності представницьких органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування.

До основних суспільних відносин, які не належать до предмета виборчого права України, треба віднести:

- 1) обрання керівних органів політичних партій і громадських об'єднань;
- 2) обрання керівника вищого навчального закладу;
- 3) обрання Верховною Радою України зі свого складу Голови Верховної Ради України, Першого заступника та заступника Голови Верховної Ради України;
- 4) обрання Верховною Радою України голів, перших заступників, заступників голів і секретарів комітетів Верховної Ради України;
- 5) обрання зборами суддів відповідного суду суддів на адміністративні посади;
- 6) обрання Пленумом Верховного суду України Голови Верховного суду України;

7) обрання на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Голови Конституційного Суду України зі складу суддів Конституційного Суду України;

8) обрання членів Вищої ради правосуддя;

9) обрання на засіданні Вищої ради правосуддя зі свого складу Голови Вищої ради правосуддя;

10) обрання Верховною Радою Автономної Республіки Крим зі складу депутатів Голови Верховної Ради АРК;

11) обрання відповідними радами голів обласної, районної та районної в місті рад.

Проблемний характер визначення має не лише предмет виборчого права, але і його метод, адже виборче право України є складною, об'ємною та багатогранною сферою, що має тісні зв'язки з іншими інститутами й підгалузями конституційного права, а також іншими галузями національного права. Тому належне забезпечення та розвиток виборчого права України передбачає застосування цілої низки методів. Термін «метод», як зазначено в Сучасному тлумачному словнику української мови, походить від грецького слова «μέθοδος» та дослівно перекладається як «шлях», «дослідження» або «учення». У сучасному розумінні він означає: 1) спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; підхід до вивчення життя і його відображення; 2) прийом або система прийомів, що застосовують у певній галузі, діяльності (науки, виробництва тощо) [13, с. 473-474]. У виборчому праві виділимо два види методів – методи правового регулювання та наукові методи.

1. Метод правового регулювання у сфері виборчого права України – це сукупність правових способів і засобів, за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів в Україні.

До основних методів правового регулювання у сфері виборчого права України належать:

а) метод уповноваження – передбачає встановлення повноваження певних суб'єктів під час підготовки та проведення виборів в Україні. Наприклад, згідно з п. 30 ч. 1 ст. 85 Конституції України до повноважень Верховної Ради України належить призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування [14];

б) метод дозволяння – дає можливість певному суб'єктові під час підготовки та проведення виборів в Україні діяти в тій чи іншій ситуації на власний розсуд виходячи з потреби задоволення своїх потреб та інтересів. Наприклад, відповідно до ст. 38 Конституції України громадяни мають право вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [14];

в) метод зобов'язання – змушує чітко визначених суб'єктів здійснювати свої дії під час підготовки та проведення виборів в Україні відповідно до встановленого виборчим законодавством правового припису. До прикладу, згідно з ч. 1 ст. 48 Закону України «Про вибори народних депутатів України»

політична партія, кандидати в народні депутати України від якої зареєстровані в загальнодержавному окрузі, кандидат у народні депутати України в одномандатному окрузі зобов'язані відкрити рахунок свого виборчого фонду не пізніше як за 10 днів з дня реєстрації Центральною виборчою комісією [15];

г) метод заборони – полягає в категоричному приписі відповідному суб'єктові під час підготовки та проведення виборів в Україні не робити або утримуватися від здійснення певних дій. Скажімо, відповідно до ч. 5 ст. 80 Закону України «Про місцеві вибори» заборонено заповнення протоколів про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці олівцем, а також унесення до них без відповідного рішення дільничної виборчої комісії будь-яких виправлень [16];

д) метод субординації або ієрархічності – визначає порядок підпорядкованості одного суб'єкта іншому під час підготовки та проведення виборів в Україні. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 22 Закону України «Про вибори Президента України» Центральна виборча комісія очолює систему виборчих комісій, які організують підготовку й проведення виборів Президента України, і є комісією вищого рівня щодо всіх окружних і дільничних виборчих комісій [17];

е) метод координації – передбачає спільну діяльність рівноправних суб'єктів під час підготовки та проведення виборів в Україні. Наприклад, відповідно до ст. 6 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» Верховна Рада України призначає на посади та звільняє з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України. У поданні Президента України про призначення на посаду членів Центральної виборчої комісії враховано пропозиції депутатських фракцій і груп, утворених у поточному скликанні Верховної Ради України [18].

Ефективне регулювання суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів, вимагає застосування цілої низки різних методів правового регулювання, а доволі часто їх поєднання та застосування комплексно. До того ж украй важливу роль має правильність вибору того чи іншого методу виборчого права для правового регулювання певної групи виборчих правовідносин, а також своєчасність його застосування. Тому щодо одних і тих же виборчих правовідносин у різний час можуть застосовуватися протилежні методи правового регулювання. Саме тому методи виборчого права потребують постійного вдосконалення та розвитку.

Різноманітність і комплексний характер методів правового регулювання щодо порядку підготовки та проведення виборів обумовлені передусім тим, що виборче право є досить різноманітною, багатосуб'єктною та динамічною сферою, у якій одні суспільні відносини треба дозволити, інші – заборонити, а щодо третіх – зобов'язати діяти у суворій відповідності з правовим приписом, і так далі. Не можна всі виборчі правовідносини врегулювати лише якимось одним методом правового регулювання, оскільки це розбалансиє порядок підготовки та проведення виборів чи може призвести загалом до хаосу в цій сфері. Наприклад, якщо все дозволити, то це призведе до неконтрольованості з огляду на те, що у виборчому праві не буде

визначено видів суспільно шкідливої поведінки, які б треба було заборонити, і навпаки, цілковита заборона всіх суспільних відносин у сфері виборчого права загалом матиме наслідком встановлення антидемократичного державно-правового режиму в країні.

2. Науковий метод у сфері виборчого права України – це система засобів, прийомів, способів і принципів, за допомогою яких здійснюється пізнання та дослідження суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів в Україні.

До основних наукових методів у сфері виборчого права України належать:

а) діалектичний метод – метод наукового пізнання, що розглядає суспільні відносини, пов'язані з порядком підготовки та проведення виборів в Україні, у їх розвитку та суперечностях;

б) порівняльно-правовий метод – науковий метод, що дає змогу виявити загальні та специфічні закономірності в розвитку виборчого права України за допомогою порівняння, зіставлення, визначення подібності або відмінності;

в) системно-функціональний метод – науковий метод, який дає змогу розглянути виборче право України як цілісну систему, виокремити в ній складові елементи, дослідити зв'язки між ними та визначити їх місце і роль у розвитку та функціонуванні виборчого права України;

г) метод класифікації – науковий метод, за допомогою якого можна здійснити розподіл суб'єктів, об'єктів або процесів у виборчому праві України за класами, видами чи групами за чітко визначеними ознаками або критеріями;

д) формально-юридичний метод – науковий метод, що дає змогу пізнати та дослідити виборче право України, його структурні елементи лише з юридичної точки зору, уникаючи до того ж його зв'язків з політичними, економічними та іншими соціальними явищами;

е) метод правового прогнозування – науковий метод, використання якого надає можливість розробити та обґрунтувати теоретичні й практичні рекомендації щодо можливих варіантів розвитку виборчого права України та його вдосконалення.

Застосування комплексно згаданих та інших наукових методів дає змогу виявити сталі закономірності й тенденції в процесі дослідження розвитку виборчого права України. Отримані знання в результаті застосування наукових методів є важливим підґрунтям для вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення виборчого законодавства України, поліпшення правозастосовної практики у цій сфері суспільних відносин.

Висновки. Предметом виборчого права України є сукупність суспільних відносин, пов'язаних з порядком підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади в Україні через голосування виборців. Структуру предмета виборчого права України становлять суспільні відносини, пов'язані: 1) з порядком ведення Державного реєстру виборців; 2) з діяльністю виборчих комісій; 3) з порядком підготовки та

проведення президентських виборів; 4) з порядком підготовки та проведення парламентських виборів; 5) з порядком підготовки та проведення місцевих виборів. Належне забезпечення й розвиток виборчого права України передбачає застосування та використання цілої низки як методів правового регулювання, так і відповідних наукових методів.

Використані джерела:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Нестерович В. Ф. Виборче право як підгалузь конституційного права України. *Право і суспільство*. 2018. № 3. С. 44–49.
3. Козюбра М. Принцип верховенства права і реформа виборчої системи. *Вибори та демократія*. 2008. №4. С. 84–87.
4. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія. Київ: Час Друку, 2011. 132 с.
5. Максакова Р. М. Конституційно-правові проблеми організації та реалізації установчої влади в Україні : монографія. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2012. 436 с.
6. Марцеляк О. В. Виборче право: сучасне розуміння і сутність. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 12–18.
7. Виборче право України : навч. посіб. / за ред. В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук. Київ : Парламентське вид-во, 2003. 383 с.
8. Смокович М. І. Правове регулювання розгляду виборчих спорів: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 576 с.
9. Совгіря О. В. Конституційно-процесуальне право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 536 с.
10. Тодька Ю. Н. Выборы народных депутатов Украины: конституционно-правовой аспект. Харків : Факт, 1998. 176 с.
11. Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 616 с.
12. Концепція Кодексу про вибори, референдуми в Україні (Виборчого кодексу України) : проект / Комітет виборців України. Київ : Факт, 2000. 53 с.
13. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 832 с.
14. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 10. Ст. 73.
16. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 року № 595-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 37–38. Ст. 366.
17. Про вибори Президента України : Закон України від 05 березня 1999 року № 474-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 14. Ст. 81.
18. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 36. Ст. 448.

Стаття надійшла до редколегії 06.08.2018

Нестерович В. Ф. Предмет и метод избирательного права Украины

В статье раскрыто предмет и метод избирательного права Украины. Указано, что предмет избирательного права Украины следует определить как совокупность общественных отношений, связанных с порядком подготовки и проведения выборов в представительные органы публичной власти в Украине путем голосования избирателей. Отмечено, что в избирательном праве следует выделить два вида методов – метод правового регулирования и научные методы. Под методом правового регулирования в сфере избирательного права Украины следует понимать совокупность правовых способов и средств, с помощью которых осуществляется регулирование общественных отношений, связанных с порядком подготовки и проведения выборов в Украине.

Ключевые слова: предмет избирательного права Украины, метод избирательного права Украины, выборы, правовое регулирование, конституционное право.

Nesterovych V. Subject and Method of the Election Law of Ukraine

The article deals with the subject and method of election law of Ukraine. It is specified that the subject of election law of Ukraine should be defined as a set of social relations that are connected with the procedure of preparation and holding of elections to representative bodies of public authority in Ukraine by voting of voters. It is specified that the structure of the subject of election law of Ukraine is made up of social relations, which are connected with: 1) the procedure for conducting the State Register of Voters; 2) with the activities of election commissions; 3) the procedure for the preparation and conduct of the elections of the President of Ukraine; 4) with the procedure of preparation and holding of elections of people's deputies of Ukraine; 5) the procedure for the preparation and holding of local elections in Ukraine.

It is noted that in the election law it is necessary to distinguish two types of methods – methods of legal regulation and scientific methods. The method of legal regulation in the field of election law of Ukraine should be understood as a set of legal methods and means by which the regulation of social relations is carried out, which are connected with the procedure of preparation and holding of elections in Ukraine. The main methods of legal regulation in the field of election law of Ukraine should include: the method of authorization, the method of resolution, the method of commitment, the prohibition method, the method of subordination or hierarchy, the method of coordination. The scientific method in the sphere of election law of Ukraine is the system of means, methods, manners and principles through which the knowledge and research of public relations, which are connected with the procedure of preparation and holding of elections in Ukraine. The main scientific methods in the field of election law of Ukraine should include: the dialectical method, the comparative legal method, the system-functional method, the method of classification, the formal legal method, the method of legal forecasting.

Keywords: subject of election law of Ukraine, method of election law of Ukraine, elections, legal regulation, constitutional right.

УДК 342.8

К. О. Павшук

**ВИБОРЧИЙ ОМБУДСМАН В УКРАЇНІ :
ПЕРСПЕКТИВНА НОВЕЛА ДЛЯ ЗАХИСТУ
ВИБОРЧИХ ПРАВ**

У статті обґрунтовано важливість інституту виборчого омбудсмана в Україні; визначено підхід іноземних держав до захисту прав людини аналогічними інститутами; проаналізовано пропозиції громадських організацій щодо його започаткування. На основі цього здійснено спробу з'ясувати місце виборчого омбудсмана в суспільстві й державі, визначити його правовий статус, права та обов'язки, критерії добору, основні напрями діяльності та впливу на виборчий процес, а також надано пропозиції щодо поліпшення запропонованої моделі моніторингу.

Ключові слова: захист виборчих прав, спеціальний омбудсман, виборчий омбудсман, моніторинг, громадський контроль.

Постановка проблеми. За рік до президентських та парламентських виборів активна громадська спільнота прагне вкотре виправити помилки минулих виборчих кампаній та пропонує нововведення, які б стали запорукою реалізації виборчих прав громадян. Для цього й надійшла пропозиція від громадянської мережі ОПОРА спільно з Українським католицьким університетом та Європейським центром підтримки виборів запровадити новий для України інститут виборчого омбудсмана. «Вільні й чесні вибори – основа демократичної трансформації. Комплексна реформа виборчого законодавства є однією з ключових реформ, які Україна повинна здійснити. Надзвичайно важливо, щоб це було зроблено до наступного виборчого циклу в країні. Поліпшення захисту виборчих прав та інтересів громадян України, зокрема через мережу уповноважених з виборчих прав у регіонах допоможе зменшити простір для політичної корупції та підвищити довіру до виборчого процесу», – заявив Посол Хюг Мінгареллі, Голова Представництва Європейського Союзу в Україні [1].

Не лише науковці та експерти, які здійснюють спеціальні дослідження виборчого законодавства, а й, переконана, пересічні громадяни знають про надзвичайну кількість порушень, які відбуваються не тільки в день голосування на території виборчих дільниць та тягнуть настання кримінальної відповідальності. Підкуп, обман, примушування виборців членів виборчих комісій, насильство та пошкодження майна кандидатів, незаконне фінансування агітації щоразу порушують виборчі права українських громадян. Ще однією досить складною проблемою для вітчизняної системи оскарження є відсутність у виборчому законодавстві санкцій за порушення, учинені до дня голосування кандидатами в народні депутати або партіями, які висунули таких кандидатів, а також нечасті випадки їх застосування стосовно інших суб'єктів виборчого процесу. Це нівелює користь від оскарження таких порушень. Виборчі правопорушення повинні розслідуватися, а порушники мають бути притягнені до відповідальності на підставі закону [2, с. 182].

І хоча чинне законодавство передбачає кримінальну та адміністративну відповідальність за порушення виборчого законодавства та виборчих прав громадян, проте статистичні дані підтверджують рідкісні випадки їх застосування. Громадянська мережа ОПОРА в партнерстві з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES) здійснювала моніторинг діяльності правоохоронних органів та судів України щодо розслідування злочинів, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з виборчим процесом. Станом на серпень 2015 р. з 291 кримінального провадження щодо злочинів проти виборчих прав громадян, учинених на позачергових виборах народних депутатів України, уже було закрито 225. До суду дійшло лише близько 5% кримінальних проваджень, тобто 14 з 291 справи. При цьому матеріали 13 з них надійшли до суду з обвинувальним актом, одне закінчилося направленням до суду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності. Фігурантами судових процесів, які стосувалися злочинів проти виборчих прав громадян на позачергових виборах народних депутатів України 2014 р., усього стали 14 осіб. Про це свідчать дані Єдиного Реєстру судових рішень. Сім з 14 осіб отримали міру покарання у вигляді штрафу від 1700 до 6 800 гривень та позбавлення права обіймати посади, пов'язані з діяльністю у виборчих комісіях до органів державної та місцевої влади строком на два роки. Лише п'ять осіб отримали покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі з одночасним позбавленням права обіймати посади у виборчих комісіях строком на два роки. Вони були звільнені від відбування основного покарання зі встановленням іспитового строку в один рік. Одна особа отримала покарання у вигляді обмеження волі на один рік з позбавленням права займати посади у виборчих комісіях, комісії з референдуму, бути офіційним спостерігачем, а також здійснювати діяльність, пов'язану з виборчим процесом та референдумом. Одну особу, звинувачену в отриманні бюлетеня не тільки за власним паспортом, а й за документом іншої людини, було звільнено від кримінальної відповідальності, оскільки визнано втрату діянням суспільної небезпечності [3]. Ці факти красномовно доводять актуальність пропозиції та потребу щодо проведення добору виборчих омбудсменів, що й триватиме найближчим часом, адже безкарність підриває довіру та суспільну впевненість у виборах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правового статусу омбудсмена присвячено достатньо велику кількість праць учених різних галузей права, що дало змогу показати різні аспекти його діяльності. Серед них Батанов О., Барчук В., Голяк Л., Дідковська І., Закоморна К., Марцеляк О., Наулік Н., Недов І., Палесева Ю., Тодика Ю. та інші. У різні роки дослідники підкресливали особливу значущість зазначеного інституту для формування правової, демократичної та соціальної держави. Водночас серед цих наукових розробок дуже мало уваги приділяється вивченню зарубіжного досвіду щодо створення спеціалізованих омбудсменів у різних сферах життя людини (у справах дітей, із захисту прав військовослужбовців, у справах національних меншин, із захисту прав споживачів, з питань охорони

здоров'я, з питань інформації та преси, з питань охорони навколишнього середовища, тощо). Хоча цей досвід є позитивним, його можна використовувати й у такий спосіб забезпечувати захист окремих категорій осіб.

Формування цілей. Метою статті є спроба з'ясувати місце інституту виборчого омбудсмена в суспільстві й державі, визначити його правовий статус, права та обов'язки, критерії добору, основні напрями діяльності та впливу на виборчий процес, ґрунтуючись на реальних пропозиціях.

Виклад основного матеріалу. Практика реалізації суспільних відносин, прав і свобод людини й громадянина вказує на недостатність у сучасній демократичній державі лише їх декларування та закріплення юридичних засобів гарантування їх реалізації. Неодноразово підкреслювалося, що активне й пасивне виборче право здійснюється на підставі дії фундаментальних принципів виборчого права, а не їх конституційного чи законодавчого закріплення. Попри недоторканність і важливість цих принципів вони порушуються або взагалі не діють. Саме в такій специфічній сфері, зокрема як виборче право, і потрібно створювати інституції, які б сприяли забезпеченню їх панування в період проведення виборів.

І хоча виборче законодавство нашої держави й визнане міжнародними спостерігачами загальноприйнятним для проведення демократичних виборів, важливим пріоритетом і довготерміною рекомендацією Ради Європи є проведення всеосяжної реформи виборчої системи, яка б забезпечила повну участь усіх громадян України. Рада Європи вважає проблемою відсутність уніфікованого виборчого кодексу. Крім того, як зазначено у висновках Венеціанської комісії та рекомендаціях Групи держав проти корупції Ради Європи (GRECO), повний перегляд законодавства щодо фінансування передвиборчих кампаній та витрат на них, а також запровадження прозорості діяльності політичних партій буде сприяти вдосконаленню виборчого процесу. Рада Європи готова допомагати урядові України у впровадженні міжнародних стандартів. Рекомендації та поради Ради Європи спрямовані на вдосконалення виборчого процесу в Україні як на національному, так і на місцевому рівнях. Крім цього, докладаються зусилля щодо реформування виборчого законодавства та його застосування, менеджменту виборів, а саме: забезпечення ефективної й дієвої роботи виборчих дільниць, підрахунку бюлетенів і процедур у день виборів, на що буде спрямована надалі співпраця з Радою Європи. Венеціанська комісія також надаватиме експертну підтримку щодо питання виборчої реформи та практики. Надалі дії Ради Європи будуть спрямовані на те, щоб забезпечити застосування ефективного механізму поліпшення навичок громадянського суспільства в моніторингу виборів [4]. Отже, чи виправдає сподівання громадськості виборчий омбудсман та які його шанси на дальшу формалізацію й легалізацію як інституту в Україні?

Міжнародна практика склалася так, що окрім інституту омбудсмена так званої «загальної компетенції» для захисту прав і свобод окремих категорій осіб створюються інститути спеціалізованого омбудсмена.

До характерних рис, які складають єдину концепцію інституту спеціалізованого омбудсмена, дослідник Голяк Л.В. відносить таке. Він являє

собою важливе доповнення правозабезпечувального механізму тієї чи іншої країни і є наслідком демократизації суспільства. Головним завданням діяльності є охорона прав людини й громадянина, що дає можливість визначити його як елемент системи охорони правопорядку в широкому розумінні, який існує поряд з парламентським, судовим, адміністративним та іншими формами контролю та нагляду. Важливою рисою є його незалежність від інших державних органів та посадових осіб. Здійснює зовнішній контроль за діяльністю адміністрації, що може проводитись як за скаргами громадян, так і за власною ініціативою. При здійсненні контрольних та наглядових заходів і для досягнення позитивного результату, не маючи у своєму розпорядженні адміністративних та імперативних повноважень, омбудсман використовує низку специфічних засобів і методів, які властиві саме цьому інституту – методи переконання та гласності. Спосіб діяльності омбудсмана є простим, зрозумілим і доступним для громадян, а процедура розгляду скарг – неформалізована та безкоштовна. Інститут спеціалізованого омбудсмана може існувати як централізований інститут на національному рівні, так і на регіональному чи місцевому рівнях. Як свідчить практика, подібні інститути створюються незалежно від наявності чи відсутності національного омбудсмана [5, с. 66].

Важливою рисою інституту омбудсмана є його незалежність, яка гарантується заборонаю органам державної влади, будь-яким посадовим особам утручатися в його діяльність, наділення омбудсмана свободою вибору дій при розгляді та вирішенні справ і низкою інших гарантій діяльності. Це політично нейтральний орган. Такий статус омбудсмана не завдає шкоди його суспільному іміджу, а, навпаки, піднімає його, оскільки активна участь омбудсмана в політичному житті країни, безперечно, перетворила б його на знаряддя боротьби за владу й у такий спосіб автоматично позбавила б будь-яких можливостей щодо неупередженого, об'єктивного й незалежного прийняття рішень. У більшості країн омбудсман призначається на посаду парламентом, проте є чимало держав, де участь у призначенні омбудсмана бере не тільки парламент, а й інші органи державної влади (глава держави, уряд тощо), які мають право або рекомендувати свої кандидатури на цю посаду, або самостійно призначати омбудсмана. Інститут омбудсмана буває як одноособовим, так і колегіальним органом. Незалежно від моделі інституції, діяльність омбудсмана персоніфікована, що надає йому індивідуальності й специфічності в механізмі захисту прав і свобод людини й громадянина. Омбудсмани самі розглядають скарги громадян, вивчають матеріали та обставини справи, а персонал їхньої служби тільки допомагає їм готувати справи до розгляду.

Омбудсман реалізує свої повноваження, порушуючи провадження за зверненнями громадян або діючи за власною ініціативою. Сферою його діяльності є відносини між громадянином і державним органом, організацією, установою, об'єднанням громадян, їх посадовими особами тощо, а найчастіше – це контроль у сфері взаємовідносин «громадянин – виконавча влада» [6, с. 13].

Головними функціями спеціалізованих омбудсманів є сприяння більш ефективній роботі владних структур; сприяння громадянам у поновленні порушених владою прав; реалізація функції посередника між громадськістю та владою; реалізація функції позасудового контролю.

Характерною особливістю діяльності спеціалізованого омбудсмана є відсутність у нього можливості безпосередньо коригувати, призупиняти чи відмінити рішення будь-яких органів та посадових осіб, які, на думку омбудсмана, тією чи іншою мірою порушують або можуть порушити права людини. Його рішення не мають імперативного характеру. Він може досягнути позитивного результату лише застосовуючи методи переконання, здійснюючи морально-правовий вплив на адміністрацію. У його арсеналі є такі форми реагування, як подання, рекомендація, доповідь [5, с. 66–67].

Сьогодні зі сторінок інтернет-видань та мас-медіа лунають заклики долучатися до громадської ініціативи створення інституту виборчого омбудсмана в Україні. На роль омбудсмана із захисту виборчих прав громадян можуть претендувати мотивовані та амбітні люди, які працюватимуть у 24 областях України та місті Києві під час наступних трьох виборчих кампаній, серед яких загальнодержавні парламентські та президентські вибори 2019 року, місцеві вибори 2020 року та міжвиборчий період.

У відборі можуть брати участь громадяни України, які є принциповими, комунікабельними та мають досвід в галузі правозахисту та/або виборів, працюють аналітиками, експертами, радниками, адвокатами, фахівцями неурядових організацій або в приватній сфері, зацікавлені в процесах трансформації держави, реформі правоохоронних органів та судів, справедливих виборах, додержанні прав людини та невідворотності покарання за виборчі злочини. Громадськими омбудсменами не зможуть бути особи, які працюють в органах державної влади та місцевого самоврядування, мають представницький мандат, є представниками політичних партій та окремих кандидатів, а також особи, засуджені за вчинення важких, особливо важких, корупційних та виборчих злочинів [7].

У результаті планується відібрати до 50 учасників для навчання. Після відбору кандидати навчатимуться на спеціально розробленій сертифікованій програмі «Школа громадського омбудсмана із захисту виборчих прав» на базі Українського католицького університету. Двадцять п'ять кандидатів, які найуспішніше складуть оцінювання після проходження навчання, будуть із січня 2019 року інституціоціоновані в громадських омбудсменів у кожному з 24 регіонів України та місті Києві. Інші кандидати, які успішно завершили навчання та отримали сертифікат, перебуватимуть у резервному списку [7].

Такий проект уже навіть на первинній стадії своєї реалізації заслугоує на високу оцінку. Водночас відома процедура добору кадрів не відкриває завісу дальшого розвитку новоствореного громадського інституту. І питання виникає більше, ніж наразі є відповідей. Зокрема, достеменно невідомо повноваження виборчих омбудсменів, якими нормативними актами вони повинні керуватися у своїй діяльності, як буде проводитися заявлений

моніторинг та аналіз діяльності поліції, прокуратури, судів щодо розслідування виборчих злочинів, за які кошти фінансуватиметься їхня діяльність, зокрема розробка й розповсюдження інформаційних й аналітичних матеріалів про ефективність розслідування виборчих злочинів у регіоні, у якому вони працюють, який строк їхніх повноважень тощо. Громадянською мережею ОПОРА окреслено загальні напрями та форми діяльності виборчих омбудсменів. З-поміж іншого, вони зможуть комунікувати з правоохоронними органами, суб'єктами виборчого процесу, громадянами, журналістами та громадськими об'єднаннями щодо профілактики, протидії виборчих злочинів та їх розслідування. Також консультуватимуть, надаватимуть правову допомогу та інформаційно підтримуватимуть громадян щодо захисту їхніх виборчих прав [7].

У чинному законодавстві не застосовується поняття «виборчого омбудсмена». Навіть у проекті Виборчого кодексу України, який було прийнято в першому читанні, такої новели немає [8]. Наразі виборче законодавство як суб'єктів виборчого процесу називає офіційних спостерігачів від громадських організацій, повноваження яких починаються з дня їх реєстрації відповідною виборчою комісією в порядку, передбаченому законом, і припиняються після встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів депутатів. Перелік прав та обов'язків офіційного спостерігача від партії, кандидата в депутати, громадської організації, зазначений у Законі України «Про вибори народних депутатів України», визначає його правовий статус. Указані особи можуть перебувати на виборчих дільницях під час голосування, спостерігати з будь-якої відстані за діями членів виборчої комісії, зокрема під час видачі виборчих бюлетенів виборцям і підрахунку голосів, не заважаючи членам виборчої комісії фізично; робити фото- та кінозйомки, аудіо- та відеозаписи, не порушуючи при цьому таємниці голосування; бути присутнім з дотриманням вимог цього закону на засіданнях дільничних та окружних виборчих комісій; звертатися із заявою чи скаргою до відповідної виборчої комісії, інших державних органів чи до суду щодо усунення порушень закону в разі їх виявлення; складати акт про виявлення порушення закону, що підписується ним та не менш як двома виборцями, які засвідчують факт цього порушення, із зазначенням їхніх прізвищ, імен, по батькові, місця проживання та адреси житла, та подавати його до відповідної виборчої комісії чи до суду; уживати потрібних заходів у межах законодавства щодо припинення протиправних дій під час голосування та підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці; отримувати копії протоколів про передачу виборчих бюлетенів, про підрахунок голосів і встановлення підсумків голосування та інших документів у випадках, передбачених законом. Такий широкий спектр прав офіційного спостерігача від громадської організації яскраво ілюструє можливе дублювання й конкуренцію прав спостерігачів з так званими виборчими омбудсменами.

Імовірно, будучи продуктом громадянського суспільства як «самоорганізованої й саморегульованої, автономної сфери суспільного

життя» [9, с. 70], і розвиваючись у посттоталітарний, перехідний період інститут виборчого омбудсмена прагне відвоювати своє «місце під сонцем» та позбутися надмірного владного втручання, користуючись гарантіями свободи. А його перетворення в спеціалізованого омбудсмена, порядок обрання, права та обов'язки якого встановлюватимуться через державні інституції, може знищити його громадянську природу. У такому випадку основні підходи взаємодії з владними структурами, завдання та цілі, як слушно звертає увагу Г. В. Берченко, треба викладати в спеціальних документах, які закладатимуть підвалини для діалогу та співпраці [9, с. 103].

Висновки. Отже, спроба введення спеціального інституту від громадянського суспільства із захисту виборчих прав громадян та моніторингу проведення виборів у вигляді виборчих омбудсменів дає змогу констатувати не тільки повсякчасне порушення виборчих прав та потребу їх захисту, але й наявність активної громадянської позиції щодо такого захисту, а також свідченням непримиренності до обурливих фактів, які завдають шкоди демократичному порядку. Однак загрозливим для майбутнього такого інституту видається ефемерність (принаймні поки що) його правового статусу. Тому треба вказати на явні недоліки запропонованої моделі моніторингу. Зокрема, не встановлено обсяг прав та обов'язків, гарантій діяльності, акти реагування на виявлені порушення, відсутнє нормативне підґрунтя його взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, посадовими особами, а також суб'єктами виборчого процесу. З огляду на серйозність намірів щодо добору та діяльності виборчих омбудсменів в Україні найближчим часом треба унормувати порядок їхньої діяльності. Можливо, у майбутньому цей інститут стане прототипом інституту спеціалізованого омбудсмена з питань реалізації виборчих прав у державі.

Використані джерела:

1. Новий проект ЄС захищатиме виборчі права українців. 06 червня 2018. URL: <https://pr.pl.ua/2018/06/noviy-proekt-es-zahyschatyme-vyborchi-prava-ukrajintsv/> (дата звернення: 25.07.2018).
2. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / пер. С. Кальченко [та ін.] ; ред. Ю. Ключковський. Вид. 2-ге, випр. і доп. Київ : Логос, 2009. 500 с.
3. Звіт. Розслідування злочинів, пов'язаних з виборчим процесом 2014 року. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/vybory-do-verkhovnoi-rady-2014/7993-zvit-rozsliduvannja-zlochyniv-povjazanyh-iz-vyborchym-procesom-2014-r/> (дата звернення: 25.07.2018).
4. Рада Європи. План дій для України 2015-2017. Документ ухвалений Комітетом Міністрів Ради Європи 21 січня 2015 року [CM/Del/Dec(2015)1217] URL: <http://www.slg-coe.org.ua/coe-action-plan-for-ukraine-for-2015-2017/> (дата звернення: 25.07.2018).
5. Голяк Л. В. Становлення та розвиток інституту спеціалізованого омбудсмена. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право.

2011. Вип. 1. С. 61-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2011_1_11. (дата звернення: 25.07.2018).

6. Марцеляк О. В. Конституційно-правий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 / наук. консультант О. Н. Ярмиш; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2004. 36 с.

7. ОПОРА продовжує шукати омбудсменів та омбудсменок, які захищатимуть виборчі права громадян. 01 липня 2018 року. URL: <https://www.opora.ua/org/novyny/113-events/45386-opora-prodovzhuie-shukaty-ombudsmeniv-ta-ombudsmenok-i-aki-zakhyshchatymut-vyborchi-prava-hromadian/> (дата звернення: 25.07.2018).

8. Проект Виборчого кодексу України // База даних «Законотворчість України» / ВР України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56671/ (дата звернення: 25.07.2018).

9. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. Харків : Юрайт, 2014. 204 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.07.2018

Павшук Е.А. Избирательный омбудсман в Украине: перспективная новелла для защиты избирательных прав

В статье доказана важность института избирательного омбудсмана в Украине; определен подход иностранных государств к защите прав человека аналогичными институтами; проанализированы предложения общественных организаций относительно его внедрения. На основании этого совершена попытка выяснить место избирательного омбудсмана в обществе и государстве, определить его правовой статус, его права и обязанности, критерии отбора, основные направления деятельности и влияния на избирательный процесс, а также представлены предложения относительно улучшения предлагаемой модели мониторинга.

Ключевые слова: защита избирательных прав, специальный омбудсман, избирательный омбудсман, мониторинг, общественный контроль.

Pavshuk K. The Electoral Ombudsman in Ukraine: Promising Innovation for the Protection of the Electoral Rights

In the article was substantiated the importance of the electoral ombudsman's institution in Ukraine. This is caused the extremely high number of violations which happen in the electoral district not only on the election day and threaten with the holding criminal responsible, specifically, among their number, bribery, fraud, compulsion voters of election commissions, violence and damage to property of candidates, illegal financing of the campaigning. The same difficult problem for the native appealing system is the absence of sanctions for violations committed by candidates for deputies or parties which have nominated such candidates, also the infrequent cases of their using to other subjects of the electoral process. This evens out the profit from appealing the same violations. The elective offenses should be investigated, and offenders should be hold responsible according to the law. The point of view of foreign states to the protection of human rights by analogous institutes was determined in the article. So the international practice shows besides to the institution the ombudsman so-called "general competence" to protect the rights and freedoms of

certain categories of persons are created the specialized ombudsmen's institutes. The main functions of specialized ombudsmen are to promote more efficient work of the authorities; assistance to citizens in the renewal of rights violated by the authorities; realization of the intermediary function between the public and the authorities; implementation of the function of extrajudicial control. The public organization's suggestion was analyzed in regard to its launch, although the concept of "the electoral ombudsman" is not used in the valid legislation. Basing of this, an attempt was made to find out the electoral ombudsman's place in the society and the state, to determine its legal status and its rights and responsibilities, selection criteria, the main directions of activity and influence on the electoral process. At this moment, the electoral legislation calls the official observers from the NGOs as electoral subjects whose powers begin on the day they are registered by the relevant election commission according to the law and are terminated after the election results are established by the Central Election Commission. The wide range of an official observer's rights from the social organizations is a clear illustration of the possible duplication and competition of the observer's rights with so-called the electoral ombudsmen. Basing of this, the defects of the proposed monitoring model was identified. Specifically, among their number, there isn't the normative fixing its rights and obligations, guarantees of activity, acts of responding to the violations, its interaction with the state authorities and the local self-government bodies, the officials, the subjects of the election process too. Therefore, in order to improve the proposed monitoring model, and taking into account the seriousness of intentions regarding the selection and activities of electoral ombudsmen in Ukraine, should be made legal their activities in the near future.

Keywords: protection of the electoral rights, the special ombudsman, the electoral ombudsman, monitoring, the social control.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 342.5

Є. А. Безкровний

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА ПРИ ПРЕДСТАВНИЦТВІ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ В СУДІ ЧЕРЕЗ ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗАКОНОМ ФОРМИ

У статті проаналізовано правові норми чинного законодавства та погляди вчених щодо повноважень прокурора при здійсненні представництва інтересів держави в суді. Звернено увагу на важливість у представницькій діяльності визначити суть порушених інтересів держави та дослідити питання, пов'язані зі строками позовної давності й припинальними строками. Розкрито правовий статус прокурора через встановлені законом форми представництва інтересів держави в суді.

Ключові слова: Конституція, закон, прокуратура, суд, представницька діяльність, інтереси держави, право, позовна давність, припинальні строки.

Постановка проблеми. Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року наділив органи прокуратури України повноваженнями представництва інтересів громадянина або держави в суді. У статті 131-1 Конституції України не передбачено того, щоб прокурор здійснював представництво інтересів громадянина в суді, а до повноважень прокуратури належить тільки представництво інтересів держави в суді у виняткових випадках і в порядку, визначеному законом. Отже, ліквідація функції представництва прокуратурою інтересів громадянина в суді, яку провів законодавець, обумовлює потребу дослідження правового статусу прокурора при представництві інтересів держави в суді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання представництва прокуратурою інтересів громадянина або держави в суді досліджували такі вчені, як: В. В. Долежан, С. О. Белікова, М. В. Руденко, М. В. Косюта, М. Стефанчук, В. Р. Щавінський, М. І. Мичко, І. Є. Марочкін, Є. Суботін, О. Черв'якова та інші.

Формування цілей. Мета статті: на підставі аналізу чинного законодавства та досліджень науковців розкрити повноваження прокурора при представництві інтересів держави в суді з наданням пропозицій щодо внесення змін і доповнень до законів у згаданій сфері.

Виклад основного матеріалу. Законодавець у Конституції України та чинному законодавстві покладає на прокуратуру представництво інтересів держави в суді, але не надає визначення суті інтересів держави. У наказі Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді, їх захисту при виконанні судових рішень» від 28 травня 2015 року № 6 гн розкрито компетенцію прокурорів при здійсненні передбачених законом форм представницької діяльності в суді й визначено серед основних її

завдань захист інтересів держави, але яких саме, не вказано [1]. У методичних рекомендаціях «Здійснення прокурором представницької діяльності щодо захисту інтересів держави у сфері державної та комунальної власності», що затвердив Генеральний прокурор України 20 вересня 2016 року, акцентовано увагу тільки на захисті інтересів держави в згаданій сфері при здійсненні представницької діяльності в суді з огляду на позиції Конституційного Суду України в справі від 08 квітня 1999 року № 3-рп/99 [2].

Рішення Конституційного Суду України від 08 квітня 1999 року в справі № 1-1/99 прийнято за конституційним поданням Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень ст. 2 Арбітражного процесуального кодексу України. У ньому зазначено, що «інтереси держави» є оціночним поняттям і прокурор у кожному конкретному випадку самостійно визначає із посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві потребу їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Таким органом є орган державної влади чи орган місцевого самоврядування, якому закон надав повноваження органу виконавчої влади [3].

Зокрема, якщо договором, укладеним між державним підприємством і приватною структурою, порушуються інтереси держави, то прокурор подає позов в інтересах держави в особі відповідного міністерства чи Кабінету Міністрів України як органу, уповноваженому державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах, з обов'язковим залученням державного підприємства та приватної установи сторонами у справі. У разі відкриття провадження за позовною заявою, яку подав прокурор в інтересах держави в особі органу, уповноваженого здійснювати функції держави у спірних відносинах, зазначений орган набуває статусу позивача. У разі відсутності такого органу або відсутності в нього повноважень щодо звернення до суду прокурор зазначає про це в позовній заяві й набуває в такому разі статусу позивача.

М. В. Руденко пояснює, що під «інтересами держави» треба розуміти закріплену Конституцією й законами України, міжнародними договорами й актами систему фундаментальних цінностей у найважливіших сферах життєдіяльності українського народу й суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній, інформаційній) [4, с. 13, 14]. М. В. Косюта стверджує, що порушення законних інтересів людини в багатьох випадках можна розглядати і як зазіхання на інтереси держави, і як нехтування державними інтересами з боку особи, що тягне за собою (безпосередньо чи опосередковано) порушення законних інтересів як цієї особи, так й інших осіб [5, с. 198–199]. В. В. Долежан запевняє, що інтереси держави, безумовно, охоплюються правами й свободами людини [6, с. 565].

Водночас, як свідчить судової практика, не завжди інтереси держави збігаються з інтересами громадян.

Зазначимо, що реагування прокурора в порядку представництва передбачає наявність нездійснення або неналежного здійснення відповідним органом своїх повноважень. Отримання доказів цього утруднюється обмеженнями повноважень прокурора за Законом України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року. Щодо цього С. О. Белікова зазначає, що прокуророві треба довести факт нездійснення або неналежного здійснення відповідним органом своїх повноважень. Проте ні законом, ні іншим нормативно-правовим актом не визначено такий порядок [7, с. 24].

Окрім того, при вирішенні питання реагування в порядку представництва прокурор має з'ясувати, чи не сплинули строки звернення до суду з позовною заявою. Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Загальну позовну давність установлюють тривалістю у три роки. Для окремих видів вимог закон може встановлювати спеціальну позовну давність: скорочену або більш тривалу, порівняно із загальною позовною давністю. Зокрема, у ст. 258 Цивільного Кодексу України подано перелік окремих видів, до яких застосовується позовна давність в один рік. Також позовна давність, установлена законом, може бути збільшена за домовленістю сторін. За ст. 261 ЦК України початком перебігу строку є день, коли особа довідалась або мала (могла) довідатися про порушення свого права. Отже, перебіг позовної давності розпочинається з моменту, коли про порушення «інтересів держави» стало відомо органам та іншим особам позивача й відповідним його контролюючим структурам, а не прокуророві. Вимоги прокурора є похідними від вимог органу, уповноваженого державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Для визначення початку перебігу позовної давності має значення не тільки безпосередня обізнаність особи про порушення її прав, а й об'єктивна можливість цієї особи знати про обставини порушення її прав. Наведена правова норма містить презумпцію обізнаності особи про стан своїх суб'єктивних прав, відтак обов'язок доведення терміну, з якого особі стало (могло стати) відомо про порушення права, покладено на позивача. Оскільки позивач як юридична особа набуває та здійснює свої права й обов'язки через свої органи, то його обізнаність про порушення його прав або можливість такої обізнаності треба розглядати через призму обізнаності його органів та інших осіб, зокрема структур контролю. Перепонами об'єктивної можливості позивача знати або бути обізнаним з фактом та обставинами порушення його права в установленій законом строк можуть бути надзвичайні ситуації техногенного, природного або екологічного характеру, а також тимчасова окупація відповідної території або охоплення її бойовими діями. Згідно зі ст. 267 ЦК України позовну давність суд застосовує лише за заявою сторони в спорі, зробленою до винесення судового рішення, до того ж спливання позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові.

Прокурор і собі має відрізнити відмінність спливу строку позовної давності від припинального (присічного) строку. Зокрема, відповідно до ст.

261 ГПК України незалежно від важності причин пропуску строку на апеляційне оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження, якщо апеляційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім випадків: коли апеляційну скаргу подала особа, не повідомлена про розгляд справи або не залучена до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, інтереси та (або) обов'язки; пропуску строку на апеляційне оскарження через виникнення обставин непереборної сили. Так само за ст. 293 ГПК України незалежно від важності причин пропуску строку на касаційне оскарження суд касаційної інстанції відмовляє у відкритті касаційного провадження у разі, якщо касаційна скарга подана після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, крім наведених правовою нормою аналогічних випадків. Такі ж вимоги передбачено й у статтях 358 та 394 ЦПК України. З огляду на вимоги чинного законодавства України, на відміну від попереднього, припинальні (присічні) строки можуть бути поновленими у випадках, визначених процесуальними законами. Отже, законодавець перевів непорушно припинальні (присічні) строки в умовно припинальні (присічні).

Прокурор бере участь у розгляді судами справ за позовами, які він спрямував до суду, а також може брати участь у розгляді судами справ за позовами інших осіб у передбачених законом випадках. Він вступає в справу в спосіб участі або внесення апеляційної чи касаційної скарги, подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. У справах, порушених не за позовом прокурора, він може вступати в справу під час її розгляду судом; або оскарженням рішення суду першої чи другої інстанції в спосіб унесення апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Повноваження прокурора щодо представництва інтересів держави в суді викладено в правових нормах процесуального законодавства та в Законі України «Про прокуратуру». Беручи участь у судовому процесі у визначених законом випадках, прокурор додержується принципів незалежності суддів і підкорення їх тільки закону та змагальності сторін. Він сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справи та постановленню судового рішення, що ґрунтується на законі. Відповідно до законодавства України прокурор не має жодних переваг над іншими учасниками судового процесу, а його позиція не обов'язкова для суду. Іншим учасникам судового процесу забезпечено можливість заперечувати проти доводів прокурора.

Стаття 77 Кримінального процесуального кодексу України визначає підстави для відводу прокурора. Зокрема, якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості. Водночас цивільне, господарське та адміністративне процесуальне законодавство не передбачають підстав відводу чи самовідводу прокурора. Проте під час розгляду справи в суді в прокурора може виникати не тільки процесуальна зацікавленість. Мотивами

можуть виступати як особистий інтерес, так і звернення близьких, знайомих, а також виникнення інших обставин. З огляду на це законодавцві треба передбачити підстави для відводу чи самовідводу прокурора, доповнивши ст. 37 ГПК України ч. 4 та виклавши її в такій редакції: «прокурор не може брати участі в розгляді справи, якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження в справі або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості». Відповідні доповнення також треба внести до ст. 38 ЦПК України та ст. 38 КАС України.

Якщо особа, яка має процесуальну дієздатність і в інтересах якої подана заява, не підтримує заявлених позовних вимог, суд залишає заяву без розгляду, крім позову про відшкодування збитків, заподіяних юридичній особі її посадовою особою, що подав власник (учасник, акціонер) цієї юридичної особи в її інтересах, а також позову прокурора в інтересах держави. Відмова органу, уповноваженого здійснювати відповідні функції у спірних правовідносинах, від поданого прокурором в інтересах держави позову (заяви), подання ним заяви про залишення позову без розгляду не позбавляє прокурора права підтримувати позов (заяву) і вимагати розгляду справи по суті. Прокурор та інша особа, якій закон надав право звертатися до суду в інтересах інших осіб, для вирішення питання щодо наявності підстав для перегляду судових рішень у справі, розглянутій без його (її) участі, має право ознайомлюватися з матеріалами справи в суді та отримувати їх копії. Прокурор користується таким самим правом для вирішення питання про вступ у справу за позовом (заявою) іншої особи. Відмова прокурора від пред'явленого ним позову в порядку господарського, адміністративного чи цивільного судочинства не позбавляє позивача права вимагати від суду вирішення спору по суті. Скажімо, згідно зі ст. 55 ГПК України відмова органів та осіб, які відповідно до цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб, від поданої ними заяви або зміна позовних вимог не позбавляє особу, на захист прав та інтересів якої подано заяву, права вимагати від суду розгляду справи та вирішення вимоги у первісному обсязі. Згідно зі ст. 54 КАС України відмова органів та осіб, визначених у ст. 53 цього Кодексу, від позову або зміна позовних вимог не позбавляє особу, в інтересах якої подано позовну заяву, права вимагати від суду розгляду справи, вирішення позову в попередньому обсязі. Таке положення закріплено й ст. 57 ЦПК України.

Право прокурора на оскарження судових рішень при здійсненні представницької діяльності – це передбачені процесуальним законодавством України повноваження прокурора у визначеному законом порядку спрямовувати апеляційні або касаційні скарги до відповідних судів апеляційної або касаційної інстанцій. Право подання апеляційної чи касаційної скарги на судові рішення в цивільній, адміністративній, господарській справі надається прокуророві, який брав участь у судовому розгляді, а також, незалежно від участі в розгляді справи, прокуророві вищого рівня: Генеральному прокуророві, його першому заступникові та

заступникам, керівникам регіональних і місцевих прокуратур, першим заступникам і заступникам керівників регіональних прокуратур. Право подання заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України в цивільній, адміністративній, господарській справі надається Генеральному прокуророві, його першому заступникові та заступникам, керівникам регіональних прокуратур.

За Законом України «Про прокуратуру» право подання апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України на судові рішення в кримінальній справі надано прокуророві, який брав участь у судовому розгляді, а також, незалежно від його участі в розгляді справи, прокуророві вищого рівня: Генеральному прокуророві, його першому заступникові та заступникам, керівникам регіональних прокуратур, їхнім першим заступникам та заступникам, крім випадків, коли йдеться про рішення в кримінальних провадженнях, розслідування в яких здійснювало Національне антикорупційне бюро України, – у такому разі відповідне право надано прокуророві, який брав участь у судовому розгляді, а також незалежно від його участі в розгляді справи: керівникові Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, його першому заступникові та заступникові. Змінити, доповнити, відкликати, відмовитися від позову (заяви, подання), апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України має право прокурор, який її подав, або прокурор вищого рівня.

Повноваження прокурорів при реалізації представницької діяльності здійснюються тільки на підставах та у межах, передбачених процесуальним законодавством. До того ж зазначимо, що прокурор може оскаржити судові рішення суду першої інстанції лише тільки при представництві інтересів держави в суді, а також має право доповнити чи змінити апеляційну скаргу протягом строку, передбаченого законом на апеляційне оскарження. У разі доповнення чи зміни апеляційної скарги треба подати до суду докази надіслання копій відповідних доповнень чи змін до апеляційної скарги іншим учасникам справи; в іншому випадку суд не враховує такі доповнення чи зміни. Прокурор має право відкликати апеляційну скаргу до постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а також має право відмовитися й від апеляційної скарги.

Згідно із Законом України «Про виконавче провадження» сторони виконавчого провадження та прокурор як учасник виконавчого провадження мають право ознайомлюватися з матеріалами виконавчого провадження, робити з них виписки, знімати копії, заявляти відводи у випадках, передбачених цим Законом, а також мають право доступу до автоматизованої системи виконавчого провадження, право оскаржувати рішення, дії або бездіяльність виконавця в порядку, установленому цим Законом, надавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у вчиненні виконавчих дій, надавати усні та письмові пояснення,

заперечувати проти клопотань інших учасників виконавчого провадження та користуватися іншими правами, наданими законом.

Як зазначено в наведених вище методичних рекомендаціях, аналіз прокурорської та судової практики свідчить, що найбільш типовими помилками, які допускають прокурори в реалізації своїх повноважень при здійсненні представництва інтересів держави в суді у сфері державної та комунальної власності, є: відсутність у позовних заявах обґрунтування наявності підстав для представництва інтересів держави та не зазначення того, у чому саме полягає порушення інтересів держави у вказаній сфері; недотримання вимог процесуального закону щодо форми та змісту позовів, недопущення до позову доказів про сплату судового збору.

Висновки. Отже, проведене дослідження показало, що при представництві прокурором інтересів держави в суді йому треба розкрити, у чому саме полягає порушення інтересів держави. У процесі реалізації прокурором повноважень щодо звернення до суду з позовом (заявою, поданням) та спрямуванні апеляційної чи касаційної скарги важливо дослідити питання, пов'язані зі строками позовної давності та припинальними (присічними) строками. Процесуальне законодавство України та Закон України «Про прокуратуру» закріпили повноваження прокурора й з огляду на викладені в них правові норми він має можливість реалізувати всі передбачені законом форми представництва інтересів держави в суді.

Використані джерела:

1. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію роботи органів прокуратури щодо представництва інтересів громадянина або держави в суді їх захисту при виконанні судових рішень» від 28 травня 2015 року № 6 гн. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&t=rec&id=94102 (дата звернення: 03.05.2018).

2. Методичні рекомендації «Здійснення прокурором представницької діяльності щодо захисту інтересів держави у сфері державної та комунальної власності», затверджені Генеральним прокурором України 20 вересня 2016 року.

3. Рішення Конституційного Суду України від 08.04.1999 у справі № 1-1/99. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (дата звернення: 03.05.2018).

4. Руденко М. В. Теоретичні проблеми представництва прокуратурою інтересів держави в арбітражних судах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2001. 36 с.

5. Косюта М. В. Прокурорська система України в умовах демократичного суспільства. Одеса, 2002. 376 с.

6. Долежан В. В. Концептуальні проблеми визначення функції прокуратури в процесі судово-правової реформи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. Вип. IX. С. 873 – 879.

7. Белікова С. О. Порівняльно-правовий аналіз представницької діяльності прокуратур України та Республіки Болгарія. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (46). С. 17–27.

Стаття надійшла до редакції 09.09.2018

Бескровный Е. А. Полномочия прокурора по представительству интересов государства в суде через предусмотренные законом формы

В статье проанализированы правовые нормы действующего законодательства и взгляды ученых относительно полномочий прокурора по осуществлению представительства интересов государства в суде. Обращено внимание на важность в представительской деятельности определения сути нарушенных интересов государства и исследования вопросов, связанных со сроками исковой давности и прекращающими сроками. Раскрыт правовой статус прокурора через установленные законом формы представительства интересов государства в суде.

Ключевые слова: Конституция, закон, прокуратура, суд, представительская деятельность, интересы государства, право, исковая давность, прекращающие сроки.

Bezkrivnyi E. Prosecutor's Powers Representing the Interests of the State in the Court through the Forms Foreseen by the Law

Implementing functions of the prosecution of Ukraine concerning representation of state interests in court, the prosecutor's activity is aimed at protection of the rights and general interests of the society and state. The activity of a prosecution outside the criminal scope is widely practiced in the CIS countries and in most EU countries, such as Kazakhstan, Moldova, Belarus, Hungary, France, Poland, Bulgaria and others.

In Ukraine, the representative activities of a prosecutor in court is stipulated in the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine On Prosecution and procedural law.

Thus, the representation of the interests of the state in court by a prosecutor as one of the functions of prosecution is reinforced at the constitutional level, performed by a special authority on behalf of the state in exceptional cases on the grounds and manner specified by the law. In this regard, a legislator should focus on the representation grounds in Article 131-1 of the Constitution of Ukraine and Article 23 of the Law of Ukraine On Prosecution indicating that the prosecution carries out the function of representation of the interests of the state in court in exceptional cases on the grounds and manner specified by law.

The prosecutor represents the state's interests in court only after confirmation of the reasons for representation by the court and provision of evidence of non-compliance or improper performance of its defense by a relevant authority, or it is prevented because of the absence of the subject of authority, which is authorized to protect the legitimate interests of the state. It should be noted that in the previous edition of the Law of Ukraine On Prosecution dated November 5, 1991 there was not provided the representation of the state interests in court only after its confirmation by the court. The practical experience of the representative activity and the European legislation indicate of such a requirement to be undue which was laid down in the Law of Ukraine On Prosecution dated October 14, 2014.

The procedural legislation of Ukraine and the Law of Ukraine On Prosecution assigned the prosecutor's legal status, by which he/she has a right to implement forms of representation of the state interests in court.

Keywords: Constitution, law, prosecutor's office, court, representative activity, state interests, rights, limitation of actions.

УДК 343.35

О. О. Дудоров,
Р. О. Мовчан

**НАЦІОНАЛЬНЕ АГЕНТСТВО З ПИТАНЬ
ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ НА ВАРТІ
«ПОПЕРЕДНЬОГО» РУБЕЖУ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЇ: ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА
СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Здійснено моніторинг сучасного стану виконання Національним агентством з питань запобігання корупції функцій протидії адміністративним правопорушенням, які пов'язані з корупцією (статті 172-4 – 172-9 КУпАП). Установлено основні проблеми у вказаній сфері, сформульовано пропозиції щодо способів їх вирішення.

Ключові слова: Національне агентство з питань запобігання корупції, суд, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, протокол, постанова.

Постановка проблеми. Україна перебуває на відповідальному етапі формування незалежної правової держави з високорозвинутою економікою. При цьому корупція становить одну з центральних загроз національній безпеці України. Пояснюється це серйозністю й багатоаспектністю шкоди, заподіяваної корупцією: остання загрожує конституційним правам людини й громадянина, верховенству праву й утвердженню демократії, підриває довіру до органів влади, ускладнює економічний розвиток країни, порушує соціальну справедливість, руйнує правові й моральні засади життєдіяльності суспільства, створює негативний імідж України на міжнародній арені тощо. Тому й не дивно, що у схваленій 12 січня 2015 року Указом Президента України Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», що стала своєрідною дорожньою картою розвитку України на вказаний період, чільне місце в списку десяти першочергових реформ було відведено проведенню антикорупційної реформи. Протягом останнього десятиріччя проблематика протидії корупції в Україні перебуває (значною мірою під впливом євроінтеграційних процесів і політичних чинників) у сфері посиленої уваги з боку законодавця, юридичної науки, ЗМІ і суспільства загалом; до того ж громадський і фаховий інтерес до цієї тематики не згасає, а швидше навпаки, – посилюється.

Мета антикорупційної реформи має бути досягнута, зокрема, за рахунок упровадження новітніх превентивних антикорупційних механізмів, серед яких – декларування майнового стану публічних службовців, перевірка їхньої доброчесності, моніторинг способу життя, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів тощо. Головним же суб'єктом, який мав забезпечити впровадження відповідних інструментів протидії корупції та здійснювати контроль за доброчесною поведінкою осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб, стало Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК). Одночасно з цим до повноважень НАЗК було віднесено право складати протоколи в справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (статті 172-4–172-9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)), тобто поведінку, яка ще

не вважається корупційним правопорушенням, але формує певні корупційні ризики. Очевидно, що наділивши НАЗК широким колом повноважень у відповідній сфері, законодавець прагнув створити потужну державну інституцію, покликану забезпечити ефективність функціонування «попереднього» рубежу протидії корупції. Водночас є підстави констатувати, що наразі стан виконання НАЗК покладеної на нього функції з виявлення та протоколювання правопорушень, пов'язаних з корупцією, не може розцінюватись як задовільний, що пояснюється низкою обставин і в підсумку призводить до зниження результативності дії всього антикорупційного механізму держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання судової практики, пов'язаної із застосуванням статей 172-4–172-9 КУпАП, розглянуто в працях О. З. Гладуна, К. І. Годуєвої, О. В. Джафарової, З. А. Загинеї, І. В. Єрьоменко, О. О. Квапші, Т. О. Коломoeць, Н. М. Панафеди, В. Г. Сенік та інших. Попри теоретичну і практичну значущість праць згаданих авторів на сьогодні у вітчизняній правовій доктрині відсутні окремі роботи, присвячені аналізу ефективності виконання НАЗК функції протидії адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією, у частині виявлення й протоколювання таких правопорушень, що, на нашу думку, свідчить про актуальність обраної тематики дослідження та своєчасність звернення до неї.

Формування цілей. Метою цієї статті є з'ясування сучасного стану виконання НАЗК функції протидії адміністративним правопорушенням, які пов'язані з корупцією, установлення основних проблем у вказаній сфері протидії корупції й формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо способів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Станом на 01 червня 2018 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень за статтями 172-4–172-9 КУпАП було розміщено рішення у 283 справах, які надійшли від НАЗК, а саме 259 рішень, прийнятих судами першої інстанції за результатами розгляду протоколів, складених НАЗК, і 24 рішень судів апеляційної інстанції, ухвалених за результатами розгляду апеляційних скарг. За результатами розгляду 259 протоколів судами першої інстанції винною визнано (з накладенням адміністративного стягнення) лише 61 особу, що складає менше 24% від загальної кількості таких справ. Більше того: 10 рішень з цього 61 рішення судів першої інстанції надалі були повністю або частково скасовано в апеляційному порядку.

Дослідивши відповідні матеріали судової практики, можна констатувати, що близько 27% усіх справ (70 проваджень) було повернуто до НАЗК. До того ж у 91% випадків суд мотивував таке повернення матеріалів їхнім неналежним оформленням, в інших 9% випадків – спрямуванням матеріалів не до належного суду. Усі причини повернення матеріалів до НАЗК для належного оформлення можна розділити на дві умовні групи: 1) змістовно-процесуальні; 2) суто процесуальні.

Суть «змістовно-процесуальних» вад (причин) полягає в тому, що в направлених до суду протоколах не містилося всіх достатніх і потрібних даних, які: 1) підтверджували наявність у діях особи складу відповідного

адміністративного правопорушення; 2) давали змогу об'єктивно оцінити всі обставини справи (наприклад, з'ясувати, чи заподіяно в результаті вчинення правопорушення матеріальну шкоду для її дальшого відшкодування відповідно до ст. 66 Закону України «Про запобігання корупції»). Здебільшого причинами повернення матеріалів до НАЗК були вади суто процесуального характеру. Для зручності аналізу ці вади варто класифікувати на декілька відносно самостійних груп.

1. *Вади, пов'язані з порушенням загальних вимог законодавства щодо змісту протоколу про адміністративне правопорушення та прав особи, яка притягується до адміністративної відповідальності (статті 256, 268 КУпАП).* Ця група вад є найбільш чисельною й здебільшого проявляється в таких порушеннях, як: а) незазначення в протоколі місця та часу вчинення, а також дати виявлення правопорушення, що унеможливило встановлення строку притягнення особи до адміністративної відповідальності відповідно до ст. 38 КУпАП і надалі розгляд справи в суді; б) відсутність у протоколі підпису особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, або в разі відмови від підписання протоколу відповідного запису про це, а також відсутність роз'яснення її прав та обов'язків; в) відсутність будь-яких відомостей у графі щодо визнання або не визнання своєї вини у вчиненні адміністративного правопорушення; г) порушення права особи на подання пояснень і зауважень щодо змісту протоколу.

2. *Вади, пов'язані з порушенням підзаконних актів, розроблених самим НАЗК.* При протоколюванні фактів учинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, посадові особи НАЗК припускаються порушень не лише норм КУпАП, якими регулюється загальний порядок притягнення особи до адміністративної відповідальності, а й приписів виданих самим НАЗК підзаконних актів. У межах таких порушень можна виділити дві умовні підгрупи.

2.1. *Порушення встановленого порядку складання та направлення матеріалів до суду.*

Зокрема, у деяких випадках підставою повернення судом матеріалів до НАЗК було те, що в порушення п. 11 розділу II Порядку оформлення протоколів про адміністративні правопорушення та внесення приписів Національним агентством з питань запобігання корупції, затвердженого Рішенням НАЗК від 09 червня 2016 року № 5 (далі – Порядок оформлення протоколів НАЗК), і п. 6.6 Регламенту Національного агентства з питань запобігання корупції, затвердженого Рішенням НАЗК від 12 квітня 2016 року № 1, рішення про направлення матеріалів до суду приймалося не колегіально, а одноособово певними посадовими особами НАЗК (наприклад, постанова Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської області від 22 вересня 2017 року в справі № 345/2936/17). Ще в одному випадку до матеріалів справи не було долучено документи, які підтверджували прийняття на черговому засіданні НАЗК рішення про направлення матеріалів до суду (постанова Печерського районного суду м. Києва від 13 грудня 2017 року в справі № 757/72573/17-п).

У цьому аспекті наголосимо, що на сторінках юридичної літератури висловлено резонні зауваження стосовно того, що положення Закону України «Про запобігання корупції» про направлення протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язаного з корупцією, на підставі окремого рішення НАЗК необґрунтовані, суперечать ст. 257 КУпАП та в окремих випадках сприяють затягуванню направлення протоколу до суду. Наприклад, через відсутність кворуму засідання НАЗК у заплановану дату подекуди не відбувається, а протокол із зібраними матеріалами без вагомих на це підстав до суду не направляється [1, с. 284].

Згідно з п. 2 розділу II Порядку оформлення протоколів НАЗК у разі вчинення особою декількох адміністративних правопорушень протоколи складають окремо стосовно кожного з учинених правопорушень. Однак у двох випадках НАЗК було складено по одному протоколу щодо декількох правопорушень, у зв'язку з чим відповідні матеріали поверталися судами для належного оформлення (наприклад, постанова Миронівського районного суду Київської області від 02 лютого 2018 року в справі № 371/1583/17).

Порядком оформлення протоколів НАЗК було затверджено форму протоколу про адміністративні правопорушення (додаток 1), якою, зокрема, передбачається зазначення документа, за яким встановлюється особа, та місце її реєстрації. Однак в одній зі справ НАЗК направило до суду протокол, у якому не було зазначено ні відповідний документ, ні місце реєстрації особи; в іншому випадку до матеріалів не було долучено копію паспорта та ідентифікаційного коду особи (постанова Червонозаводського районного суду м. Харкова від 06 лютого 2018 року в справі № 638/18277/18).

2.2. Порушення встановленого порядку інформування особи про складання та направлення протоколу до суду і строків його розгляду.

Так, у порушення п. 7 розділу II Порядку оформлення протоколів НАЗК у трьох протоколах було відсутнє повідомлення особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, про строки розгляду справи про адміністративне правопорушення. Іншим поширеним проявом порушень цієї підгрупи, які допускає НАЗК, є порушення положення п. 10 розділу II Порядку оформлення протоколів НАЗК про обов'язковість вручення одного з примірників протоколу особі, яка притягується до адміністративної відповідальності. Одночасно треба виділити три конкретних різновиди такого порушення:

а) надсилаючи матеріали до суду, НАЗК не додає до них відомості (вочевидь, це мають бути відповідні листи) щодо виклику особи до НАЗК для ознайомлення з протоколом про адміністративне правопорушення та вручення їй його копії;

б) до матеріалів справи НАЗК не долучає докази надсилання відповідній особі другого примірника протоколу про адміністративне правопорушення та копій інших матеріалів, що підтверджують факт учинення адміністративного правопорушення, рекомендованим поштовим відправленням з повідомленням про вручення та з описом вкладення разом із супровідним листом у конверті з позначкою «особисто». До того ж, на відміну від попередньої ситуації, суди підкреслюють, що наявність у

матеріалах справи лише листа, адресованого особі про направлення їй протоколу про адміністративне правопорушення, ще не свідчить про фактичне направлення протоколу та вручення його особі, стосовно якої він складений у спосіб, передбачений п. 10 розділу II Порядку (постанова Голосіївського районного суду м. Києва від 03 квітня 2018 року в справі № 752/6421/18);

в) у протоколі про адміністративне правопорушення від 26 лютого 2018 року (ч. 2 ст. 172-7 КУпАП) уповноважена особа НАЗК не підписала відповідний протокол і в такий спосіб порушила вимоги не тільки п. 5 розділу II Порядку оформлення протоколів НАЗК, а й ч. 2 ст. 256 КУпАП щодо того, що протокол підписує не лише особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, а й особа, яка склала протокол;

3. *Технічні вади.* Як і попередні, порушення цієї групи також можна розділити на дві умовні підгрупи.

3.1. *Недотримання суто технічних вимог до оформлення матеріалів.* До прикладів таких порушень слід віднести: не засвідчення правильності доданих до протоколів копій письмових документів; незазначення в графах протоколу «до протоколу додається» кількості доданих аркушів тощо.

3.2. *Змістовна суперечливість протоколу.* Як це не прикро визнавати, але на заваді успішного виконання НАЗК своїх функцій щодо ефективної боротьби з правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, інколи стає банальна неуважність посадових осіб відповідної державної інституції. Ідеться, зокрема, про такі випадки, коли матеріали справи повертали до НАЗК через те, що:

- нумерація доданих до протоколу письмових документів не збігається з описом документів, що містяться в справі про адміністративне правопорушення, який складено на титульному аркуші (наприклад, постанова Миронівського районного суду Київської області від 02 лютого 2018 року в справі № 371/1583/17);

- відомості в протоколах щодо однієї особи не збігаються, зокрема, зазначаються різні дата та місце народження, місце реєстрації та місце проживання, а також серія та номер паспорта;

- у протоколі йдеться про визнання особи винною у вчиненні одного правопорушення (ст. 172-7 КУпАП), тоді як протокол складено за іншою статтею (ст. 172-4 КУпАП) (наприклад, постанова Дзержинського районного суду м. Харкова від 21 грудня 2017 року в справі № 638/19317/17);

- при відкритті поштового відправлення, що надійшло від НАЗК, було виявлено лише один том (том № 3) указаної справи замість трьох томів, як було вказано в супровідному листі НАЗК. Крім цього, у томі справи, який надійшов, був відсутній протокол про адміністративне правопорушення (постанова Хмельницького міськрайонного суду від 14 травня 2018 року в справі № 686/5858/18);

- у протоколі зазначається про відсутність свідків правопорушення, тоді як до протоколу додаються пояснення відразу декількох свідків, а в тексті протоколу зазначається, що факт учинення правопорушення

підтверджується поясненнями зазначених осіб (постанова Макарівського районного суду Київської області від 02 березня 2018 року в справі № 370/443/18).

Найбільш невтішною тенденцією, яка спостерігається при реалізації НАЗК своїх функцій у досліджуваній сфері, є те, що близько 50% (точніше – 49,4%) усіх направлених до суду справ було закрито. Найчастіше (54%) причиною закриття таких справ ставало встановлення судом відсутності події або складу адміністративного правопорушення.

Крім того, значний масив (33%) справ, направлених НАЗК до суду, закривається через закінчення строків накладення адміністративного стягнення, передбачених частинами 3 і 4 ст. 38 КУпАП. Аналіз судової практики засвідчив, що здебільшого причиною закриття відповідних проваджень стає порушення тримісячного строку накладення адміністративного стягнення.

На сторінках юридичної літератури підкреслюється, що з огляду на історичне й системне тлумачення ст. 38 КУпАП, а також суті триваючого правопорушення, щодо якого й доречно вести мову про його виявлення, при застосуванні цієї статті КУпАП треба виходити з того, що: 1) стосовно звичайних правопорушень строки накладення адміністративного стягнення відповідно до ст. 38 КУпАП є такими: а) загальне правило – не пізніше як через два місяці з дня вчинення правопорушення; б) виняток 1 щодо адміністративних правопорушень, підвідомчих суду (судді), – не пізніше як через три місяці з дня вчинення правопорушення; в) виняток 2 щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, – не пізніше двох років з дня його вчинення; 2) стосовно триваючих правопорушень, то строки, передбачені ст. 38 КУпАП, є іншими: а) загальне правило – не пізніше як через три місяці з дня виявлення правопорушення; б) виняток 1 щодо адміністративних правопорушень, підвідомчих суду (судді), – не пізніше як через три місяці з дня виявлення правопорушення; в) виняток 2 щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, – протягом трьох місяців з дня виявлення правопорушення [2, с. 427]. Однак зазначимо, що наведене доктринальне тлумачення (у частині адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією) може розцінюватись як таке, що суперечить «букві» закону.

У п. 5 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 травня 2017 року № 223-943/0/4-17 «Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією» (далі – Лист ВССУ) роз'яснюється, що будь-якого продовження перебігу строків накладення адміністративних стягнень законом не передбачено, а тому в разі їх закінчення провадження в справі закривається.

Дотримання законодавчого положення про те, що адміністративне стягнення за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, призводить, як уже зазначалося, до фактичної безкарності значної кількості правопорушників. Скажімо, за даними органів прокуратури, які

представляють в судах позицію держави під час розгляду протоколів про адміністративне правопорушення, що складають уповноважені особи органів Національної поліції України та НАЗК, упродовж 2016 р. місцеві суди розглянули 765 адміністративних справ про правопорушення, передбачені статтями 172-4-172-9 КУпАП, з яких 253 справи закрили на підставі п. 7 ст. 247 КУпАП – через закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених ст. 38 цього Кодексу. За перші п'ять місяців 2017 р. відповідні цифри аналогічні: із 323 справ 121 закрита через закінчення строку накладення адміністративного стягнення [2, с. 427].

Щодо виявлених нами конкретних строків, які були пропущені, то вони є різними – від одного дня (далі 6, 14, 19, 28 і т.д.) і аж до двох місяців і 22 днів і навіть до чотирьох місяців та 18 днів. Лише в одному випадку закриття провадження було мотивовано впливом передбаченого законом 2-річного строку накладення адміністративного стягнення з дня вчинення проступку. Наведені відомості свідчать передусім про повільність протоколювання НАЗК адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, і також указують на неспішність виявлення таких правопорушень.

Найголовніше ж – це те, що законодавчо встановлений строк накладення адміністративного стягнення для аналізованої категорії адміністративних справ є занадто коротким для того, щоб, зокрема, НАЗК і суд вчасно встигли реалізувати всі потрібні процедури з притягнення порушника антикорупційного законодавства до адміністративної відповідальності, а тому цей строк потребує перегляду.

Наголосимо, що ні Закон України «Про запобігання корупції», ні КУпАП не визначає, що є моментом *виявлення* адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, що є важливим з погляду застосування ст. 38 КУпАП. Є різні думки з цього питання: день надходження до компетентного органу першої інформації про вчинення правопорушення; день складання висновку уповноваженою особою НАЗК за результатами перевірки або день складання й затвердження рапорту уповноваженим працівником Департаменту захисту економіки Національної поліції України (його територіального підрозділу) щодо виявлення правопорушення, пов'язаного з корупцією; день безпосереднього виявлення посадовою особою, уповноваженою складати протокол про адміністративне правопорушення, достатніх даних, які вказують на наявність адміністративного проступку; день відібрання пояснення в особи, стосовно якої надалі складено протокол; день складення протоколу тощо. Судова практика за такої законодавчої невизначеності природно характеризується неоднозначністю щодо розуміння часу, з якого починається відлік строків притягнення до адміністративної відповідальності.

Ще однією причиною, яка зменшує ефективність виконання НАЗК своїх функцій у відповідній сфері, є зловживання особами, стосовно яких вирішується питання про притягнення до адміністративної

відповідальності, наданими їм правами. Зокрема, ідеться про те, що порушники антикорупційного законодавства не з'являються за викликом на судові засідання, що робить неможливим проведення останніх, адже відповідно до ч. 3 ст. 268 КУпАП при розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачені в т. ч. статтями 172-4-172-9 КУпАП, присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. Увесь цей час, допоки відповідні особи не з'являються за викликом, поступово спливають строки накладення адміністративного стягнення, що в підсумку нерідко призводить до закриття справ. До того ж, як виявляється, ні передбачена ч. 4 ст. 277 КУпАП можливість зупинення строків у разі, якщо особа, стосовно якої складено протокол про адміністративне корупційне правопорушення, умисно ухиляється від явки до суду або з поважних причин не може туди з'явитися (хвороба, перебування у відрядженні чи на лікуванні, у відпустці тощо), ні можливість застосування приводу, не є панацеєю у таких випадках. Показовим у цьому аспекті є такий приклад із судової практики.

Постановою Солом'янського районного суду м. Києва від 29 серпня 2017 року в справі № 760/15416/17 було визначено потребу застосування приводу до особи, яка не з'явилася без поважних причин у судові засідання, призначене на 29 серпня 2017 року, заявивши в телефонній розмові про категоричну відмову брати участь у судових засіданнях й отримувати повістки. Постановою суду від 15 вересня 2017 року строк розгляду відповідної справи було зупинено через те, що в судові засідання, яке було призначено вже на 15 вересня 2017 року, особа знову не з'явилася, хоча про час та місце розгляду справи про адміністративне правопорушення вона була оповіщена у встановленому порядку. Постанова про привід також виконана не була. Уже 23 жовтня 2017 року Солом'янський районний суд м. Києва виніс нову й на цей раз остаточну постанову в справі, відповідно до якої особа все ж була визнана винною у вчиненні правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-7 КУпАП. З огляду на той факт, що в протоколі про адміністративне правопорушення днем виявлення правопорушення було зазначено 11 липня 2017 року (а сам протокол було складено лише 09 серпня 2017 року, що зайвий раз засвідчує відсутність на практиці уніфікованого підходу щодо визначення того, який же день треба вважати днем виявлення правопорушення), суд констатував, що строк накладення адміністративного стягнення пропущений, а тому провадження у відповідній справі має бути закрито.

Для затягування розгляду справи порушники антикорупційного законодавства нерідко вдаються до зловживання й іншим своїм правом, передбаченим чинним законодавством. Ідеться про те, що відповідно до ст. 256 КУпАП кожен протокол обов'язково має підписати не лише особа, яка його склала, а й особа, яка притягається до адміністративної відповідальності; у разі ж відмови особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, від підписання протоколу, у ньому робиться запис про це. Однак на практиці частина осіб просто ухиляється від прибуття до НАЗК (для підпису протоколу чи відмови від цього), роблячи в

такий спосіб неможливою вказівку на відмову особи від підпису протоколу; у результаті фактично паралізується можливість надалі направлення справи до суду, адже, як свідчать матеріали вивченої судової практики, без такої вказівки (запису) суди повертають справи для дооформлення. На той момент, коли посадовим особам НАЗК нарешті вдається виконати відповідну вимогу КУпАП, більша частина встановленого законодавством 3-місячного строку накладення адміністративного стягнення нерідко минає.

Значно рідше відповідні справи закриваються у зв'язку з наявністю по тому самому факту стосовно особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, постанови про закриття провадження в справі (7%) та зі звільненням правопорушника від відповідальності через малозначність (6%). До того ж зазначимо, що наявність малозначності вчиненого адміністративного правопорушення (ст. 22 КУпАП) суди (за деякими винятками) обґрунтовують фактично ідентичними поясненнями: учинення правопорушення з огляду на юридичну необізнаність та нетривалий досвід державної служби; щире каяття у вчиненому; неспричинення правопорушенням будь-яких наслідків; відсутність обставин, що обтяжують покарання; визнання протиправності своїх дій; урахування віку правопорушника; незадовільний стан здоров'я; урахування тієї обставини, що до адміністративної відповідальності особа притягується вперше тощо. Формально така судова практика не суперечить ст. 22 КУпАП. Адже «у цій статті не визначено ні поняття, ні критеріїв малозначності вчиненого правопорушення. Отже, у кожному конкретному випадку орган (посадова особа) уповноважений вирішувати справу, робити висновок про його малозначність на власний розсуд, відповідно до особистих уявлень про перелік правопорушень, що можуть визнаватися малозначними, а також про ознаки, які вказують на малозначність того чи іншого діяння» [3, с. 103–112].

Інколи суди, застосовуючи норму про малозначність, указували на те, що відповідне правопорушення не завдало й не могло завдати істотної шкоди. І це при тому, що в правовій доктрині доведено, що більшість наведених вище обставин може слугувати підставою хіба що індивідуалізації адміністративної відповідальності, але не звільнення від неї. До речі, на цій саме обставині акцентувалась увага і в Узагальненні судової практики розгляду судами справ про корупційні адміністративні правопорушення за 2015 р. та перше півріччя 2016 р., підготовленому Апеляційним судом Київської області. Зокрема, у вказаному Узагальненні підкреслюється, що посилання суду на відсутність істотної шкоди інтересам суспільства та потерпілих, а також відсутність прямого умислу на вчинення правопорушення не є критерієм, за яким можна оцінити малозначність діяння, оскільки відповідно до принципу індивідуалізації дії, учинені особами, які притягаються до відповідальності, надалі можуть слугувати негативним прикладом для інших суб'єктів адміністративних правопорушень за корупційні діяння (цікаво, що викладений підхід авторів Узагальнення було повністю відтворено в постанові Апеляційного суду Київської області від 12 лютого 2018 року в справі № 382/1806/17).

З огляду на розповсюджену судову практику, яка однозначно знижує ефективність протидії корупції, не сприяє запобіганню вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами, і характеризує законодавче положення про звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю як корупціогенний чинник, зрозумілою ї такою, що заслуговує на підтримку, виглядає пропозиція виключити в законодавчому порядку можливість застосування ст. 22 КУпАП до правопорушень, передбачених у главі 13-А КУпАП «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією» [3, с. 110; 4, с. 37; 5, с. 97].

У 24 випадках (8%) на рішення судів першої інстанції було подано апеляції. Зокрема, 14 разів скарги подавали особи, які притягувалися до адміністративної відповідальності, з них 10 – повністю або частково задоволені. Щодо скарг, поданих прокурором (10 разів), то їхня «результативність» є, без перебільшення, приголомшливою: у всіх випадках такі скарги повертались. Однак насправді в цих статистичних відомостях немає нічого дивного, адже чинна редакція ст. 287 КУпАП чітко вказує на те, що прокурор може оскаржити постанову в справі про адміністративне правопорушення лише у випадках, передбачених ч. 5 ст. 7 КУпАП, у якій своєю чергою зазначається, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення способом реалізації повноважень щодо нагляду за додержанням законів при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Тобто прокурор може реалізувати своє право на апеляційне оскарження в справах про адміністративні правопорушення у визначених законом випадках тільки на стадії виконання судового рішення (п. 8 Листа ВССУ). В інших випадках з огляду на зміст ч. 2 ст. 294 КУпАП апеляційна скарга підлягає поверненню прокуророві як така, що подана особою, яка не наділена правом апеляційного оскарження, що й було зроблено судами в 10 згаданих випадках. До того ж санкції статей 172-4–172-9 КУпАП не передбачають такого стягнення, як адміністративний арешт.

Нагадаємо, що участь прокурора в розгляді справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (статті 172-4–172-9 КУпАП), є обов'язковою (ч. 2 ст. 250 КУпАП), у зв'язку з чим є підстави погодитися з думкою тих фахівців, які переконані в тому, що позбавлення прокурорів права оскаржувати в апеляційному порядку відповідні постанови судів виглядає нелогічним [5, с. 35–37; 6, с. 117–125]. Та ж обставина, що при цьому право оскаржити в апеляційному порядку відповідну постанову суду залишилось в особи, яка притягується до адміністративної відповідальності, призводить до порушення конституційного принципу змагальності судочинства та процесуальної рівності учасників судового провадження.

Висновки. Отже, проаналізувавши практику судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, за внесеними НАЗК протоколами, можна констатувати, що на незадовільну результативність виконання НАЗК своїх функцій щодо забезпечення протидії вказаним правопорушенням негативно впливає низка факторів, серед яких найбільш значущими, на нашу думку, є такі:

1) недотримання відповідними посадовими особами вимог, установлених КУпАП і самим НАЗК, зокрема щодо протоколювання адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, і забезпечення прав осіб, стосовно яких вирішується питання про притягнення їх до адміністративної відповідальності. Як наслідок, матеріали нерідко повертаються судами до НАЗК для належного оформлення, що тягне за собою закінчення встановлених ст. 38 КУпАП строків накладення адміністративного стягнення, а отже, фактичну безкарність порушників антикорупційного законодавства;

2) відсутність однакової й усталеної практики судового розгляду в справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією (здебільшого ця практика формується судами першої інстанції) і брак дієвих механізмів, які б забезпечували уніфікацію тлумачення й застосування відповідних адміністративно-правових заборон. Адже не може вважатися таким механізмом Інформаційний лист ВССУ. Оскільки касаційний розгляд справ про адміністративні правопорушення (зокрема правопорушення, пов'язані з корупцією) не передбачений, то Верховний Суд наразі процесуально позбавлений можливості спрямовувати відповідну судову практику в напрямі її уніфікації. Сподіваємося хіба що на те, що Пленум Верховного Суду, керуючись п. 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України від 02 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів», за результатами узагальнення судової практики зрештою надасть роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства про адміністративну відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією;

3) недосконалість і невідповідність сучасним реаліям правозастосування норм КУпАП, включаючи тих з них, якими регламентовано порядок притягнення до адміністративної відповідальності осіб, які вчинили правопорушення, пов'язані з корупцією.

Установлено, що успішному впровадженню новітніх превентивних антикорупційних механізмів явно не сприяє розповсюдженість судової практики закриття направлених НАЗК справ через малозначність відповідних діянь. Щоб покласти край такій сумнівній практиці, і підтримуючи подібні ідеї різних дослідників, пропонуємо ст. 22 КУпАП викласти в такій редакції: «При малозначності вчиненого адміністративного правопорушення, за винятком адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити порушника від адміністративної відповідальності й обмежитись усним зауваженням».

Також з огляду на міркування, наведені в статті, видається за доцільне повернути прокуророві право оскаржувати в апеляційному порядку рішення судів першої інстанції в справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, при розгляді яких участь прокурора є, як відомо, обов'язковою. Неможливість такого оскарження, серед іншого, не сприяє однаковому застосуванню судами норм матеріального та процесуального права, за допомогою яких здійснюється

адміністративно-правова протидія корупції. Тому ч. 2 ст. 294 КУпАП після слів «у випадках, передбачених частиною п'ятою статті 7 та частиною першою статті 287 цього Кодексу» пропонується доповнити словами «і в справах про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією».

При з'ясуванні причин того, чому великий відсоток справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, закривається, встановлено, що: а) передбачені ст. 38 КУпАП для таких правопорушень строки накладення адміністративного стягнення є занадто короткими; б) поняття виявлення такого правопорушення, важливе для застосування ст. 38 КУпАП, законодавчо не визначено й тлумачиться по-різному теоретиками і практиками; в) «прив'язування» строків давності притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією, з днем виявлення не враховує ту обставину, що вказані правопорушення не є триваючими (за винятком хіба що передбаченого ст. 172-4 КУпАП); г) чинником, який сприяє спливу строків накладення адміністративного стягнення, є зловживання порушниками антикорупційного законодавства наданими їм правами. З огляду на сказане пропонується відмовитися від «прив'язування» строків накладення адміністративного стягнення за вчинення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, до моменту виявлення відповідного правопорушення, залишивши в ч. 3 ст. 38 КУпАП вказівку лише на дворічний строк, який починає спливати з дня вчинення правопорушення.

Використані джерела:

1. Судовий розгляд справ про правопорушення, пов'язані з корупцією: практ. посіб. / кол. авт.; за ред. доктора юрид. наук, проф. О. М. Костенка. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 346 с.
2. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. Хавронюк М. І. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.
3. Гладун О. З. Малозначність кримінальних і адміністративних правопорушень. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 103-112.
4. Кіселичник В., Стефанчук М. Новели в законодавстві України про адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1. С. 93-100.
5. Соболев О. Проблемні питання апеляційного оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Вісник прокуратури*. 2017. № 11. С. 35-37.
6. Годуєва К., Загорська О. Оскарження прокурором постанов у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 117-125..

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2018

Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Национальное агентство по вопросам предупреждения коррупции на страже «предварительного» рубежа противодействия коррупции: основные проблемы и способы их решения

Осуществлен мониторинг современного состояния выполнения Национальным агентством по вопросам предотвращения коррупции функции противодействия административным правонарушениям, связанным с коррупцией (статьи 172-4-172-9 КУоАП). Установлены основные проблемы в данной сфере, сформулированы предложения по их разрешению.

Ключевые слова: Национальное агентство по вопросам предотвращения коррупции, суд, административные правонарушения, связанные с коррупцией, протокол, постановление.

Dudorov O., Movchan R. National Agency of Corruption Prevention Issues on the Guard of the "Former" Frontier of Corruption Counteraction: Main Problems and Means of their Solution

The monitoring of the current state of implementation by the National Agency for the Corruption Prevention of the functions of countering administrative offenses related to corruption (Article 172-4-172-9 Code of Ukraine on Administrative Offenses, CUAO) has been conducted. The basic issues in this area are established, suggestions on means for their solution are formulated.

In particular, it has been clarified that a number of factors influence the unsatisfactory performance by the NACP of its functions in providing counteraction to said offenses, the most significant of which are the following:

1) the failure by the relevant officials to comply with the requirements established by the CUAO and the NACP itself, in particular regarding the recording of administrative offenses related to corruption, and ensuring the rights of persons for whom the issue of bringing them to administrative liability is resolved;

2) the lack of uniform and established practice of court proceedings in administrative corruption offenses (mostly this practice is formed by the local level courts) and the lack of effective mechanisms that would ensure the unification of the interpretation and application of appropriate administrative law prohibitions;

3) imperfection and inconsistency with current realities of enforcement of the CUAO norms, including those that regulate the procedure of bringing to administrative liability those persons, who have committed offenses related to corruption.

Thus, it has been established that the widespread nature of the judicial practice of closing cases referred to CUAO in connection with the insignificance of the relevant acts does not support successful introduction of the newest preventive anti-corruption mechanisms. In order to put an end to such dubious practice, and supporting similar ideas of different researchers, Art. 22 of CUAO is proposed to be worded as follows: «If an administrative offense is insignificant, with the exception of administrative offenses related to corruption, the authority (official) authorized to decide the case may release the offender from administrative liability and limit himself to oral notice».

In determining the reasons for why a large percentage of cases on administrative offenses related to corruption is closed, it is established that: a) the statute of limitations for imposing administrative penalties stipulated in Art. 38 CUAO for such offenses are too short; b) the definition of the detection of such an offense, important for the application of Art. 38 of CUAO is not legally defined and is interpreted differently by theorists and practitioners; c) «binding» of the limitation periods for the bringing of administrative liability for corruption offenses does not take into account the fact that

the said offenses are not of continuing nature (except as provided for in Article 172-4 of the CUAO); d) the factor facilitating the expiration of the time limits for imposing administrative penalties is the abuse by the violators of anti-corruption legislation of rights. In view of the above, it is proposed to refuse from the «binding» of time limits for imposing administrative penalties for committing an administrative corruption offense c with the detection of the relevant offense, leaving in Part 3 of Art. 38 of CUAO reference to only a two-year period, which starts running from the day of the offense commission.

Keywords: National Agency for Corruption Prevention, court, administrative offenses related to corruption, protocol, decision.

УДК 343.322

О. В. Зайцев,
В. Р. Філіпенко

ЗАОХОЧУВАЛЬНІ НОРМИ ПРИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Статтю присвячено дослідженню заохочувальних норм при регламентації державної зради країн романо-германської, англосаксонської та соціалістичної правових систем, а також пострадянських держав. Виділено передумову та підстави для заохочення; сформульовано пропозицію щодо вдосконалення національної заохочувальної норми за державну зраду.

Ключові слова: державна зрада, добровільна заява, замах, заохочувальна норма, шпигунство.

Постановка проблеми. Законодавство України після розпаду СРСР засновано на юридичних поняттях та принципах характерних романо-германському типу правової системи. У межах цього дослідження корисно вивчити законодавчий підхід у державах як цієї правової сім'ї, так і в інших правових системах світу. Тим більше, що вивчення наукової проблеми є повноцінним у разі використання комплексу загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Одним з них є порівняльно-правовий метод, який треба застосувати при вивченні зарубіжного досвіду регламентації заохочень у нормах про державну зраду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду здійснювали такі науковці, як: Г. З. Анашкін, Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. М. Боровенко, В. А. Владіміров, Н. С. Кончук, В. Г. Кундеус, Ю. В. Луценко, В. Н. Рябчук, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, В. М. Шамара та інші. Проте більшість досліджень проведена в радянські часи. На сьогодні змінилася геополітична ситуація у світі, що дає підстави знову аналізувати проблему звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

Формування цілей. Метою статті є зіставити та проаналізувати за допомогою порівняльно-правового методу норму КК України про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду з відповідними положеннями законодавства окремих зарубіжних країн. Це дасть змогу порівняти спільне та відмінне, а також виявити позитивний та негативний досвід.

Виклад основного матеріалу. До основних систем права відносять: 1) романо-германську; 2) загального права (англосаксонську) і 3) соціалістичну [1, с. 21]. Романо-германська система включає право країн, у яких юридична наука склалася на основі римського права. Особливістю цієї правової системи є те, що на перший план висунуті норми права, які розглядаються як норми поведінки, що відповідають вимогам справедливості й моралі.

Приділимо увагу Розділу II «Державна зрада Батьківщині та загрози зовнішній безпеці» Особливої частини КК ФРН [2]. Зазначимо, що § 94 «Зрада державі» не передбачає заохочень. Натомість § 98 «Зрадницька агентурна діяльність», який за своїм змістом відповідає одній із форм державної зради за ст.111 КК України (шпигунству), передбачає на розсуд суду альтернативу: пом'якшення покарання або звільнення від кримінальної відповідальності.

Передумовою виступає діяльність особи на користь іноземної держави, направлена на отримання чи передачу державної таємниці або надання згоди на здійснення цієї діяльності іноземній державі чи її представникові. Така діяльність має бути розпочата, але не закінчена. Підставами є добровільна відмова особи від учинення діяння та повідомлення про це державній службі. Отже, добровільність виступає ознакою відмови від учинення діяння, а не заяви до правоохоронних органів, як КК України. Підставами для обов'язкового звільнення особи від кримінальної відповідальності за ч.2 § 98 є: 1) примус іноземної держави чи її представників, у зв'язку з яким особа була вимушена вчинити діяння; 2) добровільна відмова від цих діянь; 3) негайне повідомлення відповідному органу про це.

Кримінальна відповідальність за зраду та шпигунство у Франції передбачена Розділом I «Про посягання на основоположні інтереси нації» Книги IV «Про злочини та проступки проти нації, держави та громадського спокою» КК Франції [3]. Глава I «Про зраду та шпигунство» зі ст. 411-1 до ст. 411-11 регламентує кримінальну відповідальність за різні форми зради та шпигунства. Зауважимо, що об'єктивні ознаки зради та шпигунства ідентичні. Французький законодавець розмежовує їх за суб'єктом. Зрадою вважаються діяння, що вчинили громадяни Франції або військовослужбовці, які перебувають на службі у Франції, а шпигунством – ті, які вчинили іноземці або особи без громадянства.

Заохочувальні норми за вчинення окремих форм зради та шпигунства передбачені Главою IV «Особливі положення», а саме ст. 414-2 та ст. 414-4. Зокрема, передумовою до звільнення від покарання є замах на вчинення таких діянь: здача всієї чи частини національної території, збройних сил чи воєнної техніки іноземній державі; передача чи надання доступу до інформації, поширення чи збирання якої може спричинити шкоду основоположним інтересам нації, іноземній державі; саботаж. Підставою для заохочення є повідомлення особою адміністративних чи судових органів влади про це діяння та запобігання особою вчиненню цього діяння й у разі потреби встановлення інших винних. Остання з умов може бути

обов'язковою тільки в певних випадках через використання оціночної ознаки «за необхідності».

Іншим видом заохочення за зраду у Франції є скорочення наполовину строку покарання у вигляді позбавлення волі. Передумовою є призначення покарання, пов'язаного з позбавленням волі, виконавцеві або співучасникові, які вчинили зраду чи шпигунство в таких формах: установлення зв'язку з іноземною державою для того, щоб спричинити військові дії чи акти агресії проти Франції чи надання їй засобів для цього, а також, якщо такі дії можуть спричинити шкоду основоположним інтересам нації; збирання інформації чи здійснення діяльності для отримання чи передачі інформації, використання, розповсюдження чи збирання якої може спричинити шкоду основоположним інтересам нації. Підставами застосування заохочення є: 1) сприяння винним припиненню злочинних діянь чи запобігання смерті або хронічного захворювання особи, що може виникнути в результаті цих злочинних діянь; 2) установлення за потреби інших винних; 3) повідомлення адміністративних чи судових органів влади про діяння. До того ж уточнюється, що в разі призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі, строк відбування зменшується до 20 років.

Отже, заохочувальні норми за зраду досить детально регламентовані та їм приділена достатня увага. Виділимо низку відмінностей порівняно з КК України. По-перше, стадія вчинення державної зради, на якій можливе заохочення, різна. Передумовою до звільнення від покарання у Франції є замах на зраду, а передумовою звільнення від кримінальної відповідальності в Україні є готування. По-друге, окрім спільної підстави заохочення – повідомлення правоохоронним органам про вчинене діяння, у Франції на особу покладається обов'язок запобігти вчиненню злочину. А також у разі потреби встановити інших винних (наприклад, співучасників), що може вважатися позитивним досвідом, оскільки може зберегти інтереси нації від реальної шкоди, яка може бути заподіяна особою, що не була відомою до цього.

Позитивним убачається те, що французький законодавець закріпив заохочення щодо скорочення строку покарання у вигляді позбавлення волі, стимулюючи в такий спосіб позитивну поведінку винного для захисту не лише основоположних інтересів нації, а й життя та здоров'я людини. Тобто воно виступає як додатковий безпосередній обов'язковий об'єкт злочину. Отже, досвід Франції у заохоченні осіб, які вчинили державну зраду, видається цікавим для України.

КК Республіки Польща в Главі XVII «Злочини проти Республіки Польща» передбачає відповідальність за посягання на зовнішню та внутрішню безпеку Польщі [4]. У ст. 131 ідеться про заохочення. Скажімо, передумовою застосування § 1 ст. 131 є замах на участь у діяльності іноземної розвідки проти Польщі або надання цій розвідці відомостей, передача яких може спричинити шкоду державі. Підставами є 1) добровільне припинення особою дальшої діяльності та 2) розкриття органу, правомочному розслідувати злочини, усіх суттєвих обставин учиненого діяння. Також не підлягає покаранню особа за готування до цього злочину в разі добровільної

відмови від його вчинення. У § 2 ст. 131 не підлягає покаранню за збирання та зберігання відомостей, передача яких може спричинити шкоду Польщі, для передачі їх іноземній розвідці, або приєднання до комп'ютерної мережі для їх отримання, або заява про готовність діяти на користь іноземній розвідці проти Польщі. Підставами для застосування є 1) добровільне припинення особою дальшої діяльності; 2) суттєві зусилля особи, направлені на запобігання вчинення задуманого забороненого діяння; 3) розкриття органом, правомочному розслідувати злочини, усіх суттєвих обставин учиненого діяння. Отже, як передумову, так і підстави звільнення від покарання польський законодавець регламентував досить детально, залежно від виду незакінченого злочину. Натомість застосування ч. 2 ст. 111 КК України можливе лише на стадії готування.

Зауважимо, що кримінальне законодавство Австрії, Бельгії, Іспанії, Італії, Нідерландів, Швейцарії, Японії не передбачає норму про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

У системі загального права (англосаксонській) норма менш абстрактна, ніж норма права романо-германської правової системи, і спрямована на те, щоб розв'язати конкретну проблему, а не сформулювати загальне правило поведінки на майбутнє. Ця система включає окрім англійського права, що було її основою, правові системи таких країн, як США, Індія, Канада, Пакистан, Судан [1, с. 22–23].

Представником англосаксонської правової системи є передусім Англія. В Акті «Про зраду» 1351 р. [5] ідеться передусім у порушенні вірності суверена, а отже, самій державі. Форми об'єктивної сторони зради, які передбачені цим актом, близькі за змістом до діянь, передбачених «Правами, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. [6] (пособництво ворогу держави, відповідальність за недонесення про вчинення іншою особою зради тощо). Проте Акт «Про зраду» не містить заохочень. Водночас Закон «Про державну таємницю» 1711 р. передбачає звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство та розголошення державних таємниць, якщо в момент учинення злочину особа не знала та не мала суттєвих причин здогадатися, що ця інформація, документ чи інша стаття стосуються служби безпеки чи розвідки, та розголошення спричиняє шкоду державі (ст. 5 Розділу 1, ст. 4 Розділу 3, ст. 3 Розділу 4) [7]. У цьому випадку немає ані позитивної посткримінальної поведінки злочинця, ані заохочення за наслідком цієї поведінки у вигляді звільнення. Тут треба говорити про так званій «випадок» («казус»). Саме відсутність вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони свідчить про відсутність складу злочину.

Єдиним злочином, поняття якого надається в Розділі 3 Статті III Конституції США 1787 р., є державна зрада. Нею вважається лише ведення війни проти США чи приєднання до її ворогів та надання їм допомоги чи пособництва [8]. Подібне визначення містить Звід Законів США 1989 р. у §2381 Титулу 18 [9]. Жодних заохочень законодавство не містить.

Більшість кримінальних злочинів кодифіковані в Кримінальному кодексі Канади 1985 р. Скажімо, відповідальність за державну зраду передбачено статтями 46-49 частиною II «Злочини проти громадського порядку» [10]. Як властиво англосаксонській правовій системі, норми про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду не передбачено кодексом Канади, проте існує норма, подібна кримінальному законодавству США, що є більш процесуальною, ніж матеріальною. У примітці 3 до ст. 47 КК Канади зазначено, що жодна особа не може бути засуджена за державну зраду за показанням лише одного свідка, якщо докази цього свідка не підтверджені доказами, які стосуються цього обвинуваченого. З боку українського законодавства ця норма є кримінально-процесуальною, що відіграє роль при оцінці доказів на достовірність.

У літературі виділяють також систему соціалістичного права, у якій раніше розглядали передусім право СРСР [1, с. 24, 112-114]. Однак після 1991 р. ця система перебуває в кризовому стані й у ній виділяють тільки національні правові системи деяких країн (Китай, Куба, Північна Корея) [11, с. 450].

В Особливій частині КК Китайської Народної Республіки зрада та шпигунство передбачені Главою I «Злочини проти державної безпеки», а саме статті 108, 110, 111 [12]. Проте за будь-яких підстав до осіб, які вчинили ці злочини, заохочувальних норм не передбачено. Навпаки, при наявності певних кваліфікуючих ознак, можливе найсуворіше покарання – смертна кара.

КК Республіки Південної Кореї не містить такого злочину, як «державна зрада», проте передбачає діяння, які за об'єктивними ознаками становлять зраду. А саме ст. 92 (спонукання до іноземної агресії), ст. 93 (перехід на бік ворога), ст. 94-97 (надання допомоги ворогу різними способами), ст. 98 (шпигунство) Глави II Книги II КК Кореї [13]. Як і в законодавстві КНР, Корея не передбачає заохочувальних норм. До того ж особи, які вчинили замах на вищезазначені злочини, підлягають покаранню (ст. 100 КК РК).

Деякі науковці виділяють ще пострадянську правову систему, що сформувалася після розпаду СРСР. Зокрема, правові системи пострадянських держав рухаються в бік приєднання до романо-германської правової системи. З цього приводу Х. Бехруз, окреслюючи місце пострадянських правових систем на правовій карті світу, зазначає, що ці правові системи, відходячи від соціалістичного минулого, входять до романо-германської правової сім'ї «різними дорогами, різними темпами та різними засобами» [14, с. 419].

Норма про звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду передбачена в примітці до ст. 275 КК Російської Федерації [15]. Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення державної зради, тобто злочин є закінченим і добровільна відмова є неможливою. Підставами заохочення є: 1) добровільне й своєчасне повідомлення органам влади або інше сприяння запобіганню дальшим збиткам інтересам Російської Федерації; 2) у діях такої особи не міститься інший склад злочину. З формулювання першої підстави зрозуміло, що через учинення злочину вже наявні збитки інтересам держави, тому для

запобігання дальших збитків інтересам законодавць стимулює поведінку особи в спосіб установлення звільнення від кримінальної відповідальності.

Глава 32 «Злочини проти держави» КК Республіки Білорусь [16] передбачає в прим. до ст. 356 «Зрада держави» підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності за цей злочин. Передумовою є замах на вчинення зради. Підставами є добровільна й своєчасна заява особи державним органам про вчинені ним дії; припинення діяльності, направленої на спричинення шкоди національній безпеці Республіки Білорусь; сприяння в запобіганні шкідливих наслідків. Загалом підхід білоруського законодавця подібний до КК України. Однак остання з підстав не є властивою заохочувальною нормою ст. 111 КК України. Її наявність, з одного боку, у разі ефективної роботи відповідних органів та сприянню особи, може запобігти настанню наслідків для національної безпеки держави. З іншого боку, може завдати ще більшої шкоди державі, якщо особа продовжить виконувати злочинне завдання та звернеться до державних органів через побоювання понести кримінальне покарання.

Законодавець Казахстану передбачив підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду в прим. до ст. 175 «Державна зрада» Глави 5 «Кримінальні правопорушення проти основ конституційного строю та безпеки держави» КК [17]. Передумовою є вчинення державної зради, а підставами є сприяння особою попередженню настання збитків інтересам Республіки добровільним і своєчасним повідомленням державним органам або будь-якими іншими діями. Обов'язковою умовою звільнення виступає відсутність у діяч цієї особи складу іншого злочину. Тобто визначальною метою заохочувальної норми є саме запобігання шкоди інтересам держави внаслідок своєчасного повідомлення особою про вчинену зраду державі.

Зазначимо, що ч. 2 ст. 111 КК України близька за змістом до ч. 2 ст. 337 «Зрада Батьківщині» КК Республіки Молдова [18]. Передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вербування іноземною розвідувальною службою громадянина Молдови для проведення ворожої діяльності проти цієї Республіки. Підстави звільнення збігаються з ч. 2 ст. 111 КК України – невчинення жодних дій на виконання отриманого злочинного завдання і добровільна заява органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідувальною службою.

КК Латвійської Республіки не передбачає склад злочину «державна зрада». Глава X «Злочини проти держави» Особливої частини КК Латвійської Республіки містить єдиний близький за складом до державної зради злочин, передбачений ст. 85 «Шпигунство» [19].

Зрада, як один зі злочинів проти незалежності Литовської держави, територіальної цілісності та конституційного устрою передбачена ст. 117 Глави XVI Спеціальної частини КК Литовської Республіки [20]. Також згідно зі ст. 118 кримінально караним є пособництво іншій державі діяти проти Литовської Республіки. Відрізняються ці два склади злочину обставинкою.

Зрада можлива у воєнний час або після оголошення воєнного стану, а пособництво іншій державі – у мирний час.

В Естонії державна зрада передбачена ст. 232 Розділом II Пенітенціарним кодексом Естонської Республіки [21]. Діяння, що відносяться до державної зради, близькі за змістом до ст. 111 КК України, а саме надання допомоги громадянином Естонської Республіки іноземній державі, організації, іноземцеві чи особі, яка діє за завданням іноземної держави, направленої проти незалежності та суверенітету держави; збирання для передачі чи передача державної таємниці вищезазначеним суб'єктам.

Зауважимо, що у названих балтійських державах відсутні окремі заохочувальні норми за державну зраду, що не є характерним для пострадянських держав.

З огляду на тривалий військово-політичний конфлікт в Україні заслугоує на увагу законодавчий підхід Республіки Туреччини та Держави Ізраїлю. У ст. 126 Глави I «Злочини проти міжнародних інтересів держави» Розділу I «Злочини проти інтересів держави» Книги II КК Туреччини закріплено відповідальність за державну зраду, хоча в тексті закону цей термін не вказується [22]. Об'єктивна сторона полягає в застосуванні проти Туреччини зброї; вступі на службу в армію держави, що перебуває в стані війни з Туреччиною; командуванні чи керуванні збройними силами іноземної держави. Суб'єкт злочину спеціальний – громадянин Туреччини. Зауважимо, що навіть якщо особа з якоїсь причини позбавилася турецького громадянства, при вчиненні вищезазначених діянь вона прирівнюється до турецького громадянина.

Не підлягає покаранню особа, яка, перебуваючи під час війни на території ворожої держави, учинила вищезазначені діяння через потребу виконання будь-якого зобов'язання, покладеного на неї законом у цій державі. Ця норма є специфічною й помітно відрізняється від звільнення щодо кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні. Адже як такого заохочення немає, аналізована норма нагадує крайню потребу як обставину, що виключає злочинність діяння в кримінальному законодавстві України.

Привертає увагу підхід законодавця Туреччини щодо визнання політичних груп, які вважаються воюючими сторонами та не визнані державами з боку Туреччини, державами, що перебувають у стані війни з Туреччиною. Тобто для досягнення мети захисту державного суверенітету, незалежності та обороноздатності законодавець Туреччини фактично допускає розширення як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак складу злочину для визнання вищеокресленого діяння злочином проти інтересів держави.

Закон про кримінальне право Ізраїлю закріплює Главу бет «Державна зрада» Розділу зайн «Безпека держави, міжнародні відносини й офіційні таємниці» Частини бет «Злочини», що складається із семи статей [23, с. 85-87]. Статті 97-103 Закону регламентують такі форми державної зради: заподіяння шкоди суверенітету чи цілісності держави (ст. 97); розпалювання війни

(ст. 98); пособництво ворогові у війні (ст. 99); намір про зраду (ст. 100); служба у ворожих збройних силах (ст. 101); пособництво військовополоненому; пораженьська агітація (ст. 103). Покарання за більшість форм державної зради найсуворіше – смертна кара або довічне позбавлення волі. Кримінально караним є вчинення діянь, що свідчать про намір учинити державну зраду. До того ж і за готування, і за замах на державну зраду ізраїльським законодавством передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Спеціальної заохочувальної норми за цей злочин узагалі немає.

Держава Ізраїль передбачає дуже широкий спектр форм державної зради, адже майже із самого початку створення цієї держави й до сьогодні точиться арабо-ізраїльський конфлікт. З огляду на перелік форм державної зради, а також покарання за неї, помітно, якою мірою закон захищає суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність та обороноздатність країни. Очевидним є те, що підхід ізраїльського законодавця суворий саме через багаторічний військово-політичний конфлікт у регіоні.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна висувати, що не всі правові системи передбачають заохочувальні норми при регламентації норми про державну зраду. Зокрема, англосаксонська та соціалістична правові системи не передбачають звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду чи будь-якого іншого заохочення. Натомість такі держави, як Німеччина, Франція, Польща досить детально регламентують це питання. Законодавець України тяжіє до підходів романо-германської системи права. До того ж з огляду на сучасне геополітичне положення України та різке зростання випадків державної зради вважаємо за потрібне винести на обговорення можливі зміни до ч.2 ст. 111 КК України. Скажімо, у КК Німеччини поряд зі звільненням від кримінальної відповідальності за державну зраду можливе пом'якшення покарання за розсудом суду. У Франції для запобігання шкоди життю та здоров'ю людини внаслідок учинення особою зради чи шпигунства передбачена норма про скорочення строку покарання у вигляді позбавлення волі. У КК Польщі, як уже зазначали, окремо закріплені підстави звільнення за готування та замах на вчинення цього злочину. Окреслені положення можуть слугувати приводом для наукової дискусії щодо залучення позитивного досвіду країн Європейського Союзу.

Майже в усіх пострадянських державах передумовою до звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду є замах на її вчинення, а не готування, як в Україні. Винятком є держави Балтії (Литва, Латвія, Естонія), які взагалі не передбачають заохочення.

На підставі цього стислого огляду очевидно, що в Україні суворіші вимоги аналізованої заохочувальної норми. Пропонуємо для обговорення пропозицію вважати передумовою такого звільнення не тільки готування до державної зради, а замах. По-перше, це дало б змогу вирішити дискусію про конкуренцію загальної (ст. 17 КК) та спеціальної (ч. 2 ст. 111 КК) норм. По-друге, особа, яка розпочала злочинну діяльність, свідомо чи через якісь обставини, могла б її припинити з гарантією звільнення від кримінальної

відповідальності, що в підсумку сприяло б уникненню чи зменшенню шкоди національній безпеці держави. До того ж цей підхід відповідав би реаліям сучасності. Також заслуговує на увагу та обговорення позитивний досвід підходу законодавця Держави Ізраїль в аспекті регламентації форм об'єктивної сторони державної зради.

Використані джерела:

1. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности; пер. с фр. В А. Туманова. Москва : Международные отношения, 1998. 400 с.

2. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии от 13 ноября 1998 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733&subID=100102942%2C100102943#text> (дата звернення: 27.07.2018).

3. Уголовный кодекс Франции от 01 января 1992 г. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243018&subID=100104265,100104266#text> (дата звернення: 27.07.2018).

4. Уголовный кодекс Республики Польша от 06 июля 1997 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817> (дата звернення: 27.07.2018).

5. Treason Act 1351 URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3Stat5/25/2/section/II> (дата звернення: 27.07.2018).

6. Кистяковский А. Ф. Права, по которым судится малороссийский народ. Киев: Унив. тип. (И.И. Завадского), 1879. 1063 с.

7. Закон о государственной тайне 1711 г. URL: <http://constitutions.ru/?p=422> (дата звернення: 27.07.2018).

8. Конституция Соединенных Штатов Америки 1787 г. URL : <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnstUS.htm> (дата звернення: 27.07.2018)

9. Свод Законов США 1989 г. URL: <http://avalon-law.ru/?p=404&page=2> (дата звернення: 27.07.2018).

10. Criminal Code (R.S.C., 1985, с. С-46) URL : <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-7.html#h-13> (дата звернення: 27.07.2018).

11. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение. Общая часть: учебник. Москва : Зерцало, 2001. 560 с.

12. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики от 14 марта 1997 г. URL: <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247252> (дата звернення: 27.07.2018).

13. Уголовный кодекс Республики Корея от 18 сентября 1953 г. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241816&subID=100098555,100098556#text> (дата звернення: 27.07.2018).

14. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: підручник. Одеса: Фенікс, 2009. 464 с.

15. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (дата звернення: 27.07.2018).

16. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 02 июня 1999 г. URL : <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=hk9900275&p2={NRPA}> (дата звернення: 27.07.2018).

17. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 г. URL : <http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovnyj-kodeks-respublikikazakhstan/#more-50> (дата звернення: 27.07.2018).

18. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. URL : <http://lex.justice.md/ru/331268/> (дата звернення: 27.07.18).

19. Уголовный кодекс Латвийской Республики от 08 июля 1998 г. URL : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424&subID=100106935,100106943#text> (дата звернення: 27.07.2018).

20. Уголовный кодекс Литовской Республики от 26 сентября 2000 г. URL : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243877&subID=100107735,100107738#text> (дата звернення: 27.07.2018).

21. Пенитенциарный кодекс Эстонской Республики от 06 июня 2001 г. URL : http://estonia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegdab/index.htm (дата звернення: 27.07.2018).

22. Уголовный кодекс Турции от 01 марта 1926 г. URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242102&subID=100099623,100099624#text> (дата звернення: 27.07.2018).

23. Марат Дорфман. Закон об уголовном праве Израиля: постат. перевод с иврита на рус. язык. Изд. 2-ое, перераб. и допол. СПб : Юридический центр-пресс, 2010. 261 с.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2018

Зайцев А. В., Филипенко В. Р. Поощрительные нормы при регламентации государственной измены: зарубежный опыт

Статья посвящена исследованию поощрительных норм при регламентации государственной измены государств романо-германской, англосаксонской и социалистической правовых систем, а также постсоветских государств. Выделена предпосылка и основания для поощрения; сформулировано предложение по усовершенствованию национальной поощрительной нормы за государственную измену.

Ключевые слова: государственная измена, добровольное заявление, покушение, поощрительная норма, шпионаж.

Zaitsev A., Filipenko V. Encouraging Norms of State Treason Regulation: Foreign Experience

The article devoted to the study of encouraging norms for state treason of Romano-Germanic countries (Germany, France, Poland), Anglo-Saxon (England, USA, Canada) and socialist (China, Korea) legal systems. In addition, the criminal law of the post-soviet states (Russia, Belarus, Kazakhstan, Moldova) studied. The author analyzes the rules for encouragement, from which the preconditions and grounds for encouragement highlighted.

In the conclusion, the author notes that the Anglo-Saxon and socialist legal system does not provide for exemption from criminal liability for state treason. The legislator of Ukraine tends to approach the Romano-Germanic system of law. However, there are

some differences. In particular, according to Part 2 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine one of the grounds for dismissal is not the commission of any actions for the execution of a criminal duty of a foreign state, a foreign organization or their representatives. In the codes of Belarus, Germany, Poland, the reason is the voluntary termination of the crime. It has the meaning of committing a person to coercion or to avoid harm, and so on. The Criminal Code of Poland specifies the grounds for firing for the preparation and the attempt to commit a crime.

The author makes a proposal for discussion to be a prerequisite for such a release, not only preparing for state betrayal, but an attempt. First, this would allow a discussion of the general competition (Article 17 of the Criminal Code) and the special rules (Part 2 of Article 111 of the Criminal Code). Secondly, the person who started criminal activities, could stop it with a guarantee of exemption from criminal responsibility, which ultimately would help to prevent or reduce damage to national security.

Keywords: state treason, voluntary declaration, preparation for a crime, attempt, encouraging norm, release from criminal liability, state interests, timely communication, espionage.

УДК 343.2(477)(048.83)

М. В. Карчевський

BIG DATA ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кримінально-правове регулювання в контексті прагматичної парадигми є ефективним тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання. Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання є такі, що забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних витратків, а саме того обсягу витратків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання є такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпечності конкретного вчиненого злочину.

Фактичний стан речей у зазначеному контексті можна описати так: прослідковується інфляція кримінальної правотворчості при зростанні злочинності та витратках суспільства, що зростають, на підтримку реалізації кримінального закону.

Комунікація – це процес реалізації інформаційної потреби. Актуалізація проблематики комунікації пов'язана зі зростанням інформаційної потреби, яке обумовлене постійним ускладненням соціальних процесів, необхідністю діяти ефективно в умовах, що змінюються. Трансформуються майже всі сфери людського буття. Комунікація у кожній з них стає активнішою та щільнішою. Надзвичайно затребуваними є фахівці з аналізу даних. Зазначене поширюється й на комунікацію у сфері кримінально-правового регулювання. На сторінках цієї праці проаналізуємо певну частину останньої; під комунікацією у сфері кримінально-правового регулювання розуміється процес, у межах якого суб'єкти кримінально-правового регулювання отримують інформацію достатню для прийняття ефективних рішень.

Одним з можливих способів якісного оновлення кримінально-правової комунікації є використання сучасних інформаційних технологій для збору, класифікації, постійної актуалізації надвеликих обсягів інформації, надання фахівцям широкого доступу до накопичуваних державою даних про кримінально-правове регулювання – повноцінне використання технологій Big Data. Мета роботи полягає у дослідженні можливостей інтенсифікації національної кримінально-правової комунікації та підвищення ефективності кримінально-правового регулювання через використання сучасних технологій обробки даних.

Обґрунтовується, що сучасний рівень технології та науки дає змогу ефективно розв'язувати соціальні проблеми з використанням Big Data. Можливості використання цієї методології в національній кримінально-правовій комунікації обмежені технологічними та організаційно-правовими аспектами, а також неготовністю законодавчого та правозастосовного рівнів сприймати результати наукового аналізу. Подолання цих перепон можна вважати основними напрямками стратегії розвитку комунікації у сфері кримінально-правового регулювання.

Ключові слова: кримінально-правове регулювання, ефективність, прагматизм, комунікація, Big Data.

Постановка проблеми. Ефективність кримінально-правового регулювання є однією з основних проблем сучасної науки кримінального права. На сьогодні науковий дискурс у цій сфері може бути оновлений через залучення аргументів, пов'язаних з новими технологіями обробки даних, зокрема Big Data.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із позицій прагматичної парадигми кримінальне право розглядають як систему норм, яка наявними в ньому та використовуваними ним засобами здатна визначати й легітимізувати право державної влади та спеціально уповноважених державних органів на застосування найбільш жорсткого насильства [1, с. 6]. До того ж воно має завжди розглядатися як *ultima ratio* державних можливостей впливу на значні негативні події в суспільстві [2, с. 81]. Застосування кримінального права є завжди видатковим. Видатки мають не лише матеріальний характер. Вони також виявляються й у криміналізації суспільства, певних демографічних та соціально-культурних наслідках. Тому оптимальний стан кримінального права, такий, якого треба досягати, визначається його відповідністю до реальних соціальних потреб, відповідністю соціальних видатків на його реалізацію до значимості та захищеності охоронюваних благ [1, с. 3].

Кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях – нормативному (законодавчому, правотворчому) та індивідуальному (правозастосовному), тобто містить як законотворення, так і правозастосування [3].

З огляду на зазначене ефективним (у контексті прагматичної парадигми) кримінально-правове регулювання є тоді, коли обсяг фактичних соціальних витрат на його реалізацію відповідає обсягу необхідних соціальних витрат, зумовленому законотворчою та правозастосовною

діяльністю у сфері кримінально-правового регулювання. Отже, ефективними законодавчими рішеннями у сфері кримінально-правового регулювання є такі, які забезпечують баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків, а саме того обсягу видатків, який держава та суспільство можуть виділити на забезпечення кримінально-правового регулювання. Ефективними рішеннями на правозастосовному рівні кримінально-правового регулювання треба вважати такі, які прийняті відповідно до чинного законодавства та вимагають здійснення соціальних витрат, що відповідають небезпеці конкретного вчиненого злочину.

Фактичний стан речей у зазначеному контексті можна описати так: прослідковується інфляція кримінальної правотворчості при зростанні злочинності та видатках суспільства, що зростають, на підтримку реалізації кримінального закону. І це не тільки національна проблема. Зоран Стоянович, досліджуючи ситуацію у Сербії та світі, формулює проблему кримінально-правового експансіонізму, коли «репресивні прагнення оформились у цілісну, закінчену концепцію, що послідовно реалізується в рамках чинного законодавства» [4, с. 67]. До того ж автор звертає увагу на те, що зростанню репресивності сприяє прихильне ставлення громадян до каральної діяльності держави, «здається, що до жодної функції влади суспільство не ставиться настільки некритично, як до покарання» [4, с. 67]. Своєю чергою кримінально-правовий експансіонізм можливо є «побічним результатом нездатності суспільства серйозно обговорювати та розв'язувати соціальні, економічні та політичні проблеми» [4, с. 68].

Комунікація – це процес реалізації інформаційної потреби. Актуалізація проблематики комунікації пов'язана зі зростанням інформаційної потреби, яке обумовлене постійним ускладненням соціальних процесів, необхідністю діяти ефективно в умовах, що змінюються. Трансформуються майже всі сфери людського буття. Комунікація у кожній з них стає активнішою та щільнішою. Надзвичайно затребуваними є фахівці з аналізу даних. Зазначене поширюється й на комунікацію у сфері кримінально-правового регулювання. На сторінках цієї праці проаналізуємо певну частину останньої; під комунікацією у сфері кримінально-правового регулювання розуміється процес, у межах якого суб'єкти кримінально-правового регулювання отримують інформацію достатню для прийняття ефективних рішень¹.

Формування цілей. Одним з можливих способів якісного оновлення кримінально-правової комунікації є використання сучасних інформаційних технологій для збору, класифікації, постійної актуалізації надвеликих обсягів інформації, надання фахівцям широкого доступу до накопичуваних державою даних про кримінально-правове регулювання – повноцінне

¹ Комунікація у сфері кримінально-правового регулювання є доволі складним та непростим об'єктом, який потребує ґрунтовного самостійного дослідження. Не претендуючи на остаточне розв'язання, можемо запропонувати гіпотезу про такі види комунікації, як горизонтальна та вертикальна, керівна та зворотній зв'язок, внутрішня та зовнішня тощо.

використання технологій Big Data. Мета роботи полягає у дослідженні можливостей інтенсифікації національної кримінально-правової комунікації та підвищення ефективності кримінально-правового регулювання через використання сучасних технологій обробки даних.

Виклад основного матеріалу. Трендом сучасної комунікації є Big Data – прийняття рішень на основі надвеликих обсягів інформації. Наприклад, сучасний цивільний літак генерує в середньому 0,5 ТБ інформації за один політ. У звичних нам формах це півмільйона книг на 500 сторінок кожна. Так забезпечується моніторинг та постійне вдосконалення безпеки авіаперевезень.

Чи є простішими завдання кримінально-правового регулювання? Вочевидь, що порівняння є дещо некоректним. Але мусимо визнати: до сих пір не мають очевидного розв'язання такі завдання, як побудова найбільш оптимальних формулювань текстів законів; визначення найбільш дієвих форм впливу на осіб, які порушують закон; знаходження балансу між суспільними ресурсами, що можуть бути задіяні для забезпечення кримінально-правового регулювання, і визначенням законом об'єктом кримінально-правового регулювання. Методи на основі Big Data можуть бути ефективно застосовані для розв'язання наведених завдань.

Скажімо, завжди активно обговорюють бюджетний процес та обсяги фінансування правоохоронних структур. Дуже складне та багаторівневе завдання. Але розв'язується воно, головню, на основі досить спірного підходу: «Скільки було витрачено в попередньому році?». У такий спосіб тільки консервують проблеми матеріально-технічного забезпечення. До того ж прозорої відповіді на запитання – наскільки ефективно витрачаються гроші – немає. Як немає підходу до прогнозу нематеріальних видатків, пов'язаних з використанням кримінального закону. Отже, спроба перевести в операційну площину розв'язання завдання балансу необхідних та фактично наявних для кримінально-правового регулювання ресурсів залишається нездійсненою через брак інформації.

Ще один приклад-аналогія з авіацією. Ризикую бути визнаним у схильності до польотів у хмарах, але приклад стосується саме аварійного приземлення. Відомо проблема з американськими військовими катапультами. Вони були смертельно небезпечні через те, що розраховувалися на середні розміри пілотів. Усунути помилку стало можливим тільки після збору великого обсягу інформації. Усіх пілотів перевірили на відповідність середнім розмірам, закладеним у розрахунки катапульти. З'ясувалось, що пілота, який би відповідав усім важливим для катапульти розмірам не існує. Навіть більше, одним з основних висновків дослідження був такий: будь-яка система, що розрахована на середню людину, приречена на провал [1]. Цей приклад є надзвичайно рельєфною ілюстрацією проблеми ефективності покарання. Продовжимо аналогії. Злочин – це аварія. Використовуючи закон, ми намагаємося висмикнути людину з асоціального піке. Проте через сприйняття всіх людей як середніх, конкретна особа, до якої застосовують кримінально-правову «катапульти» з

великою вірогідністю зазнає таких «ушкоджень», які унеможливають її повернення до нормального соціального буття.

Інженери вирішили завдання збиранням великого обсягу даних, їх аналізом, і як наслідок – відхід від ідеї однакової для всіх кабінки й упровадження технології індивідуальних налаштувань. За аналогією можна вважати, що й рішення такої одвічної проблеми кримінально-правового регулювання, як призначення ефективного покарання також можна знайти з використанням Big Data. Збір та аналіз якомога більших обсягів даних щодо призначених покарань, психометричних характеристик злочинців, особливостей їх посткримінальної поведінки тощо здатний кардинально змінити ситуацію.

Або Дональд Трамп та його перемога. Дослідники зазначають, що вона стала результатом використання Big Data. Передвиборча агітація не була орієнтована на гіпотетичні гомогенні групи населення. Робочі групи виборців встановлювали на основі величезних обсягів даних, а потім для них проводили так звану таргетовану рекламу. За даними досліджень, бюджет рекламної кампанії Трампа у Фейсбукі в кілька разів перевищував видатки на телевізійну рекламу. У день теледебатів користувачам ФБ надійшло 175 тис. повідомлень. Їх зміст різнився залежно від попередньої активності цих користувачів у соціальних мережах. Повідомляють, що агітатори Трампа мали спеціальний мобільний додаток, який сповіщував про політичні вподобання виборців на підставі даних геолокації та попередньо проведеної роботи щодо узагальнення доступних даних про виборців. Після проведення бесід з виборцями результати завантажували в цей додаток та знову аналізували.

Досить промовистою є й цитата Олександра Нікса, одного з керівників передвиборчої кампанії Трампа: «Мої діти не зможуть більше пояснити, що означає рекламний плакат з однаковим повідомленням для всіх і кожного» [2].

Тобто концепція Big Data «спрацьовує» для прийняття рішень у сфері управління соціальними процесами. Зазначимо, що цитована публікація вже стала об'єктом численних критичних зауважень; висловлено досить вагомі сумніви щодо достовірності висновків [3]. Водночас опосередкованим підтвердженням тези про ефективність використання Big Data для впливу на соціальні процеси може слугувати нещодавна увага парламентарів ЄС та США до діяльності кампанії Cambridge Analytica.

Час покаже, з одного боку несподівана перемога, що пояснюється новими формами роботи, з іншого – сумніви в методології та прозорості використаних технологій, звинувачення в спекуляції та гонитві за сенсацією. Проте головна теза, як видається, залишається без змін – великі обсяги інформації здатні на принципово іншому якісному рівні розв'язувати завдання у сфері регулювання соціальних процесів.

Отже, існують невіршені проблеми кримінально-правового регулювання, які, відповідно до загального правила, будуть тільки загострюватися через ускладнення соціальних процесів. Ці проблеми потребують нових форм розв'язання. Одним з можливих способів є інтенсифікація комунікації – збір, класифікація, постійна актуалізація,

надання фахівцям широкого доступу до даних про кримінально-правове регулювання.

Але чи готова комунікація, що наявна в сучасній системі кримінально-правового регулювання, забезпечити інформаційну потребу у великих обсягах даних?

Грунтуючись на вже проведених дослідження [4], виділимо в питаннях забезпечення реалізації інформаційної потреби три складові:

- використання інформаційних технологій;
- забезпечення та розподілення доступу до інформації;
- формування інформаційного ресурсу.

Аналіз із цих позицій чинної системи комунікації у сфері кримінально-правового регулювання дає змогу сформулювати нижченаведені положення.

Щодо використання інформаційних технологій. Створено системи обліку досудових розслідувань, єдиний реєстр досудових рішень, у загальному доступі частково представлено матеріали щодо фінансових ресурсів, які витрачають на кримінально-правове регулювання. Проте інформації замало – потрібна більша деталізація. Наприклад, отримання інформації щодо конкретних покарань, ознак засуджених, ба більше, їх психометричних даних у форматі Big Data неможливе. Вибірковий аналіз можливий, але чи буде він результативним? Більшість важливої інформації залишається на паперових носіях. Необхідним є впровадження повноцінної системи електронного документообігу. Скажімо, наскільки б змінився процес призначення покарання, якби на момент винесення вироку були доступні для автоматизованого аналізу всі рішення в подібних справах за кілька останніх років, класифіковані за великою кількістю ознак.

Крім того, навіть ті інформаційні системи, які вже існують у державі, функціонують ізольовано, формати даних неузгоджені, що зрештою робить неможливим їх використання для проведення узагальнюючого аналізу [5]. Невтішна експертна оцінка фактичного рівня інформатизації, що давалась у 2010 році, загалом змінилася несуттєво: «Відсутність єдиної державної політики та координації призвела до повного хаосу в електронних системах управління. Кожне відомство винаходить ... власні технічні завдання з розробки, свої правила функціонування. Бази даних не сумісні не лише між собою, а й навіть між різними підрозділами всередині установ» [6].

Проблеми забезпечення та розподілу доступу до інформації. Принципова технологічна готовність супроводжується юридичними проблемами забезпечення та розподілу доступу до інформації. Обмежений доступ до облікових даних проваджень зрозумілий з огляду на необхідність неупередженого розгляду, мінімізації втручання в діяльність відповідних правоохоронних органів. Але доступ до деперсонфікованих даних реєстрації правопорушень, повідомлень про підозру дав би змогу швидко встановлювати проблемні тенденції правозастосування та попереджати їх розвиток. Дослідники мають отримати доступ до деперсонфікованих даних ЄСРДР. Тисячі правоохоронців щодня наповнюють базу даних актуальними

відомостями про стан злочинності (ЄРДР), але надцінний інформаційний ресурс використовується вкрай неефективно.

Доречним тут буде приклад з медичною інформацією у США. Усі призначення, відомості про пацієнтів, стан здоров'я тощо вносять до єдиної бази даних. Доступ до персональних даних хворих має тільки відповідний лікар. Водночас науковці, контролюючі органи, фармацевтичні компанії мають деперсоніфікований доступ до означеного масиву інформації. Це дає можливість, наприклад, здійснювати оперативний контроль за якістю лікарських препаратів або відслідковувати ефективність лікування. Через аналіз надвеликих обсягів даних відбувається постійне поліпшення медичного забезпечення [7].

Окремі питання, що виникають, – це підстави та межі накопичення персональних даних правоохоронними органами, можливість оперативного використання ними всіх наявних у державі баз персональних даних, статус інформації про активність он-лайн, правові підстави її збору та використання в форматі Big Data. Потребує розв'язання відома проблема балансу між потенційною небезпекою накопичення даних про особу та необхідністю підвищення ефективності діяльності правоохоронців. Непрості рішення, але відсутність їх у законодавчому полі блокує повноцінне використання Big Data в Україні. Зауважимо, що комерційні структури вже досить давно та впевнено використовують Big Data. Сподіватись на те, що аналогічні технічні рішення не використовують у злочинних цілях безвідповідально. Отже, гальмування організаційно-правових рішень, які б дали змогу збирати та використовувати надвеликі обсяги персональних даних для протидії злочинності, урешті-решт штучно зменшує можливість правоохоронців порівняно з можливостями злочинців.

Проблеми формування нових інформаційних ресурсів. Головна проблема комунікації тут – відсутність зацікавленості в результатах наукових досліджень з боку суб'єктів кримінально-правового регулювання. За даними нашого дослідження, відсутність зацікавленості в результатах відповідних наукових досліджень суб'єктів законодавчого кримінально-правового регулювання на думку 74% експертів чинить негативний вплив. До того ж 49% експертів розглядає результати здійснених в Україні наукових досліджень як значний ресурс підвищення ефективності кримінально-правового регулювання. Як убачається, такі дані свідчать про потребу налагодження конструктивної комунікації між соціальними інститутами, задіяними у сфері кримінально-правового регулювання. Сьогоднішня обмеженість такої комунікації приводить до неоптимального використання ресурсів, значно зменшуючи можливості суб'єктів кримінально-правового регулювання та його ефективність. Потреби української громади, виявлені в процесі наукових досліджень, не мають втілення на рівні законотворчої роботи. Актуальною проблемою є відновлення позицій української науки в кримінально-правовому дискурсі [8].

Висновки. Для продовження наукової дискусії можна запропонувати наведені нижче положення. Питання комунікації у сфері кримінально-правового регулювання актуалізується значною кількістю нерозв'язаних

проблем, які мають тенденції до загострення. Сучасний рівень технології та науки дає змогу ефективно розв'язувати соціальні проблеми з використанням Big Data. Можливості використання цієї методології в національній кримінально-правовій комунікації обмежені технологічними та організаційно-правовими аспектами, а також неготовністю законодавчого та правозастосовного рівнів сприймати результати наукового аналізу. Подолання цих перепон можна вважати основними напрямками стратегії розвитку комунікації у сфері кримінально-правового регулювання.

Використані джерела:

1. Rose T. When U.S. air force discovered the flaw of averages / *Thestar.com*. URL : <https://www.thestar.com/news/insight/2016/01/16/when-us-air-force-discovered-the-flaw-of-averages.html> (дата звернення: 06.09.2018).
2. Grassegger V.H., Krogerus M. Ich habe nur gezeigt, dass es die Bombe gibt. *Das Magazin*. Dezember, 2016. №48-3. URL : <https://www.dasmagazin.ch/2016/12/03/ich-habe-nur-gezeigt-dass-es-die-bombe-gibt/> (дата звернення: 06.09.2018).
3. Бенюмов К. Дональд Трамп правда победил из-за рекламы в фейсбуке? «Медуза» изучила статью о влиянии «больших данных» на выборы и рассказывает, что с ней не так / *Медуза*. URL : <https://meduza.io/feature/2016/12/12/donald-trump-pravda-pobedil-iz-za-reklamy-v-feysbuke> (дата звернення: 06.09.2018).
4. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монографія / МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.
5. Бочковий О. В. Ігнорування інформаційно-технічного прогресу органами досудового розслідування в Україні: хронічна риса чи тимчасове явище? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 223-232.
6. Бутусов Ю. Держава 2.0 чи Держава.gov? *Дзеркало тижня*. 2010. № 31. URL : <http://dt.ua/articles/60954> (дата звернення: 06.09.2018).
7. Жмудяк Л. М., Жмудяк А. Л. Программа диагностики заболеваний. URL : <http://www.swsys.ru/index.php?page=article&id=2341>; Обзор: ИТ в здравоохранении 2014. URL : http://www.cnews.ru/reviews/publichealth2014/articles/po_pomogaet_povysit_kachestvo_meditinskoj_diagnostiki (дата звернення: 06.09.2018).
8. Карчевський М. В., Кудінов А. С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні : інформаційно-аналітичні матеріали за результатами опитування експертів / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. 44 с.

Стаття надійшла до редколегії 06.09.2018

Карчевский Н. В. Big Data и эффективность уголовного-правового регулирования

Уголовно-правовое регулирование в контексте прагматической парадигмы является эффективным тогда, когда объем фактических социальных расходов на его реализацию соответствует объему необходимых социальных расходов, обусловленных законотворческой и правоприменительной деятельностью в

сфере уголовно-правового регулирования. Отсюда, эффективными законодательными решениями в сфере уголовно-правового регулирования являются те, которые обеспечивают баланс социальной значимости охраняемых благ и обеспокоенного объема необходимых социальных расходов, а именно того объема расходов, которые государство и общество могут выделить на обеспечение уголовно-правового регулирования. Эффективными решениями на правоприменительном уровне уголовно-правового регулирования являются те, которые приняты в соответствии с действующим законодательством и требуют осуществления социальных расходов, соответствующих опасности конкретного совершенного преступления.

Фактическое положение вещей в указанном контексте можно описать так: прослеживается инфляция уголовного правотворчества при росте преступности и расходах общества, растущих в поддержку реализации уголовного закона.

Коммуникация - это процесс реализации информационной потребности. Актуализация проблематики коммуникации связана с ростом информационной потребности, которое обусловлено постоянным усложнением социальных процессов, необходимостью действовать эффективно в изменяющихся условиях. Трансформируются почти все сферы человеческого бытия. Коммуникация в каждой из них становится активной и плотной. Очень востребованы специалисты по анализу данных. Указанное распространяется и на коммуникацию в сфере уголовно-правового регулирования. На страницах этой работы мы проанализировали определенную часть последней; под коммуникацией в сфере уголовно-правового регулирования понимается процесс, в рамках которого субъекты уголовно-правового регулирования получают информацию достаточную для принятия эффективных решений.

Одним из возможных способов качественного обновления уголовно-правовой коммуникации является использование современных информационных технологий для сбора, классификации, постоянной актуализации сверхбольших объемов информации, предоставление специалистам широкого доступа к накапливаемым государством данным об уголовно-правовом регулировании - полноценное использование технологий Big Data. Цель работы заключается в исследовании возможностей интенсификации национальной уголовно-правовой коммуникации и повышения эффективности уголовно-правового регулирования через использование современных технологий обработки данных.

Обосновывается, что современный уровень технологии и науки позволяет эффективно решать социальные проблемы с использованием Big Data. Возможности использования этой методологии в национальной уголовно-правовой коммуникации ограничены технологическими и организационно-правовыми аспектами, а также неготовностью законодательного и правоприменительного уровней воспринимать результаты научного анализа. Преодоление этих препятствий можно считать основными направлениями стратегии развития коммуникации в сфере уголовно-правового регулирования.

Ключевые слова: уголовно-правовое регулирование, эффективность, прагматизм, коммуникация, Big Data.

Karchevskiy M. Big Data and the Effectiveness of Criminal Legal Regulation

Effective, in the context of the pragmatic paradigm, criminal law is when the amount of actual social spending on its implementation corresponds to the amount of necessary social expenditures due to legislative and law enforcement activities in the

field of criminal law regulation. Consequently, effective legislative decisions in the field of criminal law regulation should be considered to ensure a balance of the social significance of protected benefits and a reasonable amount of social expenditures, namely, the amount of expenditures that the state and society can allocate for ensuring criminal law regulation. Effective decisions at the law enforcement level of criminal law regulation should be considered as adopted in accordance with the current legislation and require the implementation of social costs that correspond to the danger of a particular offender.

The actual state of affairs in the given context can be described as follows: there is an inflation of criminal law-making with the growth of crime and increasing expenditures of society in support of the implementation of the criminal law.

Communication is the process of implementing information needs. Actualization of communication problems is connected with the growth of information needs. This growth is due to the constant complication of social processes, the need to act effectively in changing circumstances. Almost all spheres of human condition transform. Communication in each of them becomes more active and dense. Extremely in demand are experts in data analysis. The above is fully applicable to communication in the field of criminal law regulation. In this paper we will talk about a certain part of the latter, under the communication in the field of criminal law regulation we will understand the process in which subjects of criminal law get enough information to make effective decisions.

One of the possible ways of qualitative updating of criminal law communication is the use of modern information technologies for collecting, classifying, constantly updating super-large volumes of information, providing experts with wide access to the data accumulated by the state on criminal law regulation - the full use of technologies Big Data. The purpose of the work is to explore the possibilities for intensifying national criminal law communication and increase the effectiveness of criminal law regulation through the use of modern data processing technologies.

It is substantiated that the modern level of technology and science allows us to effectively solve social problems using Big Data. Possibilities of using this methodology in national criminal law communication are limited by technological and organizational and legal aspects, as well as the unreadiness of the legislative and law enforcement levels to perceive the results of scientific analysis. Overcoming these barriers can be considered as the main directions of the strategy of development of communication in the field of criminal law regulation.

Keywords: criminal law regulation, efficiency, pragmatism, communication, Big Data.

УДК 343.23

Т. А. Павленко

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ В ДОКТРИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано основні концепції та теорії об'єкта злочину. Досліджено наукові розробки, спрямовані на критичне переосмислення традиційних підходів до визначення об'єкта злочину як суспільних відносин. Окреслено авторське бачення розуміння об'єкта злочину. Визначено, що права й свободи в усіх випадках виступають загальним об'єктом злочину. Конкретні

права чи свободи (або їхня сукупність, а в деяких випадках права та свободи певної групи осіб) виступають родовим або безпосереднім об'єктом злочину.

Ключові слова: об'єкт злочину, об'єкт кримінально-правової охорони, суспільні відносини, блага, цінності, права й свободи.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК) не містить визначення поняття об'єкта злочину, оскільки це поняття є суто доктринальним. Серед науковців єдності думок з цього питання немає. Погоджуються вони тільки в тому, що об'єкт злочину це те, чому спричиняється шкода або створюється загроза спричинення шкоди внаслідок учинення злочину. Проте визначення змісту об'єкта злочину має вагомe значення, оскільки сприяє уточненню меж дії кримінально-правової норми, розмежуванню злочинного діяння від незлочинного, правильній кваліфікації вчиненого діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми об'єкта злочину в доктрині кримінального права приділялася й приділяється значна увага, зокрема це питання висвітлювали у своїх працях С. Б. Гавриш, Н. О. Гуторова, В. М. Куц, А. О. Пінаєв, М. В. Сенаторов, В. Я. Тацій, В. М. Трубников, Є. В. Фесенко, І. І. Чугуников, Н. М. Ярмиш та інші. Проте розуміння змісту об'єкта злочину й дотепер є дискусійним.

Формування цілей. Метою статті є аналіз наукових поглядів щодо об'єкта злочину, їх узагальнення та представлення авторського бачення розуміння об'єкта злочину.

Виклад основного матеріалу. У доктрині кримінального права існують доволі різні підходи до визначення об'єкта злочину. Досить вдало об'єднав їх у вісім основних теорій М. В. Сенаторов: 1) теорія кримінального закону як об'єкта злочину; 2) теорія правового обов'язку як об'єкта злочину; 3) теорія суб'єктивного права як об'єкта злочину; 4) нормативна теорія як об'єкт злочину; 5) теорія інтересу, який охороняється правом, як об'єкт злочину; 6) теорія правового блага як об'єкт злочину; 7) теорія суспільних відносин як об'єкт злочину; 8) антропологічна теорія об'єкта злочину [1, с. 133-145]. Розглянемо лише деякі з цих теорій.

У середині ХІХ століття була досить поширена так звана нормативістська теорія об'єкта злочину, що базувалася на формальному визначенні злочину. Згідно з цією теорією злочин є порушенням норми права, а отже, правова норма і є об'єктом злочину, тобто те, на що посягає злочинне діяння.

Відомий дореволюційний юрист М. С. Таганцев уважав, що об'єктом злочину завжди є юридична норма в її реальному бутті. Він писав, що норма права сама по собі є формулою, поняттям, що створене життям, але потім таке, що отримало самостійне буття. Будь-яка юридична норма як самостійне положення може бути заперечена, може піддаватися критиці, невизнана: однак тільки норма, що має реальне життя, може бути порушена. Якщо ми будемо в злочині бачити лише посягання на норму, будемо надавати виключне значення моменту протиправності вчиненого, то злочин стане формальним, нежиттєздатним поняттям, що нагадує нам погляди

епохи Петра I, який уважав і заколот, і вбивство, і носіння бороди, і порубку заповідного дерева рівно важливими діяннями, що варті смертної кари, оскільки все це винний робив, однаково не боячись царського гніву [2, с. 182]. Визначаючи об'єкт злочину, М. С. Таганцев підкреслював, що таким є заповідь або норма, що знайшла своє вираження в такому, що входить у сферу суб'єктивних прав, охоронюваною цією нормою інтересу життя. Тобто можна зробити висновок, що науковець убачав за нормою її реальний зміст – благо, яке охороняється кримінальним законом від злочинних посягань.

Крім нормативістської теорії в XIX столітті існувала й теорія суб'єктивного права як об'єкта злочину. Цю теорію, зокрема, відстоював В. Д. Спасович. Він писав, що злочином вважається протизаконне посягання на право будь-кого настільки істотне, що держава, визнаючи це право однією з потрібних умов співіснування, за недостатністю інших засобів охорони, охороняє його непорушність покаранням [3, с. 84].

Надавалися і «двойкі» визначення об'єкта. Зокрема, досить цікавим є визначення, яке надав Н. Неклюдов. На його думку, об'єктом злочину є: по-перше, загальне право, оскільки право порушується злочином як таке, ним порушується загальна воля, що викладена в законі, і опосередковано спричиняється шкода навіть самій державі, і, по-друге, приватне право, оскільки право порушується безпосередньо і кількісно, і якісно лише до певного ступеня, у певних межах; усе право, усе суспільство, уся держава лише опосередковано зачіпаються злочином [4, с. 400].

Ми не випадково звернулися до різних думок дореволюційних дослідників на об'єкт злочину. Якщо в радянський період вони піддавалися жорсткій критиці, то в наш час відбувається повернення до їх «авторитету» та поглядів.

На відміну від дореволюційного різноманіття точок зору, радянська школа права впродовж кількох десятиліть дотримувалася єдиної концепції об'єкта злочину. Скажімо, А. А. Піонтковський запропонував визнавати об'єктом злочинного діяння суспільні відносини [5, с. 129-130]. Цей підхід підтримали багато вчених-криміналістів. Упродовж тривалого часу він був домінантним.

Його підтримували такі вчені, як Я. М. Брайнін [6, с. 163-169], Б. С. Нікіфоров [7, с. 8-29], В. К. Глістін [8, с. 19-31] та інші.

Нині цей підхід відстоюють О. Агафонов [9, с. 7], Л. Д. Гаухман [10, с. 92-101], Н. О. Гуророва [11, с. 62-63], А. О. Пінаєв [12, с. 90], В. Я. Тацій [13, с. 36; 14, с. 111], І. І. Чугуников [15], Н. М. Ярмиш [16, с. 87; 17, с. 13] та інші. Деякі прихильники теорії об'єкта як суспільних відносин говорять про її уточнення. Зокрема, М. Й. Коржанський зазначав, що суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінальним законом потребують деякого уточнення, зокрема, вважається, що об'єктом кримінально-правової охорони мають бути визнані всі конституційні права та свободи громадян [18, с. 27, 197].

Під суспільними відносинами як об'єктом злочину вчені розуміють відносини, які об'єктивно існують у суспільстві та які охороняються кримінальним законом, що виникають між людьми у процесі їх спільної

діяльності або спілкування, тобто, це урегульовані правовими або моральними нормами економічні, соціально-політичні, ідеологічні та інші відносини [11, с. 62-63].

Останнім часом, як уже зазначалося, усе більше звучить критика щодо визнання як об'єкта злочину об'єктивно наявних у суспільстві суспільних відносин. Скажімо, А. В. Наумов висловлює думку про те, що теорія суспільні відносини як об'єкт злочину «спрацьовує» не завжди. На думку вченого, визнання об'єктом убивства життя людини не як самого по собі, а як сукупності суспільних відносин, принижує не тільки абсолютну цінність людини як біологічної істоти, а й життя взагалі як біологічного явища. Учений вважає неприпустимим перетворення людини із самостійної абсолютної цінності на носія суспільних відносин. На його думку, теорія суспільних відносин, які охороняються кримінальним законом, як об'єкта злочину, не може бути визнана універсальною й тому доцільно повернутися до теорії правового блага як об'єкта злочину. Науковець пропонує визнавати об'єктом злочину ті блага та інтереси, на які посягає злочинне діяння і які охороняються кримінальним законом [19, с. 147-151].

З критикою суспільних відносин як об'єкта злочину виступив С. Б. Гавриш. Він вважає таку конструкцію об'єкта злочину надуманою та штучною [20, с. 4]. Така позиція, на його думку, обумовлена, з одного боку, концепцією складу злочину, де об'єкт відіграє центральну роль, а з іншого, звісно, – марксистським підходом до пояснення дійсності, яка завжди соціалізована і являє собою «сукупність суспільних відносин». Насправді ж і закон, і практика використовують досить конкретні та реальні категорії для встановлення об'єкта злочину: смерть людини, утрата певного майна, знищення або пошкодження природних об'єктів, приниження честі та гідності, порушення громадської безпеки тощо. Кримінально-правова шкода пов'язана з правовим благом (предметом), що охороняється, від нього залежить, ним визначається. Правове благо завжди піддається злочинному впливу й тому йому наноситься шкода, яка може бути встановлена передусім завдяки розумінню блага як цінності. Саме від цінності правового блага як об'єкта залежить характер, зміст і розмір наслідків злочинного діяння особи. На думку С. Б. Гавриша, концепція «об'єкт – правове благо як певна цінність» узгоджується з чинним законодавством, оскільки законом охороняються лише конкретні життєві блага. З огляду на їх характер, цінності та інші особливості законодавець конструює ту чи іншу кримінально-правову норму. Благо, яке охороняється цією нормою, робить її індивідуальною та неповторною, такою, що відрізняє її від інших. Цінність блага лежить в основі криміналізації посягання на нього. Вона ж дає змогу встановити реальну небезпеку поведінки винної особи, а також значною мірою визначає вид та розмір санкції [20, с. 14-15].

Недоцільно визначати об'єктом злочину тільки суспільні відносини. Отже, погоджуємося з думкою С. Б. Гавриша, оскільки законодавець на сьогодні не використовує при перерахуванні у відповідних статтях Кримінального кодексу об'єктів кримінально-правової охорони або в будь-якому іншому розумінні термін «суспільні відносини». Суспільні відносини

або інші філософські категорії не можуть виступати як об'єкт злочину, інша справа, що вони є уявною моделлю, зліпком об'єктивних суспільних процесів на цей час, здатні надати більш глибоке уявлення, інформацію про зміст соціальних зв'язків та протиріч, що існують у суспільстві [20, с. 10].

Є. В. Фесенко пропонує визнавати об'єктом злочину – цінності. Під цінностями, на його думку, треба розуміти об'єкти матеріального світу, серед них і саму людину, які мають істотне позитивне значення для окремих осіб, соціальних груп та суспільства загалом. Він вважає, що в структуру об'єкта злочину потрібно включати такі компоненти: потерпілі; інтереси, права; соціальні зв'язки; блага (матеріалізовані (предмети), не матеріалізовані) [21, с. 75-78]. З цією позицією погоджується і В. М. Куц, називаючи п'ять видів цінностей, які є об'єктами злочину і які повинні лягти в основу класифікації злочинів за об'єктом. До них належать: особа; потрібні умови існування особи та суспільства; суспільство; держава; міжнародний правопорядок. «Поміж» особою та суспільством розміщені потрібні умови їхнього існування. Мається на увазі власність, економіка та екологія. Це своєрідний «місток» між особою та суспільством, без якого ні перше, ні друге існувати не може [22, с. 25]. Перешивко О. С. зазначає, що об'єктом злочину треба визнавати цінності, правове забезпечення охорони яких здійснюється нормами КК України, проти яких спрямоване злочинне діяння і, яким злочинном заподіюється чи може бути заподіяна шкода [23, с. 55].

З приводу розуміння об'єкта злочину як «цінностей» або «благо» погодимося з позицією А. В. Плотнікової, що ці категорії є певним чином споріднені та іноді застосовуються як синоніми [24, с. 88]. На підтвердження цієї тези наведемо їхнє тлумачення. Поняття «цінність» – це те, що почуття людей диктують визнати таким, що стоїть над усім і до чого можна прагнути, споглядати, ставитися з повагою, визнанням, пошаною [25]; те, що є належним та бажаним [26, с. 707]. «Благо» визначається як те, що має цінність [25]. Як бачимо, термін «благо» визначається через категорію «цінність».

У науці кримінального права є й досить незвичне трактування об'єкта злочину. Наприклад, Г. П. Новосолов підкреслює, що не лише об'єктом кожного злочину, але й кожним з об'єктів багатооб'єктного злочину виступають люди – індивіди або їх менші чи більші групи (об'єднання) [27, с. 43-66]. Цю позицію підтримує І. Я. Козаченко, який у передмові до праці Г. П. Новосолова [27] зазначає, що в будь-якому випадку спричиняється або може бути спричинена шкода не чому-небудь (благам, нормам права, відношенням, інтересам тощо), а комусь, і, відповідно, як об'єкт злочину треба розглядати не щось, а когось. Такий погляд, на нашу думку, є навряд чи обгрунтованим. Оскільки, як наголошував М. Й. Коржанський, визнаючи об'єктом злочину людину як біологічну істоту, неможливо буде пояснити правомірність позбавлення життя людини при потрібній обороні, при виконанні вироку, оскільки об'єкт не може бути поставлений під захист кримінального закону і в той же час не захищатися ним. Очевидно, що об'єктом при посяганні на життя, здоров'я, честь, свободу та гідність є не людина як біологічна істота, а особистість як сукупність суспільних відносин,

на які вчиняється посягання [18, с. 92]. В. М. Трубников підкреслює, що особистість як об'єкт злочину, розуміється як єдність соціального та біологічного: сукупність суспільних відносин, які складають її соціальне підґрунтя, а також сукупність психологічних та біофізіологічних якостей, які характеризують її як природну, біологічну істоту. Співвідношення біологічного та соціального в людині неможливо виміряти, вирахувати в числах, відсотках. Ці якості не просто взаємопов'язані, вони взаємодіють постійно одне з одним, вони ніби розчинені одне в одному. Розмежувати їх просто неможливо. Учений виділяє таке поняття, як соціальна оболонка, під якою розуміє сукупність суспільних відносин, що формується як єдність та взаємодія особистості та середовища, яка існує завжди як певна абстракція, яку ми не завжди усвідомлюємо та сприймаємо, і яку нам ще треба буде дослідити для розуміння істинного її значення як суспільного, соціально-психологічного та правового явища. Соціальній оболонці завжди завдається шкода, незалежно від того, підпадають чи ні суспільні відносини під сферу правового регулювання, а також заборонені вони правом чи ні. Безпосередній об'єкт злочину – це завжди те, що стоїть за соціальною оболонкою, у соціальній оболонці й що ми вже прямо (особисто) сприймаємо (майно, здоров'я, життя тощо). Соціальна оболонка може стати в окремих випадках матеріальною передумовою існування та розвитку суспільних відносин. Тому, наприклад, при вчиненні вбивства злочинцем руйнується передусім соціальна оболонка, яка складається з великої кількості соціально корисних сплетень і належить людині як соціальній істоті (вторинний безпосередній об'єкт) і нам ще треба буде встановити розмір спричиненої соціальної оболонці шкоди й він може бути значнішим, ніж позбавлення життя потерпілого [28, с. 86].

Що ж треба визнати об'єктом злочину? Погоджуємося з А. В. Наумовим, що теорія суспільних відносин як об'єкт злочину «спрацьовує» не завжди. І особливо це стосується випадків злочинного посягання на життя людини, на її природне право, оскільки дійсно в такому випадку принижується цінність людини як біологічної істоти. Однак водночас не можемо не погодитися з В. М. Трубниковим стосовно того, що не можна окремо розглядати людину лише як біологічну істоту, і не зважати на її соціальні якості, оскільки біологічне й соціальне в людині співіснує, і визначити їх відсоткове співвідношення неможливо. Деякі автори зауважують, що життя людини невід'ємне від суспільних відносин, оскільки об'єктом злочинного посягання при вбивстві є життя людини в біологічному аспекті, і порушення суспільних відносин, суб'єктом яких вона виступає [29, с. 5]. Тобто прибічники цієї позиції намагаються знайти компроміс між двома поглядами щодо визначення об'єкта злочину – суспільні відносини й благо; і стверджують, що об'єктом є людина як носій та ланка єдиного, нерозривного соціального зв'язку. Не можна не відмітити позитивного моменту в такому розумінні об'єкта злочину, оскільки в ньому намагаються поєднати біологічне й соціальне в людині, але в такому випадку дещо применшується значимість людини як особистості, індивіда, і на перший план знову виходить теза «людина передусім частина суспільства».

Н. І. Амрахов говорить про основні права та свободи людини й громадянина як про «об'єкт кримінально-правової охорони» і відмежовує цей термін від поняття «об'єкта злочину». Він наголошує, що об'єкт кримінально-правової охорони прав та свобод людини й громадянина містить у собі: а) суспільні відносини, що становлять сутність конкретної особи; б) особу як суб'єкта, учасника цих відносин; в) інтереси, цінності у вигляді основоположних прав та свобод людини й громадянина, які є основою цих відносин. У цьому випадку об'єкт кримінально-правової охорони, на думку вченого, наближується за своїм об'ємом та змістом до поняття загального об'єкта злочину, але не збігається з ним, оскільки містить лише ті суспільні відносини, які пов'язані з основними правами та свободами людини й громадянина [30, с. 19]. Отже, Н. І. Амрахов показує пріоритетність охорони прав та свобод людини й громадянина в кримінальному праві, розглядаючи їх як об'єкт кримінально-правової охорони, що є досить позитивним моментом; водночас при визначенні об'єкта злочину й об'єкта кримінально-правової охорони він знову повертається до теорії суспільних відносин. До того ж не досить зрозуміло, у який спосіб об'єкт кримінально-правової охорони прав і свобод людини й громадянина може включати в себе таке поняття, як суспільні відносини й складові суспільних відносин: суб'єктів (учасників цих відносин) та предмета, з приводу якого ці відносини існують (інтереси, цінності у вигляді основоположних прав та свобод людини й громадянина, що складають основу цих відносин).

Уважаємо, що треба говорити саме про права та свободи людини й громадянина як об'єкт злочину. Ці права та свободи мають бути настільки потрібними для співіснування, що за відсутності можливості охороняти їх іншими засобами, держава забезпечує їх непорушність способом установлення кримінального покарання за посягання на них [31, с. 31]. Слушною є позиція В. Д. Спасовича, який зазначав: «Преступление есть посягательство на чье-либо право, а так как всякому праву в одном лице соответствует известная обязанность в других лицах, то преступление можно бы иначе назвать: отрицание известной обязанности. Юридическое право и юридическая обязанность предполагают всегда отношение между двумя, по крайней мере, лицами. Право может принадлежать только лицу единичному или собирательному. Если мы в кодексах встречаем преступления не противу лиц, но противу отвлеченных понятий (нравственности, религии), то это суть неправильности и уклонения от коренных оснований уголовного права, которые доказывают только трудность осуществления в жизни действительной принципов юридических во всей их полноте» [3, с. 84-85].

Крім того, розуміння об'єкта злочину як прав та свобод людини й громадянина дасть змогу повною мірою втілити в життя нові ідеї та принципи, на яких має будуватися правова держава та громадянське суспільство – «служіння держави інтересам людини через першочергове забезпечення прав та свобод».

Такий підхід до визначення об'єкта злочину відповідає й чинному законодавству. Конституція України 1996 р. закріплює положення, що права й свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Конституційні права й свободи гарантуються й не можуть бути скасованими; не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод. А отже, кримінальне законодавство ставить під охорону найбільш суттєві права й свободи людини. У Загальній частині Кримінального кодексу України (ч. 1 ст. 2 КК) надається узагальнений перелік об'єктів кримінально-правової охорони. До них належать *права і свободи людини й громадянина*, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України. Цей узагальнений перелік конкретизується в Особливій частині КК. Зокрема, у розділі V КК України встановлюється кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина.

Скажімо, такі права, як право на працю, право на освіту, право на безоплатну медичну допомогу безпосередньо відображено в кримінальному законодавстві. Інші права й свободи знаходять відображення в кримінальному законодавстві опосередковано. Наприклад, охорона проголошеного права володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю забезпечується способом установлення кримінальної відповідальності за злочини проти власності в Розділі VI КК (хоча передовсім при посяганні на власність шкода завдається не власності, а порушується право людини на власність); охорона права на безпечне для життя та здоров'я довкілля забезпечується способом установлення кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля; права людини на життя – у спосіб установлення кримінальної відповідальності за злочини проти життя особи.

Висновки. Права й свободи в усіх випадках є об'єктом кримінально-правової охорони й виступають загальним об'єктом злочину. Конкретні права чи свободи (або їх сукупність, а в деяких випадках права та свободи певної групи осіб, зокрема при вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України) виступають родовим або безпосереднім об'єктом злочину (право на життя, на здоров'я, на працю, на житло, на безпечні умови життєдіяльності загалом тощо).

Використані джерела:

1. Сенаторов М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законі про кримінальну відповідальність. *Питання боротьби зі злочинністю. Збірник наукових праць*. 2003. Вип. 7. С. 133–145.
2. Таганцев Н. С. Курс русского уголовного права. Часть Общая. В 2 кн. СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1874. Книга 1: Учение о преступлении. Вип. 1: Курс лекций. 284 с.
3. Спасович В. Д. Учебник уголовного права. Учеб. В 2 т. СПб.: Типография Иосафата Огризко, 1863. Т.1. Вип. 1. 428 с.

4. Неклюдов Н. А. Руководство к Особенной части русского уголовного права: Преступления и проступки против личности. СПб.: Типография Павленкова, 1887. 555 с.
5. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. Москва : Государственное издательство, 1924. 235 с.
6. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва : «Юридическая литература», 1963. 275 с.
7. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва : Госюриздат, 1960. 229 с.
8. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений: (Объект и квалификация преступлений). Ленинград : Издательство Ленинградского государственного ун-та, 1979. 127 с.
9. Агафонов А. Личность как объект уголовно-правовой охраны. *Уголовное право*. 2004. № 2. С. 6–8.
10. Гаухман Л. Д. Уголовно-правовое значение «согласия потерпевшего» на причинение смерти или телесных повреждений. *Труды Киевской школы МВД СССР*. Киев, 1976. Вып. X. С. 92–101.
11. Гурова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Харків : Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2001. 384 с.
12. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть. Харьков: «Харьков юридический», 2005. 664 с.
13. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву: Учебное пособие. Харьков: Юридический институт, 1982. 101 с.
14. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / В.І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; За ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 528 с.
15. Чугуников И. И. Объект преступления в современной уголовно-правовой науке: традиции и новации. URL: <http://naukovipraci.nuoua.od.ua/archiv/tom17/13.pdf> (дата звернення: 10.07.2018).
16. Ярмыш Н. Н. К вопросу о родовом объекте преступлений против жизни, здоровья, свободы и достоинства личности. *Актуальні питання правотворчої та правозастосувальної діяльності: Тематичний збірник наукових праць* / Відп. ред. М. І. Панов. Київ : НМК ВО, 1992. С.83–88.
17. Ярмыш Н. Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства : дис. ... канд. юрид. наук. Харьков, 1992. 222 с.
18. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва : Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. 249 с.
19. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций. Москва : Бек, 1996. 550 с.
20. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. *Право и политика*. 2000. № 11. С. 4–14.
21. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. *Право України*. 1999. № 6. С. 75-78.
22. Куц В. М. Новий Кримінальний кодекс України: яким йому бути. Харків: Інформаційно-правовий центр «Ксилон», 1999. 204 с.
23. Перешивко О. С. Кримінальна відповідальність за підкуп особи, яка надає публічні послуги : дис. ... канд. юрид. наук . Київ, 2018. 236 с.

24. Плотнікова А. В. Кримінальна відповідальність за організацію заняття проституцією : дис. ... канд. юрид. наук . Харків, 2010. 260 с.
25. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский и др, 2003 г. URL: <https://www.psyoffice.ru/6-184-cenost.htm> (дата звернення: 06.07.2018).
26. Філософський енциклопедичний словник / Ред. колегія: В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. Київ : Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ, 2002. 742 с.
27. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва, 2001. 198 с.
28. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления. *Право і безпека*. 2002. № 1. С. 81–88.
29. Бородин С. В. Ответственность за убийство: квалификация и наказание по российскому праву. Москва : Юристь, 1994. 204 с.
30. Амрахов НаDIR Исламзаде Оглы. Права и свободы человека и гражданина как объект уголовно-правовой охраны: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 26 с.
31. Павленко Т. А. Концепція кримінально-правової охорони права людини на життя в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 244 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.08.2018

Павленко Т. А. Объект преступления в доктрине уголовного права

В статье проанализированы основные концепции и теории объекта преступления. Исследованы научные разработки, направленные на критическое переосмысление традиционных подходов к определению объекта преступления как общественных отношений. Очерчено авторское видение понимания объекта преступления. Определено, что права и свободы во всех случаях выступают общим объектом преступления. Конкретные права или свободы (или их совокупность, а в некоторых случаях права и свободы определенной группы лиц) выступают родовым или непосредственным объектом преступления.

Ключевые слова: объект преступления, объект уголовно-правовой охраны, общественные отношения, блага, ценности, права и свободы.

Pavlenko T. The Object of the Crime in the Criminal Law Doctrine

In the article the basic concepts and theories of the object of crime are analyzed. Scientific developments devoted to critical rethinking of traditional approaches to definition of the object of a crime as social relations are researched. It is noted that it is inappropriate to determine the object of crime solely social relations. The author's vision of understanding the object of crime is outlined. It is determined that it is necessary to talk about the rights and freedoms of human and citizen as an object of a crime. At the same time, these rights and freedoms should be so necessary for coexistence that, in absence of the possibility to protect them by other means, the state ensures their inviolability by imposing criminal punishment for infringement of them. According to the author, such an understanding of the object of crime, firstly, allows to realize fully new ideas and principles on which the constitutional state and civil society should be based – «service of the state to the interests of human through the primary provision of rights and freedoms»; secondly, it complies with the current legislation (the provisions of the Constitution of Ukraine and the Criminal Code of Ukraine).

It is emphasized that certain rights, as the object of criminal law protection, have directly been reflected in criminal legislation, for example, the right to work, the right to education, the right to free medical care. Other rights and freedoms are reflected in the criminal legislation indirectly. For example, protection of the proclaimed right of person to own, use and dispose of its property is ensured through the establishment of criminal liability for crimes against property in the Chapter VI of the Criminal Code (although foremost, in the case of encroachment on property, damage is not caused to property, but the right of a person to property is violated); protection of the right to an environment that is safe for life and health is ensured through the establishment of criminal liability for crimes against environment; the human right to life – by establishing criminal liability for crimes against life of a person.

It is summarized that rights and freedoms are, in all cases, the object of criminal law protection and serve as the general object of a crime. Specific rights or freedoms (or their set, and in some cases, the rights and freedoms of certain group of persons, in particular when crimes against national security of Ukraine are committed) are the generic or direct object of a crime (the right to life, health, work, housing, safe living conditions in general, etc.).

Keywords: object of crime, object of criminal-legal protection, social relations, good, values, rights and freedoms.

УДК 343.13 (477)

А. В. Рось

ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

Проаналізовано порядок і підстави до закриття кримінального провадження. Визначено особливості правової регламентації підстав до закриття кримінального провадження. Констатовано наявність у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві значної кількості підстав до закриття кримінального провадження, далеко не всі з яких містяться у КПК України. Відсутність у КПК України єдиної системи підстав до закриття кримінального провадження, багато з яких передбачено іншими нормативно-правовими актами, а також недосконалість процесуального порядку закриття кримінального провадження щодо одних підстав та відсутність такого загалом щодо інших утруднює правозастосовну практику, не сприяє законності прийняття рішень. Висловлено пропозиції щодо вдосконалення положень чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Ключові слова: закриття кримінального провадження, підстави до закриття кримінального провадження, кримінальна відповідальність, строк досудового розслідування, кримінальне процесуальне законодавство.

Постановка проблеми. КПК України 2012 р., який діє вже шість років, обумовив певні зміни, порівняно з КПК України 1960 р., як загалом щодо процесуального порядку закриття кримінального провадження, так і щодо підстав до такого закриття зокрема. Практика застосування норм чинного кримінального процесуального закону України дала змогу виявити значну кількість дефектів логіко-структурної побудови окремих його норм та інститутів: антиномія, зайве дублювання, прогалини, нераціональне розташування; недосконалість юридичних конструкцій тощо. Такі відступи

від вимог законодавчої техніки, як слушно зауважує О. В. Капліна, свідчать про юридичну недосконалість кримінального процесуального законодавства, породжують різні підходи під час правозастосовного тлумачення, тягнуть за собою відсутність єдності правозастосовної практики [1, с. 38–39]. На жаль, недосконалість законодавчої техніки характерна й для інституту закриття кримінального провадження, правова регламентація якого отримує дальші зміни. З огляду на такі зміни, яким, до речі, також притаманні певні відступи від вимог законодавчої техніки, постають певні проблемні питання, тож є потреба їх дослідження задля відповідного законодавчого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут закриття кримінального провадження (кримінальної справи – відповідно до КПК України 1960 р.) постійно перебуває в полі зору науковців. Окремі питання закриття кримінального провадження, зокрема й відповідно до положень чинного КПК України 2012 р. досліджували С. М. Благодир, Г. І. Глобенко, Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, А. О. Ляш, Р. І. Матюшенко, Л. Д. Удалова, М. Є. Шумило та інші вчені. Проте їхні роботи не враховують змін, що відбулися в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Формування цілей. Метою статті є дослідження проблемних питань правової регламентації інституту закриття кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Передусім зауважимо, що закриття кримінального провадження завжди пов'язано зі встановленням не однієї, а сукупності обставин. Прийняття будь-якого правового рішення, зокрема рішення про закриття кримінального провадження, складається з двох основних етапів: збирання та оцінка інформації, яка приводить до висновку про наявність (відсутність) окремих умов та ознак, порібних для прийняття рішення; та власне прийняття рішення на підставі опрацьованої інформації [2, с. 19]. У законі ж задля зручності використовують концентроване відображення суті та характеру сукупності тих обставин, які необхідні для прийняття процесуального рішення, та які прийнято йменувати підставами до закриття кримінального провадження.

Згідно з частиною 1 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається в разі, якщо: 1) установлена відсутність події кримінального правопорушення; 2) установлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення; 3) не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді та вичерпані можливості їх отримати; 4) набрав чинності закон, який скасував кримінальну відповідальність за діяння, учинене особою; 5) помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого; 6) існує вирок з того самого обвинувачення, що набрав законної сили, або винесена ухвала суду про закриття кримінального провадження з того самого обвинувачення; 7) потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, його представник відмовився від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення; 8) стосовно кримінального правопорушення, щодо якого не отримано згоди держави, яка видала особу; 9) стосовно податкових зобов'язань особи, яка вчинила дії,

передбачені ст. 212 Кримінального кодексу України, досягнутий податковий компроміс відповідно до підрозділу 9² розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України; 10) існує нескасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 ч. 1 ст. 284 КПК України, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося з дотриманням вимог щодо підслідності; 11) після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.

Слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження також у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру.

Також відповідно до ч. 2 ст. 284 КПК України кримінальне провадження закривається судом: 1) через звільнення особи від кримінальної відповідальності; 2) якщо прокурор відмовився від підтримання обвинувачення, за винятком випадків, передбачених КПК України; 3) досягнуто податковий компроміс у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 212 Кримінального кодексу України, відповідно до підрозділу 9² розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України.

Провадження щодо юридичної особи підлягає закриттю у разі встановлення відсутності підстав для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, закриття кримінального провадження чи ухвалення виправдувального вироку стосовно уповноваженої особи юридичної особи (ч. 3 ст. 284 КПК України).

Можливість закриття кримінального провадження передбачається також іншими нормами КПК України – ч. 6 ст. 340 (з огляду на повторне неприбуття в судове засідання потерпілого, який підтримує обвинувачення в суді після відмови прокурора від державного обвинувачення), ч. 2 ст. 501 (через недоведеність суспільно небезпечного діяння або вчинення його неповнолітнім у віці від одинадцяти років до настання віку, з якого настає кримінальна відповідальність за це діяння в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів виховного характеру), ч. 3 ст. 513 (з огляду на встановлення, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також через недоведеність вчинення особою суспільно небезпечного діяння, кримінального правопорушення в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру), ч. 4 ст. 513 (з огляду на встановлення, що суспільно небезпечне діяння особа вчинила в стані неосудності, а на момент судового розгляду видужала або внаслідок змін у стані її здоров'я щезла потреба в застосуванні примусових заходів медичного характеру в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру). Зауважимо, що перелік усіх підстав, які містяться в КПК, не є вичерпним [3, с. 201]. Тож ми не поділяємо думку тих

авторів [4, с. 25-26], які твердять про вичерпність підстав до закриття кримінального провадження, визначених ст. 284 КПК.

Особливістю правового регулювання умов закриття кримінального провадження є те, що вони передбачені не тільки в КПК України, але й у інших законах, зокрема в Конституції України. [5, с. 123-125].

Так, згідно з ч. 3 ст. 80 Конституції України та ч. 1 ст. 27 Закону України «Про статус народного депутата України» [6, с. 48] народного депутата України не може бути без згоди Верховної Ради України притягнуто до кримінальної відповідальності, затримано чи заарештовано. У рішенні Конституційного Суду України (справа про депутатську недоторканність) зазначається, що згода Верховної Ради України на притягнення народного депутата України до кримінальної відповідальності має бути одержана до пред'явлення йому обвинувачення у вчиненні злочину (пункт 1.3). У разі пред'явлення громадянину України обвинувачення у вчиненні злочину та (або) його арешту до обрання народним депутатом України далі кримінальне провадження стосовно такого депутата може бути продовжено за наявності згоди Верховної Ради України на його притягнення до кримінальної відповідальності та (або) перебування під вартою (пункт 1.4) [7].

Зазначене дає підстави вважати, що кримінальне провадження, у якому є відмова Верховної Ради України дати згоду на притягнення до кримінальної відповідальності народного депутата України, неможливе, а тому підлягає закриттю.

Також згідно з ч. 1 ст. 105 Конституції України Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. «Положення частини першої статті 105 Конституції України, – зазначається у рішенні Конституційного Суду України (справа щодо недоторканності та імпідменту Президента України), – треба розуміти так, що Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, проти нього не може бути порушена кримінальна справа (за чинним КПК України – розпочате досудове розслідування – *прим. автора*)» (пункт 1.1) [8]. Отже, реалізована кримінальна відповідальність щодо Президента України може бути тільки після того, як він припинить виконання своїх повноважень.

Усунення з поста Президента України здійснює Верховна Рада України через імпідмент у разі вчинення державної зради або іншого злочину (ч. 1 ст. 111 Конституції України). Підставою усунення з поста Президента України є прийняття рішення Верховною Радою України про звинувачення Президента України, яке повинно бути підтверджено висновком Конституційного Суду України про додержання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про імпідмент та висновком Верховного Суду України про те, що діяння, у яких звинувачують Президента України, містять ознаки державної зради або іншого злочину. На підставі такого рішення Верховна Рада України приймає постанову про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту.

Отже, неприйняття Верховною Радою України постанови про усунення Президента України з поста в порядку імпідменту (або через відсутність

згоди самої Верховної Ради України, або через відсутність висновку Конституційного Суду України чи Верховного Суду) є підставою для закриття розпочатого кримінального провадження. Але не можна визнати правильним те, що сам факт відсутності згоди певних органів на притягнення до відповідальності окремих категорій осіб може бути підставою для закриття кримінального провадження, хоча саме це й передбачає чинне законодавство.

Крім того, КК України визначає випадки, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності, зокрема, через малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК); приготування до злочину невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК); за наявності обставин, які унеможливають злочинність діяння (розділ VIII Загальної частини КК) тощо. З огляду на це розпочате кримінальне провадження підлягає закриттю. Отже, указані обставини визначають ще одну групу підстав до закриття кримінального провадження.

Також КК України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), яке здійснює суд у спосіб закриття кримінального провадження. Цю групу підстав до закриття кримінального провадження «уособлює» п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України.

КК України визначає й спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені нормами Особливої частини КК України. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212¹, ч. 2 ст. 255, ч. 6 ст. 258, ч. 2 ст. 258³, ч. 4 ст. 258⁵, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 265, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321¹, ч. 5 ст. 354, ч. 4 ст. 401 КК за наявності передбачених ними умов особу звільняють від кримінальної відповідальності. До того ж таке звільнення, так само, як і за обставинами, передбаченими розділом IX Загальної частини КК України, має відбуватися через закриття кримінального провадження. Отже, це ще одна група передбачених законом підстав до закриття кримінального провадження.

Зауважимо, що більш доцільним щодо спеціально передбачених нормами Особливої частини КК України підстав звільнення від кримінальної відповідальності є використання терміносполуки «особа не підлягає кримінальній відповідальності» замість «особа звільняється від кримінальної відповідальності». Зокрема щодо тих підстав, які передбачають обов'язкове звільнення від кримінальної відповідальності з огляду на імперативну вимогу закону: «особа звільняється від кримінальної відповідальності», розмежовуючи в такий спосіб цю групу підстав від іншої, передбаченої ч. 4 ст. 401 КК України¹, яка визначає можливість такого

¹ До того ж лише в цій нормі (ч. 4 ст. 401 КК України) серед усіх спеціально передбачених нормами Особливої частини КК України підстав звільнення від кримінальної відповідальності міститься посилання на ст. 44 КК України, що дає змогу порівняти порядок звільнення від кримінальної відповідальності на підставі, передбаченій ч. 4 ст. 401 КК України, до порядку звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених розділом IX Загальної частини КК України.

звільнення («особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності»). Такі зміни до КК України дадуть змогу прийняти рішення про закриття кримінального провадження без звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема до повідомлення особі про підозру, проте це не виключає потреби запровадження відповідного порядку до КПК України.

Не оминемо увагою й недосконалість законодавчої техніки та неузгодженість окремих законів, які вносять відповідні зміни до КПК України. Зокрема, унесення змін до КПК України Законом № 2147-VIII від 03.10.2017 [9] та Законом № 2213-VIII від 16.11.2017 [10] обумовило наявність у ч. 1 ст. 284 КПК України двох пунктів 10. Відтак, постає, серед іншого, й суто практичне запитання: як потрібно розмежовувати ці два пункти, посилаючись на один з них у постанові про закриття кримінального провадження. Поки що єдиним і логічним вирішенням цієї «колізії» може бути лише посилання на конкретний пункт 10 ч. 1 ст. 284 КПК України із зазначенням у процесуальному рішенні його змісту. Проте це питання потребує якнайшвидшого вирішення законодавця через унесення відповідних змін до ч. 1 ст. 284 КПК України. До прикладу, можна змінити один з пунктів 10 ч. 1 ст. 284 КПК України на «10¹» або «11». Проте з огляду на те, що останній за послідовністю розташування в ч. 1 ст. 284 КПК України пункт 10 було запроваджено за часом раніше, ніж розташований вище за нього інший пункт 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, більш логічними, до того ж такими, що не порушуватимуть послідовність розташування в ч. 1 ст. 284 КПК України відповідних пунктів, видаються зміни до ч. 1 ст. 284 КПК України, згідно з якими розташований вище пункт 10 (існує некасована постанова слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4, 9 цієї частини, у кримінальному провадженні щодо того самого діяння, що розслідувалося із дотриманням вимог щодо підслідності) буде замінений на пункт «9¹».

Одним з дискусійних питань, що постало з огляду на зміни, унесені до ст. 284 КПК України Законом № 2147-VIII від 03.10.2017 (яке не знаходить однастайності думок ані серед науковців, ані серед практичних працівників) є питання фактичної заміни в певних випадках строків давності настання кримінальної відповідальності строками досудового розслідування. Адже однією з підстав до закриття кримінального провадження, визначених ч. 1 ст. 284 КПК України, є така: після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Також відповідно до ч. 1 ст. 284 КПК України слідчий, прокурор зобов'язані закрити кримінальне провадження у разі, коли строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, закінчився та жодній особі не було повідомлено про підозру. Отже, якщо в такому кримінальному провадженні закінчився або не продовжено строк досудового розслідування, провадження підлягає закриттю. Попри викладену в ст. 284 КПК України позицію законодавця сумнівно погодитися з таким перебігом подій. Тож уважаємо за доцільне обмежити строки досудового розслідування до повідомлення особі про

підозру строками давності настання кримінальної відповідальності з огляду на наявність інституту звільнення від кримінальної відповідальності через закінчення строків давності в законі України про кримінальну відповідальність.

До того ж не зовсім зрозуміло, що мав на увазі законодавець, формулюючи наведену вище підставу – після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи, та що далі має відбуватися з кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Адже в ч. 2 ст. 219 КПК України, де в пункті 3 визначено максимальний строк досудового розслідування з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину (12 місяців), не міститься жодних винятків, зокрема щодо злочинів проти життя та здоров'я особи, кримінальні провадження з приводу розслідування яких, на думку законодавця, яка випливає з тлумачення ч. 1 ст. 284 КПК України, не підлягають закриттю. Тож постає цілком закономірне питання: яка дальша доля такого провадження, а також те, якщо законодавець мав на увазі здійснення дальшого досудового розслідування в такому кримінальному провадженні, то на якій підставі воно буде продовжуватися, адже чинний КПК України, на відміну від попереднього КПК України 1960 р., обмежує проведення досудового розслідування чітко визначеними процесуальними строками (ст. 219 КПК України).

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати наявність у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві значної кількості підстав до закриття кримінального провадження, далеко не всі з яких містяться в КПК України. До того ж відсутність у КПК України єдиної системи підстав до закриття кримінального провадження, багато з яких передбачено іншими нормативно-правовими актами, а також недосконалість процесуального порядку закриття кримінального провадження щодо одних підстав і відсутність такого загалом щодо інших, утруднює правозастосовну практику, не сприяючи законності прийняття рішень. Відомо, що запорукою законності прийняття відповідного процесуального рішення є саме наявність у кримінальному процесуальному законі вичерпного переліку підстав і чітке визначення порядку закриття кримінального провадження. Зміни до КПК України, зокрема й до ст. 284, не завжди сприяють вирішенню наявних проблем, а подеколи додають нових, скажімо, у разі запровадження такої підстави до закриття кримінального провадження: після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 КПК України, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. Отже є потреба в проведенні дальших наукових досліджень окреслених питань, зокрема й щодо визначення та встановлення оптимальних строків досудового розслідування,

а також доцільності їх обмеження строками давності настання кримінальної відповідальності.

Використані джерела:

1. Капліна О. В. Актуальні проблеми тлумачення окремих підстав для закриття кримінального провадження. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 38–45.
2. Лупинская П. А. Решения в уголовном судопроизводстве. Их виды, содержание и формы. Москва : Юрид. лит., 1976. 168 с.
3. Рось Г. В. Особливості правового регулювання підстав до закриття кримінального провадження. *Форум права*. 2015. № 3. С. 200–204. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_36.pdf (дата звернення: 20.10.2018).
4. Ляш А. О., Благодир С. М. Закриття кримінального провадження за новим КПК України: деякі питання. *Адвокат*. 2013. № 1 (48). С. 25–28.
5. Рось Г. В. Деякі питання правового регулювання підстав до закриття кримінального провадження. *Актуальні питання досудового розслідування та сучасні тенденції розвитку криміналістики* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції м. Харків, 05 грудня 2014 р. Харків : ХНУВС, 2014 р. С. 123–125.
6. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 листопада 1992 року № 2790-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12> (дата звернення: 20.10.2018).
7. Рішення Конституційного Суду України від 27.10.1999 № 9-рп / 99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99> (дата звернення: 20.10.2018).
8. Рішення Конституційного Суду України від 10.12.2003 № 19-рп / 2003. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-03> (дата звернення: 20.10.2018).
9. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147%D0%B0-19#n212> (дата звернення: 20.10.2018).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16.11.2017 № 2213-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19#n62> (дата звернення: 20.10.2018).

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2018

Рось А. В. Прекращение уголовного производства: проблемы правовой регламентации

Проанализирован порядок и основания для прекращения уголовного производства. Определены особенности правовой регламентации оснований для

прекращения уголовного производства. Констатировано наличие в отечественном уголовном процессуальном законодательстве значительного количества оснований для прекращения уголовного производства, далеко не все из которых содержатся в УПК Украины. В свою очередь отсутствие в УПК Украины единой системы оснований для прекращения уголовного производства, многие из которых предусмотрены иными нормативно-правовыми актами, а также несовершенство процессуального порядка прекращения уголовного производства по одним основаниям и отсутствие такового вообще по другим, затрудняет правоприменительную практику, не способствует законности принятия решений. Высказаны предложения по усовершенствованию положений действующего Уголовного процессуального кодекса Украины.

Ключевые слова: прекращение уголовного производства, основания для прекращения уголовного производства, уголовная ответственность, срок досудебного расследования, уголовное процессуальное законодательство.

Ros A. Closure of Criminal Proceedings: Problems of Legal Regulation

The author of the article analyzed the order and the grounds for the closure of criminal proceedings. The author noted that the closure of criminal proceedings is always connected with the establishment of not one but a set of circumstances. The law, for the sake of convenience, uses a concentrated reflection of the set of circumstances that are necessary for the adoption of procedural decisions, which are called the grounds for the closure of criminal proceedings. The peculiarities of the legal regulation of the grounds for the closure of criminal proceedings are determined. The existence of a large number of grounds for the closure of criminal proceedings in the domestic criminal procedural law has been established, not all of which are contained in the Criminal Procedure Code of Ukraine. In its turn, the absence of a single system in the Criminal Procedure Code of Ukraine leads to the closure of criminal proceedings, many of which are stipulated by other normative and legal acts, as well as the imperfection of the procedural procedure for the closure of criminal proceedings on some grounds, and the absence of such a general attitude towards others, complicates the practice of law enforcement, does not promote the legality of adoption solutions. The author of the article paid special attention to the imperfection of legislative technique and the inconsistency of individual laws that make appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine. Also the author paid attention to the question of the actual replacement in certain cases of the limitation period of criminal liability by the terms of pre-trial investigation. It was taking into account the availability of the appropriate reason for the termination of criminal proceedings in paragraph 1 of Article 284 of the Criminal Procedure Code of Ukraine: after the notification to the person about the suspicion, the term of the pre-trial investigation, determined by Article 219 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, except in the case of notification of a person suspected of committing a serious or especially grave crime against the life and health of a person. The author proposed to limit the terms of pre-trial investigation to notify the person of the suspicion of a limitation period of criminal liability, given the institute's release from criminal liability in connection with the expiration of the limitation period in the law of Ukraine on criminal liability.

Keywords: closure of criminal proceedings, grounds for the closure of criminal proceedings, criminal liability, pre-trial investigation period, criminal procedural law.

УДК 343.13 (477)

С. О. Сичов,
О. О. Юхно**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СТАТУСУ КЕРІВНИКА
ОРГАНУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

У статті на підставі чинного кримінального процесуального законодавства та нормативно-правової бази здійснено дослідження правового статусу й повноважень керівника органу досудового розслідування. Зокрема, окремо розглянуто його організаційні та контрольні функції з огляду на наукову дискусію з цих питань. Надано пропозиції для вдосконалення законодавства з урегулювання та визначення питань щодо організаційних і контрольних функцій керівника органу досудового розслідування з теоретичних і прикладних напрямів його діяльності.

Ключові слова: процесуальний статус, керівник органу досудового розслідування, функції, кримінальний процесуальний кодекс, організація, контроль, функції.

Постановка проблеми. Важлива роль у розв'язанні завдань, що стоять перед правоохоронними органами, зокрема щодо забезпечення прав і свобод громадян, належить органу досудового розслідування. Суттєве значення і роль в організації досудового розслідування має його керівник (якого раніше називали «начальник»). Саме з прийняттям у 2012 році нового кримінального процесуального кодексу України дослідження проблемних питань правової регламентації діяльності, зокрема керівника органу досудового розслідування, набуло ще більшої актуальності. Відповідно до чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) керівник органу досудового розслідування – це начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, органів Державної кримінально-виконавчої служби України та його заступники, які діють у межах своїх повноважень. Водночас питання реформування видів, форм і органів досудового розслідування, експериментів з ними, а також удосконалення правового статусу керівника органу досудового розслідування не порушували, хоча дискусія щодо цього продовжується, що не може не спонукати до наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання визначення процесуального статусу керівника органу досудового розслідування в різні часи досліджувала низка вітчизняних і зарубіжних учених та практиків, зокрема Б. В. Асрієв, В. П. Ашитко, О. М. Бандурка, О. В. Баулін, В. Н. Батищев, А. А. Власов, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, О. М. Ларін, В.Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, В.Т. Нор, Д. П. Письменний, М. А. Погорецький, Р. Ю. Савонюк, М. Є. Шумило, О. О. Юхно та інші. Проте увага в наукових дослідженнях була зосереджена здебільшого на з'ясуванні сутності окремих елементів кримінальної процесуальної компетенції

керівників структурних органів досудового розслідування, їхній ролі та функцій. На жаль, поза увагою залишилися його компетентності при виконанні службових і процесуальних повноважень тощо.

Формування цілей. У статті автори мають на меті здійснити аналіз правового статусу керівника органу досудового розслідування (його організаційні та інші функції) на підставі сучасного стану чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Реформування правоохоронних органів є викликом сьогодення. На думку окремих учених, реформування досудового слідства здійснюється як з огляду на потребу нашої країни, так і через інтеграцію України в європейське співтовариство та залучення в правоохоронну практику міжнародних правових стандартів, а також необхідністю дотримання вимог Ради Європи, що загалом зумовлює потребу нового погляду на діяльність органів досудового слідства та на здійснення сучасних підходів і моделей його керівництва зокрема [1, с. 29–31].

За визначенням А. Горпенюка, наявні теоретичні розробки стали науковим фундаментом для визначення сучасних проблем реформування органів досудового слідства та напрямів їх удосконалення. Учений зазначив, що найбільш актуальними залишаються питання визначення місця слідчого апарату в системі правоохоронних органів; чітка робота системи досудового слідства та погодження її з Конституцією України й вимогами сучасного суспільства [2, с. 65–66]. З такою позицією погоджуємось і ми, доповнюючи її ще й вирішенням проблем щодо визначення й уточнення правового статусу і повноважень керівника органу досудового розслідування. Серед науковців не вщухає дискусія щодо способів вирішення цих питань; не залишаються осторонь й практичні працівники органів досудового розслідування.

Ще у XIX столітті згадані питання привертали увагу багатьох вітчизняних науковців, серед яких Я. Баршев, С. Вікторовський, А. Коні, П. Люблінський, І. Фойницький та інші. Вагомий внесок із розробки цієї проблеми зробили такі вчені: С. А. Альперт, В. Б. Аверянов, С. С. Алексеев, О. О. Алексеев, М. І. Ануфрієв, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, М. Бажанов, О. В. Баулін, В. С. Венедиктов, Р. А. Каложний, А. Г. Каткова, А. Т. Комзюк, О. М. Ларін, Н. П. Матюхіна, В. Т. Нор, К. С. Избаш, О. П. Рязченко, Р. Ю. Савонюк, О. Ф. Скаун, А. А. Стародубцев, В. О. Соболев, О. І. Остапенко, В. М. Плішкін, В. П. Петков, В. К. Шкарупа, В. Шибіко, І. М. Шопіна, О. М. Цільмак, О. О. Юхно та інші [3, с. 99].

М. І. Матузов, беручи участь у згаданій дискусії, зазначив, що саме з правового погляду в поняття правового статусу входить гарантування, формування становища громадянина в державі. Зокрема, у поняття загального правового статусу особи він залучає такі основні елементи, що складають його зміст і структуру: 1) відповідні правові норми; 2) правосуб'єктність; 3) загальні для всіх суб'єктивні права, свободи й обов'язки; 4) законні інтереси; 5) громадянство; 6) юридична відповідальність; 7) правові принципи; 8) правовідносини загального (статутного) характеру. Щодо цього немає ні теоретичної, ні практичної

потреби в розмежуванні понять «правовий статус» і «правове становище», оскільки вони рівнозначні й будь-які спроби їх розмежування виглядають штучно й непереконливо [4].

Зазначимо, що в юридичній літературі розрізняють загальний, спеціальний та індивідуальний правові статуси. Зазвичай у реальному житті вони не виступають самостійно. Згідно з науковою позицією М. В. Вітрука загальний, спеціальний та індивідуальний правові статуси співвідносяться як загальне, особливе й одينية, перебуваючи до того ж у нерозривному зв'язку та взаємодії. Також погоджуємося з позицією вченого про те, що загальний правовий статус охоплює ті юридичні права, обов'язки та законні інтереси, які властиві всім громадянам загалом й кожному громадянину окремо, незалежно від особливостей їхнього соціального, статеві-вікового, сімейного, службового чи будь-якого іншого становища (належності) [5].

За визначенням А. Г. Бережнова, конституційні права й обов'язки складають основний зміст загального правового статусу особи, виступаючи фундаментом для спеціального та індивідуального правового статусу. Саме ці елементи загального правового статусу додають стабільності та стійкості двом іншим видам правового статусу, оскільки не залежать від бажання того або іншого індивіда й закріплені в законі як положення будь-якої особи [6].

Визначаючи завдання щодо вдосконалення статусу керівника органу досудового розслідування, зауважимо, що за результатами дослідження встановлено, що процесуальна незалежність слідчих законодавчо не вдосконалюється протягом останніх десятиліть, хоча й задекларована у чинному законодавстві. Наявні законопроекти «Про статус слідчого» на законотворчому рівні загалом не розглядаються та не приймаються. Водночас проблемними та не вирішеними залишаються питання визначення статусу й самих слідчих підрозділів у системі правоохоронних органів, що загалом впливає й на визначення процесуального статусу керівників органів досудового розслідування. Особливо гостро постають ці питання на рівні міжнародного співтовариства. Зокрема, за визначенням експертів Ради Європи, думку яких ми поділяємо, керівники органів досудового розслідування та слідчі залежні в адміністративному підпорядкуванні від керівників різних ланок Національної поліції України, що впливає на процесуальну самостійність і незалежність щодо прийнятих рішень. Періодичні експерименти в слідчих підрозділах із заміною відповідних керівників не дають концептуальних зрушень, тому в наявній системі підпорядкування очікувати суттєвих результатів реформування досить проблематично. Вирішенню вказаних проблем має сприяти реалізація Концепції реформування підрозділів досудового слідства Національної поліції, яку чомусь відкладено на «потім». Проте дискусія з цих питань продовжується для пошуку найбільш ефективних форм і методів у діяльності керівників органів досудового розслідування, якими в цих органах є особи, наділені владними повноваженнями та які мають певний вплив на підлеглих.

На думку Т. С. Кабаченка, керівник є центральною фігурою у будь-якому колективі, адже керівник – це професія і статус, потреба в якій виникає

тоді, коли праця стає колективною. Саме керівник має вміти напрацьовувати стратегію управління, консолідувати зусилля своїх підлеглих на розв'язання важливих завдань управління, використовуючи до того ж надану владу, а згідно з чинним КПК України, ще й на мету яка ставиться по конкретному кримінальному провадженню, що є новелою. На відміну від інших категорій працівників, які забезпечують управління, керівники являють собою групу посадових осіб, яким делеговані права та обов'язки владного характеру. Вони можуть віддавати накази, розпорядження, що є обов'язковими для відповідних виконавців [7, с. 32].

Академік О. М. Бандурка, який більш точно визначає функцію керівника, зазначає, що діяльність сучасного керівника є багатоплановою. Вона поєднує роботу з визначення основних цілей організації, а також способів їх досягнення, стратегії розвитку: це і вплив на підлеглих, і виконання певних функцій як стосовно підлеглих і організації загалом, так і вищих органів. Нарешті, діяльність керівника передбачає і певний тип спілкування з особами, які є учасниками управлінських відносин [8, с. 100-101]. На думку К. С. Избаш, мета управління персоналом органів досудового розслідування полягає в прогнозуванні, плануванні, забезпеченні, координуванні, стимулюванні та контролі діяльності як слідчих підрозділів загалом, так і окремих слідчих зокрема. Отже, до цілей управління керівника органу досудового розслідування вчена зараховує: забезпечення потрібної кількості та якості слідчих як на поточний період, так і на перспективу; створення рівних можливостей службово-трудової діяльності; раціоналізацію зайнятості працівників органів досудового розслідування; стабільне й рівномірне навантаження на кожного слідчого; належне соціально-правове забезпечення слідчих; забезпечення максимально можливої спеціалізації слідчих тощо.

Невід'ємним елементом механізму управління персоналом органів досудового розслідування, окрім процесуальних, є й управлінські функції, серед яких виділимо аналіз, прогнозування, планування, організацію, регулювання та контроль [9, с. 129-131]. За визначенням І. А. Бачило, у широкому розуміння поняття «функція» означає діяльність, обов'язковість, роботу, зовнішній прояв властивостей об'єкта у цій системі відносин [10, с. 68-69]. Теоретичний і прикладний характер функцій управління Н. І. Куланін розглядає як дії, види, напрями діяльності суб'єкта управління щодо об'єкта [11, с. 23-24]. На нашу думку, саме функції управління, зокрема органами досудового розслідування, складають засади управлінських зв'язків між суб'єктом (керівником органу досудового розслідування) та об'єктом (слідчим), справляючи організаційний вплив та вплив регулювання на управлінські відносини. Кожна з названих функцій має своє призначення, зміст і методи реалізації. Скажімо, характерна для керівника органу досудового розслідування функція аналізу, що полягає у збиранні, накопиченні та обробці інформації керівною ланкою слідчих підрозділів під час розслідування конкретних кримінальних проваджень, є базовою, важливою і обов'язковою умовою розробки об'єктивних управлінських

рішень для таких підрозділів. За допомогою функції прогнозування керівник органу досудового розслідування отримує інформацію про майбутній можливий і перспективний результат діяльності підрозділу, передбачає його стан в минулому й сьогодні; ця функція є наслідком забезпечення засади науковості в керівництві слідчими підрозділами. Через планування забезпечується послідовний розвиток і функціонування управління роботою кожного слідчого та підрозділу загалом, від Головного слідчого управління Національної поліції, слідчих управлінь головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, слідчих відділів (відділень) територіальних чи регіональних (відокремлених) підрозділів поліції.

Названа функція забезпечує також й управління персоналом підрозділів досудового розслідування. З огляду на це планування передбачає такі види управлінської діяльності, як визначення стратегії й тактики в роботі, постановки конкретних цілей дальшої та майбутньої діяльності й засобів їх досягнення. Воно закладає основи перспективної роботи з урахуванням впливу зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх належить: стан рівня злочинності загалом або конкретних її видів, кадровий рух слідчих по вертикалі та горизонталі тощо. Треба врахувати також і внутрішні фактори, до яких належать: кадрові переміщення, відпустки, відрядження тощо, які також впливають на наявність кількості слідчих на роботі, а також на розвиток і вдосконалення управління конкретними підрозділами досудового розслідування загалом. Регулювання процесом належного розслідування кримінального провадження, як одна із функцій управління працівниками органів досудового розслідування, полягає в забезпеченні управлінської оперативності в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх впливів на діяльність слідчих підрозділів. Крім цього, регулювання полягає в налагодженні повсякденної праці слідчих щодо забезпечення взаємодії з працівниками інших підрозділів Національної поліції, органів прокуратури та суду, у навчанні та вихованні підлеглих тощо. Повсякденне оперативне управлінське регулювання, що здійснює керівник органу досудового розслідування, передбачає прийняття нових управлінських рішень і внесення змін до раніше спланованих і прийнятих. Воно також передбачає розподіл завдань між слідчими, закріплення їх за розслідуванням конкретної категорії кримінальних правопорушень. Суттєвим при цьому залишається навчання слідчих прийомам і методам розслідування, надання їм методичної й практичної допомоги тощо.

Законодавство періодично корегує певні функції досудового розслідування для пошуку способів удосконалення керівництвом слідчих підрозділів. Передусім йдеться про таку функцію як організаційна, підтвердженням чого є набрання чинності Кримінальним процесуальним кодексом України. У ньому повноваження й статус керівника органу досудового розслідування (у попередньому кодексі 1960 р. «начальник слідчого відділу», ст. 114-1) закріплено в ст. 39 розділу 1. Новела, яка є в цій статті, зміщує акцент і конкретизує функції керівника органу досудового розслідування як організацію досудового розслідування замість здійснення

керівником контрольних функцій згідно з КПК України в редакції від 1960 р. [12]. На нашу думку, така заміна вказаних функцій у цій частині передчасна.

Зауважимо, що керівникові органу досудового розслідування треба залишити як нову функцію організації, так і попередню функцію контролю з дальшим її законодавчим закріпленням у КПК, адже фактично керівник такого підрозділу виконував і буде її виконувати з огляду на великий обсяг погоджувальних дій з органами прокуратури та слідчим суддею, що є розширенням як організаційних, так і контрольних функцій. На керівника органу досудового розслідування практично покладені повноваження щодо здійснення та розширення функції контролю за слідчим із вказаних та інших питань, що регламентується відомчими нормативними актами. Отже, з боку керівника органу досудового розслідування контроль на досудовому провадженні є важливим чинником ефективного й повного вирішення завдань, поставлених перед слідчими. З погляду вчених, контроль потрібний у всіх «людських спільнотах», а особливо в організаціях великого масштабу, з численними функціями, яким, безперечно, є слідчий апарат Національної поліції України [13, с. 465–466, 473]. До того ж кількість працівників слідчого апарату Національної поліції України з часом тільки зростає, водночас як професійне ядро та якісний склад через відомі об'єктивні й суб'єктивні причини знижується, зокрема, із фактичної чисельності слідчих Національної поліції (понад 12,8 тис.) 2,5 тис., або 19,8% мають стаж слідчої роботи лише до трьох років, а 3,4 тис. (27,1%) менше одного року. Крім того, Національна поліція України потребує на сьогодні ще майже 2300 слідчих або 16 % від загальної чисельності особового складу [14]. Це вказує на потребу вдосконалення ефективності адаптації молодих фахівців та оволодіння ними професійною майстерністю. На підставі вищевказаного пропонуємо внести відповідне доповнення в ст. 39 чинного КПК України щодо законодавчого закріплення додатково функції контролю керівника органу досудового розслідування з огляду на стан розслідування кримінальних правопорушень. Через зміну функцій у чинному КПК значно розширилися повноваження та обов'язки керівника органу досудового розслідування, а відтак зросла його персональна відповідальність разом зі слідчим, прокурором за виконання посадових обов'язків, пов'язаних із забезпеченням швидкого, повного й неупередженого проведення розслідування в кримінальному провадженні.

З огляду на зазначене більш докладно розглянемо такі функції, як організація і контроль. Організація як функція управління органами досудового розслідування спрямована на координацію діяльності працівників слідчих підрозділів, створення системи інформації, підбору, розстановки, навчання та виховання слідчих. Утруднення функції організації з прийняттям нового КПК і різноманіття слідчої діяльності обумовлюють потребу створення спеціалізації слідчих із розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. На сьогодні в керівних ланках органів досудового слідства Національної поліції передбачено

організаційно-методичний підрозділ, головним завданням якого відповідно до Розділу VII Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України є надання практичної та методичної допомоги в організації роботи органів досудового розслідування. Робота слідчих-методистів організована за зонально-лінійним принципом і уміщує таке: розроблення проектів розпорядчих документів з питань, що стосуються сфери діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України; здійснення контролю за організацією роботи слідчих підрозділів, підготовка письмових рекомендацій щодо вдосконалення форм і методів керівництва підрозділами та з інших питань; надання допомоги й перевірка роботи слідчих підрозділів, здійснення заходів щодо усунення недоліків і підвищення рівня слідчої роботи, контроль за їх виконанням; вивчення передового досвіду та наукових методів розслідування кримінальних правопорушень, унесення пропозицій керівництву органів досудового розслідування про потребу їх узагальнення, розповсюдження, упровадження; вивчення слідчої практики, організації та результатів слідчої роботи, унесення керівництву органів досудового розслідування пропозицій щодо вдосконалення організації діяльності слідчих підрозділів, підвищення ролі слідчих у виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [15]. У статті 39 «Керівник органу досудового розслідування» чинного КПК конкретизовано його організаційні функції, зокрема:

– частина 1. Керівник органу досудового розслідування організовує досудове розслідування;

– частина 2. Керівник органу досудового розслідування уповноважений: визначати слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначати старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих; відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування вмотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи й далшим повідомленням прокурора та призначати іншого слідчого за наявністю підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування; ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням і вказівкам прокурора; уживати заходів щодо усунення порушень вимог законодавства у випадку їх допущення слідчим; погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій та продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених цим Кодексом; здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого; здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом;

– частина 3. Керівник органу досудового розслідування зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, подані в письмовій формі. Невиконання керівником органу досудового розслідування законних вказівок і доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність [12].

Досліджуючи організаційні функції керівника органу досудового розслідування, проаналізуємо і його контрольні функції. Зазначимо, що

вони дають можливість оцінити роботу персоналу та визначити способи підвищення її ефективності та вдосконалення. Контрольна функція уміщує спостереження за діяльністю, зіставлення її результатів зі встановленими нормативами, ужиття заходів, спрямованих на усунення недоліків і дотримання розумних строків досудового розслідування. Особливе значення в системі здійснення контрольної діяльності має внутрішньовідомчий контроль з боку начальника (керівника) стосовно слідчих. У підрозділах Національної поліції відомчий контроль є складовою частиною організаційної роботи, невід'ємним елементом керівництва їхньою діяльністю. У його процесі перевіряють хід досудового розслідування, виконання планів розслідування та, зокрема, окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. До того ж вивчають ділові якості працівників, їхній практичний досвід і фаховість, а в разі потреби надають практичну й методичну допомогу в роботі, виявляють і усувають недоліки.

Підтримуємо наукову позицію К. С. Ізбаш про доцільність об'єднання функцій організації та контролю в роботі органів досудового розслідування Національної поліції України в три групи:

1) організаційні (планування потреб і джерел комплектування персоналу, форми та методи комплектування персоналом, адаптація персоналу, професійний розвиток і навчання слідчих);

2) контрольні (визначити слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування, а в разі здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначити старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих; відсторонювати слідчого від проведення досудового розслідування мотивованою постановою за ініціативою прокурора або з власної ініціативи з дальшим повідомленням прокурора та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу або в разі неефективного досудового розслідування; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування, давати слідчому письмові вказівки, які не можуть суперечити рішенням та вказівкам прокурора; уживати заходів до усунення порушень вимог законодавства в разі їх допущення слідчим; погоджувати проведення слідчих (розшукових) дій і продовжувати строк їх проведення у випадках, передбачених КПК України; здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого);

3) соціально-економічні (забезпечення комплексу умов і факторів, спрямованих на раціональне закріплення й використання персоналу слідчих підрозділів, регулювання трудової активності слідчих, організація робочого місця та використання робочого часу слідчих); відтворювальні (забезпечення розвитку персоналу органів досудового розслідування Національної поліції, оплата праці слідчих, їхнє соціальне забезпечення) [9, с. 133–135].

Проте зауважимо, що вчений не цілком визначив функцію контролю з боку керівника органу досудового розслідування щодо процесуальної

діяльності слідчих. На нашу думку, їх треба розрізнити, а саме: контроль за плануванням роботи слідчого (щоденне, щотижневе, щомісячне, а також конкретно за кожним кримінальним провадженням окремо, з урахуванням відряджень, роботи в слідчих групах, відпусток тощо); за взаємодією з експертними установами, органами прокуратури, слідчим суддею, підрозділами ГУНП, у яких вони працюють тощо; правоохоронними органами і пенітенціарними установами зокрема; дотриманням строків досудового розслідування, затримань, тримання під вартою; виконання письмових вказівок: керівника органу досудового розслідування, прокурора, який здійснює керівництво досудовим розслідуванням тощо, слідчих слідчих управлінь головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, слідчих відділів (відділень) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції.; роботою слідчої групи або підлеглих, які беруть участь в її роботі; участю в заходах з проведення службової підготовки та підвищенню кваліфікації в підрозділі та на різних рівнях тощо. Зазначимо, що запропонований перелік не є вичерпним.

Висновки. У процесі дослідження здійснено аналіз правового статусу керівника органу досудового розслідування на підставі чинного законодавства, а також досліджено його організаційні та інші функції порівняно з попереднім КПК України 1960 року. Установлено, що в чинному КПК України виокремлено лише його організаційну функцію й безпідставно вилучено контрольну функцію, яку фактично й на сьогодні керівники органів досудового розслідування виконують, що підтверджено й обов'язками цієї категорії керівників. На підставі дослідження дійдемо висновку, що в чинному КПК України доцільно уточнити визначення функцій керівників досудового розслідування. Запровадження змін до чинного КПК України з удосконалення процесуального статусу керівника органу досудового розслідування надасть поштовх для подальших наукових і прикладних досліджень як щодо реалізації правового статусу і його функцій, так й інших напрямів, що дасть змогу в дальшому привести кримінальне процесуальне законодавство зокрема та інше чинне законодавство до європейських стандартів для побудови правової держави в Україні.

Використані джерела:

1. Юхно О. О. Окремі аспекти реалізації статусу керівника органу досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «*Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі*» (Харків, 05 жовт. 2012 р.) / МВС України: Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2012. 410 с. (Препринт / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України; 2012). С. 29–31.

2. Горпенюк А. Організаційно-правові питання вдосконалення досудового слідства в Україні. *Вісник прокуратури*. 2010. № 2. С. 64–68.

3. Горпенюк А. Становлення та перспективи розвитку досудового слідства в Україні. *Вісник прокуратури*. 2010. № 4. С. 98–100.

4. Матузов Н. И. Правовой статус личности: понятие, структура, виды. URL : <http://scicenter.online/istoriya-gosudarstva-scicenter/pravovoy-status-lichnosti-ponyatie-struktura.html> (дата звернення: 02.08.2018).
5. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности. URL : <https://www.lawmix.ru/commlaw/758> (дата звернення: 03.08.2018).
6. Бережнов А. Г. Права личности: некоторые вопросы теории. URL : <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=278> (дата звернення: 03.08.2018).
7. Кабаченко Т. С. Психология управления : учебное пособие. Москва : Рос. пед. агентство. 1997. 323 с.
8. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підручник. Харків: Ун-т внутр. справ. 1998. 480 с.
9. Избаш К. С. Теоретичні, організаційні та правові питання роботи з персоналом органів досудового слідства МВС України : монографія. Харків : НікаНова. Одеський державний університет внутрішніх справ. 2011. 218 с.
10. Бачило И. А. Функции управления: содержание и правовое оформление. *Советское государство и право*. 1969. № 2. С. 68–78.
11. Куланин Н. И. Структура и функции управления в системе предварительного следствия : учебное пособие. Волгоград : ВСШ МВД России, 1994. 76 с.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 05.08.2018. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2054> (дата звернення: 05.08.2018).
13. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) : монографія. Донецьк : ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 640 с.
14. Вакуленко О. Ф. На поліції бракує 22 тисячі правоохоронців. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2155970-nacpolicii-brakue-22-tisacipravoohoronciv-vakulenko.html> (дата звернення: 08.08.2018).
15. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. Дата оновлення: 06.07.2017. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n145> (дата звернення: 10.08.2018).

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2018

Сычев С. А., Юхно А. А. Проблемные вопросы статуса руководителя органа досудебного расследования в уголовном процессуальном законодательстве Украины

На основании действующего уголовного процессуального законодательства и нормативно-правовой базы в статье проведено исследование правового статуса и полномочий руководителя органа досудебного расследования, в частности отдельно рассмотрены его организационные и контрольные функции с учетом научной дискуссии по этим вопросам. Даны предложения по совершенствованию законодательства по урегулированию и определению вопросов организационных и контрольных функций руководителя органа досудебного расследования по теоретическим и прикладным направлениям его деятельности.

Ключевые слова: процессуальный статус руководитель органа досудебного расследования, функции, уголовный процессуальный кодекс, организация, контроль, функции.

Sychov S., Yuhno O. Problematic Issues of the Status of the Head of Pre-Trial Investigation Body in the Criminal Procedural Code of Ukraine

On the basis of the existing criminal procedural legislation and normative-legal framework, the article analyzes the legal status and powers of the head of the pre-trial investigation body, in particular, its organizational and control functions are considered separately, taking into account the scientific discussion on these issues. Proposals on improvement of legislation on regulation and definition of questions concerning organizational and controlling functions of the head of the pre-trial investigation body on the theoretical and applied directions of his activity are given.

An important role in solving the tasks facing law enforcement authorities, in particular regarding the rights and freedoms of citizens, belongs to the body of pre-trial investigation. The leader and his role in the organization of pre-trial investigation is essential. It was with the adoption in 2012 of the new Code of Criminal Procedure of Ukraine, the study of problematic issues in the legal regulation of activities, in particular the head of the pre-trial investigation body, became even more urgent. In accordance with the current Criminal Procedural Code of Ukraine, the head of the pre-trial investigation body is the Chief of the Main Investigation Department, the Investigative Department, the Division, the Office of the National Police, the Security Authority, the body supervising compliance with the tax law, the State Bureaus of Investigation, the National Anti-Corruption Bureau Ukraine, the bodies of the State Penitentiary Service of Ukraine and its deputies acting within their powers. At the same time, the issue of reforming the types, forms and bodies of pre-trial investigation, experiments with them, and in particular the improvement of the legal status of the head of the pre-trial investigation body was not raised, although the discussion in this direction continues, which prompts for scientific research.

Attention in scientific studies was mainly focused on the clarification of the essence of certain elements of the criminal procedural competence of the heads of structural bodies of pre-trial investigation, their role and functions, but his competence remains unheeded when performing official and procedural powers, and others.

In the article, the authors aim to analyze the legal status of the head of the pre-trial investigation body on the basis of the current state of the current legislation, in particular, its organizational and other functions.

Keywords: procedural status, head of the criminal investigation, procedural status, functions, Criminal Procedure Code, organization, control, functions.

УДК 343.131.5(477)(091)

М. О. Юхно

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГЕНЕЗИСУ ПРАВА НА ЗАХИСТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто основні напрями генезису права на захист у кримінальному процесі України. Аргументовано, що сучасні проблеми та процес удосконалення кримінального процесуального законодавства України відповідно до введених новел вимагають наукового й прикладного переосмислення, що неможливо без дослідження однієї з них, зокрема генезису права на захист. За результатами дослідження обґрунтовано чотири історичних етапи розвитку права на захист, охоплюючи сучасність.

Ключові слова: генезис, розвиток, удосконалення, історичний аспект, епоха, право на захист, концептуально, забезпечення права на захист, реалізація права на захист.

Постановка проблеми. Сучасні проблеми та процес удосконалення кримінального процесуального законодавства України вимагають переосмислення положень чинного КПК України, зокрема щодо забезпечення й реалізації права на захист, а це неможливо без дослідження його генезису. Дослідження генезису, досвід зарубіжних країн та практика Європейського суду з прав людини загалом будуть сприяти більш ефективним заходам щодо удосконалення чинного КПК України в цьому напрямі. Актуальність порушених питань підтверджується нині активною роботою підгруп Комітету Верховної Ради України з правового забезпечення правоохоронної діяльності щодо напрацювання системних змін до чинного КПК України, куди увійшли відомі науковці та представники керівних органів правоохоронних органів і суду. Указаний напрям дослідження буде сприяти підвищенню забезпечення й реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Генезис різних напрямів, зокрема історичної побудови й становлення адвокатури, захисту окремих учасників кримінального провадження розглядали в дослідженнях окремі вчені на теренах України та за її межами, але питання генезису права на захист здійснювали фрагментарно, окремі аспекти з них залишилися поза їхньою увагою. Питання історії в сучасному стані мають суттєве значення, зокрема й для правових наук, оскільки їх намагаються переписати з політичних чи інших міркувань, але й ті, що були раніше досліджені не встановили в повному обсязі сутність історичних процесів, зокрема й з досліджуваного нами напрямку. Вивченню питань, пов'язаних із забезпеченням права на захист та окремих питань генезису його формування в Україні приділяли увагу такі вчені, як: С. А. Альперт, С. Є. Абламський, О. Д. Бойков, В. П. Бож'єв, Т. В. Варфоломєєва, І. Ю. Головацький, Ю. М. Грошевий, В. Г. Гончаренко, Я. П. Зейкан, О. Капліна, О. Д. Кокорев, О. В. Мартовицька, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, Я. О. Мотовиловкер, В. Т. Нор, І. Л. Петрухін, В. О. Попелюшко, М. С. Строгович, О. Г. Шило, І. Я. Фойницький, О. Г. Яновська та інші. Водночас після прийняття 2012 року чинного КПК України, станом на другу половину 2018 року, у його положення прийнято понад 570 змін і доповнень, зокрема й тих, що стосуються права на захист на різних стадіях кримінального процесу. Однак є невирішеними питання щодо повноважень захисника-адвоката, пропорційності процесуальних прав сторони обвинувачення й сторони захисту, а також процесуального закріплення зібраних ними доказів та інших проблемних питань. Актуальність і прискіплива увага до розгляду права на захист у кримінальному процесі наочно свідчить про його надзвичайну важливість, адже правовий захист особи з боку держави є пріоритетним і конституційним завданням державних органів і посадових осіб та питань його удосконалення, що неможливо вирішити без вивчення генезису різних історичних етапів розвитку. Тож під час дослідження виникає потреба в узагальненні історичного становлення та розвитку права на захист, виокремлення основних етапів і найбільш характерних для

кожного з них ознак. Тим більше, що це має не лише наукове, а й прикладне значення, оскільки простеживши розвиток формування права на захист, буде можливо окреслити конкретні способи удосконалення чинного національного кримінального процесуального законодавства з дослідженого напрямку.

Формування цілей. Автор має на меті визначити на основі наукових досліджень особливості історичного виникнення, розвитку, удосконалення права на захист у законодавстві України та здійснити їх періодизацію.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає В. М. Тертишник, історія – це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її проаналізувати. З історії права треба брати все краще, аналізувати його та вдосконаливши, застосовувати на благо суспільства [1, с. 70]. Сучасний перелік прав особи, як наголошують В. Орленко та Л. Орленко, є результатом довгого становлення, зафіксований у багатьох міжнародно-правових актах і конституціях правових держав. Сучасні еталони й стандарти у сфері прав особи перш ніж стати нормою демократичного суспільства, пройшли розвиток у кілька століть. У різні історичні епохи поняття, зміст та обсяг прав і свобод особи змінювалися й були неоднаковими. Вони формувалися в процесі людської діяльності, яка визначалася різноманітністю вчинків, потреб, форм, відносин, неминучістю зіткнень і протигорств інтересів. Саме тому права людини, зокрема на захист при кримінальному переслідуванні спочатку мали морально-етичне, духовно-культурне та релігійне наповнення [2, с. 90], а пізніше поступово прийняли своє законодавче закріплення, яке є в його нинішньому стані. Як підкреслює С. В. Гончаренко, історичні корені інституту права на захист та надання юридичної допомоги сягають далекої давнини, тобто право на захист існувало завжди та скрізь, де й коли існує право, незалежно від епохи, країни цивілізаційної належності того чи іншого суспільства [3, с. 12-14]. Безумовно, право на захист спочатку виникло на найнижчих ступенях розвитку суспільного буття, але для набрання вигляду сучасного юридичного змісту воно пройшло довгий і тернистий шлях свого становлення. На теренах нинішньої України, що розпочала своє існування ще з Київської Русі, інститут права на захист розвивався в особливих історичних умовах, що на початку було пов'язано зі способом та реаліями общинного співжиття. На той час, на думку М. Ф. Владимірського-Буданова, функції захисту, обвинувачення та покарання виконували общини, у яких проживали певні особи. Але прагнення до вирішення проблем суперечок між общинами в мирний спосіб, а не війнами, сприяло появі державних органів початкової судової влади. До таких органів він відносив: князя, який міг вирішувати справи одноособово або через постійних чиновників (посадників та тіунів), що діяли від імені князя; бояр, які мали право судити окремо щодо підлеглих посадських челядей, або разом із князем; віче, на розгляд якого виносилися справи, що стосувалися державних правопорушень. До того ж, за його дослідженням, уже на цьому етапі була відчутна активна участь держави в захисті потерпілої сторони, що полягало в забороні потерпілій особі звільняти правопорушника від покарання за

мировою згодою [4, с. 610, 614]. Підтримуючи погляди М. Ф. Владимірського-Буданова, В. К. Шкарупа та інших, учені зазначають, що право на захист на той час через захисників реалізовували родичі, друзі та сусіди сторін, «послухи» (свідки порядного життя) та «видоки» (свідки спірного факту) [5, с. 32], що зводилося до товариської, а не професійної діяльності. Однак з уведенням у Київській Русі судних грамот поступово почали формуватися процесуальні вимоги, що так або інакше нагадують сучасні процесуальні положення. Скажімо, Псковська та Новгородська судні грамоти забороняли участь родичів та сусідів у суді. При цьому набувало широкого розвитку судове представництво. За Новгородською судною грамотою повірених представників у суді міг мати кожен, а за Псковською судною грамотою таке право мали лише жінки, діти, монахи, старі та глухі особи. Представниками могли бути особи, які пов'язані зі стороною родинними стосунками, а також інші особи за винятком тих, хто був наділений владними повноваженнями. Холопи й закупи та деякі інші категорії членів громад могли бути свідками подій і свідчити в суді, але не мали права виступати свідками порядного життя, тобто не могли бути захисниками [4, с. 615]. Процесуальне представництво осіб, які захищали людей у суді було закріплено в судовому процесі в першій писаній пам'ятці звичаєвого права – у Руській Правді. Судовий процес починався позовом або «поклепом» з боку позивача, у якому вказувалося на винну особу, і мав дві специфічні форми досудової підготовки справи: гоніння сліду й звід, що було підставою для прийняття судового рішення. Система доказів складалася з показань свідків, речових доказів, судових присяг – «суду божого», а також різних випробувань (ордалій), а також судових поєдинків.

У Польсько-Литовську добу (XIV-XVI – кінець XVII століття) право формується на основі синтезу місцевого звичаєвого права й нормативних актів: судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та інших актів при продовженні дій і норм Руської правди. Поширеним на українських землях у цей період було й Магдебурзьке право, що надавало право містам судитися відповідно до його положень за участю радців і лавників. На той час продовжували існувати общинні «копні» суди (громадські суди), які діяли за принципом розгляду справи за ініціативою й підтримкою передусім потерпілого, який і сам здійснював розшук обвинуваченого. Три Литовські Статути (1529, 1566, 1588), зокрема останній установлювали, що здійснювати право на захист не могли іноземці, а лише вільні люди, але з них захисниками не могли бути духовні особи й персонал замкових і земських судів. Такими нормативними актами, що мали риси системи права керувалися в судах того часу аж до 1497 року, поки замість нього, Іваном III-м не було прийнято Судебника. Згідно зі ст. 38 Судебника для здійснення захисту прав усіх учасників судового засідання при розгляді найбільш важливих справ мали бути присутніми «староста та кращі й добрі люди» без яких «суду не чинити». Це були так звані цілувальники, в обов'язок яких входив контроль за дотриманням статутних грамот, зокрема й стосовно захисту осіб: «у суді сидіти й правду стерегти» [6, с. 512-518]. Своєрідна й демократична судова

система на території України існувала в запорізьких козаків, яка складалася з представників козацької старшини, а по складних справах з усього складу кошу, вищою ж інстанцією виступала військова рада. Так зародилася й розвивалася судова система Гетьманщини з її невід'ємним атрибутом з представників народу, тобто козаків, селян та міщан. Досить широке застосування надалі мав проект кодексу під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), який так і не був прийнятий царським урядом, проте мав широке застосування на практиці. Значна увага в цьому проекті була приділена багатьом аспектам надання правової допомоги в кримінальному процесі. Зокрема, у великокняжих – господарських, а також у земських судах з'являється новий тип професійного юриста – «прокуратора або речника», адвоката (адвокатуса), до якого висувалися досить великі вимоги та який мав право захищати лише адміністративних урядовців. Ними могли бути чоловіки без будь-яких відхилень, повнолітні, християни, розумово й фізично дужі, світського походження. Для убогих, удів та сиріт, які не могли себе захищати самостійно, передбачався спеціальний урядовий захисник. Працю захисників оплачували, але вказаний законопроект передбачав випадки надання безоплатної правової допомоги малозабезпеченим, удовам та сиротам [4, с. 34–35].

Для запровадження Судової реформи в Росії того часу (до території якої входила й Україна) та для «суду скорого, правого, милостивого й рівного для всіх підданих», у другій половині XIX ст. суттєвий вплив на становлення, розвиток, застосування й реалізацію права та інституту захисту відіграли Статути Кримінального Судочинства 1864 року і 1874 рр. [5, с. 185]. Як зазначає Ю. Хаски, саме з цього часу в судовій системі Росії з'явилися професійні адвокати-захисники, які були об'єднані в спеціалізовані колегії. Відповідно до судових статутів з 1864 р. адвокати поділялися на дві категорії – присяжні-повірені та приватні-повірені. Присяжні-повірені об'єдналися в особливу корпорацію, що йменувалася як стан присяжних повірених. Для таких корпорацій було характерно внутрішнє самоврядування у вигляді виборчих органів (рад присяжних повірених) та нагляд за їх діяльністю з боку судових органів. До їх завдань щодо захисту прав осіб, крім захисту по кримінальних справах, входило представництво сторін у цивільному процесі й надання юридичної допомоги населенню, включаючи безоплатні консультації для бідних [7, с. 17]. Зауважимо, що для присяжних повірених у чинному законодавстві того часу були передбачені окремі вимоги, зокрема ними могли бути особи, які досягли віку 25 років, мали вищу юридичну освіту та не менш п'яти років судової практики як чиновника судового відомства або помічника присяжного повіреного. У деяких радах присяжних повірених, що створювалися в судових округах на нинішній території України: Харківській (1874 р.) Київській та Одеській (1904 р.) – для кандидатів улаштовувалися екзамени для перевірки їх практичної підготовки й були розроблені обов'язки захисника. Тобто можна вважати, що держава прагнула забезпечити й надати можливість реалізувати право на захист, вивівши захисників і представників на новий та

професійний рівень надання правової допомоги. Водночас надалі з кінця 70-х років законодавчо стали обмежуватися права на захист та повноваження адвокатури, зокрема щодо представників жіночої статі, окремих національностей тощо. При розгляді питання, що торкається існування приватних-повірених, Є. А. Ніколовтєв зазначив, що 06 червня 1874 року було видано закон, відповідно до якого поряд з присяжними повіреними було засновано інститут приватних повірених. Підставою затвердження на посаді приватного повіреного та отримання права на участь у провадженні цивільних справ у світових і загальних судових установах було отримання особливого свідчення, що надавалися тими судами, в окрузі яких приватний повірений здійснював клопотання (захист прав) по справах [8, с. 188]. У такому вигляді інститути присяжних та приватних повірених проіснували до листопада 1917 року.

Дальшим етапом розвитку правового захисту треба вважати радянський період, зокрема, з 1917 до 1991 рр., адже в цей період право на захист було відображено та закріплено в таких нормативно-правових актах, як Декретах про суд № 1 і № 2, Кримінально-процесуальних кодексах Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922, 1927 рр. (далі – КПК УСРР 1922, 1927 р.) та Кримінально-процесуальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1960 р. (далі – КПК УРСР 1960 р.). З огляду на важливість зазначених документів для розвитку кримінального процесуального законодавства України вважаємо за доцільне більш детально приділити увагу аналізу їх положень у частині дослідженого нами питання. Декрет «Про суд» від 24.11.1917 скасував усі наявні на той час суди, органи прокуратури та адвокатури. До того ж у п. 3 цього Декрету означалося, що як обвинувачами, так і захисниками можуть виступати всі громадяни, які викликають довіру й незаплямовану репутацію [9]. Як слушно з цього приводу зауважив М. М. Михеєнко, указаний Декрет юридично не створив нових органів, що могли здійснювати та забезпечувати функцію обвинувачення та захисту, хоча фактично ним було започатковано інститут загальногромадського обвинувачення та захисту [10, с. 153]. Поклавши в основу свого рішення положення цього Декрету на території України, Постановою Народного Секретаріату Української Народної Республіки «Про введення народного суду» від 04.01.1918 було введено в дію інститут загальногромадського обвинувачення та захисту. У ст. 18 зазначеної Постанови вказувалося, що всі громадяни старші 18 років, можуть бути обвинувачами та захисниками в суді, забезпечуючи право на захист на попередньому судовому слідстві [10, с. 154]. За дослідженням Гусєвої В. П. відповідно до Положення «Про революційний трибунал» від 23.02.1918 та Тимчасового Положення «Про народні суди й революційні трибунали УРСР» обвинувачений мав право самостійно запросити захисника зі списку осіб, зарахованих до спеціальної колегії правозаступників (запис громадян до такої колегії був вільний). Членів колегії правозаступників обов'язково залучали як захисників обвинувачених у кримінальних справах, які займалися безпосередньо доведенням необґрунтованості пред'явленого

обвинувачення [11, с. 91]. Але з прийняттям Декрету «Про суд № 2» від 07.03.1918, зокрема в положенні ст. 21, передбачалася, що участь захисника на стадії попереднього слідства може бути обмеженою, якщо цього вимагають інтереси істини [12]. На думку Є. В. Смирнова, з погляду змагальності кримінального процесу вказана заборона виглядає цілком абсурдною, однак з огляду на те, що на той час на території РРФСР діяв обвинувальний кримінальний процес, то вказана законодавча новела цілком відповідала його духу та завданням [13, с. 308]. Водночас наголосимо, що в частині 7 «Про обвинувачення та захист» цього Декрету були збережені положення про громадське обвинувачення та громадський захист. Для цього при радах робочих, солдатських, селянських і козацьких депутатів створювалася колегія осіб, які присвячували свою діяльність правозаступництву. У положеннях ст. 28 цього Декрету, крім зазначених обвинувачів і захисників, могли брати участь у судових дебатах один обвинувач і один захисник з присутніх на судовому засіданні осіб [12]. Під час дослідження встановлено, що першим кодифікованим процесуальним законом на території Радянської України став Кримінально-процесуальний кодекс УСРР від 13.09.1922. Відповідно до положень ч. 6 ст. 23 КПК УСРР 1922 р. захисник відносився до сторони кримінального провадження. Як захисники по справі допускалися й члени колегії захисників, близькі родичі обвинуваченого, уповноважені представники державних установ і підприємств, спілок та інших професійних і громадських організацій, а також інші особи з особливого дозволу суду, у провадження якого перебувала справа (ст. 57). Заслуговує на увагу положення ст. 59 КПК УСРР 1922 р., у якій передбачалися випадки обов'язкової участі в справі з моменту віддання обвинуваченого до суду [14]. На думку В. Г. Пожар, КПК УСРР 1922 р. проголошував такі демократичні принципи кримінального процесу, як змагальність, рівноправність сторін, право обвинуваченого на захист тощо. У ньому не було передбачено участі захисника на попередньому слідстві, але в ньому уперше з'являється поняття «представник» замість попереднього поняття «повірений» [15, с. 238]. На той час представником уважали особу, яка здійснювала в суді представництво потерпілого, цивільного позивача та обвинуваченого. У справах, де участь захисника була обов'язковою, народний суддя заходив до призначення захисника через належні установи, якщо підсудним не був обраний захисник за згодою. До того ж, як наголошує Стецюк Б. Р., одночасно із призначенням або допущенням захисника народний суддя давав змогу йому порозумітися з підсудним, який перебував під вартою. Крім цього, підсудний і його захисник, з моменту призначення або допущення, мали право ознайомлюватися зі справою й робити з неї потрібні витяги [16, с. 40]. Не менш цікавими є положення ст. 54 КПК УСРР 1922 р., відповідно до якої як обвинувачі мали право виступати члени прокуратури, потерпілий (у випадках, передбачених законом), уповноважені профспілки, інспектори праці, представники Робітничо-Селянського Державного Контролю й технічної, продовольчої, санітарної та інших інспекцій у справах їх відання, члени колегії захисників, близькі родичі потерпілого або його законні

представники [17, с. 15]. На зміну КПК УСРР 1922 р. було прийнято КПК УСРР 1927 р. (набрав чинності 15 вересня 1927 року), який було доповнено новими положеннями, але водночас цим кодексом було звужено право на захист, що характеризується як недолік, зокрема захисник мав право вступити в процес лише на стадії вже судового розгляду, він не міг бути допитаний як свідок, за винятком випадків допиту щодо контрреволюційних злочинів, передбачених статтями 52-2-54-14 КК УСРР (ст. 62) [15, с. 9]. Крім того, порівняно з КПК УСРР 1922 р., у КПК УСРР 1927 р. суттєвих змін зазнав і перелік випадків обов'язкової участі захисника при розгляді окремих категорій справ. Вони мали брати участь у справах, де санкція статті передбачала виключну міру покарання – розстріл, у справах, де професійні або громадські організації клопотали про призначення захисника, у справах, де брав участь державний обвинувач (за винятком справ приватного обвинувачення), у справах стосовно неповнолітніх, німих, глухих та психічно хворих осіб (ст. 53) [16, с. 101]. Принагідно зазначимо, що в КПК УСРР 1927 р. зазнав змін і понятійний апарат. Так, зокрема ст. 53 КПК УСРР 1927 р. мала назву «Питання про участь у справі оборони-захисту розв'язує кожного окремого разу суд», а в ч. 1 цієї ж статті зазначалося: «Допускати, а коли нема клопотання підсудного, то настановляти оборонця-захисника обов'язково...» [19, с. 16]. Наукові позиції серед учених щодо ставлення до права на захист у кримінальному процесі на той період не завжди були однаковими. Особливо це спостерігалось наприкінці 20-років минулого століття, коли досить часто висловлювали й виголошували цілком негативні погляди щодо цього. Наприклад, проти забезпечення права на захист під час попереднього розслідування негативно висловлювався А. Я. Вишинський, мотивуючи це, з одного боку, недостатньо високою та досконалою технікою слідчого апарату, а з іншого – неможливістю очікувати ідеально-суспільного підходу у виконанні прийнятого на себе захисту [18, с. 72]. На наше переконання, це було пов'язано з політико-ідеологічним життям суспільства того часу та запровадження репресій у країні. Метою посилення захисту 12 вересня 1928 року колегія Нарком'юсту УСРР прийняла постанову «Про реорганізацію колегій захисників» [20, с. 609]. Відповідно до неї було зроблено реорганізацію самої форми організації діяльності захисників, зокрема робота членів колегії захисників була переведена на колективну форму організації, а приватну практику ліквідовано [21, с. 45]. З приводу такої реорганізації А. В. Коршенко зазначив, що завдяки колективним методам діяльності колегій захисників було розширено коло громадян, яким надавалася юридична допомога, сконцентровано роботу державних установ та організації щодо правового обслуговування громадян. Фактично така система діяла до 90-років ХХ століття [22, с. 25]. Надалі історичні події зумовили прийняття нового КПК УСРР від 28.12.1960, який набрав чинності 01 квітня 1961 року [23] і діяв на теренах України більш ніж півстоліття, зокрема, майже 22 роки на території нашої молоді незалежної України.

У КПК України 1960 р. було закріплено рівність прав сторін у судовому розгляді, користування рівними правами на подання доказів, участі в їх

дослідженні та доведенні їх переконливості, на заявлення клопотань тощо, забезпечення обвинуваченому права на захист. У ст. 21 передбачалося, що слідчий, прокурор і суд зобов'язані забезпечити обвинуваченому право захищатися встановленими законом засобами й способами від пред'явленого йому обвинувачення й забезпечити охорону його особистих і майнових прав [24]. Але забезпечення права на захист стосувалося лише обвинуваченого, підсудного й тільки з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого й підсудного» від 23.12.1993 № 3780-ХІІ статтю 21 [24] було закріплено право на захист і підозрюваному. Дізнавач, слідчий, прокурор, суддя і суд були зобов'язані до їх першого допиту роз'яснити їм право мати захисника й скласти про це протокол, а також надати їм можливість захищатися встановленими законом засобами від пред'явленого обвинувачення та забезпечити охорону їх особистих і майнових прав. Посилення забезпечення дотримання прав, свобод та законних інтересів особи в кримінальному судочинстві було зумовлено приєднанням до міжнародних правових актів у сфері захисту прав і свобод людини. Передовсім до ч. 3 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 [25]. У прийнятій у 1996 р. Конституції України закріплено право кожного на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надавалася безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст. 59); підозрюваний, обвинувачений чи підсудний має право на захист (ст. 63) тощо. До того ж, за твердженням Д. Е. Аблязова, проблема належного забезпечення прав людини й громадянина є складною як у теоретичному, так і практичному плані. Обумовлено це тим, як значає дослідник, що навіть після прийняття Конституції України, яка закріпила досить широкий перелік прав людини й громадянина, державні органи та посадові особи не завжди спроможні належно їх реалізувати [26, с. 10]. Зумовлено це тим чинником, що Україна, як і інші держави колишнього СРСР, успадкувала інквізиційний порядок проведення досудового розслідування [27, с. 129; 28, с. 11]. Забезпечення й реалізація права на захист закріплена як одна з 22 загальних засад кримінального провадження, зміст якої розкривається в положеннях ст. 20. Отже, початок ХХІ сторіччя увійшов в історію України з концептуально новими науковими та прикладними ідеями щодо удосконалення та забезпечення реалізації захисту прав і свобод людини та громадянина. У прийнятому 2012 року чинному КПК (у який на 2018 рік прийнято понад 510 змін і доповнень) закріплено низку новел, які вимагають переосмислення, а також удосконалення як наукового, так і прикладного. Повною мірою це стосується й права на захист у кримінальному процесі. Історично за радянських часів склалося, що кримінальний процес, як і кримінальне право носило репресивний характер. Конституція й чинний КПК України закріпили право на рівний захист, засаду верховенства права та інші, а рішення Європейського Суду з прав людини, міжнародні правові акти й договори як джерело національного законодавства. Водночас є невирішеними проблеми

законодавчого закріплення рівноправного захисту між особами сторони обвинувачення та захисту, процесуального закріплення й удосконалення збору ними доказів, особливо стороною захисту та інші проблемні питання. Є надія, що напрацьовані фахівцями права у відповідних комітетах Верховної Ради України пропозиції щодо внесення системних змін до чинного КПК України законодавець прийме, що надасть можливість усім учасникам кримінального процесу мати рівну можливість на забезпечення права на захист з огляду на історичний досвід України та інших країн. За визначенням В. В. Радзівської, права людини у своєму розвитку пройшли певні етапи становлення й розвитку, але цей процес є безперервний. Система прав людини яка склалася внаслідок історичного розвитку, становлення еталонів і стандартів є обов'язковим показником і нормою розвитку демократичного суспільства [29, с. 66]. На підтвердження правильності обраного шляху до демократичних реформ і євроінтеграції в Україні триває непростий, але поступовий шлях щодо удосконалення чинного законодавства, імплементація міжнародно-правових актів і використання правових стандартів та використання позитивного досвіду зарубіжних країн, зокрема й держав СНД. Зміни в кримінально процесуальних відносинах спричинили потребу переосмислення значення держави та її органів із забезпечення правових гарантій захисту учасників кримінального провадження. Досліджуючи цей напрям, Т. В. Садова зазначила, що права й свободи не є безмежними. Якщо людина в процесі реалізації своїх прав і свобод посягає на права й свободи інших, то тоді врегулювання конфлікту інтересів є обов'язком держави. Погоджуємося, що в цьому разі ефективним інструментом щодо забезпечення охорони прав і свобод громадян виступає кримінальне судочинство [30, с. 18]. Широкий характер повноважень правоохоронних органів і труднощі їх реалізації вимагають формування адекватних адміністративно-правових засад, які б визначали сутність та місце захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів, правовий механізм його практичного здійснення, а також гарантії дотриманням прав і свобод людини. У КПК України запроваджено значну кількість новел, окремі з яких запозичено з міжнародно-правових актів, позитивного досвіду окремих країн світу й практики діяльності Європейського суду з прав людини. Підтримуємо думку Л. Д. Воеводіна, який досліджуючи питання механізму та гарантій забезпечення захисту прав і свобод особи, наголосив на тому, що охорона прав громадян полягає не стільки в охороні їх від порушень, скільки в забезпеченні умов та засобів для фактичного використання ними [31, с. 37]. На користь вищезазначеного наведемо окремі статистичні дані, зокрема й після запровадження чинного КПК України. Скажімо, 2010 року суди винесли 670 виправдувальних вироків, а 2013 відповідно 681 такий вирок. За даними Генеральної прокуратури України за 2014 рік у кожному другому зареєстрованому правопорушенні (53,5%) прийнято рішення про закриття за реабілітуючими підставами, тобто в 608 297 провадженнях, а за nereабілітуючими підставами закрито провадження в 6159 кримінальних правопорушеннях, що становить усього 1,2% від

загальної кількості облікованих. Є невисоким відсоток розкриття кримінальних правопорушень минулих років, який зокрема складає лише 10,8%, тобто порушені права громадян залишаються незахищеними, а взагалі від злочинів за цей період потерпіло 393 532 особи, зокрема 7341 дитина, 12 207 осіб загинуло [32]. Зазначимо, що така тенденція проявилася й надалі, причиною чого є недосконалість національного кримінального процесуального законодавства.

Висновки. За результатами дослідження інститут права на захист пройшов складний і тривалий шлях становлення й розвитку та перебуває в постійному русі, у пошуку оптимальних можливостей і варіантів застосування, спираючись на досвід зарубіжних країн, застосовуючи міжнародне законодавство та практику Європейського суду з прав людини. З огляду на викладене вище та наведеної історичної періодизації нормативного закріплення права на захист пропонуємо зробити деяку систематизацію цього шляху, зокрема: 1) період найпростіших і примітивних форм правового представництва та стародавніх общин і держав із часів Київської Русі до 1864 р.; 2) період появи інститутів присяжних та приватних повірених (з 1864 р. до 1917 р.); 3) радянський період (з 1917 р. до 1991 р.); 4) сучасний період (з 1991 р. по сьогодні).

Використані джерела:

1. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-ге вид., доп. і переробл. Київ : А.С.К., 2003. 1120 с. (Економіка. Фінанси. Право.)
2. Орленко В., Орленко Л. Еволюція прав і свобод людини. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2011. № 3. С. 89-99.
3. Гончаренко С. В. Проблеми надання безоплатної правової допомоги. Короткий огляд новітніх тенденцій. *Адвокат*. 2011. № 11 (134). С. 12-16.
4. Обзор истории русского права / проф. М. Ф. Владимирский-Буданов. Издание шестое. С.-Петербург, Киев : Издание книгопродавца Н. Я. Оглобина, 1909. 700 с.
5. Адвокатура України: навч. посібник. Шкарупа В. К. та ін. / за ред. В. К. Шкарупи. 2-ге вид., випр. Київ: Знання, 2008. 309 с.
6. Гринишин А. Б. Вітчизняний досвід участі присяжних засідателів у здійсненні правосуддя в кримінальних справах. *Держава і право* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України) : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. 2010. Вип. 48. С. 512-518.
7. Происхождение и развитие советской адвокатуры, 1917 - 1939: перевод с английского / Хаски Ю.; отв. ред.: Ларин А. М., Славин М. М.; пер.: Морщакова Т. Москва : ИГиП РАН, 1993. 184 с.
8. Николотов Е. А. История становления института защиты в Российском государстве. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*, 2007. № 1. С. 184-191.

9. Декретъ «О суде» отъ 24 ноября 1917 года Советъ народныхъ комиссаровъ РСФСР. URL : <http://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17563.htm> (дата звернення 19.12.2017 р.).

10. Михеенко М. М. Организация обвинения и защиты в РСФСР и на Украине в первые годы Советской власти. Проблемы розвитку кримінального процесу в Україні: вибрані твори. Київ: Юрінкоми Інтер, 1999. 240 с.

11. Гусева В. П. Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УРСР у 1919-1929 роках. *Вісник Академії адвокатури України*, 2013. № 92. С. 91–96

12. Декрет № 2 «О суде» от 7 марта 1918 г. Всероссийский Центральный исполнительный комитет. URL. <http://economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data04/tex17349.htm> (дата звернення 19.12.2017 р.).

13. Смирнов Є. В. Генезис статусу захисника в кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпро : ДДУВС, 2015. № 2. С. 304–310.

14. Уголовно-процессуальный кодекс УССР 1922 года: Закон УССР, утвержденный ВУ ЦИК 13 сентября 1922 г. Харьков, 1922. 60 с.

15. Пожар В. Г. Генеза та деякі перспективи розвитку інституту представництва в кримінальному судочинстві України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов ат ін.; від. за вип. В. М. Дрьомін. Одеса, 2011. Вип. 60. С. 231-240.

16. Стецюк Б. Р. Судовий розгляд як стадія кримінального процесу за КПК УСРР 1922 і 1927 років. *Право і безпека*. 2012. № 5 (47). С. 38-43

17. Актуальні питання кримінального процесу України: навч. посіб. / Є. М. Блаживський та ін.; за заг. ред. Є. М. Блаживського. Київ, 2013. 304 с.

18. Уголовно-процессуальное законодательство СССР и Союзных республик (основные законодательные акты): сб. / под ред. проф. Д. С. Карева; сост. Г. К. Большакова. Москва: Гос. изд-во юридической литературы, 1957. 463 с.

19. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР в редакції 1927 року, видання офіційне, введений в дію з 15.09.1927 Постановою ВУЦВК від 20.07.1927. Харків: Юридичне видавництво наркоміосту УСРР, 1927.123с.

20. Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса. Москва Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1927. 222 с.

21. О реорганизации коллегий защитников: Постановление коллегии Наркомата юстиции от 12.09.1928 г. *Вестник советской юстиции*, 1928. № 20 (126).

22. Коршенко А. В. Генеза права на правову допомогу. *Юридичний вісник*, 2013. № 4 (29). С. 23–27.

23. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28.12.1960 № 1000-05 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1000-05/ed19601228> (дата звернення: 13.09.2017).

24. Про внесення змін і доповнень до окремих статей Кримінально-процесуального кодексу України з питань права на захист підозрюваного, обвинуваченого і підсудного: Закон України від 23.12.1993 р. № 3780-XII. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3780-12> (дата звернення: 13.09.2017).

25. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 13.09.2017).

26. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10-14.

27. Сухонос В. В. Зміст принципу поваги до гідності та честі особи на стадії порушення кримінальної справи, дізнання та досудового слідства та процесуальні механізми його реалізації. *Правовий вісник Укр. акад. банківської справи*. 2011. № 1. С. 128-132.

28. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні: монографія / за загальною редакцією доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с. (Серія «Бібліотечка слідчого й детектива:учасники кримінального провадження»).

29. Радзівєвська В. В. Права людини нового покоління та їх міжнародно-правове регулювання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5 (72). С. 66.

30. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : автореф. дис. ... кандит. юрид. наук: 12.00.09. Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ, 2009. 20 с.

31. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан. Москва : Изд-во МГУ, 1972. 300 с.

32. Інформаційно-аналітичні матеріали про стан та структуру кримінальних правопорушень в Україні за 2014 рік / Генеральна прокуратура України. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 13.09.2017)

Стаття надійшла до редколегії 08.08.2018

Юхно М. А. Основные направления генезиса права на защиту в уголовном процессе Украины

Рассмотрены основные направления генезиса права на защиту в уголовном процессе Украины. Аргументировано, что современные проблемы и процесс совершенствования уголовного процессуального законодательства Украины в соответствии с введенными новеллами требуют своего научного и прикладного переосмысления, что невозможно без исследования одной из них, это генезиса права на защиту. По результатам исследования предложено, что генезис состоит четыре исторических этапа развития права на защиту, включая современность.

Ключевые слова: генезис, развитие, совершенствование, исторический аспект, эпоха, право на защиту, концептуально, обеспечение права на защиту, реализация права на защиту.

Yuhno M. The Main Directions of the Genesis of the Right to Defense in the Criminal Process of Ukraine

The author of the article considered the main directions of the genesis of the right to defense in the criminal process of Ukraine. The author stated that modern problems and the process of improving the criminal procedural legislation of Ukraine in accordance with the introduced novelties require their scientific and applied rethinking, which is impossible without the study of the genesis of the right to defense. During the research, certain historical stages of the formation, development and improvement of the right to protection on the territory of Ukraine were established, which was periodically included in various states, the legal system of which influenced the formation and maintenance of this right, beginning with Kievskaya Rus and until today, democratic independent state with its own system of law and legal relations, seeking to replicate the positive experience in this and other areas foreign countries, especially the countries of the European community. The statement of influence on the formation of the right to defense in Ukraine from the community system of our ancestors was made, and later on the changes in the state structure of the principalities, under the patronage of other states, and subsequently Russia. Particular attention is paid to the study of the modern improvement of the right to defense in the period of Ukraine's independence. According to the results of the study, it was suggested that the genesis of the right to protection consists of four historical stages in the development of the right to defense, including modernity.

Keywords: genesis, development, improvement, historical aspect, era, right to defense, conceptually, securing the right to defense, realization of the right to defense.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 342.9

Я. О. Берназюк

СТРОКИ ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Статтю присвячено висвітленню проблемних аспектів застосування строків звернення до адміністративних судів, що виникають у судовій практиці при розгляді справ, пов'язаних з припиненням триваючої протиправної бездіяльності або поведінки суб'єкта владних повноважень. Охарактеризовано поняття триваючих правовідносин за участю суб'єктів владних повноважень; проведено огляд судової практики в справах, пов'язаних з припиненням триваючої протиправної бездіяльності або поведінки суб'єкта владних повноважень. На підставі проведеного науково-практичного дослідження обґрунтовано особливості застосування та обчислення строків звернення до адміністративного суду у відповідній категорії справ.

Ключові слова: строк звернення до суду, процесуальні строки, адміністративне судочинство, триваючі правовідносини.

Постановка проблеми. Конституція України гарантує право кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Для цього в державі створено систему адміністративних судів, до яких можуть звертатися фізичні та юридичні особи, чий права та інтереси порушено незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, а у встановлених законами випадках – суб'єкти владних повноважень. Водночас право на звернення до адміністративного суду може бути реалізовано у певні строки, тривалість і порядок обчислення яких визначено в ст. 122 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [1].

Встановлення строків звернення до суду обумовлено метою забезпечення дотримання принципу правової визначеності. Водночас наслідком їх пропуску в адміністративному судочинстві відповідно до ст. 123 КАС України, у разі, якщо не буде подано заяву про поновлення пропущеного строку або суд не визнає причини пропуску поважними, є недопущення особи до правосуддя, тобто фактично позбавлення її права на звернення до адміністративного суду в спосіб залишення позовної заяви без розгляду та закриття провадження (якщо провадження у справі відкрито).

З огляду на серйозність наслідків пропуску строків звернення до суду в адміністративному судочинстві в судовій практиці виникають спірні ситуації, пов'язані з розглядом певної категорії справ, зокрема, при вирішенні спорів щодо припинення триваючих правопорушень і триваючої протиправної бездіяльності або поведінки суб'єкта владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми застосування строків звернення до суду в адміністративному судочинстві

досліджували такі науковці, як М. М. Аракелян, Ю. В. Білоусов, Б. О. Карась, Н. В. Ключкова, Н. Г. Павленко, Б. В. Санін, М. І. Смокович та ін. Деякі питання застосування строків звернення до суду в справах щодо захисту соціальних прав уже досліджував й автор цієї статті [2; 3; 4]. Проте на сьогодні не досить вивченим залишається питання щодо застосування строків звернення до адміністративного суду в деяких категоріях справ, пов'язаних з вирішенням спорів щодо припинення триваючих правопорушень і триваючої протиправної бездіяльності або поведінки суб'єкта владних повноважень.

Формування цілей. Метою статті є науково-теоретичне та практичне обґрунтування особливостей обчислення строків звернення до адміністративного суду у справах, пов'язаних з вирішенням спорів щодо припинення триваючої протиправної поведінки або бездіяльності суб'єкта владних повноважень.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ст. 122 КАС України дає змогу виокремити загальні та спеціальні строки звернення до адміністративного суду. Загальні строки, що закріплено в КАС України, можуть становити:

- 1) шість місяців – при зверненні до суду за захистом прав, свобод та інтересів фізичної або юридичної особи;
- 2) три місяці – при зверненні до адміністративного суду суб'єкта владних повноважень або якщо в законі передбачена можливість досудового порядку вирішення спору й позивач скористався цим порядком, або в законі визначена обов'язковість досудового порядку вирішення спору;
- 3) один місяць – у справах щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби.

За правилами ст. 122 КАС України початок перебігу строку звернення до суду розпочинається з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав та інтересів. З огляду на це законодавець передбачив, що в разі, якщо особа не знала про порушення, але з певної дати мала про нього дізнатись, перебіг строку обчислюється саме з моменту, коли особа мала була дізнатися про відповідне порушення її прав. Тому при вирішенні питання щодо дотримання строку для звернення до адміністративного суду істотне значення має правильне встановлення моменту, з якого позивач повинен був дізнатися про порушення своїх прав та інтересів. Для суб'єкта ж владних повноважень відлік початку перебігу строку починається з моменту виникнення підстав для звернення до суду.

Досліджуючи питання визначення строків звернення до адміністративного суду, зауважимо, що їх обчислення у триваючих правовідносинах або при вчиненні особою триваючого правопорушення має певні особливості, обумовлені, зокрема, тим, що відповідно до ст. 2 КАС України завданням адміністративного судочинства є справедливие, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин для ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень.

У триваючих правовідносинах суб'єкт владних повноважень протягом певного проміжку часу ухиляється від виконання своїх зобов'язань (триваюча протиправна бездіяльність) або допускає протиправну поведінку (триваюча протиправна діяльність) стосовно фізичної або юридичної особи.

Прикладом таких правовідносин є правовідносини, що виникають у сфері реалізації прав громадян на соціальний захист (пенсійне забезпечення, виплата заробітної плати тощо).

Зокрема, в інформаційному листі Вищий адміністративний суд України свого часу зазначив: суди мають враховувати, що предметом позову в категорії справ стосовно соціального захисту є дії чи бездіяльність суб'єкта владних повноважень, пов'язані зі соціальними виплатами, які можуть бути регулярними, періодичними, разовими, обмеженими в часі платежами, а тому судам потрібно перевіряти строк звернення до суду залежно від виду платежу й тривалості періоду, за який виник цей спір [5].

Погоджуючись з такою позицією та враховуючи правову природу пенсій, інших соціальних виплат, які є основним джерелом існування, доходимо висновку про те, що останні за своїм правовим статусом треба прирівняти до заробітної плати. Своєю чергою, у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції з прав людини такі виплати (заробітна плата, пенсії, інші соціальні виплати) розглядаються як власність особи, через що підлягають особливій охороні, зокрема особливому захисту в судовому порядку.

Зокрема, у постанові від 24 квітня 2018 року при розгляді справи № 646/6250/17 за позовом фізичної особи до Пенсійного фонду України з вимогою поновити виплату пенсії, починаючи з дня припинення [6], Верховний Суд України дійшов висновку, що з огляду на правову природу пенсії (основний засіб до існування) та через те, що припинення нарахування та виплати пенсії є протиправною дією суб'єкта владних повноважень, до спірних правовідносин треба застосувати положення ст. 46 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [7], яка передбачає виплату пенсії за минулий час без обмеження строку. Відповідно, у спірних правовідносинах Верховний Суд сформулював правовий висновок про неможливість застосування у цих правовідносинах шестимісячного строку звернення до адміністративного суду, визначеного ст. 122 КАС України, ураховуючи також похилий вік, незадовільний стан здоров'я позивача, переміщення з території проведення антитерористичної операції.

В іншій справі № 523/1124/17 Верховний Суд у постанові від 21 червня 2018 року сформував правову позицію про те, що основною умовою для виплати громадянину, передбаченої ст. 2 Закону України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» [8], компенсації є порушення встановлених строків виплати нарахованих доходів (зокрема пенсії). До того ж суд зазначив, що компенсація за порушення строків виплати такого доходу не відповідає ознакам платежу, що має разовий характер, оскільки зумовлена порушенням строків сплати відповідачем пенсії, що носило триваючий характер. З огляду на це виплата компенсації проводиться незалежно від порядку та підстав її

нарахування: самим підприємством, установою чи організацією добровільно чи на виконання судового рішення [9].

Наведені правові позиції цілком узгоджуються з положеннями ст. 2 Закону України «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати» [8], ст. 87 Закону України «Про пенсійне забезпечення» [10], а також з висновком, зробленим Науково-консультативною радою при Вищому адміністративному суді України стосовно застосування строків звернення до адміністративного суду в справах про стягнення на користь осіб, які перебувають (перебували) на публічній службі, заробітної плати (суддівської винагороди, грошового забезпечення тощо) у разі порушення законодавства про оплату праці [11]. Зокрема, у висновку зазначено, що в цій категорії спорів звернення до суду здійснюється без обмеження будь-яким строком.

Крім того, як зазначив Конституційний Суд України в рішенні від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012, не виплата звільненому працівникові всіх сум, що належать йому від власника або уповноваженого ним органу, є триваючим правопорушенням, а отже, працівник може визначити остаточний обсяг своїх вимог лише на момент припинення такого правопорушення, яким є день фактичного розрахунку [12].

Ще одним прикладом досліджуваної категорії справ можуть слугувати правовідносини, що складаються через тривалий нерозгляд і ненадання відповіді суб'єктом владних повноважень на звернення суб'єкта господарської діяльності для отримання дозвільного документа та дальшого застосування на цій підставі останнім принципу «мовчазної згоди» відповідно до Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [13].

Так, у справі № 826/2810/17 з позовом до адміністративного суду звернувся суб'єкт господарювання з вимогою щодо зобов'язання суб'єкта владних повноважень видати йому відповідний дозвільний документ. Щодо цього Верховний Суд у постанові від 26 червня 2018 року зробив висновок, що закріплені в законодавстві гарантії прав суб'єктів приватного права (зокрема, процесуальні строки тощо) не мають використовуватися для легалізації триваючого правопорушення або здійснення незаконної діяльності [14].

Наведені приклади із судової практики свідчать про те, що суди зазвичай ґрунтовно підходять до вирішення питання про застосування строків звернення до адміністративного суду з огляду на особливості кожної конкретної справи. Проте в окремих ситуаціях адміністративні суди передчасно застосовують або не застосовують шестимісячний або інший строк звернення до адміністративного суду, що має наслідком порушення конституційних прав осіб, зокрема у сфері соціального захисту, та безпідставне недопущення їх до правосуддя або легалізацію триваючих правопорушень.

З огляду на це та для вдосконалення КАС України стосовно визначення строків звернення до адміністративного суду, з урахуванням також

положень інших актів процесуального законодавства, відповідно до яких пропусчення строків позовної давності не перешкоджає допущенню справи до розгляду, виникає потреба в обговоренні питання стосовно доцільності уточнення положень статей 122-123 КАС України.

Зазначимо, що в науковій літературі висловлено деякі слушні пропозиції в цій сфері.

Наприклад, М. М. Аракелян [15] вважає доцільним встановлення особливих строків (більш тривалих) для звернення до адміністративного суду щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень з обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг. З посиланням на законопроект, який був унесений на розгляд Верховної Ради України ще у 2010 р. [16], учений пропонує встановити строк звернення до адміністративного суду за такою категорією справ тривалістю три роки.

Інші науковці висловлюють пропозицію в адміністративному судочинстві застосувати підхід, прийнятий у Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах України, який передбачає, що позов приймають незалежно від пропуску строків, а питання про застосування строків позовної давності (строків звернення до суду) вирішують під час розгляду справи [17].

Зазначені пропозиції видаються слушними, оскільки вони спрямовані, по-перше, на врахування особливостей окремих категорій адміністративних справ при застосуванні строків звернення до адміністративного суду; по-друге, на формування єдиної судової практики з питань застосування строків у різній категорії справ; по-третє, на забезпечення захисту триваючого конституційного права особи та забезпечення припинення триваючого правопорушення з боку суб'єкта владних повноважень.

Висновки. Узагальнюючи проведенне в статті дослідження зазначимо, що до триваючих правовідносин строки застосовують в особливому порядку з огляду на те, що, за загальним правилом, триваюче конституційне право має бути захищено, а триваюче правопорушення – припинено.

При застосуванні строків звернення до адміністративного суду у вказаній категорії справ має бути враховано такі особливості:

1) установлення строків звернення до адміністративного суду та залишення позовної заяви без розгляду на підставі їх пропуску не може слугувати меті відмови у захисті порушеного права, легалізації триваючого правопорушення або легалізації здійснення незаконної діяльності;

2) неможливість буквального застосування у правовідносинах щодо призначення, нарахування, виплати пенсій, інших соціальних виплат шестимісячного строку звернення до адміністративного суду, визначеного ст. 122 КАС України.

Для вдосконалення положень КАС України, що регламентують питання визначення строків звернення до адміністративного суду треба

дослідити питання доцільності: 1) застосувати диференційований підхід до визначення тривалості строку звернення до суду в різній категорії справ, зокрема, установити більш тривалі строки у справах, пов'язаних із захистом деяких конституційних прав та інтересів людини й громадянина, передусім: права на соціальний захист громадян України, які перебувають на службі в Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (ст. 17 Конституції України), права на пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування (ст. 46 Конституції України); 2) визначити категорію справ, на яку не поширюються строки звернення до адміністративного суду (деякі соціальні спори), зокрема, у справах щодо оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг; 3) установити, що пропуск строку звернення до адміністративного суду не є підставою для недопуску особи до правосуддя; питання поновлення строків має вирішуватися лише під час розгляду адміністративної справи.

Використані джерела:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 №2747-IV у ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 06.09.2018).

2. Берназюк Я. О. Адміністративний кодекс України як необхідна додаткова гарантія захисту людини в публічно-правовій сфері. *Судово-юридична газета*. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/122338-administrativniy-kodeks-ukrayini-yak-neobkhdna-dodatkova-garantiya-zakhistu-lyudini-v-publichno-pravoviy-sferi> (дата звернення: 06.09.2018).

3. Берназюк Я. О. Законодавство у сфері соціального захисту потребує кодифікації. *Судово-юридична газета*. 2018. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/118729-zakonodavstvo-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-potrebuye-kodifikatsiyi> (дата звернення: 06.09.2018).

4. Берназюк Я. О. Особливості обчислення строків звернення до адміністративного суду для захисту соціальних прав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Вип. 50. Т. 2. С. 8–11.

5. Лист Вищого адміністративного суду України № 1425/11/13-10 від 13 жовтня 2010 року. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/ru/v3-10760-10> (дата звернення: 06.09.2018).

6. Постанова Верховного Суду України від 24 квітня 2018 року по справі № 646/6250/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73634676> (дата звернення: 06.09.2018).

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 09.07.2003 №1058-IV. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (дата звернення: 06.09.2018).

8. Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати: Закон України від 19.10.2000 № 2050-III. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2050-14> (дата звернення: 06.09.2018).

9. Постанова Верховного Суду від 21 червня 2018 року по справі №523/1124/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74870749> (дата звернення: 06.09.2018).

10. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 №1788-XII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1788-12> (дата звернення: 06.09.2018).

11. Визначення строку звернення осіб, які перебувають (перебували) на публічній службі, до адміністративного суду в справах про стягнення належної їм заробітної плати (суддівської винагороди, грошового забезпечення тощо) у разі порушення законодавства про оплату праці : Узагальнений науково-консультативний висновок Науково-консультативної ради при Вищому адміністративному суді України. URL : http://www.vasu.gov.ua/nkr/pravovi_vusnovky/styagnenna_zarplaty/ (дата звернення: 06.09.2018).

12. Рішення Конституційного Суду України від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-12/print1521383475233010> (дата звернення: 06.09.2018).

13. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : Закон України від 06.09.2005 № 2806-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2806-15> (дата звернення: 06.09.2018).

14. Постанова Верховного Суду України від 26 червня 2018 року по справі № 826/2810/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74991922> (дата звернення: 06.09.2018).

15. Аракелян М. М. Особливості визначення та обчислення строку звернення до адміністративного суду. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 58. С. 258-264.

16. Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (щодо строків звернення до суду) : проект закону № 7467 від 15.12.2010. URL : www.rada.gov.ua (дата звернення: 06.09.2018).

17. Смокович М. І. Строки звернення до суду в адміністративному судочинстві. Часопис Національного університету «Острозька академія». 2011. № 2 (4). С. 1-29. URL : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11smivas.pdf> (дата звернення: 06.09.2018).

Стаття надійшла до редакції 07.09.2018

Берназюк Я. А. Сроки обращения в административный суд: проблемы теории и практики

Статья посвящена освещению проблемных аспектов применения сроков обращения в административные суды, возникающих в судебной практике при рассмотрении дел, связанных с прекращением продолжающейся противоправной бездеятельности или поведения субъекта властных полномочий. Охарактеризовано понятия продолжающегося правоотношения с участием субъектов властных полномочий; проведен обзор судебной практики по делам, связанным с прекращением продолжающейся противоправной бездеятельности или поведения субъекта властных полномочий. На основании проведенного научно-практического исследования обоснованы особенности

применения и исчисления сроков обращения в административный суд в соответствующей категории дел.

Ключевые слова: срок обращения в суд, процессуальные сроки, административное судопроизводство, продолжающееся правоотношение.

Bernazyuk Ya. Terms of Appeal to the Administrative Court: Problems of Theory and Practice

The article is devoted to coverage of problematic aspects of the terms of appeal to administrative courts that arise in court practice when considering cases connected with the termination of continuing illegal inaction or behavior of the subject of authority. The concept of continuing legal relations with the participation of the subjects of power authorities is characterized; a review of court practice in cases connected with the termination of continuing illegal inaction or behavior of the subject of authority was conducted.

The author substantiates that the terms of the ongoing legal relationship are applied in a special order in connection with the fact that, as a general rule, the continuing constitutional right must be protected, and the continuing offense - suspended. When applying the terms of appeal to the administrative court in the given category of cases, the following features should be taken into account: 1) the establishment of the terms of appeal to the administrative court and the abandonment of the statement of claim without consideration on the basis of their passage can not serve the purpose of refusal to protect the violated law, legalization of a continuing offense or legalization of the illegal activities; 2) impossibility of a literal application in legal relations regarding the appointment, accrual, payment of pensions, other social benefits of the six-month period.

On the basis of the conducted scientific and practical research the peculiarities of application and calculation of the terms of appeal to the administrative court in the appropriate category of cases are substantiated.

Keywords: terms of appeal to court, procedural time limits, administrative legal proceedings, continuing legal relations.

УДК 342.95

І. В. Іщенко

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ДЕЛІКТНОСТІ

Статтю присвячено питанням ювенальної превенції. Запропоновано впровадження в теорію адміністративного права та до законодавства терміна «превенція ювенальної деліктності». Основну увагу зосереджено на повноваженнях одного з основних суб'єктів ювенальної превенції – Національної поліції. Завдяки порівняльно-правовому аналізу та синтезу норм міжнародного та національного права визначено перелік питань ювенально-превентивної діяльності підрозділів поліції, які потребують і надалі нормативного урегулювання.

Ключові слова: дитина, ювенальна превенція, булінг, делікт, повноваження поліції.

Постановка проблеми. Якщо судити про рівень злочинності за кількістю облікованих у країні кримінальних правопорушень, то тенденція

видається позитивною. Наприклад, 2017 року порівняно з 2016 роком така кількість зменшилася на 11,6%. Але, якщо за ці ж періоди подивитися на звітність про осіб, які вчинили злочини, то можна побачити, що їх загальна кількість зросла приблизно на 18,8%. Отже, можна припустити, що процес криміналізації населення країни лише набирає обертів. У Звіті про діяльність Національної поліції України за 2017 рік зазначено, що «Не залишаються поза увагою такі важливі напрями діяльності поліції, як ювенальна превенція, а також запобігання насильству в сім'ї. Скажімо, 2017 року кількість кримінальних правопорушень, учинених стосовно неповнолітніх, зменшилася на 14% (з 5406 до 4639), а кількість постраждалих від них дітей – з 5773 до 5087. Також з 59 до 29 зменшився залишок не розшуканих неповнолітніх, зниклих безвісти, із числа оголошених у звітному періоді» [1, с. 6]. Але це лише частина змісту ювенальної превенції. Проте в цьому ж звіті ані слова не згадується про кількість злочинів, які були вчинені безпосередньо дітьми. Показники в цьому напрямі ювенальної превенції не виглядають так оптимістично. Недаремно І. Станич ювенальні правопорушення вважає найбільш серйозною формою девіантної поведінки дітей [2, с. 650–670]. За даними Генеральної прокуратури України кількість виявлених осіб віком до 18 років, які вчинили злочини 2017 року (порівняно з 2016 роком) збільшилася на 292 особи (приблизно на 7%). Якщо ж дивитися за віковим розподілом, то в групі осіб віком від 14 до 15 років цей відсоток загалом сягнув понад 18%. Ця статистика опосередковано свідчить про наявність проблем у превенції ювенальної деліктності (правопорушень). Суттєву роль у профілактиці порушень з боку дітей в Україні, як у багатьох інших країнах світу відіграють підрозділи поліції. Їхній спеціальний статус у цій діяльності обумовлений компетенцією, зокрема можливістю застосовувати не лише виховні, а й примусові заходи (на цьому ми зосереджували увагу в деяких попередніх публікаціях [3, с. 125]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетенція (повноваження) поліції (колишньої міліції) у сфері профілактичної (превентивної) діяльності стало об'єктом наукового інтересу багатьох вітчизняних учених. До їх числа можна віднести непоодинокі праці В. Б. Авер'янова, Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, І. В. Зозулі, С. В. Ківалова, О. М. Клюєва, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, В. П. Петкова, О. С. Проневича. До праць, у яких розглядалися особливості превентивної роботи з дітьми можна віднести дослідження О. В. Алексєєвої, М. Ю. Веселова, О. В. Горбач, Д. К. Задалі, Я. М. Квітки, М. П. Легецького, С. О. Лисенка, С. Г. Поволоцької та інших. У кожному окремому випадку таке дослідження вирішувало певне (актуальне на той час) завдання. Деякі пропозиції авторів не знайшли належного практичного втілення, хоча не втратили актуальності й сьогодні. Але сучасні тенденції та характер ювенальної деліктності свідчать, що й зараз діяльність поліції в цьому напрямі не можна визнати досконалою.

Формування цілей. У статті аналізується обсяг та зміст повноважень поліції у сфері превенції ювенальної деліктності. Метою дослідження є визначення достатності цих повноважень у сучасних умовах, а також

обґрунтування доцільності їх розширення або законодавчого урегулювання. Досягнення окресленої мети здійснюється через класифікацію наявних (визначених у правових актах) повноважень поліції та виділення тих аспектів, які, на наш погляд, потребують удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Термін «превенція ювенальної деліктності» ще не має належного поширення в науці та не згадується в нормативно-правових актах. Проте є всі передумови щодо його більш активного використання. Делікт (від лат. «delictum») – правопорушення, провина, проступок. Деякі наковці адміністративну деліктність визначають як сукупність адміністративних деліктів (проступків), які вчинені в певному географічному просторі, у певний період часу [4, с. 172]. У такій інтерпретації вчинення правопорушень розглядають як явище, стан якого може змінюватися, отже, на нього можна впливати. Крім того, це явище має свою етіологію – причини та умови, які сприяють її існуванню. Нагадаємо, що «Пекінськими правилами» правопорушенням визнається будь-який проступок (п. в п. 2.3), за який законом встановлена відповідальність [5]. Отже, говорячи про деліктність, ми маємо на увазі сукупність діянь, які містять ознаки як адміністративних, так і кримінальних правопорушень. Деякі прояви поведінки дитини є суспільно небажаними або осудливими, утім не є караними – не розглядаються законом як злочин чи проступок (прогули занять у школі, цькування, прояви неповаги та цинізму тощо).

Закон України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» передбачає лише визначення профілактики правопорушень серед дітей (ст. 3). Зі змісту приведеної в Законі дефініції випливає, що така діяльність не передбачає заходів припинення правопорушень, хоча фактичний перелік приведених у цьому ж нормативному акті повноважень поліції (ст. 5) включає заходи не лише профілактики, а й припинення правопорушень, притягнення до юридичної відповідальності або застосування інших примусових заходів виховного характеру. В одному з нормативних актів Хорватії подібна за обсягом діяльність охоплюється поняттям «превенція поведінкових розладів серед дітей та молоді» (система заходів та безперервних активних зусиль, спрямованих на ліквідацію факторів ризику та їх наслідків, а також підтримання на всіх рівнях якісного зростання, розвитку та адаптації дітей до безпечно налаштованих, успішних і щасливих, а отже, і здорових людей [6, с. 212–213]). Українське законодавство містить приклади розмежування завдань та змісту «запобігання» та «протидії» (Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» тощо). До того ж запобігання фактично збігається зі змістом профілактики, а протидія пов'язується з реальним існуванням правопорушення чи замаху на його вчинення. На думку деяких авторів (О. М. Ведерникової [7, с. 272], О. С. Дончула [8, с. 90]), яку ми повністю підтримуємо, термін «превенція» є більш універсальним і охоплює за змістом як запобігання (профілактику), так і протидію (яка включає припинення правопорушень, а також належне розслідування та

притягнення до відповідальності правопорушників та зміну їхньої поведінки) одночасно. Коли ж ідеться про таку частину ювенальної превенції, як вплив на протиправну поведінку дітей (яка включає адміністративні, кримінальні правопорушення) та її причини, уважаємо за потрібне використовувати термін «превенція ювенальної деліктності».

В узагальненому вигляді Ю. О. Тихомиров визначає компетенцію як покладений законно на уповноважений суб'єкт обсяг публічних справ [9, с. 55-56]. Основний елемент компетенції – владні повноваження. У юридичній науці поняття «повноваження» переважно трактується як сукупність прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [10, с. 639; 11, с. 49-50; 12, с. 148-149]. У правових актах під час викладення повноважень вони фактично формулюються як право, і як обов'язок органів публічного адміністрування (їх посадових осіб) одночасно. До того ж треба назвати таку рису повноважень, як «достатність» – це властивість, яка виражається в здатності забезпечити реалізацію уповноваженим органом усіх завдань, які на нього покладено за допомогою тих прав та ресурсів, що окреслено в законах.

Загальні (основні) повноваження поліції окреслив законодавець у ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію». В основному ці повноваження мають універсальну спрямованість (не акцентують будь-якої уваги на тому чи іншому спеціальному суб'єктові впливу), тобто можуть бути застосовані в будь-якій ситуації виконання поліцією своїх функцій. Утім деякі з них знаходять додаткову регламентацію ще в інших правових актах (зокрема законах), які регламентують окремі важливі аспекти ювенальної превенції, підкреслюють особливості правового статусу дитини тощо. Закон України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» (ст. 5) з цього приводу наділяє підрозділи поліції повноваженнями та зобов'язує: 1) проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей; 2) виявляти причини та умови, що сприяють учиненню правопорушень дітьми, уживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей; 3) виявляти дорослих осіб, які втягують дітей у злочинну діяльність, проституцію, пияцтво, наркоманію та жебрацтво тощо.

Серед так званих «ювенально-превентивних» повноважень поліції можна виділити й деякі специфічні завдання, що безпосередньо мають стосунок до завдання з підтримання публічного порядку. Це, наприклад, стосується здійснення контролю за перебуванням дітей віком до 16 років у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування з 22:00 до 06:00 години тільки в присутності принаймні одного з батьків чи іншого законного представника дитини або особи, яка її супроводжує (ст. 20-1 Закону України «Про охорону дитинства»). Або обмежень щодо продажу пива (крім безалкогольного), алкогольних, слабоалкогольних напоїв, вин столових та тютюнових виробів особам, які не досягли повноліття, у приміщеннях та на території навчальних закладів, закладів охорони здоров'я тощо (ст. 15-3 Закону

України «Про державне регулювання виробництва й обігу спирту етилового, коньячного й плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів»).

Сучасне законодавство практично не містить дієвого правового механізму розв'язання такої проблеми сучасності, як прояви насильства в навчальних закладах («булінг»). Булінг (залякування та цькування) можна визначити як навмисну й постійну агресивну поведінку серед однолітків, яка може проявлятися в прямому (фізичному чи словесному) та непрямому впливі [13]. Така шкідлива, наполеглива поведінка стосовно однолітків може тривати тижнями, місяцями або роками, протягом яких «жертві» важко захищати себе [14, с. 5-15]. Вивчення фахівцями зазначеного питання здійснюється переважно в педагогічно-психологічній царині, проте розв'язання цієї проблеми вимагає й правових засобів реагування. Передовсім має бути передбачено організаційно-правові засади превенції насильства в навчальних закладах, на кшталт норм Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Зокрема, це стосується й повноважень поліції як спеціального суб'єкта ювенальної превенції.

Спеціальні повноваження поліції у сфері ювенальної превенції, на відміну від загальних, можуть стосуватися лише дитини й подекуди є унікальними за своїм змістом. До таких повноважень можна віднести: затримання й тримання в спеціально відведених для цього приміщеннях дітей, які залишилися без опіки та піклування, – на період до передачі їх законним представникам або до влаштування в установленому порядку, але не більше восьми годин тощо.

Поділ повноважень поліції на такі, що реалізуються в межах адміністративно- чи кримінально-правових відносин більшою мірою є умовним, адже в практичній діяльності ці повноваження часто перетинаються та пов'язані між собою. На досвіді процедурного алгоритму дій хорватської поліції у випадку повідомлення про насильство між дітьми можна простежити цей взаємозв'язок та обумовленість [15, с. 6-8]. У разі кваліфікації протиправних дій дитини як «злочину» діяльність поліції щодо розслідування, застосування запобіжних заходів до неповнолітнього має корелюватися з вимогам кримінального процесуального законодавства. Водночас з'ясування соціальних причин ювенальної девіації, притягнення до адміністративної відповідальності батьків або осіб, які їх замінюють до адміністративної відповідальності (ч. 1 та ч. 4 ст. 184 КУпАП), проведення індивідуальної профілактики з цими неповнолітніми правопорушниками є об'єктом регулювання адміністративно-правових норм.

Деталізацію повноважень поліції, визначених у законах, відображено в підзаконних нормативно-правових актах. До того ж такий вид діяльності, як взяття дитини на профілактичний облік окреслено лише на рівні Інструкції, затвердженої відомчим наказом МВС України. Виправити таку ситуацію із законодавчою урегульованістю ведення профілактичного обліку дітей підрозділами поліції можна в спосіб унесення відповідних норм (окремою частиною) до проекту Закону «Про ювенальну превенцію», а також унесення

змін до ст. 5 Закону України «Про органи і служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Не важко помітити, що залежно від того чи іншого повноваження відрізняється і ступінь їх конкретизації в правових актах. Зазвичай у загальних рисах окреслені такі повноваження, як «проводити роботу щодо запобігання правопорушенням дітей», «виявляти причини та умови, що сприяють учиненню правопорушень дітьми, уживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення; брати участь у правовому вихованні дітей» тощо. Таке формулювання, імовірно, нагадує напрями превентивної діяльності, які можуть бути втілені низкою різноманітних заходів. Зазвичай ці заходи та порядок їх проведення вільно обирають поліцейські з урахуванням специфіки тієї чи іншої служби Національної поліції, включають до регіональних та місцевих програм, фіксують у планах їх діяльності, чи обговорюють на інструктажах. Найбільш конкретно визначені ті повноваження, які мають примусовий характер, що обумовлює чітку форму їх регламентації в законах.

Закріплені в законодавстві повноваження поліції можуть бути реалізовані тільки уповноваженими на те посадовими особами (наприклад, складання протоколів про адміністративні правопорушення дітей, а також їхніх батьків щодо виховання й навчання дітей; затримання й тримання в спеціально відведених для цього приміщеннях дітей; проведення за наявності законних підстав огляду дітей, речей, які є при них, застосування превентивних поліцейських заходів тощо). Але є й такі повноваження поліції, ефективність яких залежить від рівня організації взаємодії з іншими уповноваженими суб'єктами ювенальної превенції, а також з громадськістю. Скажімо, у § 6 Закону «Про поліцію» Швеції вказано, що підрозділи поліції мають постійно співпрацювати з органами соціальних служб та негайно повідомляти їх про обставини, які вимагають заходів реагування з їхнього боку [16]. Положення, що стосуються обов'язку поліції повідомляти Комітет соціального забезпечення про те, що дитина може потребувати соціального захисту, міститься в главі 14, § 1 Закону про соціальні послуги (2001:453) [17]. Яскравим вітчизняним прикладом може слугувати впровадження експериментальної моделі співпраці навчальних закладів і поліції «Шкільний офіцер поліції» (Лист МОН України від 27.05.2016 № 2/2-14-966-16).

Більшість повноважень поліції орієнтовано на розв'язання питань, пов'язаних з її діяльністю (впливає з окреслених у законі завдань), тобто належать до сфери її управління. Але в пп. 43 п. 4 Положення «Про Національну поліцію» указано, що поліція в межах повноважень, передбачених законом, сприяє державним органам, підприємствам, установам та організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків [18]. Наприклад, за участю поліцейських служба в справах дітей у межах свої повноважень (на підставі рішення місцевої держадміністрації чи виконкому органу місцевого самоврядування вживає заходів до відібрання дитини в батьків [19]. А втім, подібне повноваження (сприяння іншим органам, установам, організаціям у виконанні їх функцій) у Законі України «Про Національну поліцію» не визначено. У ст. 5 Закону йдеться лише про

взаємодію поліції з органами державної влади та органами місцевого самоврядування – як засаду діяльності.

За результатами вивчення цього питання в інших країнах Європи було встановлено, що законодавство про поліцію деяких з них регулює подібні повноваження правоохоронців окремими нормами. Зокрема, такі положення містить хорватський Закон «Про поліцейські справи та повноваження», у ст.7 якого зазначено, що поліція надає допомогу уповноваженому заявникові в здійсненні ним певних офіційних дій чи виконавчих актів, застосовуючи повноваження поліції в справі заявника, коли є підстави очікувати на опір з боку сторони, стосовно якої проводяться такі офіційні дії [20]. Д. Посилович, Ж. Мршич та М. Шантек зазначають, що такі повноваження поліції фактично забезпечують реалізацію юрисдикції іншого суб'єкта публічного права [21, с.106]. Подібний приклад нормативного урегулювання надання поліцією допомоги державному органу (уповноваженій посадовій особі) у процедурі позасудового врегулювання (правозастосування) публічних спорів, якщо передбачається опір у їх реалізації, знаходимо в ст. 53 та ст. 54 сербського Закону «Про поліцію» [22]. Наведене свідчать про потребу врегулювання цих повноважень і в Законі України «Про Національну поліцію».

Залежно від очікуваних результатів заходи, які проводяться поліцією для реалізації їх повноважень можна поділити на разові, тривалі та періодичні. Разові заходи спрямовані на досягнення найближчого ситуативного результату: наприклад, припинення правопорушення з боку дитини, затримання безпритульної дитини та повернення її до місця постійного проживання, навчання або доставляння до спеціальних установ для дітей. Тривалі заходи орієнтовані зазвичай на довгоочікуваний результат або коли вжитими заходами досягти відразу потрібного результату не вдається. До таких заходів-повноважень можна віднести: розшук дітей, які зникли, дітей, які залишили сім'ї, навчально-виховні заклади (бродяжать) та спеціальні установи для дітей; узяття дитини на профілактичний облік. Періодичні заходи – це такі заходи, які досягають прогнозованої мети за умови системного їх проведення. До таких повноважень, які вимагають періодичної та послідовної реалізації належать участь посадових осіб поліції в превентивному вихованні дітей; відвідування правопорушників, які не досягли 18 років, за місцем їхнього проживання, навчання, роботи, проведення бесід з ними, їхніми батьками (усиновителями) або опікунами (піклувальниками) тощо.

Заслугує на увагу розвиток такого напрямку ювенальної превенції, як розробка та впровадження довготривалих проєктів, профілактичних програм, акцій, де поліція має виступати ініціатором, організатором та активним їх учасником. Такі форми превенції сприяють формуванню в дітей правильних соціальних позицій, налагодженню довірчих стосунків між дітьми та поліцією, своєчасному виявленню проблем у дитячому середовищі [23, с. 399-404]. Результати досліджень деяких хорватських фахівців [23, с. 406-407; 24, с. 329-347]) підкреслюють важливість профілактичних програм задля

формування серед дітей та молоді довіри до поліції, що надає можливість своєчасно реагувати на причини ювенальних правопорушень. Це обумовлює доцільність закріплення цих повноважень на законодавчому рівні та деталізація процедури їх здійснення в спільних (міжвідомчих) інструкціях.

Висновки. З урахуванням викладених на початку цієї статті аргументів вважаємо, що назву, а також зміст ст. 3 Закону України «Про органи й служби в справах дітей та спеціальні установи для дітей» доцільно викласти в такій редакції: «Під превенцією ювенальної деліктності треба розуміти діяльність органів і служб у справах дітей, спеціальних установ для дітей, спрямовану на виявлення й усунення причин та умов, що сприяють учиненню дітьми правопорушень, позитивний вплив на поведінку окремих дітей на території України чи в окремому її регіоні, у сім'ї, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за місцем проживання, виховання чи навчання дитини, а також припинення фактів правопорушень та інших шкідливих чи суспільно-небезпечних діянь (учинків) з боку дітей, належне розслідування та притягнення до відповідальності таких осіб (або застосування до них виховних чи примусово-виховних заходів), а також осіб, на яких покладено обов'язок щодо їхнього утримання та виховання».

Аналізуючи національне законодавство, повноваження поліції щодо превенції ювенальної деліктності (як основний напрям ювенальної превенції) можна поділити на такі види: а) загальні або спеціальні; б) що реалізуються в межах адміністративно-правових або кримінально-правових відносин; в) що закріплені на законодавчому або підзаконному рівні (при цьому останні не можуть суперечити вимогам законів); г) що гранично чітко визначені в правових приписах або, що мають лише загальні ознаки (повноваження-напрями); д) що можуть бути здійснені поліцією особисто або у взаємодії з іншими суб'єктами ювенальної превенції; е) що пов'язані з реалізацією безпосередніх завдань поліції або забезпечують виконання завдань інших суб'єктів ювенальної превенції; є) разової реалізації, тривалі або періодичні; ж) профілактичного, виховного або примусового характеру тощо.

Подібне окреслення та розподіл повноважень за певними критеріями дає змогу з'ясувати найсуттєвіші їх риси, що має значення для приведення їх у системний вигляд, поліпшення стану їх урегульованості. Цей аналіз дає змогу також визначити деякі проблемні аспекти з цих питань та намітити перспективні напрями поліпшення їх правового регулювання.

Зокрема: 1) запровадження до законодавства спеціальних заходів щодо протидії насильству (булінгу) у навчальних та виховних закладах, а отже, наділення поліції повноваженнями застосовувати деякі з них; 2) регламентація на законодавчому рівні такого заходу, як уведення уповноваженими підрозділами поліції профілактичного обліку дітей; 3) урегулювання в законі підстав та порядку надання поліцією допомоги іншим органам публічного адміністрування (зокрема у сфері ювенальної превенції) у реалізації ними своєї юрисдикції, якщо передбачається опір їх здійсненню; 4) включення до повноважень поліції ініціювання, організації та проведення соціальних проектів, профілактичних програм, акцій,

спрямованих на соціалізацію дітей, підвищення рівня довіри з їх боку до поліції, розвиток комунікативних зв'язків між ними.

Окреслені повноваження, включно з пропозиціями щодо удосконалення їх правового регулювання, стосуються діяльності (переважно адміністративно-правової) усіх служб та підрозділів Національної поліції (патрульної поліції, дільничних офіцерів поліції тощо). Надалі в наукових розвідках заплановано дослідити особливості реалізації цих повноважень спеціалізованими підрозділами Національної поліції – підрозділами ювенальної превенції.

Використані джерела:

1. Звіт про діяльність Національної поліції України за 2017 рік / Сайт Національної поліції України. URL : https://www.npu.gov.ua/assets/userfiles/files/zvity/Zvit_NPU_2017_text+grafic.pdf (дата звернення: 08.03.2018).
2. Stanić I. Maloljetnička delinkvencija – opasan socijalni fenomen. *Časopis «Policija i sigurnost»*. 2006. № 52(7-8). Str. 650-670.
3. Іщенко І. Превентивна робота з дітьми: актуалізація питання та перспективи дослідження. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 6. С. 122-126.
4. Адміністративне право України : підруч. / за заг. ред. Т. О. Коломощ. Київ : «Істина», 2008. 457 с.
5. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice («The Beijing Rules»): Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 Nov. 1985. URL : <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf> (Last accessed: 24.11.2017).
6. Strmotić J. Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponasanju djece i mladih od 2009 do 2012 godine. *Časopis «Policija i sigurnost»*. 2011. God. 20., br. 2. Str. 211-222.
7. Ведерникова О. Н. Теория и практика борьбы с преступностью в Великобритании. Москва : Рос. криминолог. асоц., 2001. 344 с.
8. Дончул О. С. Профілактика адміністративних правопорушень Державною службою охорони при МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. ЛДУВС. Луганськ, 2015. 181 с.
9. Тихомиров Ю. А. Теория компетенции. Москва, 2001. 335 с.
10. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : ТОВ «Вид-во «Юрид. думка», 2007. 992 с.
11. Беленчук І. А. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ : Вид-во А.С.К., 2004. 176 с.
12. Голосніченко І. П., Голосніченко Д. І. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. 2011. № 1(9). С. 147-155.
13. Silva M. A. I., Pereira B., Mendonça D., Nunes B. & de Oliveira W. A. The Involvement of Girls and Boys with Bullying: An Analysis of Gender Differences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2013. № 10(12). P. 6820-6831. URL : <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3881143/> (дата звернення: 08.03.2018).
14. Ng J. W. Y., Tsang S. K. M. School bullying and the mental health of junior secondary school students in Hong Kong. *Journal of School Violence*. 2008. № 7(2). P. 3-20. DOI: 10.1300/J202v07n02_02 (дата звернення: 08.03.2018).

15. Protokol o postupanju u slučaju nasilja među djecom i mladima / Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti. Zagreb, listop., 2004. 8 s. URL: [http://www.os-mgubec.hr/documents_db/068_Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_medju_djecom_i_mladima\[2\].pdf](http://www.os-mgubec.hr/documents_db/068_Protokol_o_postupanju_u_slucaju_nasilja_medju_djecom_i_mladima[2].pdf) (дата звернення: 08.03.2018).

16. Polislag: Svensk författningssamling 1984:387 (Utfärdad: 07.06.1984). Ändrad: t.o.m. SFS 2017:137. URL: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/polislag-1984387_sfs-1984-387 (дата звернення: 08.03.2018).

17. Socialtjänstlag: Svensk författningssamling 2001:453 (Utfärdad: 07.06.2001). Ändrad: t.o.m. SFS 2017:809. URL: http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/socialtjanstlag-2001453_sfs-2001-453 (дата звернення: 08.03.2018).

18. Положення про Національну поліцію: затв. Постанов. Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 877. Дата оновлення: 20.07.2017. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF%9A%9B%9C%9D> (дата звернення: 20.03.2018).

19. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Каб. Міністрів України від 24.09.2008 № 866. Дата оновлення: 24.11.2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п/page?text=%EF%EE%EB%B3%F6> (дата звернення: 21.03.2018).

20. Zakon o policijskim poslovima i ovlastima: pročišćeni tekst Zakona HR №№ 76/09, 92/14 (Na snazi od 05.08.2014). URL: <https://www.zakon.hr/z/173/Zakon-o-policijskim-poslovima-i-ovlastima> (Posljednji pristup: 18.02.2018).

21. Posilović D., Mršić Ž., Šantek M. O nekim pitanjima pružanja policijske pomoći i asistencije. *Časopis «Policija i sigurnost»*. 2014. God. 23, br. 2. Str. 105–128.

22. О полицији: Закон Републике Србије: приступљено 29.12.2017. URL: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/zakoni/2016/3712-15.pdf> (дата звернення: 08.03.2018).

23. Butković A., Valenta Z., Tišma V. Važnost policijskih preventivnih programa za mlade – rezultati istraživanja. *Časopis «Policija i sigurnost»*. 2016. God. 25, br. 4. Str. 397–408.

24. Razum, J., Valenta Z., Brković I. Istraživanje stavova učenika prvih razreda srednjih škola o ulozi policije i preventivnim programima Policijske uprave zagrebačke. 2015. God. 24, br. 4. Str.329–347.

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2018

Ищенко И. В. Классификация полномочий полиции в сфере превенции ювенальной деликтности

Статья посвящена вопросам ювенальной превенции. Предлагается внедрение в теорию административного права и в законодательство термина «превенция ювенальной деликтности». Основное внимание сосредоточено на полномочиях одного из основных субъектов ювенальной превенции – Национальной полиции. Благодаря сравнительно-правовому анализу и синтезу норм международного и национального права определен перечень вопросов ювенально-превентивной деятельности подразделений полиции, требующих дальнейшего нормативного урегулирования.

Ключевые слова: ребенок, ювенальная превенция, буллинг, деликт, полномочия полиции.

Ishchenko I. Classification of Police Powers in the Area of Juvenile Delinquency Prevention

The article is devoted to questions of juvenile prevention. The relevance of the research is based on the statistics and tendencies of the delinquency of the angry minors. The introduction of the term «prevention of juvenile delinquency» into the theory of administrative law and legislation is suggested. The main focus is on the powers of one of the main subjects of the juvenile prevention – the National Police. The publication clearly demonstrates the multiplicity of legal acts that contain police powers in the field of juvenile prevention. The study of various legal acts allowed to create an expanded classification of police powers in this area of preventive activity. The powers of the police regarding the prevention of juvenile delicacy (as the main direction of juvenile prevention) by the author is divided into the following types: a) general or special; b) being implemented within the framework of administrative-legal or criminal-legal relations; c) are fixed at the legislative or sub-legislative level (while the latter can not contradict the requirements of the laws); d) which are extremely clearly defined in legal orders or which have only general features (powers-directions); e) which can be carried out by the police in person or in co-operation with other subjects of juvenile prevention; f) that are related to the implementation of the immediate police tasks or ensure the fulfillment of the tasks of other subjects of juvenile prevention; g) one-time implementation, ongoing or periodic; h) preventive, educational or compulsory nature, etc. Due to the comparative legal analysis and the synthesis of the norms of international and national law, a list of issues of juvenile preventive activity of the police units that require further regulatory settlement is defined. The article substantiates the need to expand the compulsory-preventive powers of the police in the sphere of countering bullying, the regulation in the law of the grounds and procedure for providing police assistance to other public administration bodies (in particular in the area of juvenile prevention) in exercising their jurisdiction if resistance is to be exercised. Attention is drawn to the appropriateness of including in the powers of the police the initiation, organization and conduct of social projects, prevention programs, actions aimed at the socialization of children, increasing the level of trust on their part to the police, the development of communication links between them.

Keywords: child, juvenile prevention, bullying, delict, police powers.

УДК 351.712.2.031

М. А. Самбор

**ЗМІНИ ДО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО
АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ:
ЗАТРЕБУВАНІСТЬ, ОБ'ЄКТИВНІСТЬ, ЯКІСТЬ
(на прикладі Проекту Закону України № 5683)**

У статті досліджено питання законопроектних робіт у адміністративно-деліктному законодавстві України суб'єктів законодавчої ініціативи. Проаналізовано кількісно-якісні показники законотворчості в адміністративно-деліктному законодавстві, якість проектів законів, їх визначеність, зрозумілість та узгодженість із системою чинного законодавства України. На підставі глибинного аналізу зроблено обґрунтовані та вмотивовані висновки щодо якості проекту закону та доцільності його ухвалення та введення в адміністративно-деліктне законодавство України.

Ключові слова: адміністративно-деліктне законодавство, Проект Закону, визначеність, якість закону.

Постановка проблеми. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [1] демонструє свою неспроможність виступати ефективним регулятором відносин, що виникають у наслідок учинення адміністративних правопорушень, пов'язаних із застосуванням до особи адміністративної відповідальності. Усвідомлюючи потребу усунення прогалин адміністративно-деліктного законодавства, суб'єкти законотворчості вносять низку законопроектів, спрямованих на вдосконалення галузі адміністративно-деліктного законодавства.

Учені М. Мельник та А. Ришелок зазначають, що на сьогодні є всі підстави констатувати, що законодавча діяльність українського парламенту позбавлена системного, послідовного, планомірного характеру, а також не має чіткої та стабільної спрямованості на стимулювання прогресивного суспільного розвитку. Останніми роками дедалі частіше прослідковується легковажний підхід до внесення законопроектів. Зауважимо, що законопроект має носити комплексний характер і вирішувати всі законодавчі проблеми, наявні в цей момент у тій сфері суспільних відносин, що обрана його предметом. Інакше після першого неповного законопроекту згодом буде серія нових доповнювальних проектів, – і всі вони будуть присвячені загалом одним і тим же самим питанням [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи статистику внесення змін до КУпАП, нагадаємо, що через 31 указ Президії Верховної Ради УРСР та 323 закони України та Української РСР вносилися зміни до Кодексу. Також було п'ять рішень Конституційного Суду України, що визнавали окремі положення КУпАП неконституційними. Вдуматися, понад 350 нормативно-правових актів, якими вносилися зміни! Фактично на кожен рік існування КУпАП припадає понад десять нормативно-правових актів, якими вносилися зміни. Мало це чи багато? Як для кількісного показника, очевидно, не мало, а от щодо якості таких змін [16 с. 37] виникає чимало запитань. На жаль, змушені зазначити, що якість таких змін, їх затребуваність суспільством і затребуваність у такому регуляторів суспільних відносин породжує низку дискусійних питань. У контексті сказаного надзвичайно важливим є якість підготовки законопроекту, його юридична техніка, а головне – здатність логічно заповнити наявну прогалину, усунути колізію так, щоб увійти у симбіоз із чинними нормами, забезпечивши тим самим системність законодавства, здатність норм виступати регулятором відповідних суспільних відносин. На сьогодні законотворча робота уповноважених суб'єктів демонструє значний обсяг матеріалу, який з огляду на бажання суб'єктів законодавчої ініціативи намагаються ухвалити як закони (самостійні або через унесення відповідних змін до чинних законодавчих актів).

Теоретичні та практичні аспекти аналізу якості проектів нормативно-правових актів досліджували вчені Є. Кубко, Л. Лукас, Л. Сайц, А. Удовенко, Т. Фулей, М. Хавронюк та інші. Проте питання якості проектів законодавчих актів у адміністративно-деліктній сфері залишаються малодослідженими, наслідком чого є внесення на розгляд законодавчого органу проектів законів,

що дисонують із фундаментальними засадами правотворення та законотворення.

Підставою для написання пропонованої статті став «Проект Закону про внесення змін до КУпАП щодо вдосконалення механізму недопущення ризиків та своєчасного визначення здатності водіїв (наявності захворювань і вад) безпечно керувати транспортними засобами» [2], яким передбачається внести низку, на наш погляд, суттєвих змін, як до норм Особливої частини КУпАП, так і до Загальної частини КУпАП.

Формування цілей. З огляду на вищевикладене **метою** статті є дослідження якості Проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення механізму недопущення ризиків та своєчасного визначення здатності водіїв (наявності захворювань і вад) безпечно керувати транспортними засобами» (№5683 від 20.01.2017) (далі – Проект Закону), яким вносяться зміни до КУпАП та з'ясування можливості ухвалених норм забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин, пов'язаних із застосуванням адміністративної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Ретельно проаналізуємо запропоновані зміни з огляду на чинне законодавство, суспільні відносини, що потребують правового регулювання, ефективності правового регулювання таких суспільних відносин та мети ухвалення відповідних норм. У законопроекті пропонується внести зміни до КУпАП, зокрема: 1) доповнити ст. 44¹ КУпАП – встановивши адміністративну відповідальність за ухилення від проходження позачергових медичних, наркологічних та психіатричних оглядів, а також збільшити розміри штрафів за ухилення особи, хворої на наркоманію, від медичного огляду або обстеження; 2) ч. 1 ст. 126 КУпАП викласти у новій редакції; 3) доповнити ч. 1 ст. 128 КУпАП, встановивши адміністративну відповідальність за відсутність у особи під час керування транспортним засобом документів щодо медичного допуску до керування транспортним засобом, серед яких, сертифікат щодо проходження періодичного профілактичного наркологічного огляду та довідка щодо проходження періодичного психіатричного огляду; 4) ст. 130 КУпАП доповнити ч. 7 щодо встановлення повноважень органів Національної поліції або лікарів-наркологів у наданні їм права на направлення особи на позачерговий профілактичний наркологічний огляд і встановлення відповідальності за ухилення від проходження такого огляду; 5) доповнити КУпАП ст. 188⁴⁹, якою встановити відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб уповноважених державних та комунальних наркологічних закладів; 6) доповнити ч. 2 ст. 265¹ КУпАП щодо встановлення додаткових вимог для отримання вилученого документа.

Розглянувши Проект Закону, доходимо висновку, що метою і завданням його прийняття є внесення змін до ст. 44¹, ст. 126, ст. 128, ст. 130, ст. 188 та ст. 265¹ КУпАП, удосконалення механізму та посилення відповідальності зачасне визначення не тільки здатності водіїв, які керували транспортом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом

лікарських препаратів, що знижують їхню увагу та швидкість реакції, але й наявності в них наркологічних протипоказань (захворювань і вад) для безпечного керування транспортними засобами надалі.

У Пояснювальній записці до Проекту Закону зазначено, що запропоновані зміни стосуються встановлення обов'язковості позачергових наркологічних оглядів водіїв, які керували транспортом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, для визначення їхньої здатності (наявності захворювань і вад) безпечно керувати транспортними засобами, їхня відповідальність за ухилення від проходження позачергового наркологічного огляду в уповноважених наркологічних закладах, а також попередніх, періодичних та позачергових медичних, наркологічних та психіатричних оглядів. Законопроект передбачає обов'язкове проведення позачергового наркологічного огляду водіїв, які керували транспортом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння. У Проекті Закону встановлено або істотно збільшено розміри штрафів за ухилення від проходження попередніх, періодичних та позачергових медичних, наркологічних і психіатричних оглядів.

Передусім звернемо увагу на те, що КУпАП не містить норм матеріального права, що встановлює обов'язки для суб'єктів – учасників дорожнього руху. Завданням КУпАП є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного й неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі та гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством (ст. 1 КУпАП).

Вважаємо за потрібне звернути увагу на те, що вказане питання належить до сфери регулювання Закону України «Про дорожній рух» [3], оскільки саме його норми регулюють суспільні відносини у сфері дорожнього руху та його безпеки, визначає права, обов'язки і відповідальність суб'єктів – учасників дорожнього руху, а також міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, об'єднань, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та господарювання (ст. 1 Закону України «Про дорожній рух»). Порядок дорожнього руху на всій території України встановлюється саме нормами Закону України «Про дорожній рух» та Правилами дорожнього руху, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306 [4]. Логічно постає запитання: чому в законопроекті не йдеться про внесення змін до Закону України «Про дорожній рух». Звідси доходимо висновку про те, що розробники неправильно визначили мету та завдання Проекту Закону, а також неповно визначили об'єкт внесення змін – той законодавчий акт, сферою регулювання якого на сьогодні є суспільні відносини, які планується врегулювати нормами позитивного права.

Не погоджуємося з авторами Проекту Закону щодо встановлення адміністративної відповідальності за ухилення особи від проходження

позачергового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів за направленням уповноваженої посадової особи Національної поліції. На обґрунтування цього зазначимо, що перш ніж встановлювати відповідальність за невиконання законних вимог посадових осіб поліції потрібно, по-перше, ухвалення відповідних змін до Закону України «Про дорожній рух», яким встановити відповідний обов'язок водіїв, а також цілої низки інших Законів України, норми яких регулюють проведення медичних оглядів, надання медичної допомоги, зокрема й у примусовому порядку. По-друге, встановлення адміністративної відповідальності за ухилення особи від проходження позачергового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів за направленням уповноваженої особи Національної поліції для встановлення наявності захворювань і вад (медичних протипоказань) і визначення здатності безпечно керувати транспортними засобами, користуватися зброєю та обіймати певні посади або займатися певною діяльністю повинна ґрунтуватися на визначенні у Законі повноваження уповноважених осіб Національної поліції. Проте змін до ст. 266 КУпАП у Проекті Закону не зазначено, так само як не запропоновано змін до Закону України «Про Національну поліцію» [5], що спростовує або ставить під сумнів законність рішення про направлення особи на проходження згаданого огляду, оскільки таке направлення зумовлюється здійсненням суб'єктом публічної адміністрації повноважень, які в нормах позитивного права безпосередньо не визначені, що ставить під сумнів їх реалізацію з огляду на положення статей 6, 19 Конституції України [10]. Крім того, такі зміни суперечитимуть загальнодозвільному характеру цивільно-правових відносин, сторонами яких є фізичні особи.

Дальший аналіз дає змогу дійти висновку, що положення Проекту Закону є юридично неприйнятними з огляду на те, що суб'єктом відповідальності за ст. 44¹ КУпАП є спеціальний суб'єкт, а саме: особа, хвора на наркоманію (ч. 1 ст. 44¹ КУпАП), або особа, яка зловживає наркотичними засобами або психотропними речовинами (ч. 2 ст. 44¹ КУпАП). Статус такого суб'єкта визначено в Законі України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [6], тобто особа, хвора на наркоманію. Отже, проходження такого медичного огляду є наслідком наявності (встановлення) в особи відповідного захворювання та визначення обов'язку для такої особи.

У запропонованому Проекті Закону передбачено обов'язковий медичний, наркологічний та психіатричний огляди для всіх громадян. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 44¹ КУпАП передбачено встановлення загального суб'єкта адміністративної відповідальності, тобто особи, яка на момент вчинення адміністративного правопорушення досягла шістнадцятирічного віку (ст. 12 КУпАП). Зазначене суперечить нормам чинного законодавства України, адже згідно зі ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу» [7] кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених Законом України «Про психіатричну

допомогу» та іншими законами України, тобто встановлено презумпцію психічного здоров'я особи. Крім того, відповідно до ст. 43 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» потрібна згода пацієнта для застосування методів діагностики, профілактики та лікування.

Зміни, що пропонують, указують на те, що такі огляди не залежать від волі об'єкта огляду – особи, а тому є всі підстави мовити про примусовий медичний, наркологічний та психіатричний огляди.

Натомість у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» зазначено, що психіатричний огляд особи може бути проведено без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника у разі, коли одержані відомості дають достатні підстави для обґрунтованого припущення про наявність у особи важкого психічного розладу. До того ж Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) [8], зокрема в статтях 339-342 визначає порядок надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, а вирішення питання про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу визначено статтями 343-346 цього кодексу. Примусова госпіталізація та надання психіатричної допомоги в примусовому порядку здійснюється відповідно до Закону тільки за рішенням суду, і ніколи за направленням суб'єкта публічної адміністрації, чий повноваження у вказаній сфері чітко не визначено.

У ст. 31 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [9] визначено перелік умов проведення обов'язкових медичних оглядів. Отже, застосування адміністративної відповідальності до загального суб'єкта вказаного виду юридичної відповідальності суперечить нормам права, які встановлюють права та обов'язки учасників правовідносин, адже застосування адміністративної відповідальності є наслідком того, що суб'єкт не виконує чи неналежно виконує свої обов'язки. У ст. 9 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» встановлено, що застосування до осіб обмеження прав громадян у вигляді примусового лікування, примусової госпіталізації можливо на підставі і в порядку, передбачених законом. На сьогодні в Україні в законодавстві визначено, що примусове лікування, госпіталізація без згоди особи можлива тільки в судовому порядку, і ніяк не допускає адміністративного механізму його застосування. На нашу думку, зміни, що пропонують у Проекті Закону, фактично призводять до порушень правових приписів, зазначених у ч. 1, ч. 2. ст. 32 Основного Закону України, де проголошено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте та сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України. Особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності (рішення Конституційного Суду України № 2-рп/2012 [11]). Як наслідок, такі зміни зазіхають на конституційні норми прямої дії, що містяться в ст. 22 Конституції України, де стверджується, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу наявних прав і свобод.

Системно підходячи до розуміння цих положень Конституції України, рішень Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення норм Конституції України, запровадження адміністративної відповідальності особи як загального суб'єкта адміністративної відповідальності за ухилення від проходження позачергового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів за направленням уповноваженої особи Національної поліції безпосередньо суперечить Конституції України та Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а також матеріальним і процесуальним нормам цивільного й цивільного процесуального законодавства України.

У Проекті Закону, зокрема ст. 44¹ пропонується встановити адміністративну відповідальність у вигляді адміністративного стягнення – штрафу та додаткового адміністративного стягнення у вигляді «скасування отриманого медичного допуску». Проте в ст. 24 КУпАП встановлено вичерпний перелік видів адміністративних стягнень і такого адміністративного стягнення, як «скасування отриманого медичного допуску» в ньому немає. Зазначене засвідчує, що в розробників аналізованого законопроекту відсутній системний підхід до оновлення адміністративно-деліктного законодавства України та його провідного кодифікованого акта – КУпАП. Як наслідок, зміни такого роду не сприяють ефективності виконання ухвалених норм КУпАП, породжуючи все нові та нові прогалини й колізії, що не сприяє якості застосування адміністративно-деліктних норм.

Отже, доходимо висновку про те, що норми КУпАП не можуть встановлювати порядок призначення та проведення позачергових наркологічних оглядів водіїв, які керували транспортом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, для визначення їхньої здатності (наявності захворювань і вад) безпечно керувати транспортними засобами, оскільки це питання не є предметом регулювання КУпАП.

Підкреслимо, що основні права та обов'язки водія транспортного засобу визначено в ст.16 Закону України «Про дорожній рух» та деталізовано в Розділі 2 Правил дорожнього руху. Нормами Закону України «Про дорожній рух» для водія не встановлено обов'язки мати при собі та на вимогу поліцейського пред'явити документи щодо медичного допуску до керування транспортним засобом, зокрема сертифіката щодо проходження періодичного профілактичного наркологічного огляду та довідки щодо проходження періодичного психіатричного огляду, тому неможливо встановлювати юридичну відповідальність за невиконання дій, що безпосередньо не передбачені в Законі. Звідси запропоновані зміни до статей 126, 128 КУпАП будуть «мертвими нормами», такими, що не здатні врегулювати відповідні суспільні відносини. Неможливість застосування таких норм позбавляє доцільності їх прийняття.

Оскільки метою законотворчості є створення єдиної, внутрішньо узгодженої системи норм, яка регулює суспільні відносини, а в цьому разі – у сфері безпеки дорожнього руху, удосконалення національного

законодавства в цій галузі, тому передусім доцільно ухвалити зміни до Закону України «Про дорожній рух», а в дальшому привести у відповідність із нормами Закону України «Про дорожній рух» підзаконні нормативно-правові акти, зокрема внести зміни до Правил дорожнього руху. Лише після ухвалення таких змін можливо розглядати та ухвалювати зміни до КУпАП, зокрема до статей 44¹, 126 та 128 КУпАП.

З огляду на вищевикладене запропоновано зміни до ч. 7 ст. 130 КУпАП, які розробники Проекту Закону убачають викласти в новій редакції, де передбачається низка обов'язків водія. Переконані, що вказані пропозиції доцільно викласти в ст. 16 Закону України «Про дорожній рух», норми якої встановлюють основні права та обов'язки водія транспортного засобу. Зазначене відповідатиме правилам законодавчої техніки та послідовності формування законодавства у сфері дорожнього руху, зокрема встановлення обов'язків учасників дорожнього руху, а саме водіїв, у Законах, що містять регулятивні норми, а не охоронні.

Крім того, запропоновані зміни до абзацу 2 ч. 7 ст. 130 КУпАП дублюють зміни до ст. 44¹ КУпАП, а тому в разі їх ухвалення можуть виникнути колізії щодо застосування цих норм через те, що за одне й те ж саме правопорушення передбачено різні санкції.

Доповнення КУпАП ст. 188⁴⁹ «Невиконання законних вимог посадових осіб уповноважених державних та комунальних наркологічних закладів» неминуче потребує змін до ст. 255 КУпАП, щоб забезпечити застосування норм ст. 188⁴⁹, а також доповнення Глави 17 КУпАП статтею, норма якої уповноважить відповідних посадових осіб розглядати справи про адміністративні правопорушення за запропонованою ст. 188⁴⁹. Проте Проект Закону такі зміни не передбачає.

Оскільки вносяться зміни до ст. 265¹ КУпАП щодо реалізації заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення, очевидним є потреба визначення (встановлення) самого виду заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення як направлення водія для проходження позачергового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів, доповнивши ч. 1 ст. 260 КУпАП, а також Главу 20 КУпАП відповідними нормами.

Крім того, щодо доповнення ч. 2 ст. 265¹ КУпАП зауважимо, що вимога отримання висновку (сертифіката) уповноваженого державного або комунального наркологічного закладу саме за місцем скоєння правопорушення призводить до порушення права громадянина на медичну допомогу, гарантовану Конституцією України незалежно від місця проживання особи та скоєння нею адміністративного правопорушення. Адже в ст. 49 Конституції України зазначено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Відповідно до Конституції України, Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає: кваліфіковану медичну допомогу, зокрема й вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його

рекомендацій і закладу охорони здоров'я (п. «д» ч. 1 ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я»).

Крім того, аналізований Проект Закону вирізняється й використанням юридичної термінології. Уживання словосполучення «за місцем скоєння правопорушення» спричинює неоднозначність його розуміння, оскільки в ст. 276 КУпАП використовується поняття «за місцем вчинення», що згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 26 травня 2015 року № 5-рп/2015 [12] визначається як адміністративно-територіальна одиниця, на яку поширюється юрисдикція відповідного органу, уповноваженого законом розглядати справу про адміністративне правопорушення. Як наслідок – таке формулювання призведе до порушення права людини на охорону здоров'я щодо обмеження об'єкта звернення за отриманням відповідних медичних послуг. Крім того, треба враховувати, що юрисдикція органів Національної поліції та лікувальних (медичних) закладів може не збігатись.

Підставою для огляду водія (судноводія) на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або щодо перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують його увагу та швидкість реакції, є підстави вважати, що вони перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції. Останні визначено в ст. 266 КУпАП. Зазначені підстави є вичерпними. Крім того, поліцейські не мають відповідного фаху щодо визначення у водія ознак захворювань і вад, у наслідок наявності яких особа не може бути допущена до керування відповідними транспортними засобами. З огляду на це в разі ухвалення цих змін існує потреба в одночасному прийнятті змін до ст. 266 КУпАП, якими встановити перелік підстав для направлення особи для проходження позачергового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів.

Вирішуючи питання про можливість ухвалення цього Проекту Закону від 20.01.2017 № 5683 Верховною Радою України, проаналізувавши матеріали, які вказують на фактичні обставини, важливі для оцінки регулятивного впливу таких норм на суспільні відносини, зазначимо, що Проект Закону не передбачає створення відповідного механізму правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних з організацією примусового медичного, наркологічного та психіатричного оглядів за направленням уповноваженої особи Національної поліції та/або лікаря.

Висновки. З огляду на те, що ухвалення правових актів здійснюється з урахуванням принципу правової визначеності, який вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, а також їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності (абзац 6 підпункту 2.1. пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 [13]), ухвалення запропонованих Проектом Закону змін можливе за умови врегулювання зазначених суспільних відносин або ж одночасного внесення відповідних змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я, Законів України «Про дорожній рух», «Про Національну поліцію», а вже потім до КУпАП тощо.

Підсумовуючи вважаємо, що запропоновані в аналізованому законопроекті зміни створюють правову невизначеність у цьому питанні й ще більше утрудняють застосування норм законодавства про адміністративні правопорушення у сфері транспорту та безпеки дорожнього руху.

Безперечно, правова сфера як різновид соціуму також є конфліктною, але її стабільність та можливість правового впливу на суспільні відносини забезпечується за допомогою компромісу [14, с. 15]. Проте пошук такого компромісу через ухвалення несистемних, а подекуди й суперечливих, інколи – неконституційних змін, не сприяє якості національної системи законодавства, зрозумілості його норм для суб'єктів виконання. Уважаємо, що такі Проекти Законів не сприяють авторитету не лише єдиному законодавчому органу України, а й державі загалом, утвердженню верховенства права в країні, а також розбудові галузі адміністративно-деліктного права та законодавства України. Звісно, жодним чином не стверджуємо, що всі законопроекти, що стосуються змін до КУпАП є такої «якості», проте, на нашу думку, треба відповідально ставитися до розробки Проектів Законів, залучаючи до цієї відповідальної роботи науковців, фахівців правозастосовної сфери, адвокатів, аби ухвалені норми дійсно слугували ефективними регуляторами суспільних відносин, узгоджувалися з чинними нормами законодавства, були зрозумілими їх виконавцям і виконували завдання, поставлені перед ними.

Використані джерела:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року (статті 1 – 212-²⁰) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1524162891578316>; (статті 213 – 330) <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1524416658814481> (дата звернення: 05.05.2018).
2. Проект Закону про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо вдосконалення механізму недопущення ризиків та своєчасного визначення здатності водіїв (наявності захворювань і вад) безпечно керувати транспортними засобами від 20.01.2017 № 5683. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60966 (дата звернення: 25.05.2018).
3. Про дорожній рух : закон України від 30 червня 1993 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/print1510235849759589> (дата звернення: 25.05.2018).
4. Про Правила дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 25.05.2018).
5. Про Національну поліцію : закон України від 02 липня 2015 року. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print1510351905459041> (дата звернення: 25.05.2018).
6. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : закон України від 15 лютого 1995 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/62/95-вр> (дата звернення: 25.05.2018).

7. Про психіатричну допомогу : закон України від 22 лютого 2000 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1489-14/print1510235850247863> (дата звернення: 25.05.2018).
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print1510235850247863> (дата звернення: 25.05.2018).
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я : закон України від 19 листопада 1992 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/print1443718854674188> (дата звернення: 25.05.2018).
10. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print1443718854674188> (дата звернення: 25.05.2018).
11. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 у справі № 1-9/2012 за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12> (дата звернення: 25.05.2018).
12. Рішення Конституційного Суду України від 26 травня 2015 року № 5-рп/2015 у справі № 1-11/2015 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 276 Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-15> (дата звернення: 25.05.2018).
13. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-рп/2017 у справі № 1-5/2017 за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17> (дата звернення: 25.05.2018).
14. Бобровник С. В. Компроміс та конфлікт як сутнісні характеристики права у теорії юснатуралізму. *Часопис Київського університету права*. 2008. № 3. С. 15-20.
15. Ришелюк А., Мельник М. Стабільність і якість закону. URL : https://dt.ua/LAW/stabilnist_i_yakist_zakonu.html (дата звернення: 25.05.2018).
16. Самбор М. А. Зміни до загальних положень про провадження у справі про адміністративне правопорушення та протоколу про адміністративне правопорушення за часів незалежності України: адекватність потребам. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 36-48

Стаття надійшла до редакції 27.08.2018

Самбор Н. А. Изменения в Кодексе Украины об административных правонарушениях: востребованность, объективность, качество (на примере проекта Закона Украины № 5683)

В статье исследуются вопросы законопроектных работ в административно-деликтном законодательстве Украины субъектов законодательной инициативы. Анализируются количественно-качественные показатели законотворчества в административно-деликтном законодательстве, качество проектов законов, их определенность, ясность и согласованность с системой действующего законодательства Украины. На основании глубокого анализа делаются

обоснованные и мотивированные выводы о качестве проекта закона и целесообразности его принятия и введения в административно-деликтное законодательство Украины.

Ключевые слова: административно-деликтное законодательство, проект закона, определенность, качество закона.

Sambor M. Changes in the Code of Ukraine on Administrative Offenses: Demand, Objectivity, Quality (on the Example of the Draft of the Law of Ukraine №. 5683)

The article examines the issues of draft laws in the administrative-tort legislation of Ukraine subjects of legislative initiative. The quantitative and qualitative indicators of lawmaking in the administrative-tort law, the quality of draft laws, their certainty, clarity and consistency with the system of the current legislation of Ukraine are analyzed. Based on in-depth analysis, substantiated and motivated conclusions are made on the quality of the draft law and the appropriateness of its adoption and introduction into the administrative-tort law of Ukraine. The purpose of this article is to study the quality of the Draft Law of Ukraine «On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses to Improve the Mechanism of Prevention of Risks and To Timely Determine the Driver's Capacity (the Presence of Diseases and Blemishes) to Manage Vehicles Safe» (No. 5683 dated January 20, 2017) (further – Draft Law), which introduces amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses and clarifies the possibility of the adopted norms to ensure the effective regulation of social relations related to the use of administrative liability. The conducted research establishes that at the initial stage of the drafting of the Law developers incorrectly defined the purpose and objectives of the Draft Law, and also the object of amending the law is incompletely defined, the scope of regulation of which to date is the social relations that are planned to be regulated by the rules of positive law. In the future, the subjects of the legislative initiative pay attention exclusively to the solution of a narrow question: the regulation of social relations in connection with driving drivers in the state of intoxication. The authors of the bill are proposed types of administrative penalties, which are not provided by the current legislation of Ukraine, however, changes to general principles are not offered. In general, a number of issues that the developers of the Draft Law are trying to solve are not part of the regulation of administrative and tort law, since they have no relation to administrative liability. A number of proposed norms are regulatory norms that establish the rights and obligations of road users. Together with these subjects of the legislative initiative, issues related to the correct introduction of amendments to relevant legislative acts, in particular, the Laws of Ukraine «On Road Traffic», «On Measures to Combat Illicit Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors and their Abuse» were ignored», «On Psychiatric Aid», «Fundamentals of Ukrainian Health Legislation». As a result, the changes proposed in this bill will create legal uncertainty in this issue and further complicate the application of the norms of legislation on administrative violations in the field of transport and road safety.

Keywords: administrative-tort law, draft law, certainty, quality of the law.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

УДК 342.734:33

І. С. Загоруй

ПРО КЛАСИФІКАЦІЮ (ГРУПУВАННЯ) СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ: СПРОБА КРИТИЧНОГО АНАЛІЗУ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОКОЛІНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано підходи до наявних соціально-економічних прав людини в історичному та актуальному для сучасної України ракурсах. Розглянуто концепцію К. Васака, що є домінантною в поглядах теоретиків права на генезис прав людини за історичними поколіннями (перше, друге і третє покоління). Зазначено, що ця теорія хоч і має наукову цінність для з'ясування генезису прав людини, утім доведено, що така позиція має певні вади з точки зору саме історичного процесу формування цих прав. На прикладі соціально-економічних прав запропоновано нові конфігурації логічних рядів групування прав першого та другого поколінь.

Ключові слова: права людини, соціально-економічні права, покоління прав людини, негативні права, позитивні права, підгрупи прав людини, поріг інформативності, економічні права, соціальні права.

Постановка проблеми. Наукова класифікація покликана розв'язувати принаймні два основних завдання: по-перше, у зручний і надійний спосіб надавати всю потрібну інформацію про обрану сферу класифікації і, по-друге, класифікаційні висновки мають уміщувати в собі максимально повну інформацію про її об'єкти [5, с. 171–175]. У нашому випадку, класифікація (групування) соціально-економічних прав як розподіл їх на певні види, групи, ряди полягає в тому, щоб виявити основні види досліджуваних прав, дати їм належне обґрунтування та змістовну характеристику, правильно віднести до певного рівня загальної системи прав людини, а також вона може бути додатковою метою з'ясування правової природи цих прав, визначення їх місця та ролі в системі прав людини тощо. Практична цінність класифікації, як на наш погляд, полягає в тому, аби з огляду на специфіку кожного різновиду прав другого покоління можна було досягти підвищення ефективності користування ними як в науковому, так і в практичному сенсі.

Тобто, у нашому випадку, класифікація соціально-економічних прав допомагає не лише виокремити, наприклад, права людини за їх історичним розвитком – критерієм класифікації тут буде історичний період (час) юридизації ідей про певні права, винайдення нового поняття, наприклад, «покоління прав людини» (знаходження нового понятійного ряду) та визначення місця певного покоління (генерації) прав людини в загальній системі прав людини. Її завдання значно глибші – залучити нові понятійні ряди в головне відношення, з яким вони логічно пов'язані (у нашому випадку це «основоположні права людини»), виявити системні зв'язки між ними, оскільки лише в контексті з вихідною

правовою категорією і можуть бути зрозумілими нові категорії, особливості виявлення їх та сутність. Ці чинники свідчать про важливість ролі класифікаційних операцій, пов'язаних з дальшим вивченням прав і свобод людини на сучасному етапі розвитку Української держави, а також про наукову й практичну актуальність цього питання.

Отже, наукова класифікація прав людини має великий евристичний потенціал і дає змогу: а) більш поглиблено й усебічно досліджувати окремі правові явища, пов'язані з цими правами; б) розкривати їх особливості, переваги й недоліки; в) виробити практичні рекомендації та пропозиції щодо їх часткового вдосконалення чи повного реформування тощо. Ці чинники свідчать про важливість ролі класифікаційних операцій, пов'язаних з дальшим вивченням прав і свобод людини на сучасному етапі розвитку Української держави, та наукову і практичну значущість досліджуваного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження класифікації прав людини, серед них і певних аспектів у розрізі окремих поколінь цих прав, знайшла своє відображення в працях вітчизняних учених, зокрема М. Ангонович, М. Баймуратова, В. Васецького, С. Верланова, С. Головатого, С. Добрянського, М. Єльнікової, Р. Зимовця, М. Козюбри, В. Кожана, А. Колодія, І. Магновського, О. Наливайка, А. Олійника, О. Панкевича, П. Рабіновича, Ю. Размстасвої, Ю. Тодики, І. Шумака, І. Яковюка та ін. Вважають, що метод класифікації є одним з найважливіших інструментів наукового пізнання, осмислення та описування закономірностей навколишнього світу, зокрема й правових явищ, серед яких знаходяться права людини. Проте спеціальних наукових досліджень, які стосувалися б безпосередньо класифікації соціально-економічних прав, відверто бракує. Динаміка суспільного розвитку й наукові підходи до соціально-економічних прав людини, що існують, в історичному та актуальному для сучасної України ракурсах вимагають з огляду на тенденції еволюційного розвитку правових напрацювань, дальшого осмислення цієї проблематики.

Формування цілей. Головною метою статті є здійснення класифікації (групування) соціально-економічних прав як прав другого покоління, формування «порогу інформативності» класифікаційного ряду економічних і соціальних прав та моделювання за сферами дії розгорнутої картини їх підгруп.

Виклад основного матеріалу. Якщо виходити з формулювання обговорюваної проблеми («Про класифікацію (групування) соціально-економічних прав: спроба критичного аналізу інтерпретації поколінь прав людини»), то передусім зазначимо, що попри існування в загальнотеоретичній та галузевій юридичній літературі різноманітних класифікацій прав і свобод людини («права людини» і «права громадянина», «основоположні (фундаментальні) та інші права людини»; «негативні і позитивні права людини», виокремлення підгруп чи підкласів у цих конструкціях), очевидно треба погодитися з висловлюваннями учених (Ю. М. Тодика, А. Сун-Тай, В. М. Капіцин, Ф. Люшер, В. М. Сирих та ін.), що питання класифікації основоположних прав людини попри чималий масив

наукових досліджень, поки що залишається гострою науковою проблемою. Під класифікацією прав людини ми розуміємо розподіл цих прав за певними підставами в певні класифікаційні групи чи класи з виділенням нових понятійних логічних рядів. У найзагальнішому вигляді такий розподіл є упорядкованою структурою основоположних прав і свобод людини, що відбиває підпорядкованість кожного з видів цих прав новими логічними рядами, їх взаємозалежність, узаємозв'язаність і загалом не порушує єдність загальної системи прав людини.

Оскільки національне законодавство та міжнародні документи визнають і закріплюють великий обсяг прав і свобод людини, ми ґрунтуючись на висхідній категорії «сутність прав людини» обмежимося основною категорією першого порядку «основоположні» або «загальновизнані права», попередньо взявши за основу їх розподілу такі критерії, як: 1) сфери функціонування прав людини (життєдіяльність) та 2) час юридизації цих прав (історичний час, розвиток політичної та правничої науки й практики). На наш погляд, саме ця систематизація безпосередньо стосується використаного в літературі поняття «"дерево" прав людини» і ми вважаємо, що вона сприятиме розв'язанню наукових завдань, дотичних до нашої проблеми – соціально-економічних прав.

Виявленням послідовності розгортання юридичної категорії «основоположні права людини» в параметри наступної її юридичної категорії вміщуються в послідовно утверджуваних у суспільствах в підсистемах основоположних прав людини. Автори, котрі досліджують права людини, висувають аргументи про доцільність виокремлення трьох основних категорій прав людини: 1) права людини, метою яких є захист життя, свободи, фізичної та моральної цінності особистості; 2) громадянські та політичні права; 3) економічні, соціальні й культурні права [10, с. 123–124], які, як ми вважаємо, можна розглядати як підсистеми основоположних прав людини.

Відповідно до цього історично першою підсистемою розвитку основоположних прав були саме природні права людини, а це, якщо користуватися термінологією Георга Еллінека, є особисті права й свободи, які автор відносив до «негативних» (*status negativus*) [4, с. 305–311] і які від початку в теорії та практиці лібералізму визнавалися за кожною людиною, належали їй від народження тільки тому, що «людина є людиною». Отже, новий понятійний ряд сутності прав людини «особисті права і свободи» створює «перше історичне покоління прав людини». Формальна юридизація ідей про ці права розпочалася задовго до формування буржуазного права ще в епоху Середньовіччя й ототожнюється з конкретними свободами й правовими актами, наприклад, Magna Carta (або Хартія Вольностей) 1215 р. На думку С. П. Головатого, Хартію «можна вважати (хоча й дещо умовно, як зазначає автор) початком процесу юридизації ідеї людських прав як у самій Британії, так і в історії людства загалом» [2, с. 160].

Дійсно, започаткований Хартією процес визнання свободи особи («*libertas*») у дальшому був підкріплений не лише багатьма Британськими

документами («Петиція про права» 1628 р., «Біль про права» 1689 р. тощо), але й отримав своє логічне завершення в конституційних актах епохи буржуазних революцій XVIII і XIX століть, зокрема, в основоположних актах Американської та Французької революцій. У статті 16 Французької Декларації прав людини і громадянина (1879) констатувалось, що «суспільство, у якому гарантію прав не забезпечено чи поділ влади чітко не встановлено, не має конституції» [7, с. 291].

Історично друга підсистема розвитку основоположних прав асоціюється з утвердженням політичних прав і свобод людини (*status activus* – передбачає право на участь у здійсненні народовладдя). В історичному часі її утвердження хоча й збігається з особистими правами і свободами, але цей процес у різних країнах розвивався неоднаково. Утім, особисті та громадянські права традиційно розглядають як права «першого покоління». Узяті нами за основу методологія розгортання основного понятійного ряду за історичним часом формування цих прав дещо руйнує усталену схему К. Васака про три покоління прав людини, оскільки політичні права (в історичному розрізі) можуть визнаватись і як права другого покоління, а саме як «громадянські права». Визнання політичних прав на практиці так само було пов'язано з буржуазно-демократичними перетвореннями й утвердженням засад новочасного права, становленням правового становища людини і громадянина. З утвердженням політичних прав позначалось скасування основ станового характеру минулих епох, коли в політичному житті провідну роль відігравали панівні верстви. Визнання політичних прав сприяло утвердженню нових суспільних відносин, учасниками яких у політичному житті суспільства хоч і поступово, але ставали більш широкі верстви населення – спочатку чоловіки, а потім і жінки.

Особливості формування політичних прав як окремої категорії прав людини було досліджено в багатьох публікаціях вітчизняних авторів. В. Федоренко правильно зазначає, що ці права і свободи людини одними з перших отримали своє закріплення в перших конституціях і конституційних актах Європи та Америки й ознаменували утвердження нових, буржуазно-демократичних відносин [12, с. 80].

Третя підсистема як результат розгортання основної правової категорії основоположних прав у новий логічний понятійний ряд пов'язана з формуванням і утвердженням соціально-економічних і культурних прав. Історія становлення й нормативного закріплення цієї категорії прав людини асоціюється з ідеєю соціалізації держави і права, хоча в радянській (уважай російській) літературі стверджується, що це витвір соціалістичного типу права, що соціально-економічні права відтворюють у собі колективістську сутність російського суспільства, його соціальну свідомість і поведінку [1, с. 177]. Проте історичний досвід свідчить, що становлення, визнання й утвердження економічних чи соціальних прав було відомо задовго до виникнення соціалістичної держави та права (поступове формування трудового й соціального законодавства в Англії, Німеччині, Франції, закріплення цих прав у Конституції Мексики 1917 р., Веймарській конституції 1919 р. тощо).

На сьогодні соціально-економічні права можуть відігравати роль принципів і засадничих підвалин громадянської злагоди в суспільстві, правових підстав для формування системи соціального партнерства тощо. Наочним прикладом цього є утвердження ідеї соціального діалогу праці та капіталу при посередництві держави – «трипартизму», що загалом є вагомим чинником розвитку та вдосконалення сфери трудових і соціальних відносин.

Вирішуючи завдання класифікації соціально-економічних прав (прав «другого покоління») наголосимо, що вони є результатом розгортання основної правової категорії основоположних прав на рівні нового понятійного ряду, пов'язаних з формуванням і утвердженням таких прав, як: 1) «економічні права»; 2) «соціальні права» та 3) «культурні права», і з цього погляду можуть розглядатися як розширення та розвиток вихідної ідеї природних прав людини до рівня «*економічної свободи*», «*гідного життя*» і «*гідної праці*».

Тобто друге покоління людських прав об'єктивно сформувалося з огляду на зміни в економічній і соціально-культурній сферах окремих європейських та інших країн, з новими підходами урядів до планування соціальних і економічних програм, здійснення організаційно-правових, адміністративних, судових та інших форм діяльності держави, що позначилося на закріпленні за цими правами висловлювання як «*позитивних прав*». Утім, співвіднесення негативних і позитивних прав тільки з певним поколінням є хибним і не може бути визнаним не тільки абсолютним, а й задовільним (знов-таки з історичного та й практичного погляду).

Згідно з історико-хронологічним підходом у поглядах на генезис прав людини та для розмежування об'єктів прав другого покоління визначимо «*поріг інформативності*» класифікаційного ряду «соціально-економічних прав», під яким розуміємо об'єкти, що створюють узагальнювальне виявлення категорії «сутності основних прав» на другому понятійному рівні та конкретизують нове поняття властивими для нього об'єктами і відповідними сферами дії. Понятійний ряд цього історичного типу прав людини, а так передбачає Загальна декларація та створені на її основі Пакти 1996 року, містять дві підгрупи прав: а) «*економічні права*»; б) «*соціальні права*». Обираючи «поріг інформативності» класифікаційних рядів прав другого покоління, учені здебільшого орієнтуються на юридично значущі об'єкти цих прав, наявні в основних сферах суспільного життя. За таким принципом утворена й система прав людини в «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу», у 54-х статтях якої всі права розподілено за шістьма розділами (групами): «Гідність», «Свободи», «Рівність», «Солідарність», «Права громадян» і «Справедливість» («Юстиція») [11, с. 208-219].

Звернення до проблеми створення «*понятійної сітки*» або ж «*"дерева"* прав людини» з притаманними їй вузлами переходів, відмінностей, нових системних зв'язків у понятійних рядах першого і другого рівня дає змогу дійти нижченаведених висновків. Якщо «*поріг інформативності*»

класифікаційного ряду прав першого покоління має почасти усталений порядок і не викликає особливих зауважень, якщо не брати до уваги невіддалу назву, застосовану до «громадянських – особистих прав», які згідно з історико-хронологічним порядком їх виникнення ми віднесли до прав першого і другого поколінь, то «*пори́г інформативності*» класифікаційного ряду соціально-економічних прав може бути різним. Усе залежить від наукових підходів і вподобань авторів. Утім, понятійний ряд цього історичного типу прав людини і собі поділяється на декілька категорій прав: а) «*економічні права і свободи*», б) «*соціальні права*»; в) «*культурні права і свободи*».

Л. Гордон обрав «*пори́г інформативності*» класифікаційного ряду соціально-економічних прав, відповідно до якого вони охоплюють норми, що стосуються становища людини в галузі праці та життєвого укладу (це «*простір пошуку таких прав*» – підкреслено нами – І.З.). Автор логічно зараховує до них: «зайнятість», «добробут», «соціальну захищеність», а також їх мету – створення умов, за яких людина може бути «*вільною від страху і нужди*». Учений обмежує сферу простору цих прав не всією сукупністю правоположень, що містяться в законах, якими регулюються відносини у вказаних сферах, а лише найбільш значущими з них (засадничими), тобто ті, що стосуються основ правового статусу особи і якими встановлюються межі суспільно-визнаних ідеалів у зазначених сферах [3, с. 5].

Іншим прикладом обрання «порогу інформативності» класифікаційного ряду економічних і соціальних прав може бути оригінальний, як на наш погляд, і більш складний варіант групування конституційно захищених прав, що запропонував відомий фахівець у галузі конституційного права Франсуа Люшер (Франція). Серед прав і свобод, що підлягають конституційній захищеності, правник до самостійних понятійних рядів правових категорій, з допомогою яких визначають конкретні види економічних і соціальних прав, що традиційно розглядають як «права другого покоління» (за К. Васаком), та використовуючи об'єднавчу категорією «*право на гідність*», до понятійного ряду «гідна праця» відносить такий каталог економічних прав, як «зайнятість», «участь у справах підприємства», «захист професійних інтересів», «право на страйк», «права трудівників, що визнаються Республікою». Так само категорія «*право на гідність*» бере участь у формуванні іншого понятійного ряду, але вже віднесеного до соціальних прав: «гідне життя», «охорона здоров'я», «розвиток особистості» (доступ до культури, освіти, право на відпочинок тощо), «солідарність громадян перед загрозою життєвих негараздів». Праву на власність (приватну і публічну, приватизацію і націоналізацію) учений відводить окремішнє місце [9, с. 230–256; 257–270; 270–285]. Відповідно до позиції Ф. Люшера, гідність людини є тим підґрунтям сукупності положень, що формують «друге покоління прав і свобод» і витоки цієї ідеї своїм корінням сягають Декларації прав людини і громадянина 1879 р., підтвердженю в преамбулі Конституції Франції (1946). Основною метою цих актів, вважає автор, є вимога до суспільства не лише утримуватися від посягання, але й надання матеріальної допомоги для гідного існування людини. Внутрішні зв'язки цієї складної і, на наш погляд, практично дієвої

класифікації автор убачає в тому, що метою досягнення зазначених цілей передовсім має бути «захист життя й існування людини», а вже потім – «забезпечення її трудової зайнятості», тобто право займатися професійною діяльністю [9, с. 257].

Перелік і обсяг визнаних на сьогодні соціально-економічних прав залежить від особливостей різних країн. До того ж їх можна розглядати з різних поглядів, наприклад за *статусними функціями* підсистемою розглядуваних нами прав. Тоді вони матимуть таку конфігурацію:

1) *права на універсальні державні послуги*: право на освіту, право на охорону здоров'я та інші соціальні послуги, на які має право кожна людина;

2) *права працівників*: право на працю та пов'язані з нею інші права, що мають захищати працівників від експлуатаційних умов праці. За Кшиштофом Джевіцкі, це широкий комплекс прав, пов'язаних із зайнятістю, а також прав, що впливають із зайнятості; прав стосовно рівного ставлення та недискримінації; а також інструментальні права [8, с. 214];

3) *права окремих соціальних груп*. Соціально-економічні права, і в цьому є потреба, можуть бути конкретно застосовані до певних соціальних груп, наприклад, правове становище жінок, людей з інвалідністю, дітей і молоді, людей похилого віку, етнічних чи мовних меншин;

4) *право власності*: зазвичай це право розглядають як право першого покоління, а не соціально-економічне право. Проте формування права власності, зокрема, визнання того, що право на власність не є абсолютним, означає, що воно може обмежуватися соціальними потребами й може нести відповідальність, а також може мати важливі соціально-економічні наслідки. Тому право власності у юридичній літературі здебільшого належить до блоку економічних прав [6, с. 26];

5) *права, що підтримують гідні умови життя* як права на проживання (право на їжу, воду, житло), а також соціальні виплати, допомоги по безробіттю, інвалідності, втрати годувальника, пенсіями інвалідів та ветеранів, пенсіями в старості тощо;

6) *права на природні ресурси*: право на здорове для життя довкілля, доступ до чистої води, природного середовища, користування природними ресурсами і землею.

Отже, з огляду на те, що зміст каталогу прав індивіда є історично змінюваним, а також детермінований традиціями, особливостями певної культури, правової системи, то й «*поріг інформативності*» класифікаційного ряду соціально-економічних прав у загальній системі прав людини може набувати різних варіантів.

Конституція України закріплює майже увесь каталог знаних на сьогодні в загальній системі прав людини. У ній змістовно (а непоодинокі й текстуально) збігаються з положеннями міжнародно-правових актів основоположні права і свободи, закріплені в Загальній Декларації прав людини (1948), Пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966) та інших документах. Одночасно в Конституції України, як зазначає С. П. Головатий, представлена «спадкова лінія класичного ліберального конституціоналізму» XVIII ст. і «продукт сучасного конституціоналізму ... у

вигляді «одомашненого» Міжнародного білля людських прав» [2, с. 585]. З погляду категорій основного понятійного ряду теорії прав людини в Конституції України (без структуризації основоположних прав, як це спостерігається в аналогічних основоположних актах зарубіжних країн), представлено три підсистеми прав і свобод людини: 1) «особисті права і свободи»; 2) «громадянські й політичні права і свободи»; 3) «соціально-економічні права». Кожна з них у системі другого ряду розгортається в логічній будові до більш широких за обсягом і глибиною змісту окремих блоків прав людини.

Зокрема, категорія «соціально-економічних прав і свобод» представлена розгорнутою системою з трьох окремих підгруп прав другого покоління: 1) права, свободи і обов'язки у сфері економічного життя («економічні права»); 2) права, свободи і обов'язки в соціальній сфері («соціальні права»); 3) права, свободи і обов'язки у сфері культури («культурні» або «духовні права»).

Усі вони зорієнтовані на первинну правову категорію «основоположні права людини» та можуть бути зрозумілі й правильно осмислені на основі загальної системи прав людини. Утім, кожна із зазначених підгруп має певні особливості, сутність яких визначають сфери їх реалізації, особливості благ, володіння якими забезпечується з допомогою цих прав, нарешті – система особливих гарантій для них.

Констатуючи існування різних підходів до класифікації прав другого покоління, вважаємо, що в будь-якому випадку призначення цих прав – забезпечити людині гідний життєвий рівень, право на працю і її вільний вибір, право на рівну оплату за рівну працю, право на соціальне забезпечення тощо. За своїми об'єктами соціально-економічні права належать до прав «другого покоління» і є логічним продовженням людських прав, започаткованих першим поколінням, і цим вони не тільки доповнюють, але й заповнюють усю структуру прав людини в її логічно цілісній системі.

Висновки. До головних висновків вищевикладеного віднесемо такі:

1. Концепція поколінь прав людини, заснована на теорії К. Васака, є плідною, але вимагає уточнення саме з погляду історичного процесу їх формування та розвитку.

2. Категорія «соціально-економічні права» розкриває сутність усезагальної, найбільш широкої за своїм обсягом і глибиною змісту категорії «основоположні права людини» і є логічним продовженням прав першого покоління. З цього погляду соціально-економічні права можна розглядати як розширення і розвиток вихідної ідеї фундаментальних прав, але в площині економічної свободи людини.

3. Права людини цього класифікаційного ряду сформувалися з огляду на зміни в економічній і соціально-культурній сферах окремих розвинених країн та підходів урядів до розв'язання завдань у галузі прав людини.

4. У науковій літературі прослідковується дихотомія або дуалізм підходів до класифікації соціально-економічних прав. З одного боку вони розглядаються як єдина категорія прав і свобод людини без поділу їх на окремі види, а з іншого – навпаки, виокремлюють і характеризують кожен

підгрупу як системну єдність конфігурації логічних рядів групування прав першого та другого покоління, зокрема: а) права, що складаються у сфері ринково-економічних відносин та забезпечують свободу підприємницької й інших форм економічної і трудової діяльності («гідна праця»); б) соціальні права, призначення яких гарантувати людині достатній життєвий рівень, її захист від негативних наслідків ринкових відносин («гідне життя»); в) соціальні права-гарантії, що забезпечують нормальний фізіологічний розвиток особистості в економічній і соціальній сфері суспільного життя.

5. Соціально-економічні права, закріплені Конституцією України, є різновидом основоположних прав, підсистему яких утворюють самостійні й водночас узаємозалежні «економічні права» і «соціальні права». Підгрунтам їх єдності та взаємообумовленості як між собою, так і в системі з іншими основоположними правами є наскрізна категорія «гідності людини».

Використані джерела:

1. Бондарь Н. С. Права человека и Конституция России: трудный путь к свободе. Ростов н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1996. 240 с.
2. Головатий С. Людські права. Лекції. Київ: Дух і Літера, 2016. і-xxiv, 760 с.
3. Гордон Л. А. Социально-экономические права человека: содержание, особенности значение для России. *Общественные науки и современность*, 1997. № 3. С. 5-14.
4. Еллинек, Г. Право современного государства. Т. 1: Общее учение о государстве / Г. Еллинек ; под ред. С. I. Гессена. Издание второе, исправл. и дополн. по второму нем. изданию С. I. Гессеном. Санкт-Петербург : Изд-е Н. К. Мартьянова, 1908. 599 с.
5. Ивлев Ю. В. Логика для юристов: учеб. для вузов / Ю. В. Ивлев. Москва: Дело, 2000. 264 с.
6. Кожан В. В. Класифікація особистих прав людини. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія ПРАВО*, 2015. Випуск 35. Частина I. Том 1. С.24-27.
7. Крестовська Н. М., Цвіркун О. Ф. Історія держави і права зарубіжних країн : хрестоматія-практикум. Харків : Одиссей, 2010. 488 с.
8. Кшиштоф Джейвцікі. Право на працю й права на роботі. *Економічні, соціальні й культурні права* / під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; наук. ред. Г. І. Чанишева. Одеса: АО Бахва, 2006. С. 211-228.
9. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности: пер. с франц. Москва: «Прогресс» - «Универс», 1993. 384 с.
10. Мутагиров Д. З. Права и свободы человека: Теория и практика. Москва: Логос, 2006. 544 с.
11. Основи права Європейського Союзу: нормативні матеріали / М. В. Буроменський, Т. М. Анакіна, Т. В. Комарова та ін.; за заг. ред. М. В. Буроменського. Харків: Право, 2015. 328 с.
12. Федоренко В. Політичні права та свободи людини і громадянина в Україні : поняття, види, характеристика. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 80-87

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2018

Загоруй І. С. О класифікації (групуванні) соціально-економічних прав: опыт критического анализа интерпретации поколений прав человека

Аналізуються існуючі сьогодні підходи до соціально-економічних прав людини в історичному і актуальному для сучасної України ракурсах. Розглядається концепція К. Васака, домінуюча в поглядах теоретиків права на генезис прав людини по історичним поколінням (перше, друге і третє покоління). Обґрунтовується, що така позиція має певні недоліки з точки зору саме історичного процесу формування цих прав. На прикладі соціально-економічних прав пропонуються нові конфігурації логічних рядів формування прав першого і другого покоління.

Ключевые слова: права людини, соціально-економічні права, покоління прав людини, негативні права, позитивні права, підгрупи прав людини, поріг інформативності, економічні права, соціальні права.

Zagorui I. About Classification (Grouping) of Socio-Economic Rights: Attempt of Critical Analysis of Interpretation of Human Rights Generations

The article analyzes the existing today approaches to human rights in the theory and history of law including socio-economic rights. The problems are being investigated not only in the historical but foremost in urgent for modern Ukraine foreshortenings.

Conception of the Czech-French lawyer K. Vasak, that prevails in the views of theorists of law and constitutionalists to genesis of human rights on historical generations (first, second and third generations), is being considered. This conception is also relied on during lawyers' training in the whole world, as understanding of the general system of human rights is based on it.

The author substantiates the position according to which the indicated conception and its scientific categories, though are not quite flawless from the point of view of historical process of the formation and development of these rights, nevertheless are useful and needed during realization of methodological procedures of substantiating the nature of socio-economic rights, because they allow to talk about the tendencies of historical types of human rights, legitimacy of this process, model the general picture of the development of ideas and legal practice of formation of the institute of basic rights.

The offered in this article approach with the instrumental use of concepts of a subsystem of human rights and a threshold of erudition allows to divide the term-concept "Socio-economic rights" into three sub-groups where rights, freedoms and duties are divided into: 1) economic; 2) social; and 3) cultural. Heuristic expediency of these new configurations of logical rows of the formation of the first and second generation rights is shown.

History of forming and normative fixing of these sub-groups of human rights is associated with the idea of socialization of the state and law, that is social, but not socialist state as it became firmly established in the soviet period. It is also shown that correlation of negative and positive rights exceptionally with a certain generation can not be recognized not only absolute but also satisfactory (again exactly from the historical point of view).

Keywords: human rights, socio-economic rights, generations of human rights, negative rights, positive rights, sub-groups of human rights, threshold of erudition, economic rights, social rights.

**ПРИНЦИПИ ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА:
ПИТАННЯ ЇХ ЗАКРІПЛЕННЯ В
ЕКОЛОГІЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

У статті проаналізовано законодавче закріплення (визначення) принципів охорони навколишнього природного середовища. Акцентовано увагу на особливостях формування цих принципів і недоліках їх закріплення в екологічному законодавстві, аргументовано пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання цієї категорії принципів.

Ключові слова: принципи екологічного права, екологічне законодавство, охорона навколишнього природного середовища, екологічна політика.

Постановка проблеми. Принципи екологічного права є одним з центральних питань багатьох досліджень еколого-правової тематики, у яких розглядають їх сутність, особливості формування, законодавчого закріплення. Увага до принципів не випадкова, адже вони є «науковою основою досягнення цілей правового регулювання в екологічній сфері» [1, с. 19]. Під ними (принципами) розуміють закономірності, взаємозв'язки, керівні засади, вихідні положення, на яких ґрунтуються організація та здійснення заходів щодо охорони довкілля, гарантування екологічної безпеки. Закріплені в законодавстві принципи в екологічній галузі відбивають прагнення суспільства мати чітку ідеологічну основу для розвитку відносин у сфері взаємодії людини і природи. Указане значення цієї категорії правових принципів зумовило значний інтерес щодо дослідження особливостей їх формування в екологічному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи екологічного права досліджували такі вчені, як Ю. С. Шемшученко, А. П. Гетьман, В. І. Андрейцев, Н. Р. Малишева, Г. І. Балюк, А. Г. Бобкова, М. В. Краснова, В. В. Костицький, І. І. Каракаш, М. Є. Ковальська, В. І. Лозо, Г. В. Анісімова, А. Л. Деркач, В. Ю. Колесник, В. І. Шевченко та інші. У працях вони розглядали склад цих принципів, пропонували їх класифікації, фокусували увагу на окремих аспектах їх визначення в природноресурсовому законодавстві та екологічному законодавстві загалом.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особливості формування принципів екологічного права, стан їх правового забезпечення та перспективи вдосконалення законодавства з відповідного питання.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що правові принципи в галузі охорони навколишнього природного середовища сформульовано на основі висновків науки і практики щодо того, яких основних орієнтирів має дотримуватися виробнича та інша господарська діяльність, наукові дослідження, котрі можуть вплинути на стан довкілля. Ці висновки трансформовані у відповідні законодавчі принципи (норми-принципи). Початок їх формуванню у сучасному екологічному законодавстві України поклав Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», прийнятий 25 червня 1991 року [2], у складі якого була передбачена ст. 3 «Основні принципи охорони навколишнього

природного середовища». Наголосимо, що ці принципи визначалися з урахуванням як вітчизняного, так і міжнародного досвіду, зокрема, тих основних принципів з охорони довкілля, що на той час вже були сформульовані в Декларації з проблем навколишнього середовища, прийнятої на Стокгольмській конференції ООН з навколишнього середовища (червень 1972 року) [3, с. 29].

Перша редакція ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» нараховувала 14 принципів охорони навколишнього природного середовища. Оцінюючи їх склад, зауважимо, що розробники закону намагалися відобразити в ньому все різноманіття наукових напрацювань того періоду (початок 90-х років минулого сторіччя) щодо визначення основних підходів до організації природоохоронної діяльності, а також виконати бажання суспільства – мати після Чорнобильської катастрофи ефективну екологічну політику, яка б не допустила виникнення нових небезпечних екологічних інцидентів. Таке намагання певною мірою спричинило появу принципів, що дублювали один одного, і мали посилити свою дію за допомогою інших. За приклад тут можуть слугувати такі однорідні принципи, як: пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей; запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; екологізація матеріального виробництва на основі комплексності рішень з питань охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій тощо.

Дублюючий характер певної частини принципів, визначених ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», не став на заваді для виконання ними свого призначення щодо формування правової моделі екологічної політики, у якій було зацікавлено суспільство. Але з часом набутий досвід вирішення екологічних проблем у нових економічних та політичних умовах і зміни в організації природоохоронної діяльності в Україні зумовили потребу їх модифікації.

Початок процесу покляло коригування окремих принципів, яке не можна визнати вдалим. Розгляд цього твердження почнемо з принципу «стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів, компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища», який трансформувався у два принципи: принцип «компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища» та принцип «встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами відповідно до Податкового кодексу України» (пункти «і» та «л» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього

природного середовища»). Якщо до першого з них зауважень немає, то до другого є. Адже він за своїм змістом, способом викладу не може визнаватися принципом. Це конкретний припис, який має лише інформаційний характер, фіксує сучасний стан законодавчого регулювання податкових відносин, не впливає на визначення того чи іншого виду податку. Ключова роль тут належить Податковому кодексу України [4], згідно з яким «Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених цим Кодексом, забороняється» (пункт 9. 4. ст. 9), зокрема й екологічного податку, рентних платежів. Зауважимо, що питання платності природокористування також відбито в пункті «и» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (йдеться про принцип «безоплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності»), а тому немає сенсу дублювати його іншим способом. Отже, положення про встановлення екологічного податку, відповідних рентних платежів недоречні в системі принципів у галузі охорони навколишнього природного середовища й мають бути вилучені зі ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Окремої уваги заслуговують такі принципи, як «обов'язковість оцінки впливу на довкілля» та «урахування результатів стратегічної екологічної оцінки». Вони внесені до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (пункт «є» та пункт «м» ст. 3) на підставі Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [5] та Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» [6]. Ці два принципи з одного питання сприймаються як «масло масляне», указуючи на те, що автори зазначених законів не бачать взаємозв'язку між оцінками, яких вони стосуються. Але він є. Адже оцінка впливу на довкілля видів планової діяльності та об'єктів, передбачених Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», не може не враховувати результатів стратегічної оцінки (що регламентується Законом України «Про стратегічну екологічну оцінку») стратегій, планів, схем, містобудівної документації, загальнодержавних програм, державних цільових програм та інших програм і програмних документів (документів державного планування), відповідно до яких має здійснюватися їх реалізація (видів планової діяльності та об'єктів, зокрема, проєктів будівництва, розширення, перепрофілювання, ліквідації (демонтажу) об'єктів, інших втручань у природне середовище та ландшафти, зокрема видобування корисних копалин, використання техногенних родовищ корисних копалин, а також змін у цій діяльності або подовження строків її провадження тощо). Очевидно, що на рівні відповідних принципів зазначені види оцінок треба не розмежовувати, а об'єднувати. І робити це потрібно з розумінням того, що в зазначеному випадку слід вважати правовим принципом.

Така постановка питання обумовлена тим, що в запропонованій редакції положення про «обов'язковість оцінки впливу на довкілля» та «урахування результатів стратегічної екологічної оцінки» мають мало спільного з розумінням принципів як керівних засад, вихідних положень

права, а радше сприймаються як вимоги до певного виду діяльності. Останні ж мають фіксуватися у відповідних законах, що визначають основні параметри тієї чи іншої діяльності, охоплюючи випадки, коли вона має обов'язково здійснюватися за певною процедурою тощо. Власне це й відтворено в законах України «Про оцінку впливу на довкілля» (частина перша ст. 3) та «Про стратегічну екологічну оцінку» (пункт 7 ст.1, пункт 4 частини першої ст. 9), які зафіксували відповідні вимоги. Тож дублювати їх у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» під виглядом принципів непотрібно. Не треба цього робити й тому, що приписи з оцінки, які внесені до неї (ст. 3), стосуються лише двох видів оцінок, що здійснюються за спеціальними процедурами. Але ж є й інші види оцінок, які здійснюються за спеціально встановленим порядком (екологічний аудит; моніторинг довкілля; ведення кадастрів природних ресурсів, державного балансу запасів корисних копалин та інших обліково-реєстрових документів цієї сфери); еколого-експертної оцінки матеріалів, поданих для реєстрації пестицидів і агрохімікатів; здійснення лісової сертифікації; оцінка ризиків затоплення; інвентаризація викидів парникових газів від антропогенних джерел; оцінка вразливості ядерних установок та ядерних матеріалів; оцінки стану культури захищеності ядерних установок, об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, іншими джерелами іонізуючого випромінювання; оцінка ефективності реалізації регіональних природоохоронних і державних (загальнодержавних) цільових екологічних програм; оцінка впливу на навколишнє природне середовище генетично модифікованих організмів тощо), і які мають враховуватися при визначенні принципів з екологічної оцінки в складі загальних принципів охорони навколишнього природного середовища. Важливо й те, що оцінка впливів на довкілля властива будь-якій діяльності, яка чинить вплив на довкілля чи на окремі природні ресурси в процесі їх використання. Як зазначено в юридичній літературі, «на застосуванні оцінки побудовані майже всі правові екологічні вимоги, правила. Їх переважно імперативний характер робить обов'язковим для кожного суб'єкта екологічних правовідносин звіряти з ними свої дії, приймати рішення та визначати заходи з охорони навколишнього середовища на основі оцінки їх відповідності приписам із забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання та відновлення природних ресурсів, охорони навколишнього середовища загалом» [7, с. 304–311]. З огляду на таке значення оцінка в галузі охорони довкілля має розглядатися як вихідне, керівне положення екологічного права й отримати відповідне закріплення в ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зокрема, у спосіб залучення до неї положення в такій редакції «прийняття управлінських, господарських та інших рішень на підставі оцінки їх впливу на довкілля». У межах цього принципу й має розвиватися законодавство про оцінку в аналізованій сфері, формуватися спеціальні нормативно-правові акти з окремих видів оцінки впливу на довкілля. До того ж треба уточнити назву Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», яка має чітко передавати сферу його застосування –

поширення на планову господарську діяльність, що охоплює будівництво, реконструкцію, технічне переоснащення, розширення, перепрофілювання, ліквідацію (демонтаж) об'єктів, інше втручання в природне середовище (пункт 3 ст.1; ст. 3). Тож назву цього Закону варто викласти в такій редакції: «Про оцінку впливу планової діяльності на довкілля» [8, с. 143].

Повертаючись до змін, яких зазнала ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», зауважимо, що досі вони не мали глобального характеру, стосувалися лише окремих аспектів природоохоронної діяльності, не зачіпали основного складу принципів у галузі охорони навколишнього природного середовища. Скажімо, якщо перша редакція ст. 3 зазначеного Закону нараховувала 14 принципів, то чинна – 15. Тобто констатуємо певну стабільність цієї категорії принципів за версією Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Але така стабільність не є наслідком їх досконалості; тут радше слабкість головного закону в галузі охорони навколишнього природного середовища, який останніми роками ледь встигає реагувати на зміни в управлінні цієї сфери суспільних відносин. Коригування, яких зазнає цей закон, ініційовані змінами інших законів, а сам він залишається пасивним з погляду впливу на розвиток екологічного законодавства. З огляду на зазначене навряд чи вже можна очікувати, що безпосередньо в цьому Законі будуть ініційовані радикальні зміни в системі правових екологічних принципів. Водночас можна прогнозувати, що оновлення системи цих принципів відбудеться тоді, коли застарілий Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» буде замінено новим головним законодавчим актом у цій галузі. У юридичній літературі пропонують різні варіанти цього закону, але очевидно, що він буде побудований уже на нових концептуальних засадах і передбачатиме нову систему екологічних принципів. Оновлена їх версія пропонується сьогодні в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, затверджених Законом України від 21 грудня 2010 року № 2818- VI [9]. У них до основних принципів національної екологічної політики належать, зокрема: посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України для досягнення рівності трьох складових розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку; урахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку; міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін; запобігання надзвичайним ситуаціям природного й техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища; забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської

катастрофи; відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь; невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища; пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»; відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації тощо. Це не вичерпний склад основних екологічних принципів, передбачених Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року, але й наведеного досить для того, щоб переконатись, що вони охоплюють накопичений досвід останніх десятиріч, переносять акцент саме на ті моменти організації природоохоронної діяльності, які потребують особливої уваги й від яких залежить успіх у вирішенні екологічних проблем України. Є всі підстави вважати, що саме цей склад екологічних принципів може стати основою для визначення системи екологічних принципів у новому головному законодавчому акті в галузі охорони довкілля.

Інший аспект реалізації принципів, зафіксованих у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», складає їх вплив на формування спеціальних принципів в окремих сферах еколого-правового регулювання, зокрема з питань охорони та використання окремих природних ресурсів, визначення правового режиму окремих територій, здійснення певних функцій управління з питань охорони довкілля. Зокрема, такі принципи містяться в Земельному кодексі України (ст. 5), Гірничому законі України (ст. 7), Законі України «Про тваринний світ» (ст. 9), Законі України «Про екологічний аудит» (ст.10), Законі України «Про охорону земель» (ст. 3), Законі України «Про оцінку земель» (ст. 4), Законі України «Про землеустрій» (ст. 6), Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (ст. 3), Законі України «Про екологічну мережу» (ст. 4), Законі України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» (ст. 4), Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» (ст. 3), Законі України «Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення» (ст. 6). Для принципів, що внесені до зазначених законодавчих актів, характерним є їх спеціалізований характер. Приміром, у Законі України «Про екологічний аудит» до основних принципів екологічного аудиту належать: незалежність, законність, наукова обґрунтованість, об'єктивність, неупередженість, достовірність, документованість, конфіденційність, персональна відповідальність аудитора. А в Законі України «Про екологічну мережу України» наголошено, що формування, збереження та використання екомережі має здійснюватися відповідно до таких основних принципів: забезпечення цілісності екосистемних функцій складових елементів екомережі; збереження та екологічно збалансоване використання природних ресурсів на території екомережі; зупинення втрат природних та напівприродних територій (зайнятих рослинними угрупованнями природного походження та комплексами, зміненими в процесі людської діяльності), розширення площі території екомережі; забезпечення поєднання національної екомережі з екомережами

суміжних країн, що входять до Всеєвропейської екомережі, усебічний розвиток міжнародної співпраці в цій галузі; удосконалення складу земель України в спосіб забезпечення науково-обґрунтованого співвідношення між різними категоріями земель тощо.

Склад наведених законів, що містять принципи екологічної спрямованості, вказує на те, що такі принципи внесені не до всіх головних природоресурсних актів. Зокрема, статті, що встановлюють основні принципи регулювання відповідної сфери суспільного життя, відсутні в Кодексі України про надра, Водному кодексі України, Лісовому кодексі України, Законі України «Про охорону атмосферного повітря», Законі України «Про рослинний світ». Зазначене свідчить про певну безсистемність у екологічному законотворенні, нехтуванні відповідними началами екологічного права, які мають слугувати базою для об'єднання певної групи норм в єдину систему. У перспективному періоді ця вада законотворення має бути подолана, тобто при дальшому вдосконаленні відповідних актів природоресурсного законодавства треба звернути увагу на внесення до них окремих статей, що визначають принципи відповідної підгалузі екологічного законодавства (гірничого, водного, лісового законодавства та законодавства про рослинний світ, охорону атмосферного повітря). Це сприятиме більш поглибленому розумінню закономірностей розвитку відповідних сфер природоресурсного законодавства.

Висновки. Правові екологічні принципи є важливими для визначення юридичної моделі екологічної політики в Україні. Ці принципи не є застиглими, вони модифікуються (мають модифікуватися) відповідно до потреб суспільства щодо забезпечення екологічної безпеки, охорони та раціонального використання природних ресурсів. Закони, що регулюють відносини у сфері взаємодії людини і суспільства, не завжди враховують значення екологічних принципів, залишаючи їх поза межами свого регулювання. Ця вада відповідних кодексів і законів (зокрема, Кодексу України про надра, Водного кодексу України, Лісового кодексу України, Закону України «Про охорону атмосферного повітря», Закону України «Про рослинний світ») має бути усунута; вони мають передбачати систему принципів, що визначають вихідні положення відповідної сфери правового регулювання. Не в усіх випадках можна визнати прийнятними зміни в системі принципів у галузі охорони навколишнього природного середовища, визначених ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Ці зміни (зокрема з питань оподаткування в аналізованій сфері, оцінки впливів на довкілля, охоплюючи й стратегічну екологічну оцінку) мають бути переглянуті. Проте радикального оновлення системи правових екологічних принципів треба чекати тоді, коли застарілий Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» буде замінений новим головним законодавчим актом у цій сфері.

Використані джерела:

1. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: «Юридична думка», 2005. С.19.

2. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1268-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*.1991. № 41. Ст. 546.
3. Малишева Н. Р., Єрофєєв М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». Харків : «Право», 2017. С.29.
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13 – 14, № 15–16, № 17. Ст.112.
5. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059- VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315 (дата звернення: 22.07.2018).
6. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №16. Ст.138 (дата звернення: 22.07.2018).
7. Шершун С. М. Поняття оцінки в галузі охорони навколишнього середовища. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2014. Вип. 64. С. 304–311. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2014_64_45 (дата звернення: 01.07.2018).
8. Єрофєєв М. І. Оцінка впливу на довкілля. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 142–143.
9. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України від 21 грудня 2010 року № 2818- VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 26. Ст. 218 (дата звернення: 22.07.2018).

Стаття надійшла до редколегії 21.08.2018

Комарницький В. М. Принципы экологического права: вопросы их закрепления в экологическом законодательстве

В статье анализируется законодательное закрепление (определение) принципов в области охраны окружающей природной среды. Акцентировано внимание на особенностях формирования и недостатках закрепления этих принципов в экологическом законодательстве Украины, аргументированы предложения по совершенствованию законодательного регулирования данной категории принципов.

Ключевые слова: принципы экологического права, экологическое законодательство, охрана окружающей природной среды, экологическая политика.

Komarntskyi V. Principles of Environmental Law: the Issue of their Consolidation in Environmental Legislation

The article analyzes the preconditions and peculiarities of the formation of principles of environmental protection in environmental legislation. In this context, the Law of Ukraine "On Environmental Protection" is considered, Article 3 of which defines the system of corresponding principles. It is emphasized on their connection with the principles of international environmental law, which at that time were enriched in relevant international environmental law (in particular, the Declaration on Environmental Issues, adopted at the Stockholm Conference of the United Nations on Environment (June 1972)).

The article highlights the importance of legal ecological principles for the development of environmental legislation, filling it with the relevant requirements for ensuring environmental safety and protection. The author also analyzes in detail the changes in the system of principles enshrined in Article 3 of the Law of Ukraine "On

Environmental Protection", which can not be considered totally successful. In particular, the principles of "establishing an environmental tax, rent for special use of water, rent for special use of forest resources, rent for the use of mineral resources in accordance with the Tax Code of Ukraine", "taking into account the results of strategic environmental assessment" and some others are critically evaluated, options of their adjustment are proposed.

The author also states that a radical update of the system of legal ecological principles should be expected when the obsolete Law of Ukraine "On Environmental Protection" will be replaced by a new major legislative act in this area.

An analysis of the principles laid down by the special laws, that regulate certain aspects of environmental protection activity in Ukraine, protection and use of natural resources, is a separate aspect of the study of this article. Attention is drawn to the absence of provisions defining a system of special principles for the protection and use of certain natural resources in the Code of Ukraine on Subsoil, the Water Code of Ukraine, the Forest Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Protection of Atmospheric Air", the Law of Ukraine "On Plant World". The importance of eliminating named gap in the specified legislative acts in the regulation of the relevant social relations is emphasized.

Keywords: principles of ecological law, ecological legislation, environmental protection, ecological policy.

УДК 349.2

І. М. Кравченко

**ПРАВОВІ АСПЕКТИ КРИТЕРІЇВ
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ Й
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ
НАЙМАНОВОГО ПРАЦІВНИКА ТА
ПРОДУКТИВНОСТІ ЙОГО ПРАЦІ**

У статті надано правову характеристику понять кваліфікації, конкурентоспроможності, продуктивності праці найманого працівника та визначено правові аспекти критеріїв їх оцінювання, їх співвідношення з поняттям якості робочої сили працівника в контексті його звільнення в разі скороченні чисельності чи штату працівників через зміни в організації виробництва й праці, та систематичного невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків без поважних причин та виявлення невідповідності займаній посаді або виконуваний роботі. Вивчено питання можливого нормативного закріплення цих понять у трудовому законодавстві України.

Ключові слова: кваліфікація найманого працівника, якість робочої сили працівника, продуктивність праці, конкурентоспроможність працівника, невідповідність працівника займаній посаді або виконуваний роботі.

Постановка проблеми. Через погіршення стану ринку праці та відтоку кваліфікованих працівників з України питання визначеності критеріїв відповідності найманих працівників займаній посаді або виконуваний роботі постає досить гостро. Але науковці-правники практично не приділяють уваги проблемі нормативного визначення таких оціночних понять трудового права, як кваліфікація й конкурентоспроможність працівника,

продуктивність його праці, критеріїв їхнього оцінювання, що безпосередньо впливають на таку відповідність.

Поняття «кваліфікація», «конкурентоспроможність» найманого працівника, «продуктивність» його праці та «професійна компетентність» державного службовця в законодавстві України використовується здебільшого з огляду на відсутність або наявність переваг, що враховуються при припиненні трудових (службових) правовідносин з працівниками (службовцями) з ініціативи роботодавця (суб'єкта призначення).

Відповідно до ст. 42 КЗпП України при скороченні чисельності чи штату працівників через зміни в організації виробництва й праці, при систематичності невиконання або неналежного виконання трудових обов'язків, що є підставою для порушення відповідної процедури встановлення невідповідності працівника займаній посаді або виконуваній роботі, серед інших, ураховуються кваліфікація й конкурентоспроможність працівника, продуктивність його праці [1, с. 42]. З огляду на те, що процедура вивільнення державних службовців при скороченні чисельності або штату державних службовців, ліквідації державного органу, реорганізації державного органу, визначається законодавством про працю, це цілком актуально й для цієї категорії громадян [2, с. 87].

Наприклад, порядок призначення поліцейських на посади під час здійснення реорганізації має відбуватися за їх згодою з урахуванням досвіду роботи, освітнього рівня, стану здоров'я, ставлення до виконання службових обов'язків, тобто рівня професійної компетентності, особистих якостей і досягнень [3, с. 52, 68].

Водночас рівень кваліфікації (професійної компетентності) і конкурентоспроможність працівника (службовця), продуктивність їхньої праці (служби), що впливають, зокрема на їхню відповідність або невідповідність займаній посаді або виконуваній роботі; як оціночні поняття, що залежать від багатьох факторів, остаточно конкретизуються та здійснюються роботодавцем (суб'єктом призначення), атестаційною, конкурсною, чи медичною комісіями, у процесі застосування конкретної правової норми, у кожному конкретному випадку.

Саме з огляду на оціночність зазначених понять, відсутність їх нормативного визначення (крім понять «кваліфікація» та «професійна компетентність») та певних нормативних критеріїв (чинників) їх визначеності, поза сумніву, можуть з'являтися суттєві проблеми в застосуванні законодавства при звільненні працівника (службовця), спорів про поновлення їх на посаді (роботі/службі), оскарженні результатів атестації, висновків конкурсних чи медичних комісій тощо.

Тому питання нормативного визначення та уточнення понять кваліфікації й конкурентоспроможності працівника (службовця) та продуктивності їхньої праці (служби), критеріїв їхнього оцінювання, зважаючи на можливе їхнє звільнення, убачається особливо актуальним саме з огляду на прийняття, зокрема нового Трудового кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правового регулювання розірвання трудового договору з працівником та безпосередньо

пов'язаних з цим понять – кваліфікації, конкурентоспроможності працівника (службовця) та продуктивності їхньої праці, свого часу були предметом досліджень О. С. Арсентьевої, М. Г. Александрова, П. В. Ансімова, Н. Б. Бологіної, В. С. Венедіктова, Л. Я. Гінцбурга, Г. С. Гончарової, В. Я. Гоца, В. В. Жернакова, П. І. Жигалкіна, І. В. Зуба, С. О. Іванова, М. І. Іншина, І. Я. Кисельова, Р. І. Кондратьєва, Л. І. Лазор, Р. З. Лівшиця, О. А. Лукашевої, М. В. Лушнікової, А. Р. Мацюка, Л. В. Могілевського, Ю. П. Орловського, О. М. Обушенка, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, В. І. Прокопенка, В. Г. Ротаня, Б. С. Стичинського, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишевої, Т. Б. Шубіна, В. І. Щербини, О. М. Ярошенка та багатьох інших.

У наукових працях Н. М. Лукашевої досліджено правові наслідки невідповідності працівника вимогам до стану здоров'я, а О. І. Ткач – правові наслідки невідповідності професійних характеристик працівника встановленим вимогам. У роботах А. С. Ділігул розглянуто питання правового регулювання проведення атестації працівників згідно з трудовим законодавством України, а А. М. Лазаренко – правових меж оцінки ділових якостей працівників за допомогою поліграфа.

Однак попри значну кількість вагомих наукових праць можемо стверджувати, що й дотепер проблеми розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця з огляду на пов'язаність з цим оціночних понять є до кінця не вирішеними, що й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Формування цілей. Метою статті є аналіз понять кваліфікації, конкурентоспроможності працівника (службовця) та продуктивності їхньої праці в трудовому праві передусім з огляду на їх співвідношення та логічний зв'язок, надання чіткого та логічно аргументованого, взаємопов'язаного визначення цих оціночних понять, їх критеріїв як суб'єктивних умов при розірванні трудового договору, зокрема за пунктами 2 та 3 ст. 40 КЗпП України [1, с. 40], вказівка на можливі вади проекту Трудового кодексу України (далі – «ТК України») [27] у частині визначення зазначених понять, пропозиції щодо можливих способів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 4 Конвенції Міжнародної організації праці (далі – «МОП») № 158 «Про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця» 1982 року, ратифікованої Україною 04.02.1994, трудові відносини з ініціативи роботодавця не припиняються, якщо тільки немає законних підстав для такого припинення, пов'язаного зі здібностями чи поведінкою працівника або викликаного виробничою потребою підприємства, установи чи служби [4, с. 4].

З огляду на зміст пунктів 2 та 3 ст. 40 КЗпП України, крім інших, якнайліпше характеризуються ці підстави звільнення, зважаючи на їх зв'язок «зі здібностями чи поведінкою працівника», що унеможливує надалі здійснення ним своїх функцій відповідно до трудового договору, стороною якого є найманий працівник. Тобто саме виявлена невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі, пов'язана з його здібностями чи поведінкою, відповідно до ст. 4 Конвенції МОП № 158 надає можливість припинити трудові відносини з ініціативи роботодавця.

Як випливає з листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2012, Верховний Суд України дійшов висновку, що рівень кваліфікації працівника включає не тільки його освітній рівень і стаж роботи, але також здатність виконувати конкретні доручення. З огляду на це, суд вважає поняття кваліфікації працівника оціночним і таким, що підлягає встановленню в кожній конкретній справі залежно від установлених судом обставин [5].

Отже, роботодавець на свій розсуд може визначати, чи відповідає працівник певній кваліфікації, потрібній для тієї або іншої посади, що особливо важливо при звільненні на підставі п. 2 ст. 40 КЗпП України [1, с. 40].

Крім цього, відповідно до ст. 42 КЗпП України при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва й праці також ураховуються такі оціночні поняття, як кваліфікація й конкурентоспроможність працівника, продуктивність його праці [1, с. 42].

Зазначені оціночні поняття ґрунтовно досліджують науковці-економисти, а саме: фактори, що впливають на конкурентоспроможність працівників та методики її оцінювання; сутність, практичне значення, рівні та показники оцінювання продуктивності праці; визначення поняття та рівня ефективності праці; структурні показники якості праці та робочої сили; показники кваліфікації роботи та працівників [7-10; 16; 23; 24].

Звичайно, недоцільно нормативно закріплювати всі зазначені показники оціночних понять, переобтяжуючи нормативну базу та обмежуючи права роботодавців на господарську владу та їх уявлення про критерії та вимоги конкурентоспроможності конкретного працівника за умов певної ринкової кон'юнктури. Водночас убачається потрібним нормативно визначити самі ці поняття, що надасть змогу уникати розбіжностей у розумінні учасниками трудових спорів або спорів з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження й звільнення з неї зазначених понять та їх ознак при вирішенні вказаних спорів.

Згідно із законом України «Про професійний розвиток працівників» кваліфікація працівників – відповідність їх професійних знань, умінь і навичок установленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам [6, с. 1]. Тобто це рівень професійної придатності, що забезпечується сукупною наявністю в працівників загальноосвітніх і спеціальних знань, умінь, здібностей, досвіду й трудових навичок, потрібних для виконання робіт певної складності за відповідною професією чи спеціальністю. Щодо керівних посад, то йдеться також про рівень організаційних здібностей та навичок цих працівників.

Водночас згідно з Міжнародною стандартною класифікацією та Лісабонською декларацією, ратифікованою Україною 03.12.1999, термін «кваліфікація» використовується в Європейському Союзі тільки у зв'язку з визнанням та позначенням довільного освітнього документа, який засвідчує лише успішне виконання певної освітньої програми в конкретній предметній галузі, тобто зміст професій та спеціальностей на базі кваліфікаційної рамки професій та спеціальностей ЄС [11], а наявність

національної рамки кваліфікацій дає змогу інтегрувати та координувати національні підсистеми кваліфікацій, збільшивши прозорість, доступність, послідовність та якість кваліфікацій для ринку праці [13].

Згідно з Європейською рамкою кваліфікацій «кваліфікація» – це офіційний результат процесу оцінювання й визнання знань і навичок, який отримано, коли компетентний орган установив, що особа досягла навчальних результатів за визначеними стандартами.

Відповідно до її положень: «знання» – це результат засвоєння інформації (сукупність фактів, принципів, теорій та практик) через навчання. Знання поділяють на теоретичні або фактичні; «навичка» – це здатність застосовувати знання й використовувати ноу-хау для виконання завдань і розв'язання проблем. Навички поділяють на когнітивні (використання логічного, інтуїтивного та творчого мислення) і практичні (вправність рук, а також застосування методів, використання матеріалів, інструментів і знарядь праці); «компетенція» – це підтверджене вміння використовувати знання, навички, соціальні або методологічні здібності у робочих або навчальних ситуаціях, а також для професійного й особистого розвитку [12]. Подібні визначення передбачені й українським законодавством [13].

У контексті Міжнародної стандартної класифікації занять «кваліфікація» визначається як здатність працівника виконувати конкретні завдання та обов'язки в межах певного виду діяльності й має такі два параметри: (1) рівень кваліфікації, який визначається складністю й обсягом завдань та обов'язків, що виконує працівник; (2) кваліфікаційна спеціалізація, яка визначається певною галуззю потрібних знань [12]. Тобто у визначенні «кваліфікації» мають місце певні розбіжності, а поняття «професійна кваліфікація» більш змістовна за обсягом ніж «освітня» за рахунок передусім певної сукупності обов'язків. Більш того, зміст понять «кваліфікація» у вказаних вище випадках значно вужчий, ніж поняття «трудова кваліфікація» за трудовим законодавством України [1, с. 2].

Тобто кваліфікація працівника представлена сукупністю набутих ним професійних якостей, що цілком відповідає поняттю «компетентність» або «професіоналізм» як рівень загальної та професійної підготовки, що дає змогу адекватно реагувати на вимоги конкретного робочого місця чи виконуваної роботи, які постійно змінюються. Зазначені поняття передбачені, наприклад, законодавством про державну службу. Скажімо, професійна компетентність – здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку. Саме з урахуванням професійної компетентності, рівня її підвищення, здійснюється просування державного службовця по службі [2, с. 1, 40, 48].

Тобто компетентність (професіоналізм) працівника (службовця) залежить від його ставлення до своєї роботи (служби), досвіду, старання та вміння підвищувати рівень професійного та особистісного розвитку. А

водночас згідно із законодавством України кваліфікація працівників означає лише відповідність їхніх професійних знань, умінь і навичок установленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам [6, с. 1].

Але з огляду на досвід країн з розвинутою ринковою економікою, включаючи країни ЄС, до законодавства якого Україна має адаптувати своє законодавство [14], для визначення відповідності працівників певним критеріям застосовується термін «якість робочої сили», що більш точно та об'єктивніше характеризує здатність осіб виконувати певні трудові функції ніж термін «трудова кваліфікація» [15, с. 246-247].

Поняття «кваліфікація працівника» є важливою, але не єдиною складовою поняття «якість робочої сили працівника», яке охоплює серед інших: фізичні дані працівника та його розумові (або психічні) здібності; професійну придатність, адаптованість, мотивованість, відповідальність тощо. З огляду на зазначене поняття «кваліфікація працівника» як, власне, і «професійна компетентність» видаються більш вузькими поняттями та не в повному обсязі дають змогу об'єктивно встановити відповідність чи невідповідність працівника (службовця) займаній посаді або виконуваній роботі, або визначити його переваги при скороченні чисельності чи штату.

Наприклад, відповідність чи невідповідність працівника займаній посаді або виконуваній роботі визначається не тільки сукупністю набутих ним професійних якостей (кваліфікацію працівника), але й іншими складовими, що характеризують особисті якості працівника, які охоплюються зазначеним поняттям «якість робочої сили працівника». Зазначене, зокрема, збігається зі згаданою правовою позицією Верховного Суду України щодо більш широкого тлумачення поняття «кваліфікації працівника» саме з огляду на його складові [5].

Отже, постає питання доцільності нормативного розширення поняття «кваліфікація працівника» («професійна компетентність») або нормативного закріплення більш широкого поняття «якість робочої сили працівника». Убачається, що вказане можливо здійснювати комплексно, сприймаючи «кваліфікацію працівника» та «професійну компетентність» як складові поняття «якість робочої сили працівника».

А водночас інші із зазначених вище оціночних понять таких, як «конкурентоспроможність найманого працівника», «продуктивність праці», «результативність», «ефективність», «якість» та «досягнення» службової діяльності, що безпосередньо впливають на правомірність, обґрунтованість, справедливість щодо застосування законодавства при прийнятті на роботу (службу) чи звільненні працівника (службовця), при виникненні спорів про поновлення їх на посаді (роботі/службі), оскарженні результатів атестації, висновків медичних комісій тощо не мають нормативного визначення.

При скороченні чисельності чи штату в разі потреби встановити факти невиконання або неналежного виконання трудових (службових) обов'язків, що є підставою для порушення відповідної процедури встановлення невідповідності працівника (службовця) займаній посаді або виконуваній роботі, серед інших, і враховуються ці оціночні поняття, нормативне закріплення яких відсутнє [1, с. 40, 42; 2, с. 44; 3, с. 52, 68].

На нашу думку, поняття та ознаки конкурентоспроможності працівника (службовця) та продуктивності їх праці (служби) викликають не тільки суто теоретичний інтерес, а мають бути взяті до уваги в процесі нормотворення для здійснення впливу на формування конкурентних переваг під час трудової (службової) діяльності.

Найпоширенішим підходом у визначенні конкурентоспроможності робочої сили (працівників, службовців) є ототожнення цієї категорії з якістю робочої сили. Згідно з цим підходом під конкурентоспроможністю робочої сили розуміють лише певну систему властивостей робочої сили, тобто її якість [17, с. 38].

Конкурентоспроможність працівника (службовця) визначається саме якістю робочої сили відповідно до потреби ринку (потреби функціонування державного апарату) як праці (служби) за їх функцією; рівнем потенційної й фактичної ефективності праці (служби) працівників (службовців) та здатності їх до професійного розвитку.

Основною ознакою конкурентоспроможності є передусім її порівняльність (відносний характер), тому що вона проявляється тільки через порівняння певних характеристик працівника (службовця) з характеристиками інших осіб. До того ж один і той самий працівник (службовець) у різні періоди часу щодо різних робочих місць (посад) або ж різні працівники (службовці), які претендують одночасно на одне робоче місце (посаду), матимуть різний рівень конкурентоспроможності.

Отже, конкурентоспроможність передовсім – це сукупність якісних і вартісних характеристик робочої сили, що забезпечують задоволення конкретних потреб роботодавця (суб'єкта призначення), у працівниках (службовцях) певної кваліфікації (професії) та з певними якостями порівняно з іншими особами, тобто в результаті їхньої конкуренції.

Термін «конкуренція» справедливо можна віднести до базових понять ринку праці. У перекладі з латинської мови «конкуренція» («concurere») трактується як суперництво, змагання, зіткнення. Крім цього, «конкуренція» визначається як суперництво в якій-небудь галузі, боротьба за досягнення кращих наслідків; змагання [18, с. 261].

М. В. Семикина пропонує розглядати зміст категорії конкуренції на ринку праці передусім як суперництво між найманими працівниками (або особами, які шукають роботу) за одержання такого місця роботи (посади), що дає змогу на вигідних умовах продажу своєї робочої сили реалізувати свої знання, професійні навички, досвід [19, с. 33].

Авторка вважає, що конкурентоспроможність робочої сили – це спроможність конкретного працівника за умов певної ринкової кон'юнктури відповідати вимогам роботодавця, критеріям та вимогам на ринку праці щодо освітнього рівня, кваліфікації та інших якостей порівняно з іншими працівниками на ринку праці [20, с. 14]. Тобто результат конкуренції робочої сили це, власне, її конкурентоспроможність на ринку праці.

Аналізуючи наукові думки щодо структури конкурентоспроможності працівників (службовців), [21] з огляду на правовий аспект, разом з іншим,

вона включає: (1) рівень освіти; кваліфікацію; професійну компетентність; знання іноземної мови; додаткову освіту або суміжну професію; (2) інтелект та ерудицію; дисциплінованість та відповідальність; працелюбність; комунікабельність; активність та ініціативність; інноваційність мислення; творчі навички; умотивованість; схильність до навчання та саморозвитку; (3) продуктивність праці; якість та своєчасність виконання роботи (службових завдань); результативність та ефективність службової діяльності; універсальність та гнучкість; адаптивність до змін; організаторський та управлінський хист; здатність до сприйняття професійних навантажень; здатність до самостійних рішень; (4) наявність професійних компетенцій, визначених для певної посади; якість та інноваційність професійних знань, умінь, навиків; професійний досвід (посадовий та галузевий стаж роботи); професійна перспективність; (5) загальний рівень культури поведінки та спілкування; соціальний статус; зовнішній вигляд; моральність та дотримання правил етичної поведінки; ціннісні орієнтири (інтереси та потреби); уміння працювати в колективі.

Отже, з огляду на зазначене можна констатувати, що конкурентоспроможність найманого працівника (службовця), це, по-перше, сукупність їхніх фізичних та розумових здібностей, професійних якостей і знань, які дають їм змогу виконувати певний обсяг роботи (службових завдань) певної якості; по-друге, це їхня здатність виконувати роботу (посадові обов'язки), результат яких матиме конкурентні переваги над результатами праці (служби) інших працівників (службовців).

Як зазначалося, відповідно до законодавства України при визначенні переваг (конкурентоспроможності) працівників (службовців) ураховуються такі оціночні поняття, як продуктивність праці [1, с. 42] та результативність, ефективність та якість службової діяльності [2, с. 44].

Узагальнювальним показником ефективності використання праці працівників (службовців) є її продуктивність, що, як і всі інші показники ефективності, характеризує співвідношення результатів праці (служби) та витрат такої праці (служби).

Згідно з академічним тлумачним словником української мови «продуктивність праці» – це праця, яка сприяє бажаному результату (дає, приносить) бажаний результат; (матеріалізований результат якоїсь роботи, діяльності); результативна і якісна праця [22, с. 522].

За рекомендаціями МОП пропонується розрізняти поняття «продуктивність» і «продуктивність праці». До того ж продуктивність уважається загальним показником, який, по-перше, показує ефективність використання ресурсів (праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації тощо) під час виробництва різних товарів і послуг; по-друге, відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, витраченими на їхнє виробництво; по-третє, дає змогу зіставляти результати виробництва на різних економічних рівнях; а продуктивність праці – показник, який відображає ступінь ефективності використання одного конкретного фактора виробництва (або ресурсу) – праці [25].

Крім цього, кількісний аспект застосовується й при визначенні ефективності служби державних службовців. Для оцінювання їхньої результативності, ефективності та якості визначається якість виконання ними поставлених завдань на підставі ключових показників, визначених з урахуванням посадових обов'язків державного службовця, а також дотримання ним загальних правил етичної поведінки та вимог законодавства у сфері запобігання корупції. Під «ключовими показниками результативності, ефективності та якості» зазначаються кількісні та/або якісні показники, яким повинен відповідати результат виконання завдання, визначені з урахуванням посадових обов'язків державного службовця, та за якими оцінюватимуться результати його службової діяльності (строк, кількість, відсоток, кількість допустимих відхилень, умови, що свідчать про якість тощо) [26, с. 2, 8].

Зауважимо, що продуктивність праці тісно пов'язана з її інтенсивністю, що характеризує ступінь напруженості праці (служби) за одиницю часу й вимірюється кількістю витраченої енергії конкретної людини. Чим вищий рівень інтенсивності праці, тим вища її продуктивність [23, с. 141].

До того ж, щоб унеможливити свавілля роботодавця (суб'єкта призначення) потрібне нормативне визначення нормальної інтенсивності праці, яка означала б таку витрату життєвої енергії людини упродовж робочого (службового) часу, яку можна повністю поновити до початку наступного робочого дня при реально доступній для цієї людини якості харчування, медичного обслуговування, використання вільного часу тощо. Звичайно, що максимальний рівень такої інтенсивності визначається фізіологічними й психічними можливостями людського організму. Отже, цей показник безпосередньо впливає на рівень конкурентоспроможності працівника (службовця).

Зазначимо, що продуктивність праці (ефективність служби) є досить суперечливою та дискусійною за змістом правовою й економічною категорією в поглядах більшості західних і деяких вітчизняних науковців, що призводить до помилкового розуміння продуктивності праці (ефективності служби), виникнення проблем правозастосовного характеру. Тим актуальнішим видається потреба нормативного визначення цього поняття, узвичаївши за основу саме рекомендації МОП.

Отже, на нашу думку, продуктивність праці (служби) працівника або службовця – це показник результативності, ефективності та якості їхньої конкретної індивідуальної праці (служби), що являє собою відношення якості й обсягу виробленої продукції або наданих послуг, включаючи адміністративні, до витрат безпосередньої праці (служби), які можуть вимірюватися за одиницю робочого (службового) часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції (послуги).

Висновки. Аналіз досліджених оціночних понять дає змогу висувати, що їх законодавче регулювання або відсутнє, або видається недостатньо чітким, узгодженим, логічним та однозначним. Проект ТК України також не вирішує проблем щодо удосконалення їх правового регулювання.

Поняття «якість робочої сили працівника» як рівень кваліфікації та особистих якостей працівника, потрібних для здійснення трудових функцій за трудовим договором та критеріями (вимогами) роботодавця до зазначених функцій, згідно з посадою або виконуваною роботою, як видається, більш точно та об'єктивніше характеризує здатність осіб виконувати певні трудові функції ніж термін «кваліфікація працівника», що міститься в трудовому законодавстві України та пропонується застосовувати в перспективному проекті ТК України.

Як видається, термін «трудова кваліфікація», що застосовується в чинному КЗпП України та інших нормативно-правових актах, доцільно розглядати як складовий елемент терміна «якість робочої сили працівника», який пропонується передбачити в чинному трудовому законодавстві України [1, с. 2, 42; 6, с. 1, 11] та застосувати в проекті ТК України.

Так, пункт 1 ст. 26 проекту ТК України викласти в такій редакції:

«1. Вимоги до працівників установлюються законодавством з дотриманням вимог щодо недопущення дискримінації у сфері праці. Такі вимоги можуть стосуватися, зокрема, якості робочої сили працівника (наявності в працівника відповідної освіти, професійної підготовки та адаптованості, досвіду трудової діяльності, мотивованості, стану здоров'я, розумовим та/або психічним здібностям, віку тощо). Роботодавці можуть установлювати вимоги, що не суперечать законодавству та безпосередньо пов'язані з професійною діяльністю працівника».

Крім цього, провівши це дослідження, доходимо висновку, що на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні головним чинником оцінки ефективності діяльності найманих працівників є їхня конкурентоспроможність та продуктивність їхньої праці. Тому видається вкрай потрібним нормативне визначення цих понять. Для цього ч. 1 ст. 90 проекту ТК України викласти в такій редакції:

«1. У разі проведення скорочення переважне право на залишення на роботі надається працівникам з вищою конкурентоспроможністю, включаючи їхню трудову кваліфікацію (професійну компетентність) і продуктивність їхньої праці.

1.1. Конкурентоспроможність найманого працівника – це сукупність професійних та ділових якостей, знань, умінь і навичок, а також відповідних фізичних і розумових здібностей працівника, які дають йому змогу виконувати певний обсяг роботи (завдань і обов'язків) певної складності і якості, результат яких за конкретних умов, які склалися в роботодавця, матиме конкурентні переваги над результатами праці інших працівників, що дає можливість отримувати відповідну винагороду та забезпечити службово-професійне зростання; здатність повніше, порівняно з іншими кандидатами на вакантні посади, задовольняти вимоги роботодавця за рівнем професійних знань, умінь і навичок та особистісних якостей.

Вимоги щодо конкурентоспроможності найманих працівників установлюються з дотриманням вимог законодавства щодо недопущення дискримінації у сфері праці.

1.1.1. Трудова кваліфікація найманого працівника – відповідність професійних знань, умінь і навичок працівника установленим законодавством вимогам і посадовим обов'язкам відповідно до трудового договору.

1.1.2. Професійна компетентність найманого працівника – здатність працівника в межах визначених за посадою обов'язків (повноважень), відповідно до трудового договору застосовувати спеціальні знання, уміння й навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку.

1.2. Продуктивність праці найманого працівника – це показник результативності, ефективності та якості конкретної індивідуальної праці працівника, що являє собою відношення якості й обсягу виробленої ним продукції або наданих послуг, до витрат його безпосередньої праці, які можуть вимірюватися за одиницю робочого (службового) часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції (послуги), згідно з нормами праці та завдань роботодавця відповідно до трудового договору...».

Частина 2 ст. 90 проекту ТК України викласти в такій редакції:

«2. За рівних умов щодо конкурентоспроможності, включаючи трудову кваліфікацію (професійну компетентність) та продуктивності праці, перевага в залишенні на роботі надається працівникам:...» далі за текстом.

Зазначену нормативну конструкцію доцільно передбачити і в аналогічній статті 90 проекту ТК України – статті 42 КЗпП України.

Отже, потрібно надалі вдосконалювати чинне трудове законодавство щодо зазначених оціночних понять та змістовного опрацювання проекту Трудового кодексу України, аби усунути певну неузгодженість, нелогічність і нечіткість норм, що в них містяться.

Використані джерела:

1. Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 02.09.2018).
2. Про державну службу : закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 02.09.2018).
3. Про Національну поліцію : закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (дата звернення: 02.09.2018).
4. Про припинення трудових відносин з ініціативи підприємця : конвенція Міжнародної Організації Праці № 158 (ратифікована Україною 04.02.1994) URL : <http://dpu.gov.ua/Lists/internationalcooperation/DispForm.aspx/ID9> (дата звернення: 02.09.2018).
5. Щодо розгляду заяв про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2012. URL : <http://antiraid.com.ua/forum/topic/3664-лист-вссу-від-160112> (дата звернення: 02.09.2018).
6. Про професійний розвиток працівників : закон України від 12.01.2012 № 4312-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4312-17> (дата звернення: 02.09.2018).

7. Мартинюк Н. Концептуальні підходи до трактування сутності конкурентоспроможності персоналу підприємства. Економічний дискурс. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. Випуск 2. С. 15-28.

8. Мищенко І. М., Романюк Л. М. Оцінка персоналу – необхідна умова стратегічного розвитку підприємства. 2007. URL : <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2314/1/10.pdf> (дата звернення: 02.09.2018).

9. Зеленков А. В., Кононенко А. В., Налапко М. Н. Організація набору та підбору персоналу. *Економіка та управління персоналом: проблеми теорії та практики*. 2008. № 3 (3). С. 125-135.

10. Зелінський С. Е. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців : монографія. Київ : НАДУ, 2016. С. 296.

11. Про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні : конвенція Ради Європи. Ліссабон, 11 квітня 1997 року // *European Treaty Series*. URL: <http://lpehea.in.ua/sites/default/files/documents/2015/12/27> (дата звернення: 02.09.2018).

12. Європейська рамка кваліфікацій. URL : <http://lpehea.in.ua/bolonski-instrumenti-prozorosti/1ievropeyska-ta-nacionalna-ramka-kvalifikacij-nrk-vishchoyi-osviti> (дата звернення: 02.09.2018).

13. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011. № 1341. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p> (дата звернення: 02.09.2018).

14. Про концепцію загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : закон України від 21.11.2003 № 228-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/228-15> (дата звернення: 02.09.2018).

15. Кравченко І. М. Питання можливості нормативного закріплення поняття «якість робочої сили». *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2017. № 33. С. 241-249.

16. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навч. посібник / Д. Богиня, О. Грیشнова. 2-е вид., стереотип. Київ : Знання-Прес, 2001. С. 312.

17. Богиня Д. П. Концептуальні підходи до визначення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці. *Україна: аспекти праці*. 1999. № 6. С. 38.

18. Академічний тлумачний словник (1970-1980). *Словник української мови: в 11 томах.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Том 4, 1973. URL: <http://sum.in.ua/s/vuvajvutu> (дата звернення: 02.09.2018).

19. Семикіна М. В. Філософія мотивації праці в умовах формування конкурентних відносин. *Україна: аспекти праці*. 2004. № 4. С. 33.

20. Семикіна М. В. Конкурентоспроможність у сфері праці: сутність та методологія визначення. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2009. Випуск 15. С. 11-20.

21. Харун О. Конкурентоспроможність персоналу підприємства в контексті розвитку трудового потенціалу. Економічний дискурс. *Міжнародний науковий журнал*. 2016. Випуск 4. URL : http://sophus.at.ua/ED_2016_4/pidp.pdf (дата звернення: 02.09.2018).

22. Академічний тлумачний словник (1970-1980). *Словник української мови: в 11 томах.* / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова

думка, 1970-1980. Том 7, 1976. URL: <http://sum.in.ua/s/vyjavtyu> (дата звернення: 02.09.2018).

23. Економіка праці та соціально-трудова відносини: навч.-метод. посібник / за заг. ред. проф. Качана Є. П. Тернопіль: ТДЕУ, 2006. С. 373.

24. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини: підручник. Київ : Знання, 2004. С. 535.

25. Конвенції та рекомендації МОП, які ратифікувала Україна. Офіційний веб-сайт Державної інспекції України з питань праці. URL : <http://dpu.gov.ua/Lists/internationalcooperation/DispForm.aspx/ID9> (дата звернення: 02.09.2018).

26. Про затвердження Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців: постанова Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 № 640 (у редакції постанови від 14.03.2018 № 185). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/640-2017-п> (дата звернення: 02.09.2018).

27. Трудовий кодекс України : проект закону України від 27.12.2014 (доопрацьований) № 1658. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 02.09.2018).

Стаття надійшла до редколегії 03.09.2018

Кравченко И. Н. Правовые аспекты критериев оценивания квалификации и конкурентоспособности наемного работника, продуктивности его труда

В статье представлена правовая характеристика понятий квалификация, конкурентоспособность, продуктивность труда наемного работника, их соотношение с понятием качество рабочей силы наемного работника, в контексте его увольнения в случае сокращения численности или штата работника в связи с изменениями в организации производства и труда, и систематического невыполнения или ненадлежащего выполнения трудовых обязанностей без уважительных причин и выявления несоответствия занимаемой должности или выполняемой работе. Изучен вопрос возможного нормативного закрепления этих понятий в трудовом законодательстве Украины.

Ключевые слова: квалификация наемного работника, качество рабочей силы работника, производительность труда, конкурентоспособность работника, несоответствие работника занимаемой должности или выполняемой работе.

Kravchenko I. Legal Aspects of the Criteria for Assessing the Qualifications and Competitiveness of the Employee and the Productivity of his Work

The article gives the legal characteristic of concepts of qualification, competitiveness, productivity of work of a hired employee and defined legal aspects of the criteria of their evaluation, their correlation with the notion of the quality of the workforce of the employee, in the context of his dismissal in the event of a reduction in the number or staff of employees, due to changes in the organization of production and labour, and the systematic failure to perform or improper performance of labor duties without compelling reasons and to identify the mismatch of the position occupied or performed by the The question of possible normative consolidation of these concepts in the labour legislation of Ukraine was studied.

Keywords: qualification of hired employee, quality of labour force of the employee, productivity, competitiveness of the employee, mismatch of the employee occupied position or work performed.

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.985

**В. С. Бондар,
М. В. Кривонос**

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ

У статті розглянуто особливості, властиві обставинам, які підлягають доказуванню в досудовому розслідуванні злочинів, учинених у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, що обумовлені поняттям злочину, підставою кримінальної відповідальності або звільнення від кримінальної відповідальності, загальними принципами призначення покарання, ознаками конкретних складів злочинів. З урахуванням розглянутих особливостей визначено й розглянуто обставини, що входять до предмета доказування по цій категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: предмет доказування, обставини, що підлягають доказуванню, злочини, учинені у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів.

Постановка проблеми. Проведене досудове розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів (статті 201, 262, 263, 263-1, 264 Кримінального кодексу України, далі – КК України), можна вважати здійсненим швидко, повно й неупереджено, якщо було встановлено всі обставини, які складають предмет доказування та мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).

Водночас результати проведеного нами аналізу практики розслідування злочинів у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів дають підстави для висновку про те, що в слідчих, які здійснюють досудове розслідування злочинів цієї категорії, у багатьох випадках з'являються значні складнощі, пов'язані з особливостями предмета доказування в цій категорії кримінальних проваджень. Тому чітке визначення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини цієї категорії, буде сприяти формуванню окремої методики їхнього розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмета доказування й диспозиції статті Кримінального кодексу як принцип формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів упродовж багатьох десятиліть успішно розробляли такі вчені: Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, О. Ю. Головін, В. А. Журавель, Р. Г. Домбровський, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, С. П. Мітрічев, В. Г. Танасевич, В. В. Тищенко, Б. В. Щур. Окремі способи реалізації цього принципу формування окремої криміналістичної методики розслідування незаконного обігу зброї висвітлено в працях Д. В. Андрєєва, Я. Ю. Бандуріної, О. М. Вдовіна, В. В. Войнова, Є. Ю. Голуб, В. В. Єфименка, І. В. Капустіної, І. С. Коріна, С. П. Мельниченко, І.Ю. Рагуліна та інших.

Однак питання реалізації принципу відповідності зазначеної засади при формуванні окремої криміналістичної методики розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, остаточно не вирішено. На наш погляд, проблема предмета доказування в кримінальних провадженнях щодо злочинів, які вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, потребує додаткового дослідження, адже має не тільки важливе теоретичне, але також практичне й дидактичне значення.

Формування цілей. Метою статті є визначення та розгляд обставин, які входять до складу предмета доказування в розслідуванні злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів.

Виклад основного матеріалу. У ч. 2 ст. 91 КПК України елементами доказування названі збирання, перевірка та оцінка доказів для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. У юридичній літературі містяться різні визначення процесу доказування, який розглядається як:

- здійснювана в установлених законом процесуальних нормах складна діяльність прокурора, органів розслідування, а також інших учасників кримінального процесу, які залучаються або допускаються ними, що полягає в дослідженні фактів для пізнання істини у вчиненому (або передбачуваному) злочині, про його причини та обставини, що сприяють йому для виконання завдань кримінального судочинства [6, с. 6];

- здійснювана в передбаченому законом порядку діяльність органів розслідування, прокурора та суду зі збирання, перевірки та оцінки доказів для встановлення істини по кримінальних провадженнях, яка представляє собою окремих випадок застосування теорії пізнання [2, с. 149].

Оскільки перелік обставин, які підлягають установленню в кримінальному провадженні, викладених у ч. 1 ст. 91 КПК України, є універсальним, при їх доказуванні слідчий має виходити з того, що всі вони є рівнозначними, тому недоведеність хоча б однієї з них викликає визнання всієї сукупності доказів недостатньою для прийняття підсумкового рішення. Поряд із загальною матричністю зазначених обставин стосовно досудового розслідування кримінальних проваджень про злочини, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, вони мають й певні особливості, які зумовлені поняттям злочину (ч. 1 ст. 11 КК України), підставою кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК України) або звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45-49, 97, ч. 4 ст. 401 КК України), загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України), ознаками конкретних складів злочинів.

Систему кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за злочини у сфері обігу зброї та боєприпасів, передусім складають статті, що включено до розділу IX КК України «Злочини проти громадської безпеки». Об'єднувальною ознакою складів злочинів у сфері незаконного обігу зброї та боєприпасів є предмет злочину: 1) вогнепальна зброя (статті 263, 263¹, 264); 2) бойові припаси (статті 263, 263¹, 264).

Як слушно зазначають деякі науковці (О. О. Дудоров, В. П. Тихий, М. І. Хавронюк), загальнонебезпечний характер злочинів проти громадської безпеки зумовлений як їх об'єктом, так і тим, що їх предметом та/або засобом (зброяддям) виступають зброя або інші, за своєю природою потенційно смертоносні, джерела, які використовуються або можуть бути використані як зброя, як засоби руйнування чи ураження [9, с. 40; 3, с. 655].

Злочинами, *зброяддям* та *засобами* вчинення яких є вогнепальна зброя та бойові припаси, що утворюють юридичну ознаку складу злочину, яка підлягає встановленню, є:

- 1) незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ч. 2 ст. 146 КК України);
- 2) бандитизм (ст. 257 КК України);
- 3) терористичний акт (ст. 258 КК України);
- 4) сприяння вчиненню терористичного акту (ст. 258⁴ КК України);
- 5) створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ч. 2 ст. 260 КК України);
- 6) масові заворушення (ст. 294 КК України);
- 7) хуліганство (ч. 4 ст. 296 КК України);
- 8) перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України);
- 9) опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ч. 2 ст. 404 КК України);
- 10) погроза або насильство стосовно начальника (ч. 4 ст. 405 КК України);
- 11) порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ч. 3 ст. 406 КК України);
- 12) перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 426¹ КК України);
- 13) найманство (ст. 447 КК України).

До злочинів, обов'язковою ознакою яких є *предмет* у вигляді вогнепальної зброї та бойових припасів (крім зазначених вище злочинів проти громадської безпеки), відносяться:

- 1) контрабанда (ст. 201 КК України);
- 2) створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ч. 3 ст. 260 КК України);
- 3) викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ст. 262 КК України);
- 4) утеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393 КК України);
- 5) дезертирство (ч. 2 ст. 408 КК України);
- 6) викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового

майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України);

7) умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України);

8) необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України);

9) утрата військового майна (ст. 413 КК України);

10) порушення правил поведіння зі зброєю, а також з речовинами й предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України).

Крім того, як знаряддя вогнепальну зброю та бойові припаси можуть застосовувати при вчиненні комплексу злочинів проти: а) особи (умисне вбивство (ст. 115 КК України); убивство через необережність (ст. 119 КК України); погроза вбивством (ст. 129 КК України); умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України); умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України); незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України); необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України); розбійний напад (ст. 187 КК України); незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України); б) громадського порядку (хуліганство (ст. 296 КК України); незаконне полювання (ст. 248 КК України)). Однак у таких випадках вогнепальна зброя та бойові припаси не утворюють юридичної ознаки складу злочину, а отже не впливають на кримінально-правову оцінку вчиненого.

У цій статті зосереджуватимемо увагу на злочинах у сфері обігу вогнепальної зброї та боеприпасів (ст. ст. 263, 263¹, 264 КК України), а також контрабанді (ст. 201 КК України) як потужному каналі потрапляння вогнепальної зброї та бойових припасів у незаконний обіг.

Пояснимо таку позицію. Указані злочини з криміналістичних позицій є подібними, тобто мають схожі способи вчинення та відповідні слідові комплекси, учиняються однотипними категоріями осіб тощо. Навіть учинення інших злочинів, пов'язаних із застосуванням зброї та бойових припасів, не виключає незаконності їхнього обігу. Скажімо, застосування вогнепальної зброї при вчиненні терористичного акту полягає в здійсненні прицільних пострілів чи хаотичної стрільби в місцях перебування людей, а як слушно зауважує О. О. Книженко, учинення злочинів, під час яких особа використовує зброю та бойові припаси й цими речами вона поводить без належно оформлених дозволів, треба кваліфікувати за сукупністю злочинів. Зокрема, учинення терористичного акту в разі застосування зброї та бойових припасів особою, яка незаконно поведилася з такими предметами, треба кваліфікувати за ст. 258 та ст. 263 чи ст. 263¹ КК України відповідно [4, с. 73].

Потрібно враховувати, що застосування вогнепальної зброї та боеприпасів відрізняється від інших способів учинення злочину двома взаємопов'язаними властивостями:

- високою уражуючою здатністю вогнепальної зброї;
- випадковим характером розльоту куль автоматичної зброї за умови рикошетів.

Отже, здійснення пострілів під час учинення злочинів характеризується принципово іншою слідовою картиною, на відміну від, наприклад, незаконного виготовлення, переробки, ремонту вогнепальної зброї, бойових припасів. Це відповідним чином зумовлює зміст діяльності слідчого з виявлення, дослідження й використання здобутої інформації, а тому злочини, що пов'язані з обігом зброї й боєприпасів та супроводжуються здійсненням пострілів не розглядатимуться.

Отже, особливості предмета доказування в кримінальних провадженнях про злочини зазначеної категорії можна охарактеризувати так:

1) доказування в кримінальних провадженнях про злочини розглядуваного виду являє собою вид доказування про сукупність злочинів, основне «ядро» яких можуть складати як однорідні за кримінально-правовими ознаками та тотожні за елементами кримінального процесуального предмета доказування, за криміналістичними засобами та прийомами виявлення їх джерел злочини. Водночас в єдиний предмет доказування можуть входити не тільки, наприклад, незаконний збут вогнепальної зброї та боєприпасів, учинені підозрюваним або групою підозрюваних, але й також інші, учинені ними злочини;

2) оскільки елементами систем, які являють собою серійні злочини, є окремі злочини, учинені підозрюваним, та в зв'язку з кожним з цих злочинів відкривалися кримінальні провадження, у дальшому об'єднані в одному провадженні, доказування здійснюють по кожному з них, адже вони мають власний предмет. Насамперед це стосується фактів учинення злочинів зазначеної категорії, які кваліфікуються за ознаками реальної сукупності.

Водночас з'ясування обставин, які складають предмет доказування в кримінальному провадженні та позначених у тій їх термінологічній формі, яку встановив законодавець, у практичній діяльності з розслідування злочинів завжди супроводжується відшукуванням та перевіркою різних пов'язаних з ними фактів. Кожен з них є фактом меншого рівня та може бути складовою однієї конкретної обставини із числа названих у ч. 1 ст. 91 КПК України, так і декількох одночасно. Наприклад, установлення факту знаходження підозрюваного в районі вчинення злочину в певний проміжок часу, який збігається за своїми параметрами із часом учинення злочину, може за певних обставин розглядатись: а) як обставина, що вказує на можливу причетність цієї особи до злочину; б) як обставина, яка сприяла конкретизації часу вчинення цього злочину. Не надавати значущості такого роду фактам, вважаємо, не є доцільним. З іншого боку, подібні факти самі по собі в розрізненому вигляді істотного доказового значення не мають, набуваючи його лише після об'єднання в певні сукупності, зокрема позначені тими термінами, якими законодавець позначає обставини, які підлягають установленню в кримінальному провадженні.

Отже, до обставин, які підлягають установленню (доказуванню) у кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтями 201, 262, 263, 263¹ КК України, можна віднести:

1) подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення):

- *час учинення кримінального правопорушення.* Час учинення злочину, відображений у відповідних процесуальних документах, допустимо зазначати в різний спосіб. У кримінальних провадженнях про незаконний збут вогнепальної зброї час має установлювати якомога більш точно (о 16 годині 05 серпня 2017 року), тоді як у кримінальних провадженнях про триваючі злочини, скажімо, незаконне виготовлення вогнепальної зброї, час учинення цих дій може бути визначено менш чітко (у червні-липні 2018 року).

Треба мати на увазі, що по злочинах, передбачених ст. 262 КК України, від того, у який час учинено кримінальне правопорушення, залежить те, кого потрібно притягувати до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим треба максимально точно встановлювати, кому саме було доручено охорону вогнепальної зброї, боєприпасів, коли це потягло їх викрадення.

Наявність кваліфікованих та особливо кваліфікованого видів та ознак (учинення злочину за попередньою змовою групою осіб; особою, раніше судимою за злочин, передбачений відповідною статтею; службовою особою з використанням службового становища; загибель людей; учинення злочину організованою групою) при вчиненні таких злочинів, як контрабанда (ст. 201 КК України), викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів або заволодіння ними способом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 262 КК України), незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів (ст. 263¹ КК України), також залежить від часу вчинення злочину;

- *предмет кримінального правопорушення.* У кожному випадку досудового розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, треба встановлювати, що із зазначеного та в якій кількості є предметом злочину, точне найменування цих предметів, номер та стан; маркування. Також установити, чи була вогнепальна зброя (бойові припаси) на момент учинення злочину придатна для функціонального використання (для проведення пострілів).

Предмет злочину є одним з елементів кримінально-правової характеристики злочинів, склади яких визначають його як обов'язкову ознаку.

Скажімо, до кола предметів, зазначених у статтях 201, 262, 263, 263¹, 264 КК України, з-поміж іншого належать вогнепальна зброя та бойові припаси.

Такі предмети характеризуються тим, що мають спеціальний правовий режим – узагалі видалені з цивільного обороту й окремі громадяни не мають права вчиняти з ними будь-які дії, або ж перебувають

в обмеженому цивільному обороті – певні дії щодо таких предметів громадяни мають право вчиняти лише за умови отримання спеціального дозволу від компетентних державних органів.

Носіння, зберігання, придбання, передача та збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської) та бойових припасів характеризуються незаконністю, тобто здійснюються без відповідного дозволу. При вирішенні питання про те, чи є незаконними дії з предметами, указаними в ст. 263 КК України, потрібно керуватися нормативно-правовими актами, які регламентують обіг в Україні предметів, указаних у диспозиції ч. 1 та ч. 2 ст. 263 КК України. Питання про зміст ознаки «незаконність» щодо цього складу злочину є дискусійним.

Частина 2 ст. 178 ЦК України встановлює, що види об'єктів, цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути безпосередньо встановлені в законі.

Останніми роками після реєстрації кількох законопроектів, спрямованих на закріплення права громадян володіти короткоствольною нарізною вогнепальною зброєю, у юридичній літературі активізувалася дискусія з цього приводу. Проілюструємо відповідну проблему на прикладі деяких знакових судових кейсів.

Вироком Києво-Святошинського районного суду Київської області від 13.02.2018 обвинувачений у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК України, був виправданий за недоведеністю, що в його діянні є склад кримінального правопорушення. При цьому суд мотивував свою позицію тим, що «ст. 263 КК України передбачено кримінальну відповідальність за носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу. Проте... Верховна Рада України не прийняла Закон, який би встановлював порядок поводження з вогнепальною зброєю, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями, або порядок отримання дозволу на носіння, зберігання, придбання, передачу чи збут вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв».

В іншому випадку Печерський районний суд м. Києва вироком від 19.02.2018 виправдав обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, за відсутністю події злочину. Мотивуючи своє рішення, суд зазначив, що: *об'єктивна сторона злочину за ч. 2 ст. 263 КК України полягає в носінні холодної зброї без передбаченого законом дозволу. Отже, законодавець визначив наявність (існування) закону, яким передбачено надання дозволу на носіння холодної зброї. Тож відповідні дії особи можуть вважатися злочинними за умови існування закону, який визначає порядок носіння холодної зброї, але особа без такого дозволу носить зброю. Держава не має права застосовувати до особи процесуальний примус у вигляді кримінальної відповідальності за відсутність дозволу, передбаченого законом, поки немає закону, який передбачає отримання цього дозволу. В Україні ж відсутній Закон, який би передбачав отримання дозволу на носіння холодної зброї.*

У зазначених вище вироках суди виходили з того, що поки в Україні не прийнятий закон, який урегулював би порядок видачі приватним особам дозволів на поведження зі зброєю, будь-яке поведження з нею не може бути визнане порушенням такого порядку, а отже, протиправним. У зазначеному аспекті часто використовують як прецедент постанову Верховного Суду України № 5-49к13 від 03.03.2014 у справі, пов'язаній з адміністративною відповідальністю за порушення порядку організації й проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст. 185¹ КпАП). У цій постанові суд визнав, що на час учинення особою діянь, за які вона притягувалася до адміністративної відповідальності, в Україні «порядок проведення мирних демонстрацій не був установлений чітким, доступним і передбачуваним національним законодавством... Але відсутність означеного законодавства виключає можливість покарання за його порушення, оскільки не може бути покарання за порушення неіснуючого порядку». З указаних підстав справу про адміністративне правопорушення було закрито за відсутністю складу такого правопорушення [7, с. 75].

Проаналізована судова практика має й наукове підґрунтя. Скажімо, П. Л. Фріс у науково-правовому висновку від 23 січня 2017 року вказує на незаконність застосування ст. 263 КК України через те, що «відповідно до вимог п. 7 ст. 92 Конституції України регулювання правового режиму права власності на зброю має бути здійснено спеціальним Законом України, який на дату підготовки цього висновку відсутній».

Результати вивчення інших наукових позицій правників (Ю. А. Пономаренко, В. С. Ковальський, О. О. Книженко) дають змогу з цього приводу зазначити таке.

Незаконне поведження зі зброєю, як і будь-який інший злочин, характеризується трьома ознаками: по-перше, воно має бути протиправним; по-друге, кримінального ступеня суспільно небезпечним; по-третє – передбаченим кримінальним законом, тобто повністю збігатися з ознаками встановленого ним складу злочину. Кожна з цих ознак злочину (і будь-якого злочину загалом, і незаконного поведження зі зброєю зокрема) за формально-логічними правилами визначення понять є самостійною, такою, що не збігається з іншими. А тому визначати одну з них через іншу (зокрема протиправність через передбачену в кримінальному законі) є порушенням правил формальної логіки.

З огляду на сказане протиправність незаконного поведження зі зброєю не може полягати в тому, що таке діяння передбачене в КК України. І законодавець, вочевидь, виходить із цього ж: у ст. 263 КК діяння визнається незаконним поведженням зі зброєю лише, якщо воно вчинене «без передбаченого законом дозволу», тобто усупереч установленому законом дозвільного порядку поведження зі зброєю.

Проте відмінність у типах правового регулювання порядку проведення мирних демонстрацій та поведження зі зброєю унеможливило, на слухну думку деяких учених, використання вказаної постанови як прецеденту для досліджуваної проблеми. Стосовно реалізації права на мирні зібрання

законодавець обрав загальнодозвільний тип правового регулювання. Його суть, як відомо, полягає в тому, що держава визнає певне право й може встановлювати лише певні обмеження в його здійсненні. Справді, відповідно до ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї й проводити мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлювати суд відповідно до закону й лише в інтересах національної безпеки й громадського порядку – для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Отже, спеціальний урегульований законом порядок тут треба не для реалізації права на мирні зібрання, а для застосування державою винятків з нього.

Стосовно ж унормування поведження зі зброєю законодавець обрав зовсім інший тип правового регулювання – спеціально дозвільний. Його суть полягає в тому, що держава наділяє певним правом тільки обмежене коло суб'єктів, тим самим установлюючи заборону для інших. Відповідний висновок, який сформулював Ю. А. Пономаренко, обґрунтовано тим, що, по-перше, у Конституції право приватних осіб на зброю не проголошене. По-друге, вимога ст. 39 Конституції «збиратися мирно, без зброї» показує, що зброя в ній визнається особливого роду річчю, на яку не можуть бути поширені загальні правила про право власності (ст. 41) і про невечерність передбачених Конституцією прав (ст. 22). По-третє, низка законів України передбачає дозволи на поведження зі зброєю для окремих категорій осіб: закони України «Про Збройні сили України», «Про Національну гвардію України», «Про службу безпеки України» та інші – для військовослужбовців відповідних структур; закон «Про Національну поліцію» – для поліцейських тощо. По-четверте, у законах України закріплено й повноваження правоохоронних органів щодо вилучення зброї, яка зберігається без передбаченого законом дозволу. Усе це свідчить про те, що порядок отримання дозволу на зброю в законодавстві України встановлено, але цей порядок є не загальним, а спеціальним: він поширюється не на всіх осіб, а лише на ті категорії, які підпадають під спеціальні закони [7, с. 76].

Тому будь-які інші особи, які поводяться зі зброєю без передбаченого такими законами дозволу, учиняють діяння, що є об'єктивно протиправним, таким, що суперечить установленому регулятивними законами України порядку поведженню зі зброєю. Відсутність спеціального закону, який би регулював порядок отримання дозволів на поведження зі зброєю для приватних осіб, не скасовує цього висновку, позаяк ці відносини регулюються за спеціально-дозвільним типом. Тому при встановленні ознак (ступеня суспільної небезпечності та наявності складу злочину, передбаченого ст. 263 КК) поведження зі зброєю без передбаченого законом спеціального дозволу має визнаватися злочином.

Такий закон система права України має – Цивільний кодекс України. У ньому зазначено, що об'єкти цивільних прав можуть вільно відчувуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи

спадкування або в інший спосіб, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи. Винятки з цього передбачено в частині другій цієї статті, де передбачається, що види об'єктів цивільних прав, перебування яких у цивільному обороті не допускається (об'єкти, вилучені з цивільного обороту), мають бути безпосередньо встановлені в законі. Види об'єктів цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), установлюються законом.

Отже, законодавець використовує різні словосполучення: «мають бути безпосередньо встановлено в законі» та «установлюється законом».

Відповідно до ст. 4 Цивільного кодексу України актами цивільного законодавства, окрім Конституції України та цього кодексу є також інші закони України, які приймаються відповідно до вказаних нормативних актів і надалі ці акти ЦК України називає законом (погодимося з О. О. Книженко в тому, що цей термін уживається з маленької літери, бо цим поняттям (закон) охоплюється не якийсь конкретний закон, а низка актів). До актів цивільного законодавства відповідною статтею віднесено також і постанови Кабінету Міністрів України [5, с. 123].

Підтвердженням слухності зазначених думок науковців є правова позиція Верховного Суду.

Норма ст. 263 Кримінального кодексу України (незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами) є субсидіарною й для розуміння незаконності поводження зі зброєю вимагає аналізу відповідного закону. При цьому поняття «закон» має розширене тлумачення і включає в себе законодавство в цілому, зокрема нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченого ст. 263 КК України.

Про це йдеться в постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду, ухваленій за результатами розгляду касаційної скарги захисника С. в інтересах засудженого М. на вирок суду першої та вирок суду апеляційної інстанції у кримінальному провадженні за обвинуваченням М. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК України.

Згідно з вироком М. був визнаний винуватим у тому, що він усупереч вимогам, визначеним Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами смертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів (затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 року № 662) та Положенням про дозвільну систему (затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2012 року № 576) без передбаченого на те законом дозволу носив у кишені своєї барсетки телескопічну бити. Остання відповідно до висновку експерта є холодною зброєю та належить до контактної неклінкової холодної зброї ударно-дробильної дії, виготовлена саморобним способом.

Так, у касаційній скарзі захисник зазначив, зокрема, про те, що у зв'язку з відсутністю закону, який би передбачав порядок надання дозволу на носіння зброї, немає й події злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК України. Однак Верховний суд зауважив, що такі доводи захисника є безпідставними [1].

Отже, для визначення предмета складу злочину, описаного ст. 263 КК України (саме в ній законодавець посилається на закон) треба звернутися до спеціальних нормативно-правових актів, зокрема Положення про дозвілну систему, затверджену Постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 року № 576, Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної й охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622 [5, с. 123-126; 3, с. 676].

Стосовно осіб, які користуються зброєю через свою службову діяльність, питання про законність їхніх дій має вирішуватися з урахуванням положень спеціальних нормативно-правових актів.

Отже, кримінальна протиправність незаконного поведіння зі зброєю та бойовими припасами є так званою прямою – вона визначена безпосередньо в кримінальному законі. Відповідні дії не є «непротизаконними» лише з огляду на відсутність спеціального закону;

- *місце вчинення злочину*. Що ж до злочинів, які вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів, при встановленні місця вчинення кримінального правопорушення прослідковується деяка специфіка. Більшість з передбачених статтями 201, 262, 263, 263¹ КК України злочинів є тривалими. Відповідно до цього місце їх учинення встановлюється в результаті проведення низки слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, зокрема з урахуванням інформації, отриманої в результаті оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. У результаті межі території, на якій учинювався злочин, можуть бути великими (наприклад, при незаконному носінні, перевезенні зброї для полювання). Місце вчинення є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу контрабанди. У таких випадках рекомендується максимально повно встановлювати всі місця, де відбувалася досліджувана подія. Наприклад, у рамках допиту підозрюваного запропонувати власноруч скласти план маршруту(тів) його слідування зі зброєю, що була при ньому. Потім у рамках допитів свідків (за їх наявності та участі в кримінальному провадженні) запропонувати скласти схеми, на яких зазначити маршрут підозрюваного зі зброєю, що була при ньому або місця зустрічі з ним тощо. Ця схема (ми) додається до протоколу допиту. Викладене вважаємо суттєвим, оскільки може вказувати на причетність підозрюваного до вчинення інших злочинів, наприклад, умисних убивств;

- *спосіб учинення злочину*. Важливість доказування цієї обставини зумовлена тим, що спосіб, визначаючи форму зовнішнього вираження злочинної дії, може утворювати зміст дії як ознаки об'єктивної сторони. Нерідко спосіб виступає як

обов'язкова ознака об'єктивної сторони основного складу конкретного злочину. Відповідно до ст. 201 КК України способами вчинення контрабанди є переміщення через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 262 КК України, охоплює вчинення таких форм дій щодо вогнепальної зброї та бойових припасів: 1) викрадення; 2) привласнення; 3) вимагання; 4) заволодіння шляхом шахрайства; 5) заволодіння шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем; 6) розбій. Способами вчинення як обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цього злочину є шахрайство та зловживання службовим становищем, а також насильство, небезпечне для життя й здоров'я, за допомогою якого вчиняється вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мистивської), бойових припасів [8, с. 9]. Об'єктивна сторона незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами (ст. 263 КК України) може бути виконана в спосіб учинення альтернативних діянь: 1) носіння; 2) зберігання; 3) придбання; 4) передачі; 5) збуту. Об'єктивна сторона основного складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263¹ КК України, включає в себе вчинення таких дій щодо вогнепальної зброї та бойових припасів: 1) виготовлення; 2) переробка (лише щодо вогнепальної зброї); 3) ремонт (лише щодо вогнепальної зброї). Отже, у зазначених випадках спосіб відіграє роль криміноутворювальної ознаки. В окремих випадках правильне визначення способу вчинення злочину дає змогу встановити особу, яка дійсно вчинила кримінальне правопорушення, наприклад, у кримінальних провадженнях про викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів;

- *факт співучасті у вчиненні злочину*. Якщо має місце співучасть у вчиненні злочину (за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 201 КК України, ч. 2 ст. 262 КК України, ч. 2 ст. 263¹ КК України), організованою групою (ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 263¹ КК України), має бути чітко встановлено, які конкретно злочинні дії скоєні кожним із співучасників злочину. Поняття співучасті в злочині розкрито в ст. 26 КК України: «Співучастью в злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину». До того ж треба мати на увазі, що вчинення злочину в складі організованої групи має місце, коли передбачені диспозицією ч. 1 або ч. 2 ст. 263¹ КК України дії виконані за наявності ознак, які характеризують організовану групу та вказані в ч. 3 ст. 28 КК України. А саме: а) у готуванні або вчиненні незаконного виготовлення, переробки чи ремонту, фальсифікацій, незаконному виготовленні чи зміні маркування вогнепальної зброї, незаконному виготовленні бойових припасів брали участь три або більше осіб, наділених ознаками суб'єкта злочину; б) ці особи організувалися для вчинення не лише конкретного злочину, передбаченого ст. 263¹ КК України, а й інших злочинів (як таких, що стосуються вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і пристроїв, так і передбачених іншими статтями Особливої частини КК України) – тобто мала місце стійкість групи; в) учасники організованої групи діяли за єдиним планом, відомим усім учасникам групи; г) мав місце розподіл функцій учасників групи, спрямований на досягнення цього плану.

До того ж не має значення, чи була спрямована діяльність організованої групи на один і той же предмет (наприклад, ремонт артилерійської гармати, відновлення ракетної системи), на однотипні предмети (зокрема виготовлення підривних пристроїв), на предмети різних типів (зброя або боеприпаси різних систем, різного калібру).

Якщо протиправні дії, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боеприпасів, учинені в складі групи осіб з розподілом ролей, то треба встановити:

– час, місце, ініціаторів та попередню змову (домовленість) на створення групи для вчинення таких злочинів;

– структуру групи (склад, ієрархію, характер зв'язків, які поєднували підозрюваних між собою);

– час і місце вступу до групи кожного її члена;

– розподіл ролей учасників групи при вчиненні ними різних злочинів (хто планував дії групи та окремі злочини щодо незаконного поводження з вогнепальною зброєю та боеприпасами; хто керував діями учасників групи; хто та які саме дії вчиняв; хто та в який спосіб розподіляв доходи від злочинної діяльності);

– характеристику підозрюваних як членів групи й психологічного мікроклімату групи (наявності суперництва, конфліктів; родинних, дружніх чи інших відносин);

– тривалість існування групи (стабільність її складу, тісний взаємозв'язок між членами, узгодженість їхніх дій, сталість форм і методів злочинної діяльності; кількість учинених учасниками групи злочинів);

– у чому конкретно полягали дії кожного учасника групи:

а) при підготовці до вчинення злочинів;

б) безпосередньо під час учинення незаконних дій щодо вогнепальної зброї та боеприпасів;

в) у приховуванні слідів злочинної діяльності групи;

– застосування або погроза застосування насильства. Розбій для викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної) мисливської, бойових припасів утворює склад злочину, передбаченого ч. 3 ст. 262 КК України. Розбій вважається закінченим з моменту вчинення нападу, поєданого з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу або погрозою застосування такого насильства. Для встановлення ступеня тяжкості шкоди здоров'ю потерпілого треба залучити експерта та провести судово-медичну експертизу.

Для встановлення ступеня тяжкості шкоди, завданої здоров'ю, можна залучити й спеціаліста. При допиті можливих свідків максимально повно допитувати про дії підозрюваного, стан потерпілого (які пошкодження йому було нанесено, їх локалізація, яким способом, протягом якого часу, у якій кількості, яким предметом, які вислови при цьому використовували потерпілий та підозрюваний тощо).

Висновки. Визначення обставин, які підлягають установленню (доказуванню) під час розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боеприпасів, має важливе методичне значення,

сприяючи конкретизації окремих завдань розслідування та вибору правильних напрямів роботи з їх вирішення на основі системного підходу до цієї діяльності для того, щоб:

- 1) виділити факти, які підлягають дослідженню як елементи обставин, що складають предмет доказування по кожному епізоду, який розслідують;
- 2) виявити основні ознаки цих фактів;
- 3) конкретизувати сфери та засоби діяльності з виявлення джерел на носіїв інформації про ці факти.

Використані джерела:

1. Відсутність закону щодо порядку надання дозволу на носіння зброї не унеможливило притягнення особи до кримінальної відповідальності (позиція Верховного суду України). URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme /pres-centr/news/539261>(дата звернення: 05.11.2017).

2. Доля Е. А. Доказательства и доказывание (общие положения). *Уголовный процесс* / под ред. В. П. Божьева. Москва, 2004. С. 149-156.

3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваїте, 2014. 944 с.

4. Книженко О. Кваліфікація злочинів, що вчиняються з використанням вогнепальної зброї, бойових припасів чи вибухових речовин. *Вісник Національної академії прокуратури України*. №1 (47). 2017. С. 70-74.

5. Книженко О. О. До питання кримінальної відповідальності за незаконне поводження з вогнепальною зброєю. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки*: матер. міжнарод. кругл. столу (м. Харків, 18 трав. 2018 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, Н. В. Невідома. Харків: Юрайт, 2018. С. 123-126.

6. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. Москва: Юрид. лит., 1966. 156 с.

7. Пономаренко Ю. А. Протиправність як ознака незаконного поводження зі зброєю. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони громадської безпеки*: матер. міжнарод. кругл. столу (м. Харків, 18 трав. 2018 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, Н. В. Невідома. Харків: Юрайт, 2018. С. 74-78.

8. Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія прокуратури України. Київ, 2009. 180 с.

9. Тихий В. П. Сучасні проблеми застосування й удосконалення кримінально-правових норм про відповідальність за злочини проти громадської безпеки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2008. № 3. С. 39-43.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2018

Бондарь В. С., Кривonos М. В. Содержание и особенности предмета доказывания по уголовным производствам о преступлениях в сфере оборота огнестрельного оружия и боеприпасов

В статье рассмотрены особенности, присущие обстоятельствам, которые подлежат доказыванию в досудебном расследовании преступлений, совершаемых в сфере оборота огнестрельного оружия и боеприпасов,

обусловленные понятием преступления, основанием уголовной ответственности или освобождения от уголовной ответственности, общими принципами назначения наказания, признаками конкретных составов преступлений. С учетом рассмотренных особенностей определены и рассмотрены обстоятельства, входящие в предмет доказывания по данной категории уголовных правонарушений.

Ключевые слова: предмет доказывания, обстоятельства, подлежащие доказыванию, преступления, совершенные в сфере оборота огнестрельного оружия и боеприпасов.

Bondar V., Kryvonos M. The Content and Features of the Subject of the Proof in Criminal Proceedings on Crimes in the Field of Trafficking of Fire Weapon and Ammunition

The article describes the features inherent in the circumstances that are subject to proof in pre-trial investigation of crimes committed in the field of firearms and ammunition, due to the concept of crime, the basis of criminal responsibility or exemption from criminal liability, the general principles of sentencing, signs of specific offenses. The subject of the crime (firearms, ammunition), which acts as a unifying feature of the elements of criminal offenses in the sphere of illicit trafficking in weapons and ammunition, has been analyzed. A classification of crimes, tools and means of commission, as well as a mandatory sign of which is a firearm and ammunition. Based on the analysis of the norms of current legislation, as well as the views of scientists, the position is substantiated according to which to determine the subject of the crime, provided for by 263 of the Criminal Code of Ukraine (illegal handling of weapons, military supplies or explosives), as well as the illegality of handling weapons and ammunition to the norms of special regulatory legal acts, a list of which is given.

Taking into account the considered features, the circumstances included in the subject of proving the crimes committed in the field of illicit trafficking in firearms and ammunition provided for in Art. st. 263, 263-1, 264 of the Criminal Code of Ukraine, as well as smuggling (Article 201 of the Criminal Code of Ukraine), namely: a criminal offense event (time, place, method, fact of complicity in the commission of a crime, use or threat of violence and other circumstances).

Keywords: subject of proof, circumstances to be established, crimes committed in the field of trafficking in firearms and ammunition.

УДК 343.1:351.746:304.5

О. В. Бочковий

НЕЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК НАСЛІДОК НОРМАТИВНОГО ПЕРЕВАНТАЖЕННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті аргументовано вказано на значне перевантаження нормативного регулювання суспільних відносин з боку держави, що негативно впливає на його результативність, зокрема й на ефективність правоохоронної діяльності. Водночас неузгодженість законодавства не дає змогу вчасно реагувати на постійні зміни в суспільстві в спосіб прийняття нормативно-правових актів для врегулювання відносин, які виникли або змінили свою сутність. Акцентовано увагу на потребі перегляду нормативного регулювання правоохоронної

діяльності щодо його розвантаження для спрощення порядку внесення необхідних змін у разі виникнення такої потреби.

Ключові слова: право, закон, суспільство, правоохоронна діяльність, ефективність, перевантаження, покарання, кримінальна відповідальність.

Постановка проблеми. «Не вдовольняючись цим, він ходив щодня вулицями свого села, зазирає під містки, під перекладки, і все, що тільки траплялося йому: стара підшва, баб'яча ганчірка, залізний цвях, глиняний черепок, – усе тягнув до себе й складав у ту купу, яку Чичиков помітив у кутку кімнати». Так М. В. Гоголь описує поведінку героя Плюшкіна у творі «Мертві душі». Відомий усім герой страждає патологічним накопиченням (також сіллогоманія, хордінг, синдром Плюшкіна тощо) – вид нав'язливої поведінки, що полягає в збиранні та зберіганні речей, найчастіше предметів домашнього вжитку в настільки великих кількостях, що вони перешкоджають використанню приміщень за прямим призначенням.

Чи не нагадає вітчизняна правова система кімнату Плюшкіна, де норм настільки багато й вони настільки не узгоджені, що система не може ефективно функціонувати? Щодня приймають нові закони, видають десятки регулятивних актів (постанов, наказів, листів тощо). Часто окремі процедури не узгоджено не через те, що їх підготували неналежно, а через те, що за такої кількості актів, а також темпів розвитку суспільства, зміни середовища його існування, узгодити їх неможливо. Показовим видається приклад з криптовалютою Bitcoin, яка з'явилася ще в 2009 році, а наш законодавець наполегливо її «не помічає» в правовому полі. Навіть злочинці навчилися її використовувати для здійснення оплати заборонених в обігу товарів і послуг (зброя, наркотики, радіоактивні речовини тощо), зокрема викуп вимагають у криптовалюті, а держава її ігнорує. Навіть більше, попри те, що значна частина незаконних фінансових операцій здійснюється в криптовалюті, зокрема й фінансування тероризму, Державна служба фінансового моніторингу України і собі не враховує цей факт у своїй діяльності. Це підтвердив і заступник начальника згаданої служби В. П. Зубрій, виступаючи на семінарі «Протидія легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму ...», який проходив 26.10.2017 у м. Сєвєродонецьк. За твердженням фахівців, сучасна регламентація суспільних відносин у сфері фінансів не дає змоги ввести криптовалюту. Ми який раз приміряємо роль «голого короля», наполегливо відмовляючись визнавати очевидні речі. Адже від того, визнає НБУ криптовалюту чи ні, розрахунки в ній не перестануть здійснюватись.

Багато хто вважає, що причина в значному ускладненні відносин, а тому їх регулювання потрібно зробити також складним. Але все не так: ми створюємо складні правові конструкції на простих відносинах між суб'єктами в суспільстві. Як наслідок – елементарні відносини не витримують тиску нагромаджених зверху норм і приписів, через що трапляється збій: від ігнорування до безпосереднього заперечення.

Правоохоронна діяльність щодо цього не виняток. Надмірна бюрократизованість процесуальних процедур сприяє злочинності, адже

дає змогу особам, які вчиняють злочини, уникати покарання, формуючи до того ж у суспільстві недовіру до правоохоронної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом багатьох років серед науковців продовжуються дискусії щодо безлічі способів підвищення ефективності правоохоронної діяльності. У кримінальному процесі й теорії ОРД окремі аспекти або суміжні питання цієї проблеми розглядали Б. І. Бараненко, І. О. Воронов, Е. О. Дідоренко, О. Ф. Долженков, С. В. Єськов, В. П. Захаров, О. І. Козаченко, Д. Й. Никифорчук, В. С. Овчинський, С. С. Овчинський, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, Б. Г. Розовський, Е. В. Рижков, В. Г. Самойлов, В. П. Столбовий, І. Ф. Хараберюш, О. М. Чистолінов, В. В. Шендрик та інші вчені.

Проте більшість пропозицій зводилася до запровадження нових алгоритмів, процедур, нерідко утруднюючи наявний порядок здійснення правоохоронної діяльності.

Формування цілей. Акцентувати увагу на потребі перегляду нормативного регулювання правоохоронної діяльності щодо його розвантаження для спрощення порядку внесення необхідних змін у разі виникнення такої потреби.

Виклад основного матеріалу. Складається враження, що нормотворчі процеси в країні формуються, виходячи з вимог особистого сумління осіб, які в таких процесах задіяні. До того ж під сумлінням маємо на увазі не моральну відповідальність особи за свої рішення чи вчинки перед суспільством, а визначення невідомого автора: «сумління – це вміння «віносити» мізки самому собі». Адже відзначаючи значний ріст злочинності, як інакше можна пояснити процеси обмеження можливостей правоохоронних структур, зокрема оперативних підрозділів у кримінальному процесі, що відбувається декілька останніх років.

Інші сфери життя суспільства регламентуються за таким самим принципом. Показовий щодо цього приклад державного забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб із «зони АТО/ООС». Людям, які потрапили в складну ситуацію поза своєю волею, додатково влаштували труднощі в реалізації своїх прав і свобод виданням деяких нормативно-правових актів [1]. Можна твердити, що проблема виникла раптово й держава не була готова до появи громадян з таким статусом. Тоді ще один приклад: будь-яка людина, яка займається торгівлею, може підтвердити, що для легалізації своєї діяльності потрібно пройти безліч тривалих і витратних процедур, що не сприяє бажанню бути законослухняним громадянином. Про процедуру проведення тендерів та залучення іноземних інвесторів загалом навіть не йдеться – бюрократична тяганина позбавляє будь-якого бажання це робити навіть у найбільш наполегливих бізнесменів.

До слова, керівник однієї з компаній нарікав: «У мене сорок бухгалтерів ледве справляються. Наймеш бухгалтера, так йому ще потрібно кілька років розбиратися в хитрощах обліку, а потім, якщо він піде, то все, уважай, що бізнес накотився, ніхто швидко не зрозуміє всього цього!» [9]. Для порівняння: за свідченням бізнесменів, там, де у нас чотири бухгалтери – в Англії два. Зарубіжна фірма, спокусившись пільгами ТПП (території пріоритетного

розвитку), висловила намір побудувати в Україні завод. Після ознайомлення з вимогами, з'ясувалося, що за час їх виконання в Європі можна побудувати два заводи.

Проте повернемося до правоохоронної сфери. Останні «гуманні» тенденції в праві привели до того, що особа, яка потерпіла від вчинення злочину, майже безправна, порівняно з особою, яку підозрюють у його скоєнні.

Спостерігаючи за тим, як реалізується на сьогодні виконання кримінальних покарань, задумується: кого ми караємо, злочинця чи суспільство? У процесі спілкування з адміністраторами магазинів одягу можна дізнатись, що більшість з них не заявляє про вчинену в їхньому магазині крадіжку, адже навіть за умови встановлення злочинця та викраденої речі, її не повертають, а тяганина з процесуальним оформленням матеріалів кримінального провадження забирає багато часу та сил персоналу, що не вигідно.

Як би не було з логічного погляду абсурдно, але цілком аргументовано можна стверджувати, що за сучасної регламентації правоохоронної діяльності в багатьох випадках можна говорити про шкоду потерпілому, завдану неефективним розслідуванням злочину, учиненого стосовно нього. До того ж непоодинокі випадки, коли шкода від розслідування злочину більша, ніж та, якої завдано скоєнням злочину.

Більше того, навіть якщо злочинця встановлять і притягнуть до відповідальності в спосіб позбавлення волі, то таке покарання за сучасних умов є досить відносним. З огляду на рівень корупції та умови життя засуджених осіб – покаранням це назвати важко. Маючи фінансові кошти та певний авторитет, засуджений, перебуваючи в місцях позбавлення волі, майже ні в чому собі не відмовляє.

За радянських часів місця ув'язнення були вигідні та ефективні. Адже кожне з таких місць являло собою закрите підприємство, де засуджені безкоштовно працювали, часто в нелюдських умовах. Держава в такий спосіб заощаджувала колосальні кошти та людські ресурси, оскільки на деякі виробництва зі своєї волі ніхто б не пішов. І для самих засуджених це був момент виправлення, бо мало хто хотів повертатися туди. На сьогодні ж «каторжних» виробництв немає, а більшість підприємств, які працювали на території колоній, закриті, а ті, що працюють, приносять офіційні доходи, й ув'язнені отримують заробітну плату. З огляду на рівень життя населення країни для багатьох в'язнів в'язниця – порятунком від холодної і голодної смерті на волі. Хіба для таких людей позбавлення волі є покаранням? Звичайно, ні! З досвіду спілкування з особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також зі звільненими, у багатьох заповітна мрія – потрапити в місця позбавлення волі на «заході». У 90-і роки на телеекрани вийшов російський фільм «Хочу в тюрму», де головний герой намагається потрапити в голландську в'язницю, оскільки там у кожного засудженого камера з усіма зручностями краща, ніж у багатьох жителів СРСР квартири.

Утім, навіть в Україні в багатьох колоніях умови утримання злочинця приведено відповідно до європейських вимог. У Дар'ївській виправній колонії, наприклад, вражають плоди гуманізації: за колючим дротом побудована церква, працює бібліотека із затишною камінною залогою. Коло корпусів дзюрчать фонтани, під стінами будівель посаджені сади з абрикосовими і вишневими деревами, виноградом. Продуктові посилки можна отримувати хоч кожен день та й з харчуванням немає проблем: поруч зі столовою ІК-10 навіть організували теплицю. Під поліетиленовою плівкою є велика плантація інжиру, з якої знімають по два врожаї на рік, а всі плоди йдуть або в лікарню, або тим ув'язненим, яким лікарі прописали дієту. Після перебування в колонії на «дні відкритих дверей» матері вбитої одним з тих, хто там відбуває покарання вона сказала: «Люди добрі, я за все своє життя нікому не робила зла. Але заберіть мене в колонію, а вбивцю відправте на свободу – він спить на чистих простирадлах, їсть вдосталь і загалом за колючим дротом живе краще, ніж я на свободі. Якщо це і є покарання, то покарайте так і мене». Чи варто дивуватись, що є випадки, коли засуджені, яких звільняють за амністією від подальшого відбування покарання, відмовляються покинути місця позбавлення свободи [10, с. 306–307].

До того ж попри відверто хибний шлях у забезпеченні прав і свобод добropорядних громадян, держава й надалі продовжує будувати правові конструкції в напрямі захисту осіб, які обґрунтовано підозрюються у вчиненні злочину, даючи їм додаткові можливості уникнути покарання.

У первісні часи людина сама здійснювала свій захист. Якщо самостійно вирішити проблему було складно або неможливо, то за допомогою зверталися до племені або до вождя, якщо такий був. До такого рішення людство вдалося тому, що вирішення питання силовим методом, який був запозичений у природи, мав фундаментальний недолік. Цей спосіб небезпечний для того, хто його застосовує: будь-яку силу завжди здатна розтрощити ще більша сила. Крім того, навіть якщо такої більшої сили не знайшлося, то заподіяння зла, шкоди проковує відповідні ворожі дії, призводить до ескалації насильства та послабляє суперників або навіть спричинює їхню загибель. Люди для виживання жили не поодинокі, а об'єднувалися в роди, які захищали своїх членів, тому відповідні дії було кому зробити, якщо тільки не знищений весь рід. Вирішення конфліктів здебільшого насильницьки в умовах «кругової поруки» членів племені загрожувало взаємним ослабленням аж до знищення. Тому з часом сформувався механізм впливу на тих, хто порушує правові норми або не приймає їх. Таким механізмом став принцип рівної відплати за збиток або принцип таліона. Принцип рівної відплати впливає з ідеї взаємності як основи людського спілкування. Ідея взаємності в спілкуванні полягає в тому, що за будь-які завдані людиною збитки або надане благо має слідувати компенсація [2, с. 166–175]. Зокрема, уже в «Руській правді» було передбачено, що потерпілий або його родичі мали право вибирати: помститися або відмовитися від помсти чи отримати платіж за заподіяну шкоду. Примирення в цьому контексті можна розглядати саме як небажання вдаватися до кровної помсти. Дійсно, кровна помста стала загрозою

існування людського суспільства, що змусило в дальшому вживати заходів щодо обмеження її застосування. Наприклад, норвезьке законодавство Gulatingslagen більш пізнього періоду (XIII ст.) передбачає: «Якщо людині не вдається домогтися примирення після неодноразово зроблених спроб, то в цьому разі вона має вдатися до загрози помстою перед тим, як її виконати» [3, с. 17].

Держава зі своєю появою узурпувала право людини на захист, поклавши на себе цей обов'язок. Але замість простого регулювання цей процес настільки ускладнився, що вже не зрозуміло, хто і кого захищає. Безліч прикладів, коли громадяни здійснюють самосуди, повертаючись в первісне суспільство, утративши надію на справедливе вирішення питання з боку держави.

На жаль, такий сценарій застосовуємо здебільшого саме до нашої країни. Адже в багатьох західних державах принцип рівновідплати знайшов свій розвиток і активно використовується у взаєминах громадян і держави. У низці держав компенсують заподіяну шкоду, якщо вчинений щодо особи злочин не було розкрито [4]. У РФ такий порядок діє з 01 січня 2015 року. У новому законі [5] встановлюється право потерпілого громадянина подати в суд заяву й попросити компенсацію за порушення його права на судочинство в розумний строк. До того ж це може бути зроблено до закінчення розслідування в кримінальній справі. У СРСР такий порядок колись існував, але був скасований, коли стало очевидним, що сума заподіяної шкоди перевищує фінанси, які держава може компенсувати. Ми розуміємо, що в умовах наявної політичної та економічної криз відновлення обов'язку держави компенсувати потерпілому всі завдані збитки нерелевне. Об'єктивно правоохоронні органи будь-якої найбільш розвиненої країни за будь-яких технологій і методик поки не можуть розкривати 100% скоєних злочинів. Тому змушувати платити за те, що не можеш – непродуктивно. Проте це не робить неможливим, а навпаки передбачає обов'язок держави нести відповідальність у разі, коли правоохоронні органи мали об'єктивну можливість розкрити злочин, викрити винного й забезпечити відшкодування завданих збитків, але через несумлінне виконання обов'язків не реалізували цю можливість.

Загалом розслідування злочинів з використанням засобів ОРД на цей час є тільки монополією правоохоронних органів. Прокурор і суд здійснюють нагляд за законністю, але аж ніяк не за ефективність їх проведення. У підсумку це призводить до зниження відповідальності слідчого та оперативників за їх проведення. Що зрештою не може негативно не позначатися не тільки на практиці, але й на політиці правоохоронної діяльності. Для усунення цього протиріччя допустимим є встановлення відповідальності суб'єктів, які здійснюють слідчу і розшукову діяльність за не виправдане недосягнення бажаного результату. Ініціювання такої відповідальності доцільно покласти на прокурора, який здійснює нагляд за законністю, а також потерпілого та його адвоката. Завдання всіх – досягти ефективного результату.

Чи може хтось назвати, за якими показниками оцінюється ефективність діяльності правоохоронних органів? Така можливість у реальній дійсності відсутня. Кількість розкритих злочинів, їх види і відсоток розкриття поняття відносні. Єдине, чим оперують, це співвідношення з аналогічними показниками в інших державах (злочинність на 100 тис. населення; розкрито; засуджено тощо). Усе це потрібно, проте не можна ігнорувати показник, який є у сумі – економічні витрати.

Основна вимога до правоохоронних органів, зокрема в ОРД, – законність, однак її інтерпретація як у нормативних актах, так і в самій діяльності є односторонньою. Контроль і нагляд за ОРД зводиться до перевірки обґрунтованості прийнятих рішень щодо здійснення конкретних заходів стосовно підозрюваного або обвинуваченого.

Такий підхід підтверджує обвинувальну спрямованість кримінального процесу зокрема, на що неодноразово критично вказували вчені. На підтвердження такої тези вказує той факт, що всі без винятку провадження щодо перевірки законності здійснення ОРД стосуються фактів застосування ОРЗ стосовно осіб, які готують або скоюють злочини.

Водночас немає жодного випадку наглядового впливу прокуратури щодо ефективності ОРД і попереднього розслідування в частині забезпечення прав потерпілого. Чи законність не стосується постраждалих? Чи можна вважати ігнорування права потерпілого на свою безпеку, майна або відшкодування заподіяної шкоди порушенням закону?

Нагляд має бути не за законністю, а за ефективністю оперативно-розшукового потенціалу як складової частини нагляду за якістю досудового розслідування загалом.

Не менше ніж на вже прийняті заходи потрібно реагувати на факти НЕ проведення заходів, зокрема оперативно-розшукових там, де для цього була необхідність.

В Україні чомусь ігнорують один з ключових принципів правосуддя – принцип доцільності в процесі збору фактичних даних. Зокрема, у Нідерландах докази збирають однаково як для доведення винуватості особи у вчиненні злочину, так і його виправдання [6, с. 43, 288].

Адже в голландському кримінальному процесі відсутнє поняття «сторін», а презумпція невинуватості (*praesumptio innocentiae*) ніколи прямо не формувалася як принцип кримінальної юстиції. У системі голландського правосуддя обвинувачі не є стороною змагального процесу з погляду загального права, але вважаються магістратами, які діють тільки в публічних інтересах. Вони не мислять термінами перемоги або поразки, оскільки постійно зважують публічні та приватні інтереси. Навіть на стадії судового розгляду, де більш помітні змагальні тенденції кримінального процесу, найбільшу активність проявляє суддя, тоді як обвинувач займає пасивну позицію. Завдання обвинувача не довести провину підсудного, а надати зібрані докази суду без формування в судді впевненості у винності. Основна мета судового розгляду – встановлення істини, а не підтвердження позиції звинувачення, як це відбувається в Україні [6, с. 177–178].

Отже, голландські правоохоронні органи спільно з публічним обвинувачем займають єдину позицію і мають єдину мету, чого не можна сказати про правоохоронну систему України. Зокрема, попри законодавчу регламентацію, на сьогодні ОРД є відокремленою діяльністю. Мета всіх суб'єктів досудового розслідування одна, проте оперативні співробітники не зацікавлені в кінцевому результаті попереднього розслідування, що позначається на його ефективності. І проблема не стільки в законодавчих нормах, скільки в організаційному підході до здійснення такої діяльності, який викладено у відомчих нормативно-правових актах і надійно закріплено багаторічною практикою використання такого досвіду. Яка може бути ефективність досудового розслідування, установлення всіх обставин провадження, коли оперативний працівник здійснює весь комплекс негласних заходів, які є найбільш ефективним засобом встановлення і документування фактичних даних, тільки до встановлення особи, яка вчинила злочин і фактично закінчує роботу заповненням статистичної картки відповідної форми? Обмеження діяльності тільки встановленням особи практично позбавляє можливість якісного збору фактичних даних, які б допомогли встановленню всіх обставин злочину. Адже кінцева мета досудового розслідування – не встановлення особи, а притягнення її до кримінальної відповідальності, щоб відновити права осіб, потерпілих від злочину, й отже, виконати обов'язок держави перед громадянином.

Ми сліпо копіюємо законодавство США, де втрачена межа між гарантіями прав і свобод одних громадян – підозрюваних, обвинувачених, і аналогічними правами інших громадян – потерпілих. Щоб досягнути компромісу, там йдуть на крайні хитрощі. У 1997 р. однією з найбільш гучних сенсацій американського життя стала справа знаменитого афроамериканського екс-спортсмена О. Дж. Сімпсона, обвинуваченого у вбивстві своєї дружини. Афроамериканці розглядали цей процес як прояв упередженості «білої» Америки до представників расових меншин, і під тиском громадськості (свого часу Америка стояла майже на порозі нового спалаху расових заворушень) обвинувачений був виправданий. Проте після винесення виправдувального вироку з'явилися нові докази, які незаперечно доводять вину екс-спортсмена. Оскільки в США не можна повторно судити виправданого за тим самим обвинуваченням, то американська юстиція знайшла хитромудрий хід: батьки вбитої подали в суд на вбивцю, звинувачуючи його в тому, що в результаті вбивства вони втратили можливість користуватися турботою і допомогою своєї доньки й вимагали на цій підставі матеріальної компенсації втрати. Суд виніс рішення на користь позивачів і тепер колишня спортивна «зірка» приречена все життя «сидіти на міліні», віддаючи всі свої доходи батькам вбитої ним дружини.

Коментар незвичайний: «Якщо поглянути на цю конкретну судово-правову колізію з погляду економічної теорії пре-надходжень і покарань, то, без сумніву, казус вирішений «за правилами»: з одного боку, задоволені майнові претензії родичів жертв, з другого – злочинець залишився на

свободі, були попереджені расові заворушення й до того ж неминучі соціальні втрати» [7, с. 241].

Ми намагаємося копіювати Захід, але робимо це явно невміло, мало того, що не караємо злочинця – залишаємо потерпілого біля «розбитого корита». Потрібно обговорювати варіант, коли компенсація шкоди потерпілому звільняє винного від певних заходів покарання, однак за будь-яких умов не можуть бути підставою для звільнення від відповідальності помилки слідства або суду.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що в природі немає нічого ідеального, а ідеального закону не може бути в принципі, адже суспільні відносини постійно змінюються, трансформуються разом із самим суспільством. До того ж завдання законодавства підлаштовуватися під змінювані суспільні відносини та трансформуватися разом з ними. Навіть більше, правові конструкції мають дозволяти негайну реакцію законодавства на суспільні зміни, а не через десятиріччя, коли такі зміни втрачуть свою актуальність.

Використані джерела:

1. Аналіз проблем реалізації прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО). URL : <http://vostok-sos.org/problem/> (дата звернення 30.08.2018).
2. Давыденко Д. Л. С чего начинался мир: урегулирование споров в первобытном обществе. *Третейский суд*. 2012. № 1. С. 166–175.
3. Аннерс Э. История европейского права. М., 1994. С. 17.
4. Владислав Куликов. Жертвы нераскрытых преступлений получают право на компенсацию за волокиту. *Российская газета*. Федеральный выпуск № 6886 (18). URL: <https://rg.ru/2016/01/29/volokita.html> (дата звернення 25.08.2018).
5. Федеральный закон от 21.07.2014 № 273-ФЗ «О внесении изменений в статью 3 Федерального закона «О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок» и отдельные законодательные акты Российской Федерации» (Официальный интернет-портал правовой информации (www.pravo.gov.ru) от 22.07.2014; Собрание законодательства Российской Федерации от 2014, № 30, ст. 4274; «Российская газета» от 30.07.2014). URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docview&page=1&print=1&nd=102356117&rdk=1&&empire> (дата звернення 15.08.2018).
6. Правовая система Нидерландов / Отв. ред. д. юрид. н., проф. В. В. Бойцова, д. юрид. н., проф. Л. В. Бойцова. М.: Издательство «Зерцало», 1998. 432 с.
7. Латов Ю. В. Экономика преступлений и наказаний. *Истоки*. Вып. 4. М.: ГУ ВШЭ. 2000. С. 241.
8. Приказ Министерства внутренних дел Российской Федерации от 06 июня 2018 года № 356 «Об утверждении Положения о назначении и выплате полиции вознаграждения за помощь в раскрытии преступлений и задержании лиц, их совершивших» (зарегистрирован в Минюсте России 15 августа 2018 года, регистрационный № 51903). URL: <https://77.xn--b1aew.xn--p1ai/documents/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%8B-%D0%BC%D0%B2%D0%B4-%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%81%D0%B8%D0%B8/item/14358069/> (дата звернення 10.09.2018).
9. Рубченко М., Скрипников С., Тальская М. Атака на бухгалтерию. *Эксперт*. 2006. № 27 (521). С. 25.

10. Розовский Б. Г. Наказание! ... Наказание? *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2010. № 1. С. 305–311.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2018

Бочковой А. В. Неэффективность правоохранительной деятельности как следствие нормативной перегруженности регламентации общественных отношений

В статье аргументировано указывается на значительную перегруженность нормативного регулирования общественных отношений со стороны государства, что негативно влияет на его результативность, в том числе и на эффективность правоохранительной деятельности. Вместе с тем несогласованность законодательства не позволяет своевременно реагировать на постоянные изменения в обществе, путем принятия нормативно-правовых актов для урегулирования отношений, которые возникли или изменили свою сущность. Акцентировано внимание на необходимости пересмотра нормативного регулирования правоохранительной деятельности касательно его разгрузки с целью упрощения порядка внесения необходимых изменений в случае возникновения такой необходимости.

Ключевые слова: право, закон, общество, правоохранительная деятельность, эффективность, перегруженность, наказание, уголовная ответственность.

Bochkovi O. Inefficiency of Law Enforcement Activity as Consequence of Normative Overloading of Public Relations Regulation

New laws are adopted daily, dozens of regulatory acts (decrees, orders, letters, etc.) are issued. Often, separate procedures are not coordinated, not because they are poorly prepared, but because with so many acts and rates of development of society, as well as changes in its environment, it is impossible to reconcile them. The example with the Bitcoin cryptocurrency, which appeared in 2009, seems to be indicative, and our legislator persistently “does not notice” it in the legal field. Even criminals have learned to use it to pay for goods and services prohibited in circulation (weapons, drugs, radioactive substances, etc.), they demand ransom in cryptocurrency, and the state ignores it.

Many believe that the matter is a significant complication of relations, therefore their regulation must also be made difficult. But everything is just the opposite: we create complex legal constructions on simple relations between subjects in society. As a result, elementary relations do not withstand the pressure of norms and prescriptions accumulated from above, because of which a failure occurs: from ignoring to direct denial.

Law enforcement in this case is no exception. Excessive bureaucratization of procedural procedures contributes to crime, because it allows persons who commit crimes to avoid punishment, while forming public distrust in the law enforcement system.

Despite the frankly false path in ensuring the rights and freedoms of respectable citizens, the state continues to build legal constructions in the direction of protecting individuals who are reasonably suspected of committing a crime, giving them additional opportunities to escape punishment.

There is nothing ideal in nature, and in principle there can be no ideal law, because social relations are constantly changing, transforming together with the society itself. At the same time, the tasks of the legislation are to adapt to changing public relations and transform with them. Moreover, legal constructions should allow an immediate

reaction of legislation to social changes, and not after decades when such changes have lost their relevance.

Keywords: right, law, society, law enforcement, efficiency, congestion, punishment, criminal responsibility.

УДК 343.985:343.78

Т. О. Борець

ОРГАНІЗАЦІЙНІ Й ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Статтю присвячено проведенню такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, зокрема проведенню обшуку на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами. Розглянуто правові підстави проведення обшуку, мету обшуку, а також зроблено акцент на системі організаційних і тактичних прийомів обшуку під час розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами.

Подано алгоритм підготовчих заходів, які доречно здійснювати слідчому перед проведенням обшуку в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами. Узагальнено моменти, на які треба звернути увагу під час проведення зазначеної слідчої дії.

Ключові слова: незаконне заволодіння, транспортні засоби, обшук, докази, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, слідчий, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Одним із засобів доказування на початковому етапі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами є організація й проведення обшуку, оскільки за його результатами отримують інформацію, що є доказовою базою в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку наукових основ щодо формування та застосування тактичних прийомів і методів проведення обшуку зробили відомі вчені, зокрема, Р. С. Белкін, П. Д. Біленчук, С. Ф. Денисюк, В. О. Коновалова, В. Г. Лісогор, Є. Д. Лук'янчиков, В. С. Мацишин, М. В. Салтєвський, М. І. Скригонюк, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, В. Ю. Шепітько, О. Ю. Ямпольський та багато інших. Проте не можна стверджувати, що всі аспекти такої складної та важливої діяльності, як проведення обшуку під час кримінального провадження, досліджено цілком.

Формування цілей. Метою статті є визначення особливостей обшуку, а також труднощів, що виникають у процесі його проведення; шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Обшук як інструмент формування доказової бази в кримінальному провадженні є однією з найважливіших і найбільш часто застосовуваних слідчих (розшукових) дій. Водночас процедура його проведення багатогранна, що зумовлено потребою не лише здійснювати завдання судочинства, але й не обмежувати права і свободи громадян.

Обшук – це слідча (розшукова) дія, яку проводять для виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України) [1, с. 321]. Єдиною підставою для проведення цієї слідчої (розшукової) дії є винесена в порядку, установленому КПК, ухвала слідчого судді, який може винести її лише на підставі звернення до нього процесуальної особи, яка здійснює кримінальне провадження.

Обшук має бути раптовим (злочинець може знищити речі та сліди) і провадитися на відповідній стадії розслідування залежно від сформованої слідчої ситуації [2, с. 65–67], а його результати можуть бути використані під час дальших допитів підозрюваних.

Раптовість обшуку – один з найважливіших організаційних і тактичних принципів. Обшук повинен бути завжди несподіваним як для обшукуваного, так і для інших осіб, зацікавлених у результатах розслідування в справі [3, с. 348].

Перед обранням організаційних і тактичних прийомів проведення обшуку слідчий має вирішити низку завдань, а саме: визначити об'єкти, на яких треба проводити обшук (об'єкти обшуку); предмети та документи, які потрібно шукати (предмети пошуку); послідовність і конкретні терміни проведення кожної слідчої дії. Названі завдання вирішують на підставі аналізу матеріалів кримінального провадження.

У процесі розслідування кримінальних проваджень за злочинами, пов'язаними з незаконним заволодінням транспортними засобами, важливе значення мають організаційні й тактичні особливості проведення обшуку в житлі підозрюваного. Предметами пошуку найчастіше є:

1) викрадене (автотransпортний засіб або окремі його частини, речі та документи потерпілого);

2) записи й листування, у яких можуть бути зазначені прізвища співучасників і можливе їхнє місцезнаходження;

3) знаряддя та засоби, що використовували при вчиненні викрадень;

4) одяг і взуття, які могли бути на злочинцеві під час вчинення злочину;

4) засоби маскування викраденого автотransпорту (розпилювачі фарби, фальшиві номерні знаки тощо).

У сучасній криміналістичній літературі нерідко можна натрапити на твердження, що обшук є чи не єдиною слідчою дією, підготовка до проведення якої є обов'язковим етапом. Зокрема, М. В. Салтевський зазначає, що його доречно здійснювати лише в окремих випадках. Коли обшук проводиться спонтанно, наприклад, при затриманні або в обставинах, що не терплять зволікання, підготовка як попередній етап обшуку відсутня [3, с. 350]. Зазначимо, що позиція автора, безумовно, справедлива й небезпідставна. Проте, на нашу думку, не слід тверджувати, що підготовчий етап до проведення обшуку відсутній загалом. Ми можемо мовити про те, що в наслідок низки об'єктивних причин, на здійснення

підготовчих заходів слідчий не може виділити досить часу, що і стає причиною невиконання ним низки необхідних організаційних заходів.

Зокрема, згідно з результатами аналізу кримінальних проваджень (справ), які порушували за фактом учинення незаконних заволодінь транспортними засобами, обшук здебільшого проводили в перші дні після вчинення злочину або відразу після затримання злочинця (злочинців).

Проте, попри вищезазначене, вважаємо за доцільне висвітлити ті підготовчі заходи, які доречно здійснювати слідчому в процесі розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами, перед проведенням обшуку, адже практичну значущість таких заходів у жодному разі применшувати не можна.

Для підвищення ефективності обшуку при розслідуванні злочинів досліджуваної категорії пропонуємо такий алгоритм організаційних заходів:

1) вивчення матеріалів кримінального провадження та встановлення наявності причин для проведення обшуку;

2) вивчення осіб, за місцем проживання чи в іншому володінні яких потрібно провести обшук;

3) з огляду на дані матеріалів кримінального провадження та відомості про особу обшукуваного, а також про предмети, які потрібно відшукати, за можливості визначити конкретні місця зберігання розшукуваних об'єктів;

4) визначити кількість осіб, а також те, кого саме треба задіяти для проведення обшуку (спеціалістів, кінологів тощо);

5) визначити, який предмет підлягає відшукуванню, дослідити його можливі характерні риси. Скажімо, колір автомобіля, державний номерний знак, наявність характерних подряпин, серійний номер двигуна, кузова, VINномер тощо (у разі, якщо є підстави вважати, що викрадений транспортний засіб було розібрано);

6) проведення слідчих дій, спеціально запланованих для отримання необхідної інформації (допити, огляд місця події тощо) [4, с. 237];

7) домовитися з учасниками обшуку про способи обміну інформацією під час обшуку [5, с. 23];

8) планування обшуку як синтез інтелектуальної діяльності слідчого, пов'язаної з вирішенням певних завдань, які мають за мету отримання свідчень, що сприяють установленню об'єктивної істини в справі [4, с. 77];

9) забезпечення учасників слідчо-оперативної групи потрібними технічними засобами. Зокрема, під час проведення обшуку автомобіля досліджують не лише звичні місця зберігання, але й приховані (за обшивкою дверей, під сидіннями тощо), процупують сидіння та обшивку стелі, перевіряють порожнини за рефлектором фар тощо.

Отже, визначивши перелік завдань, які треба вирішувати слідчому під час підготовки до проведення обшуку при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортними засобами, констатуємо той факт, що здебільшого зазначений суб'єкт доказування не може приділити належної уваги на виконання їх повною мірою.

Зауважимо також, що з наявного часу, відведеного на проведення досліджуваної слідчої дії, не меншу частину слідчий має приділяти розробці,

аналізу та детальному дослідженню тактичних прийомів, використання яких потрібне для отримання позитивного результату.

Серед тактичних прийомів, які має на «озброєнні» слідчий під час проведення обшуку при розслідуванні незаконного заволодіння транспортними засобами, найбільш доцільними й непоодинокі застосовуваними є такі:

1. *Раптовість проведення обшуку.* Це саме та слідча дія, успішне проведення якої значно залежить від її раптовості, тому в процесі підготовки мають бути вжиті заходи щодо нерозголошення намірів слідчого, а також для того, щоб у початковий момент обшуку не виникли ускладнення з проникненням на місце або в приміщення, що підлягають обшуку [6, с. 126].

2. *Суцільний або частковий обшук.* У процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами досить часто виникає потреба проведення саме часткового пошуку. Адже здебільшого об'єктом пошуку в цій категорії справ є транспортний засіб або його частини. З огляду на значні розміри вказаних об'єктів слідчому недоцільно проводити суцільний обшук приміщення чи території. Досить лише обстежити ті місця, у яких можна розмістити зазначені вище габаритні предмети.

3. *Одиночний та груповий обшук.* Цей тактичний прийом застосовують залежно від кількості обшукуваних і місць, де потрібно провести досліджувану слідчу дію. Зокрема, проведення групового обшуку використовують у процесі розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, учинених організованими злочинними угрупованнями. Перед слідчим поставала потреба одночасного проведення декількох обшуків (у житлі та іншому володінні кожного з членів угруповання). Адже лише за такого варіанта проведення обшуків слідчий може гарантувати раптовість цієї слідчої дії (обшукані чи члени їх сімей зазвичай не мають змоги попередити один одного).

4. *Паралельне та зустрічне обстеження.* Паралельне обстеження доцільно проводити за потреби дослідження певної ділянки місцевості або великого за розмірами приміщення (складське приміщення). Зустрічне ж обстеження застосовують під час обстеження приміщення, загроможженого різними предметами (скажімо, гаражі).

5. *Проведення фазового пошуку* – кожний із суб'єктів криміналістичної діяльності виконує суто свої функції [7, с. 208]. Доцільність використання такого тактичного прийому при розслідуванні незаконних заволодінь транспортними засобами виникає тоді, коли слідчому треба відшукати предмети, які могли бути використані для проникнення в автомобіль, від'єднання сигналізації, увімкнення двигуна. У такому випадку виникає потреба залучення фахівця, який володіє спеціальними знаннями щодо зовнішнього вигляду вказаних предметів та знає їх технічні характеристики.

6. При проведенні складного обшуку рекомендовано також робити *перерви для відпочинку* [8, с. 316]. Їх доречно проводити під час обшуку значних за площею території, приміщень з великою кількістю речей і місць,

де їх можна приховати (у нашому випадку це приміщення гаражу, які зазвичай обладнані оглядовою ямою).

Перерви для відпочинку дають змогу учасникам обшуку відновити сили, а також проаналізувати вже виконаний обсяг роботи й визначити можливі місця приховування шуканих предметів, додатково оцінити належність відшуканих речей чи певних предметів до кримінального провадження, у процесі якого проводився обшук.

Зокрема, під час проведення обшуків за місцем проживання осіб, причетних до вчинення незаконних заволодінь транспортними засобами, нерідко вилучали предмети, які, на перший погляд, не стосувалися цього злочину. Проте в дальшому з'ясувалось, що зазначені речі знаходилися в салоні викраденого транспортного засобу та перебували у власності потерпілого.

Зазначимо, що під час проведення обшуку слідчий, уважно спостерігаючи за поведінкою обшукуваного, може визначити чи стосується розслідуваної кримінальної справи той чи інший предмет. Зокрема, слідчому рекомендовано звертати увагу на такі моменти:

а) надмірне хвилювання особи під час проведення обшуку у певному місці чи відшуканні окремих предметів;

б) намагання обшукуваного відволікти увагу слідчого від проведення обшуку в конкретному місці;

в) невідповідність між призначенням знайдених предметів та особою обшукуваного (скажімо, речі жіночого гардеробу в самотнього чоловіка тощо); обшукувана особа безпосередньо вказує, що знайдена річ їй не належить, проте не пояснює природу її появи в цьому приміщенні (до того ж обшукувані особи нерідко стверджують, що вказаний предмет навмисне «підкинутий» до їхнього помешкання).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що зазвичай слідчі досягають найбільшого успіху та ефективності під час проведення обшуків, застосовуючи не один конкретний тактичний прийом, а їх комбінацію (систему). Саме різноманітність тактичних прийомів і послідовність їх використання дають змогу провести зазначену слідчу дію з максимальною ефективністю.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.]; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

2. Денисюк С. Ф., Шепитько В. Ю. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистический анализ): Науч.-практ. пособие. Харьков: Консум, 1999.160 с.

3. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ : Кондор, 2006. 588с.

4. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / под ред. В. А. Образцова. М.: Юрист, 1999. 501с.

5. Подголин Е. Е. Тактика следственных действий: учебно-практическое пособие / под ред. И. Е. Быховского. Киев: «Правник»,1997. 71с.

6. Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства: наук.-практ. посібник. Дніпропетровськ: Юрид. акад. міністерства внутр. справ, 2005. 156 с.

7. Скригонюк М. І. Криміналістика: підручник. Київ: Атіка, 2007. 496с.

8. Маркусь В. О. Криміналістика. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Кондор, 2007. 558с.

Стаття надійшла до редколегії 25.08.2018

Борец Т. А. Организационные и тактические особенности проведения обыска при расследовании угонов транспортных средств

Статья посвящена проведению такого следственного (розыскного) действия, как обыск, в частности проведению обыска на начальном этапе расследования преступлений, связанных с незаконным завладением транспортными средствами. В статье рассмотрены правовые основания проведения обыска, цель обыска, а также особое внимание уделено системе организационных и тактических приемов обыска при расследовании угонов транспортных средств.

Подано алгоритм подготовительных мероприятий, которые следователю уместно осуществлять перед проведением обыска в процессе расследования преступлений, связанных с незаконным завладением транспортными средствами. Обобщенно моменты, на которые следует обратить внимание при проведении указанного следственного действия.

Ключевые слова: незаконное завладение, транспортные средства, обыск, доказательства, уголовное производство, уголовное преступление, следователь, следственные (розыскные) действия.

Borets T. Organizational and Tactical Peculiarities of the Search during Investigation of Illegal Taking Possession of Transport Vehicles

The article is devoted to conducting such investigative (search) activities as a search, in particular the conduct of a search at the initial stage of the investigation of crimes related to the illegal possession of vehicles. The article examines the legal grounds for conducting a search, the purpose of the search, as well as special attention to the system of organizational and tactical search techniques during the investigation of illegal possession of vehicles.

The algorithm of preparatory measures, which is expediently carried out by an investigator before a search in the process of investigation of crimes connected with illegal possession of vehicles, is highlighted. There are generalized points to draw attention during this investigative action.

In particular, the tactical methods of conducting search are described in detail. In particular, the article determines the most expedient and often used of them, namely: 1) search suddenness; 2) continuous or partial search; 3) search in single and group mode; 4) parallel and counter-examination; 5) professional search; 6) recommended breaks for rest in the case of a complex search.

Attention is drawn to the need for the combined application of appropriate tactical methods that will achieve maximum efficiency during the investigative action mentioned.

In addition, a list of items to be taken into account when conducting a search for a criminal case for crimes related to the illegal possession of vehicles is determined. Most frequently searched for items:

- 1) stolen (vehicle or parts thereof, things and documents of the victim);
- 2) records and correspondence in which the names of the accomplices and their possible location may be indicated;
- 3) the tools and means used in committing the abductions;
- 4) clothing and footwear that could have been offenders in the commission of a crime;
- 4) means of masking stolen vehicles (paint sprayers, erroneous numbers, etc.).

The list of tasks to be solved by the investigator in preparation for the investigation of crimes connected with the illegal possession of vehicles is summarized.

Keywords: illegal possession, vehicles, search, evidence, criminal proceedings, criminal offenses, investigator, investigators (wanted) actions.

УДК 343.85:34.07

І. А. Волков

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ПРАЦІВНИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті виокремлено чинники, що обумовлюють значну латентність злочинної діяльності працівників правоохоронних органів, проаналізовано та охарактеризовано основні причини та умови, що впливають на злочинність працівників поліції. Окреслено етапи заходів щодо оперативно-розшукового запобігання підрозділами внутрішньої безпеки злочинам, які вчиняють працівники Національної поліції. Визначено поняття запобігання злочинам у сфері службової та професійної діяльності працівників Національної поліції України.

Ключові слова: працівники поліції, підрозділи внутрішньої безпеки, причини та умови вчинення злочинів, запобігання злочинності, профілактика злочинності.

Постановка проблеми. Важливою проблемою, яка вкрай негативно позначається на формуванні правової демократичної країни, є ураження всіх сфер життя державного апарату України різноманітними злочинними проявами. Про викорінення цього явища не йдеться, проте існують успішні приклади заходів запобігання, які дають змогу суттєво впливати на стан та динаміку злочинних виявів, зводячи їх дію до некритичного рівня. Окремим аспектом криміналізації державного устрою є ураження злочинними проявами саме органів та підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ), покликаних вести боротьбу із різними виявами кримінально караних злочинних дій.

Злочинна діяльність у правоохоронних органах зазвичай здійснюється стосовно осіб – порушників закону (обвинувачених, підозрюваних, адміністративних правопорушників). З одного боку, особи, які вчинили неправомірні дії, прагнуть уникнути відповідальності, з іншого – зловживання службовим становищем працівниками правоохоронних органів має на меті отримання ними майнової чи іншої користі. До того ж значна частина правопорушників-поліцейських обізнані з оперативно-розшуковими методами встановлення осіб, причетних до вчинення

злочинів, та особливостями досудового розслідування, що дає їм змогу створювати умови для приховування своєї злочинної діяльності.

Ці та інші чинники суттєво утруднюють організацію протидії злочинам, які вчиняють працівники НПУ. Важливою складовою такої роботи є попереджувальна діяльність, мета якої вжити заходи, що суттєво утруднять або унеможливають учинення злочинів зазначеними службовими особами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оперативно-розшукового попередження злочинів розглянуто в працях А. І. Алексєєва, О. М. Бандурки, В. В. Баранова, Є. І. Борділовського, І. В. Бризгалова, В. О. Глушкова, Е. О. Дідоренка, І. П. Джужі, О. М. Козаченка, О. Є. Користіна, А. Г. Лекаря, В. С. Овчинського, С. С. Овчинського та ін. Названі вчені досліджували в основному загальні питання попередження злочинів, але ж специфіку діяльності підрозділів внутрішньої безпеки щодо злочинів, які вчиняють працівники правоохоронних органів, ураховано не було.

Формування цілей. Зазначене обумовило мету статті – визначити поняття та окреслити етапи заходів щодо оперативно-розшукового запобігання злочинам у сфері службової та професійної діяльності працівників Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Злочинній діяльності працівників правоохоронних органів притаманна висока латентність. Цьому сприяє сукупність чинників, до основних з яких належить небажання керівництва висвітлювати реальний стан справ; викритих працівників нерідко звільняють з правоохоронних органів; проти таких осіб не порушують відповідні справи або ж порушені справи призупиняють чи закривають без доведення до логічного завершення. Важливого значення в організації протидії злочинам, що вчиняють працівники НПУ, набуває саме оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД). Злочини, що вчиняють працівники поліції, відрізняються складністю виявлення, викриття та розслідування, адже правопорушники вживають серйозні заходи щодо маскування злочинної діяльності, знищення слідів тощо. Таким злочинам характерна відсутність свідків, часто немає і постраждалих. Тому встановити не лише виконавця чи виконавців, а й сам факт учинення злочину вкрай складно. Тому перспективним напрямом протидії злочинам, що вчиняють працівники поліції, є саме профілактична робота працівників підрозділів внутрішньої безпеки (далі – ВБ), спрямована на ранні етапи формування злочинного діяння (причини та умови, задум, підготовку тощо).

Як зазначає О. В. Мельковський, профілактика, що є основним напрямом викорінення антигромадських явищ, складає фундамент послідовних змін у сфері боротьби з правопорушеннями. Цей напрям діяльності є також одним з основних для правоохоронних органів. Оперативні підрозділи НПУ профілактичну функцію реалізують у формі оперативно-розшукової профілактики [1, с. 104].

У п. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначено, що оперативні підрозділи зобов'язані в межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД, уживати

необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення та припинення злочинів і викриття причин й умов, які сприяють учиненню злочинів, а також здійснювати профілактику правопорушень. Це положення стосується й оперативних підрозділів служби ВБ НПУ [2].

Система заходів щодо запобігання оперативними підрозділами ВБ злочинам, що вчиняють працівники НПУ, має спрямовуватися на усунення причин, які їх породжують, та умов, що їм сприяють.

Зазначимо, що причини та умови мають складатися з компонентів, що становлять систему соціально негативних відносин, явищ і процесів, що, як наслідок, детермінують злочини працівниками НПУ і завжди виражаються у тісній взаємодії. Неefективними видаються намагання розмежувати фактори дійсності на причини й умови злочинності, оскільки те, що в одному разі – причина, у другому – умова, а в третьому – загалом не відіграватиме жодної ролі. Невипадково в юридичній літературі такі категорії, як причини, умови, детермінанти, фактори, обставини досить часто вживають як взаємозамінні. Зокрема, В. В. Панкратов зазначає, що «при вивченні проблеми породження (спричинення) акцент робиться на повноті виявлення факторів, на аналізі механізму дії тих чи інших елементів причинного комплексу» [3, с. 25].

Причини та умови, що сприяють учиненню злочинів, – це обставини об'єктивної дійсності й особливості інтелектуального та іншого стану особи, які обумовили, детермінували злочин і зробили можливим його вчинення. Вони складаються із сукупності обставин, що взаємодіють між собою, і до яких належать: особливості об'єкта посягання та наявність криміногенних факторів; антисоціальна установка суб'єкта злочину та причини її формування; конкретні життєві ситуації, які у взаємодії з внутрішніми якостями особи злочинця спричинили його злочин або сприяли його вчиненню [4, с. 158].

Діяльність щодо запобігання (профілактики) злочинності загалом і злочинів, до яких причетні працівники НПУ зокрема, передбачає як загальнодержавні заходи економічного, ідеологічного, правового і виховного характеру, так і спеціальні заходи, що здійснюють підрозділи ВБ НПУ.

Ці заходи можуть бути загальними, наприклад, виявлення та усунення умов, що сприяють учиненню злочинів, та індивідуальними – застосування профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочинів, припинення мотивування чи замаху на злочин тощо.

Зміст оперативно-розшукового запобігання злочинам, що вчиняють працівники НПУ, з боку працівників служби ВБ складається з етапів, які мають нейтралізувати розвиток злочинної діяльності:

1. Загальна та індивідуальна профілактика злочинів. Суть полягає в нейтралізації, усуненні причин і умов (об'єктивних та суб'єктивних), обставин і факторів (внутрішніх та зовнішніх) стосовно ймовірного злочинця. Через профілактичний вплив на свідомість працівника поліції, а також на реальні життєві умови, середовище, у якому він перебуває, на віктимологічні та інші фактори досягається бажаний стан кримінологічної

ситуації, за яким у середовищі працівників НПУ, на яких спрямований профілактичний вплив, не виникає наміру на вчинення злочину чи готування до нього.

2. Сутність попередження злочинів як другої стадії запобігання полягає у виявленні осіб, дії яких свідчать про протиправне прагнення вчинити правопорушення, що згодом можуть перерости в злочинні.

3. Припинення злочинів як третя стадія запобігання злочинам характеризується специфічністю заходів та особливою підготовкою до них працівників підрозділів внутрішньої безпеки. Вона може наставати під час неефективного відпрацювання попередніх стадій оперативного впливу або бути завершальним етапом документування злочинних дій працівника поліції або групи працівників.

Як зазначає А. І. Посполітак, об'єктом профілактики злочинів, які вчиняють працівники НПУ, є причини, умови, що сприяють учиненню аналізованих злочинів, та особи, які потенційно можуть учинити такі злочини, тобто лише ті особи, які мають намір на вчинення конкретних злочинів, приховано здійснюють підготовку або вчиняють їх, що й обумовлює особливості негласного впливу оперативних підрозділів на таких осіб, інформація про яких міститься у відповідних справах. Обґрунтоване визначення категорій осіб, які є об'єктами профілактики, а також урахування середовища, що їх оточує, виступають важливою передумовою правильної організації попереджувальної роботи, у якій обирають і заходи профілактичного впливу:

– метод переконання (передача відомостей, що мають викликати певну думку або дію особи, яка підлягає профілактичному впливу);

– метод примусу (обмеження певних прав і свобод, а також унеможливлення здійснення особою певних дій, до того ж за незалежними від цієї особи причинами). Метод примусу застосовують у разі, коли метод переконання не дає позитивних результатів, а дії, здійснені особою, яка підлягає профілактичному впливу, дають підстави для застосування до неї заходів дисциплінарного або адміністративного характеру.

Для реалізації заходів примусу працівники оперативних підрозділів внутрішньої безпеки можуть ініціювати як самостійно, так і через інших суб'єктів:

- звільнення на законній підставі особи з посади;
- застосування адміністративних заходів впливу (наприклад, за корупційні правопорушення);
- відклик спеціальних дозволів (ліцензій), що видані дозвільною системою МВС тощо [5, с. 13].

Отже, запобігання злочинам у сфері службової та професійної діяльності працівників НПУ можна визначити як систему заходів і суб'єктів, діяльність яких спрямована на виявлення й усунення причин та умов злочинності у сфері службової та професійної діяльності працівників НПУ і застосування програм індивідуального коригування поведінки, а також виявлення осіб, поведінка яких безпосередньо вказує на реальну можливість учинення злочинів у сфері службової та професійної

діяльності працівників НПУ і даліше проведення диференційованих заходів запобіжного впливу.

До напрямів загально профілактичного характеру належать:

- удосконалення кадрової роботи, зокрема відбір, підготовка та розміщення кадрів;

- підвищення ефективності виховної роботи з особовим складом;

- удосконалення професійної освіти та підготовки кадрів;

- удосконалення психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності працівників НПУ, забезпечення постійного контролю за службовою діяльністю персоналу;

- проведення службових розслідувань за фактами порушення дисципліни та законності;

- визначення кола осіб, схильних до вчинення протиправних дій;

- використання у виховній роботі матеріалів про розгляд фактів правопорушень, що вчинили працівники, оголошення вироків чи рішень судів щодо притягнення поліцейських до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності тощо.

До заходів індивідуальної профілактики злочинів належить:

- розробка системи спеціальних заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію, обмеження дії факторів злочинів у сфері службової або професійної діяльності;

- перешкоджання здійсненню протиправного наміру конкретного працівника НПУ щодо реалізації задуму на вчинення таких злочинів;

- припинення корупційної діяльності, яка вже почалася, для недопущення настання протиправного результату.

Першочерговою є розробка економічних та організаційно-управлінських заходів щодо заохочення державою сумлінної, чесної праці як основного джерела життєвих благ, укупі з установленням режиму максимального протистояння одержанню злочинних прибутків працівниками НПУ. До таких заходів належить створення адекватного антикорупційного законодавства; створення умов, за яких у працівників поліції формується усвідомлення невідворотності покарання; широке висвітлення в засобах масової інформації результатів антикорупційної діяльності в органах та підрозділах НПУ; запровадження високих соціальних стандартів і гарантій для працівників поліції тощо [5, с. 11-12].

В. Є. Боднар за результатами вивчення практичної діяльності підрозділів ВБ виділяє такі детермінанти протиправної діяльності працівників органів і підрозділів НПУ:

- успадкована від колишньої міліції морально застаріла «палочна» система оцінки роботи, що ґрунтується на гонитві за формальними (нерідко штучними) показниками оперативно-службової діяльності;

- перезавантаженість працівників органів і підрозділів НПУ, унаслідок чого вони не виконують службових обов'язків або формально ставляться до їх виконання, фальсифікують службові документи;

- недосить ефективна система контролю за діяльністю працівників низової ланки поліції через низький професійний рівень керівників усіх рівнів тощо;

- вияви професійної деформації, яка межує з професійною деградацією, тобто незворотними змінами особистості працівника, зумовленими його професійною діяльністю;

- неякісний підбір, підготовка та розставляння кадрів, поверхнєве вивчення кандидатів на службу в органи поліції, неефективність інституту наставництва;

- низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення тощо [6, с. 278-284].

Про можливу причетність до злочинної діяльності працівника поліції можуть свідчити такі обставини:

- невідповідний наявним доходам спосіб життя (скажімо, часте відвідування розважальних закладів), придбання дорогих транспортних засобів, нерухомості, непоодинокі виїзди за кордон на відпочинок тощо;

- підтримування стосунків, родинних зв'язків з кримінальними елементами, підприємцями, бізнес яких може викликати сумніви в його легальності;

- участь в оперативній розробці або розслідуванні матеріалів стосовно організованих злочинних угруповань, з огляду на що можливе виникнення пропозицій підкупу чи іншого впливу тощо.

Працівники підрозділів ВБ під час здійснення запобіжної діяльності живають таких заходів:

- виявлення, постановка та оперативний облік працівників поліції, стосовно яких у законний спосіб отримана й попередньо перевірена оперативна інформація-компрогат;

- створення умов, що ускладнюють або унеможливають учинення злочинних дій особами, які знаходяться на оперативному обліку в підрозділах ВБ (відсторонення від справ, переведення на іншу посаду або в інший підрозділ, роз'єднання групи, що має протизаконні наміри тощо);

- цілеспрямований вплив на осіб, які перебувають на оперативному обліку в підрозділах ВБ для нейтралізації, припинення та відмови від протиправних намірів і дій (вплив за допомогою негласних співробітників, проведення профілактичних бесід тощо);

- використання можливостей відомчого та позавідомчого впливу (відомства контролю) для реалізації спеціальних комплексних програм із запобігання та припинення протиправної діяльності працівників поліції.

Одним із напрямів роботи підрозділів ВБ є планування, організація та проведення планових і позапланових цільових відпрацювань і перевірок службової діяльності практичних підрозділів, що знаходяться на території обслуговування. Для запобігання злочинним проявам потрібно проводити цільові відпрацювання діяльності працівників територіальних підрозділів.

Використання отриманої інформації дасть можливість здійснювати проведення системного аналізу оперативної обстановки по лінії ВБ для

прогнозування, своєчасного виявлення та припинення розвитку негативних процесів у структурних підрозділах НПУ [7, с. 117, с. 120].

Висновки. Отже, визначення чинників, що сукупно можуть посприяти або формують злочинні наміри чи дії працівників НПУ та вжиття відповідних заходів, що здійснюють працівники підрозділів ВБ щодо впливу на них, можуть сформувати надійне підґрунтя до стійкої запобіжної діяльності таким протиправним намірам і діям.

Використані джерела:

1. Мельковський О. В. Організація і тактика здійснення оперативно-розшукової профілактики службою внутрішньої безпеки ГУБОЗ МВС України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. Спеціальний випуск (№ 53). С. 104-111.
2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення: 25.04.2018).
3. Панкратов В. В. Программа борьбы с преступлениями несовершеннолетних: [рекомендации к разработке региональных программ]. Москва : Изд-во ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1992. 53 с.
4. Матвійчук В. Виявлення та усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / відп. редактори: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Атіка, 2010. Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). 1128 с.
5. Посполітак А. І. Кримінально-правова характеристика та запобігання злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності працівників ОВС (ст.ст. 364, 365, 366, 367, 368, 368-2, 369, 369-2, 370 КК України): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2015. 245 с.
6. Боднар В. Є. Протидія злочинам у сфері службової діяльності, що вчиняються працівниками Національної поліції України : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. 544 с.
7. Мельковський О. В. Актуальні питання запобіжної діяльності підрозділів внутрішньої безпеки МВС України (за результатами опитування працівників підрозділів внутрішньої безпеки). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Спеціальний випуск (№ 69). 348 с.

Стаття надійшла до редколегії 27.07.2018

Волков И. А. Некоторые аспекты предупреждения подразделением внутренней безопасности преступлений, совершенных сотрудниками Национальной полиции Украины

В статье выделены факторы, обуславливающие значительную латентность преступной деятельности сотрудников правоохранительных органов, проанализированы и охарактеризованы основные причины и условия, влияющие на преступность сотрудников полиции. Выделены этапы мероприятий подразделений внутренней безопасности по оперативно-розыскному предупреждению преступлений, совершаемых сотрудниками Национальной полиции. Определено понятие предупреждения преступлений в

сфере служебной и профессиональной деятельности сотрудников Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: сотрудники полиции, подразделения внутренней безопасности, причины и условия совершения преступлений, предупреждение преступности, профилактика преступности.

Volkov I. Some aspects of Preventing by the Internal Security Units Crimes Committed by the Ukrainian National Police Officers

The article identifies some factors that determine the significant latency of criminal activity of law enforcement officials (the management's reluctance to cover the actual state of affairs, often exposed employees are freed from law enforcement agencies, such cases do not violate the relevant cases, suspended or closed cases without bringing them to a logical conclusion). The main reasons and conditions influencing the criminality of NPO workers are described.

It is proposed to divide measures on operational and investigative prevention of crimes committed by employees of the National Defense League by the employees of the IS into the following stages: general and individual prevention of crimes; identification of persons whose actions indicate an unlawful intention to commit offenses which subsequently may become a criminal offense; cessation of crimes.

The concept of prevention of crimes in the field of professional and professional activities of NPU employees is defined, what should be understood is the system of measures and subjects whose activities are aimed at identifying and eliminating the causes and conditions of crime in the field of professional and professional activities of NPU workers and application of individual adjustment programs; identification of persons whose behavior directly indicates the real possibility of committing crimes in the field of professional and professional activities of the employees of the National Defense League and further implementation of differentiated preventive measures.

The directions of general and individual prevention of crimes committed by NPU employees as part of the preventive activity of the internal security units of the NPU are formulated. Investigated circumstances that may indicate a possible involvement in the criminal activity of the police officer and proposed measures that should be applied to the employees of the IS units during the preventive activities (detection and registration of police officers in respect of which information was obtained for compromising content; the creation of conditions that complicate or exclude the possibility of committing criminal acts, influence on individuals in order to neutralize unlawful intentions and actions.

Keywords: police officers, internal security units, causes and conditions of crime, crime prevention.

УДК 343.98

В. О. Гусева

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЯГАНЬ НА ЖИТТЯ ПРАЦІВНИКА ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

На підставі аналізу практики органів досудового слідства, наукової літератури розглянуто питання, що стосуються особи потерпілого як елементу криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу. Установлено відомості про типові характерні риси

потерпілих. Визначено категорії потерпілих, які найчастіше стають жертвами зазначених злочинів. Розкрито питання віктимної поведінки працівника правоохоронного органу. Визначено взаємозв'язок між особою потерпілого та його обов'язками щодо охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Проведено аналіз кримінальних проваджень, що дав змогу сформулювати висновки стосовно особи потерпілого за цією категорією кримінальних проваджень.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа потерпілого, посягання на життя працівника правоохоронного органу.

Постановка проблеми. Одним з найголовніших обов'язків держави є забезпечення прав і свобод людини. Для реалізації цього завдання провідна роль належить правоохоронним органам. Їхня діяльність спрямована на попередження порушень правових приписів, цивілізоване розв'язання конфліктів, зміцнення правопорядку.

Результативність такої діяльності на сьогодні знижена унаслідок негативних змін, що відбуваються в політичних, економічних, суспільних і правових інститутах нашої держави. Істотною ланкою в низці названих причинних факторів є злочини проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності.

Зокрема, значного поширення набувають кримінальні правопорушення, передбачені статтями 342, 343, 345, 347, 348, 349, 350, 352, 353 КК України, що виражаються в посяганнях на життя, здоров'я працівників правоохоронних органів і членів їхніх сімей, а також на майно тощо.

У спеціальній та науковій літературі неодноразово підкреслювали підвищену віктимність діяльності працівника правоохоронного органу.

Питання вивчення особистості потерпілого, зв'язку «злочинець-потерпілий», а також питання віктимної поведінки жертви злочину вивчали такі вчені, як Р. С. Белкін, В. С. Бурданова, В. М. Биков, І. В. Борисенко, І. А. Возгрін, М. В. Салтєвський, В. І. Шиканов та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе місце в криміналістичних характеристиках посідають відомості про потерпілого. Криміналістичне вивчення особи потерпілого в справах про посягання на життя працівника правоохоронного органу полягає в отриманні потрібної інформації про нього щодо використання їх для розслідування злочину, вибору найбільш доцільних тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій, підвищення ефективності розслідування кримінальних проваджень загалом.

До того ж, на думку В. С. Бурданової та В. М. Бикова, має бути з'ясована основна інформація, що характеризує потерпілого як особистість; відомості про спосіб його життя, стосунки з навколишніми; взаємовідносини потерпілого та підозрюваного; позиція потерпілого стосовно кримінального провадження та можливого покарання злочинця тощо [11, с. 21].

М. В. Салтєвський зазначає, що криміналістична характеристика особи злочинця має представляти людину як соціально-біологічну систему,

властивості й ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі та використовуються для розслідування злочинів [7, с. 271; 12].

Як наголошує Р. Л. Ахмедшин, криміналістичне вивчення особи злочинця має бути переважно орієнтовано на особистість як носія соціально-психологічних характеристик, виражених в її криміналістично значимих поведінкових реакціях, що відображаються в конкретних умовах злочинної події [3, с. 10].

Установлення даних про типові особистісні особливості потерпілих дає змогу стверджувати про особу злочинця, мотиви та вибір способу вчинення злочину. Виявлення цих та інших зв'язків, як підкреслює І. А. Возгрін, «між жертвою злочинного посягання й особистістю злочинця», а так само іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів, дає змогу «установлювати напрями й програми розкриття, розслідування й запобігання злочинів» [5, с. 215].

Погодимось з думкою Р. С. Белкіна з приводу того, що з криміналістичного погляду вивчення особи злочинця має включати дослідження соматичних і психофізіологічних властивостей особи, відомості про які використовуються для розшуку та ідентифікації, а також, що визначають і проявляються в способі вчинення злочину. Крім того, воно вміщує дослідження методики вивчення особи учасників процесу, слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи з практичною метою кримінального судочинства [6, с. 82].

Тому цілком обґрунтованими є висновки Р. С. Белкіна, І. А. Возгріна та інших учених про те, що фігура потерпілого виступає одним зі значущих структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів.

Однак попри дослідження цієї проблеми низка окремих питань, зокрема щодо особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу досі не вирішено в кримінально-процесуальному законодавстві, недостатньо висвітлено і є дискусійним.

Формування цілей. Під час проведення дослідження вирішенню підлягає питання, на чому заснований вибір злочинцем жертви.

Отже, треба за допомогою методу узагальнення незалежних характеристик, на базі матеріалів вивчених кримінальних проваджень визначити, а також сформулювати висновки щодо характерних рис особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу.

Вищевикладене дає змогу стверджувати про потребу комплексного дослідження проблем розслідування посягань на життя працівників правоохоронних органів, розробки методики, яка враховує новітні досягнення криміналістики та інших наук. Ці обставини в сукупності й визначають актуальність зазначеної теми дослідження, її перспективність і практичну значущість.

Виклад основного матеріалу. Соціальна значущість, дискусійність і недостатня розробленість досліджуваної проблеми створює певні труднощі

при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу, що виражаються в помилках діяльності слідчого при розкритті та розслідуванні цієї категорії кримінальних проваджень; вирішенні процесуальних питань; відсутності рекомендацій з тактики провадження окремих слідчих дій, пов'язаних як з перевіркою інформації про наявність злочину, так і всього процесу розслідування, спрямованого на викриття винного.

Статистичні відомості про посягання на життя працівників правоохоронних органів за останні десять років збільшилися більш ніж у п'ять разів. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень указує, що жертвами названих злочинів найчастіше стають працівники поліції, ніж їх колеги з інших правоохоронних органів. Підвищена віктимна поведінка працівників поліції об'єктивна й здебільшого пов'язана з особливостями їхньої служби, а рівень віктимності найчастіше залежить від приналежності працівника до напрямів правоохоронної діяльності.

У криміналістичній науці сформувалася окрема теорія – «криміналістична віктимологія», яка складається, на думку В.І. Шиканова, з двох основних блоків. Перший блок складають структурні елементи, що на основі аналізу дій потерпілого забезпечують (на теоретичному рівні) моделювання реальної дійсності, належної ретроспективному встановленню під час розслідування. До другого відносять кримінально-релевантні ознаки особи потерпілого та інші значущі (у кримінально-процесуальному або криміналістичному аспекті) обставини, що використовуються для моделювання на основі дослідження трупа загиблого [8, с. 12–13].

Своєю чергою І. В. Борисенко виділяє дві групи особливостей, що впливають на віктимність потерпілого та мають установлюватися при дослідженні особи потерпілого і його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики злочину. До першої групи автор відносить основні властивості потерпілих, що мають криміналістичне значення: їхній вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. До другої групи – особливості, властиві поведінці потерпілих. Криміналістично значущими є й такі, як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статеві культура, зловживання алкоголем та інші особливості, що характеризують їхню поведінку поза зв'язком з учиненими щодо них злочинами [4, с. 142].

Найбільша кількість жертв припадає на осіб, які здійснюють діяльність по боротьбі зі злочинністю: працівників патрульної поліції, дільничних інспекторів, працівників оперативних підрозділів. Названа категорія працівників поліції стає жертвами злочинів через службове становище.

Однак більшість посягань здійснюють саме щодо працівників патрульної поліції, у завдання якої входить попередження скоєння правопорушень та злочинів на постах і маршрутах патрулювання. Ці працівники поліції перевіряють місця концентрації злочинних елементів, найбільш імовірні місця скоєння посягань, здійснюють розгляд конфліктів у

суспільних місцях. У результаті чого вони частіше за інших стають жертвами насильницьких злочинів.

Діяльність дільничних інспекторів проходить безпосередньо серед населення в районі, місті, де вони тісно контактують з населенням. До сфери обов'язків дільничних входить виявлення осіб, які займаються злочинною діяльністю. Також вони мають знати лідерів та учасників груп, сформованих на основі антигромадських інтересів. Дільничні інспектори поліції проводять виявлення місць можливого вчинення насильницьких злочинів, умови, що сприяють їх учиненню, розробляють та вживають заходи щодо їх усунення, виявляють розшукуваних осіб, причетних до скоєння злочинів. Під час виконання своїх службових обов'язків дільничні стають жертвами посягань.

Профілактику насильницьких злочинів оперативні підрозділи виконують з використанням своїх специфічних можливостей. Вони здійснюють оперативно-розшукові дії з виявлення підготовлених і скоєних злочинів, обставин, що сприяють учиненню злочинів, проводять профілактичні заходи тощо. Тож життя й здоров'я працівників оперативних підрозділів постійно піддаються серйозній небезпеці.

Як свідчить проведене нами дослідження, також найбільш високі втрати несуть водії, які керують службовим транспортом. Це пояснюється тим, що, з одного боку, ця категорія співробітників завжди виїжджає на місця подій та затримань злочинців, з іншого – вони найменш підготовлені до дій у бойових умовах. До того ж злочинці, які відкривають вогонь по транспорту працівників правоохоронних органів, передусім намагаються вразити тих, хто керує автомобілем.

Наголосимо, що посягання на життя працівників правоохоронних органів негативно впливає на психіку всіх потенційних потерпілих, формує в них стан психологічної незахищеності, відчуття постійної небезпеки. Наслідком цього є факти звільнення працівників правоохоронних органів, зниження службової активності співробітників, що своєю чергою негативно відбивається на стані охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки загалом.

Складна криміногенна ситуація, нездатність правоохоронних органів активно протистояти зростанню злочинності, роз'єднаність і відсутність належного рівня взаємодії в їхній роботі, постійно зростаючий відтік професійних кадрів – усе це в комплексі є реальною загрозою щодо руйнівного впливу, спрямованому як на суспільство і державу загалом, так і на права й свободи громадян зокрема.

Потерпілими від злочинних посягань у 100% випадків ставали чоловіки. Це пояснюється тим, що особовий склад правоохоронних органів, особливо патрульної поліції, дільничні інспектори, працівники оперативних підрозділів на 80% укомплектовані чоловіками. Середній вік потерпілих – від 20 до 40 років (72%). До того ж вік не відігравав якоїсь ролі при виборі їх як жертви. Суттєве значення мала займана посада та обов'язки з охорони

громадського порядку й забезпечення громадської безпеки. Переважна більшість потерпілих (70%) мали вищу освіту, а також (76%) були одружені.

У матеріалах кримінальних проваджень зазвичай була позитивна службова характеристика на потерпілого. Водночас їхню віктимологічну поведінку під час розслідування не вивчали зовсім або вивчали явно недостатньо. Утім аналіз матеріалів кримінальних проваджень дав змогу виявити потерпілих, стосовно яких злочинні посягання відбувалися неодноразово, але через певні обставини зазначені відомості не було долучено до матеріалів кримінальних проваджень і не надано відповідної оцінки на можливість застосування стосовно цих працівників активних заходів щодо їхньої безпеки.

Для дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя працівника правоохоронного органу науковий і практичний інтерес представляють його обов'язки щодо охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки, які полягають у: підтримці правопорядку на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, вокзалах, в аеропортах та інших громадських місцях; контроль і нагляд у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, несення постової й патрульної служби на вулицях та в громадських місцях; підтримання громадського порядку під час демонстрацій, мітингів, видовищних спортивних та інших масових заходів; підтримання громадського порядку при ліквідації наслідків аварії, громадських і стихійних лих; запобігання або припинення протиправних посягань. Ця діяльність має здійснюватися з дотриманням установленого законом порядку.

Злочин, передбачений ст. 348 КК, полягає в посяганні на життя працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, тобто в умисному вбивстві або замаху на нього. Форми й способи посягання на життя потерпілих для кваліфікації значення не мають. Такий злочин має місце лише тоді, коли посягання на осіб учинено у зв'язку з їх службовою діяльністю або громадською діяльністю щодо охорони громадського порядку. Для складу злочину не має значення, чи був потерпілий у цей момент при виконанні обов'язків, чи ні (наприклад, був у відпустці). Але якщо вбивство або замах на вбивство вчинено не через службову діяльність або громадську діяльність щодо охорони громадського порядку (наприклад, на ґрунті особистих неприязних стосунків або з ревності), то ст. 348 КК не застосовується [1].

З огляду на судову практику визначення поняття виконання обов'язків з охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки не викликає труднощів. Відповідальність за ст. 348 КК України [1] настає лише тоді, коли посягання на працівника правоохоронного органу являє собою протидію законній діяльності названих осіб з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Тобто одним з обов'язкових умов для визнання особи як потерпілої за ст. 348 КК України [1] є її законна діяльність.

До того ж треба виходити з того, що поліція представляє собою не окремо взятий підрозділ, а їхню сукупність, що забезпечує виявлення,

припинення, розкриття й розслідування злочинів, охорону громадського порядку й забезпечення громадської безпеки. Викладене дає змогу нам стверджувати, що до категорії потерпілих у кримінальних провадженнях за ст. 348 КК України [1] можуть бути віднесені й співробітники кадрових, штабних та інших підрозділів у разі залучення їх до охорони громадського порядку й забезпечення громадської безпеки.

Висновки. Сформована ситуація вимагає спеціальної підготовки слідчих та оперативних працівників для ефективного розслідування таких злочинів, усебічної та тісної взаємодії між ними.

Однак, як показує аналіз теорії та практики, відсутність методологічних основ або окремих науково-практичних рекомендацій з цієї проблематики викликає серйозні проблеми при роботі із зазначеною категорією кримінальних проваджень.

Проведене дослідження дало змогу визначити низку теоретичних і прикладних питань, вирішення яких, на наш погляд, може сприяти поліпшенню в розкритті та розслідуванні злочинів, пов'язаних з посяганнями на життя працівника правоохоронного органу, але потребує удосконалення, більш детального та поглибленого теоретичного підходу до вирішення цих питань.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст.131 (з поточними змінами). URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 29.07.2018).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 29.07.2018).
3. Ахмедшин Р. Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Томск, 2006. 48 с.
4. Борисенко І. В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа. *Вісник ХНУВС*. Вип. 35. 2006. С. 142-149.
5. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Ленинград, 1976. 215 с.
6. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т.; Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. 464 с.
7. Салтєвський М. В. Криміналістика: підручник: у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
8. Шиканов В. И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : учебное пособие. Иркутск, 1979. 45 с.
9. Шиканов В. И. О междисциплинарной характеристике отдельных видов преступлений. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. трудов. Москва, 1984. С. 40 - 43.
10. Ткаченко В. И. Квалификация преступлений против общественного порядка : учебное пособие. Москва, 1982. 82 с
11. Бурданова В. С., Быков В. М. Виктимологические аспекты криминалистики : учебное пособие. Ташкент.1981. 80 с.

12. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі): підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
13. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2018

Гусева В. А. Личность потерпевшего как элемент криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа

На основании анализа практики органов досудебного следствия, научной литературы рассмотрены вопросы, касающиеся личности потерпевшего как элемента криминалистической характеристики посягательств на жизнь сотрудника правоохранительного органа. Установлено данные о типичных характерных чертах пострадавших. Определены категории пострадавших, которые чаще всего становятся жертвами указанных преступлений. Раскрыты вопросы виктимного поведения работника правоохранительного органа. Определена взаимосвязь между личностью потерпевшего и его обязанностями по охране общественного порядка и обеспечения общественной безопасности. Проведен анализ уголовных производств, позволивший сформулировать выводы относительно личности потерпевшего по данной категории уголовных производств.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность потерпевшего, посягательство на жизнь сотрудника правоохранительного органа.

Huseva V. The personality of the Victim as Element of Forensic Characteristics of the Encroachments on the Life of the Law Enforcement Officer

On the basis of the analysis of the practice of the bodies of pre-trial investigation, scientific literature, the issues concerning the person of the victim as an element of forensic characteristics of encroachments on the life of the law enforcement officer are considered. Established data on typical characteristics of the victims. An analysis of criminal proceedings revealed that police officers are more likely to be victims of these crimes than their counterparts from other law enforcement agencies (employees of operational units, investigators, etc.). The increased victimization of police officers is objective and more closely related to the peculiarities of their service, and the level of victimization most often depends on the employee's belonging to the law enforcement activities. The greatest number of victims falls on persons who bear the main burden of efforts to fight crime: patrol police officers, district inspectors, employees of operational units. The listed category of police officers becomes a victim of crimes due to their official position. The categories of victims that most often become victims of these crimes are determined. The issue of victim activity of the law enforcement officer is disclosed. The relationship between the victim's person and his duties regarding the protection of public order and the provision of public safety has been determined. To investigate the person of the victim as an element of the forensic character of the encroachment upon the life of the law enforcement officer, his scientific and practical interest is his duties regarding the protection of public order and the provision of public security, which are: maintenance of law and order in the streets, squares, parks, transport highways, railway stations, airports and other public places; control and supervision in the field of ensuring road safety, carrying out a post and patrol service on the streets and in public places; maintenance of public order during demonstrations,

rallies, spectacular sports and other mass events; maintenance of public order in the elimination of the consequences of an accident, civil and natural disasters; prevention or termination of unlawful encroachments. This activity should be legal, that is, to be carried out in accordance with the procedure established by law. The analysis of criminal proceedings was carried out, which allowed formulating conclusions about the person of the victim in this category of criminal proceedings.

Keywords: forensic characteristic, person of the victim, encroachment on the life of the law enforcement officer.

УДК 343.79

Г. М. Зеленов

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ПІД ЧАС КВАЛІФІКАЦІЇ ДІЙ ВИННИХ ОСІБ ЗА ЧАСТИНАМИ 1 ТА 3 СТАТТІ 197-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено встановленню співвідношення ознак складів злочинів, передбачених частинами першою та третьою статті 197-1 Кримінального кодексу України. У процесі аналізу юридичної літератури та правозастосовної практики відстоюється позиція відповідно до якої в частині третій цієї статті закріплено самостійний склад злочину, а не кваліфікуюча ознака складу злочину, передбаченого частиною першою статті 197-1 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: самовільне зайняття земельної ділянки, самовільне будівництво, значна шкода, склад злочину, кваліфікація злочинів.

Постановка проблеми. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки» від 11 січня 2007 року Кримінальний кодекс України (далі – КК) було доповнено ст. 197-1 «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». З моменту прийняття цього закону ст. 197-1 КК не зазнала жодних змін. Тривале та незмінне існування цієї кримінально-правової норми мало б сприяти її однаковому розумінню і, як наслідок, однаковому правозастосуванню. Проте аналіз юридичної літератури, а також правозастосовної практики дає змогу висувати, що цього не сталося.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво в своїх роботах досліджували Н. О. Антонюк, П. С. Берзін, О. О. Дудоров, З. А. Загинеї, М. В. Захарчук, М. І. Мельник, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, О. О. Пенязькова, М. І. Хавронюк та інші правники. Водночас окремі питання кваліфікації дій винних осіб за ст. 197-1 КК до цього часу залишаються не вирішеними та потребують окремої уваги.

Формування цілей. Метою цієї статті є виявлення проблемних аспектів під час кваліфікації діянь винних осіб за ч. 1 та 3 ст. 197-1 КК та формування науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Причиною такого стану справ, на думку О. О. Дудорова та Р. О. Мовчана, є невдале конструювання диспозиції ч. 3

ст. 197-1 КК, яке породжує неоднозначність з питання, яким за законодавчою конструкцією є склад злочину, передбачений цією кримінально-правовою нормою, – матеріальним чи формальним. Використане в ній формулювання «самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у ч. 1 цієї статті» допускає два варіанти відповіді щодо того, яке самовільне зайняття земельної ділянки має передувати самовільному будівництву: 1) самовільне зайняття будь-якої земельної ділянки, крім указаних у ч. 2 ст. 197-1 КК, навіть таке, яке не спричинило значної шкоди; 2) лише те самовільне зайняття земельної ділянки, яке спричинило значну шкоду й про яке йдеться в ч. 1 ст. 197-1 КК [1, с. 215 – 216].

На думку одних науковців, з об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 197-1 КК, полягає в самовільному зайнятті земельної ділянки, а злочин, передбачений ч. 3 ст. 197-1 КК, – у самовільному будівництві будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці [2, с. 429; 3, с. 562]. Натомість інші науковці вважають, що в ч. 3 ст. 197-1 КК закріплено не самостійний склад злочину, а кваліфікуюча ознака складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК [4, с. 86; 5, с. 228; 6, с. 233].

Як слушно зазначають О. О. Дудоров та Р. О. Мовчан, з одного боку, якби законодавець, формулюючи ч. 3 ст. 197-1 КК, хотів сконструювати відповідний склад злочину як формальний, то достатньо було б зазначити «самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці», що дало б змогу охопити всі випадки самовільного будівництва на будь-яких самовільно зайнятих земельних ділянках, крім указаних у ч. 2 ст. 197-1 КК. За такого тлумачення закону особа, яка вчинила самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці, у випадку, якщо самовільне зайняття не спричинило значної шкоди, має притягуватися лише до адміністративної відповідальності, до того ж (з огляду на ст. 36 КУпАП) окремо за самовільне зайняття земельної ділянки й окремо за самовільне будівництво. З іншого боку, більш доречним у цьому разі науковці вважають буквальне тлумачення кримінального закону. Зі змісту ч. 3 ст. 197-1 КК не випливає, що злочином визнається самовільне будівництво будівлі (споруди) лише за умови, що самовільне зайняття земельної ділянки заподіяло значну шкоду. Вказівка в ч. 3 ст. 197-1 КК на земельну ділянку, «зазначену в частині першій цієї статті», означає тільки те, що самовільно зайнята земельна ділянка як місце самовільного будівництва не належить до числа земель з особливим правовим режимом, перерахованих у ч. 2 ст. 197-1 КК [1, с. 216–217].

Відсутність єдиного підходу щодо тлумачення ознак диспозиції ч. 3 ст. 197-1 КК також має місце в правозастосовній діяльності органів досудового розслідування та судів. Так, органами досудового розслідування Особа 3 обвинувачувалась у тому, що вона перебуваючи на земельній ділянці, яка є у володінні Київської міської ради, не маючи права на володіння чи користування цією ділянкою, умисно, з корисливих спонукань, для самовільного будівництва будівлі завезла будівельні матеріали та розмістила їх там, тим самим самовільно зайняла зазначену вище земельну ділянку. Після цього Особа 3 організувала розривання траншеї для

облаштування каналізації та складання побутових і будівельних відходів. Після чого Особа 3 без затвердженого проекту, не маючи відповідних дозвільних документів, на цій же земельній ділянці самовільно побудувала одноповерхову дерев'яну будівлю для використання її надалі під заклад громадського харчування. Згідно з розрахунком розміру збитків, проведеного Державною екологічною інспекцією в м. Києві, сума збитків, нанесених державі, становить 17300 грн, що не є значною шкодою. Дії обвинуваного органами досудового розслідування було кваліфіковано за ч. 3 ст. 197-1 КК [7].

Виправдовуючи Особу 3, суд першої інстанції у своєму рішенні, зокрема, зазначив, що ч. 3 ст. 197-1 КК передбачена кримінальна відповідальність за самовільне будівництво будівлі на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у ч. 1 ст. 197-1 КК. Ч. 1 ст. 197-1 КК передбачена кримінальна відповідальність за зайняття земельної ділянки, яким завдано значної шкоди її законному володільцеві або власникові. Згідно з приміткою до ст. 197-1 КК – шкода, передбачена частиною першою цієї статті, визнається значною, якщо вона в сто й більше разів перевищує НМДГ. Шкода, яка заподіяна самовільним зайняттям земельної ділянки Особою 3 становить 17300 грн, що значно менше від шкоди, яка зазначена в примітці до ст. 197-1 КК, а тому в діях Особи 3 відсутній склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 197-1 КК, з огляду на таке. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 197-1 КК, полягає в самовільному зайнятті земельної ділянки. Однак указаний злочин є злочином з матеріальним складом, а тому для встановлення об'єктивної сторони цього злочину треба встановити не тільки самовільне зайняття земельної ділянки, але й настання суспільно небезпечних наслідків – спричинення її власником чи законному володільцеві – значної шкоди, яка з огляду на примітку до ст. 197-1 КК та ППВСУ № 9 від 28.05.2004 має становити не менше 47050 грн, та з огляду на те, що така шкода, як наслідок дій Особи 3 по самовільному зайняттю земельної ділянки відсутня – відсутня й об'єктивна сторона злочину, як його обов'язкова складова, а відповідно і склад злочину [7].

З таким висновком погодився і суд апеляційної інстанції, який, зокрема, зазначив, що конструкція норми ч. 3 ст. 197-1 КК визначає не тільки об'єкт злочину – самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у ч. 1 цієї статті, але й наявність такої обов'язкової ознаки як завдання значної шкоди її законному володільцеві або власникові [8].

Утім ряд судів першої та апеляційної інстанцій підтримують іншу позицію. Особу 1 було визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197-1 КК. Підсудна Особа 1 без оформлення в установленому порядку права власності або іншого права на землю, самовільно без отриманого в установленому порядку дозволу та належно затвердженого проекту, самовільно змінила геометричні розміри магазину, а саме: на самовільно зайнятій земельній ділянці, земель житлової та громадської забудови державної власності самовільно звела прибудову до зазначеного магазину

без відповідних документів, які підтверджують право власності або користування прилеглою до магазину земельною ділянкою [9]. Іншим вироком було затверджено угоду про визнання винуватості Особи 1 у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197-1 КК. Особу було визнано винною в тому, що вона діючи умисно, у спосіб зведення на земельній ділянці частини фундаменту та конструктивних елементів багатоповерхового будинку на самовільно захопленій земельній ділянці без належного дозволу на проведення будівельних робіт та затвердженого проекту, з істотними порушеннями будівельних норм та правил здійснила самовільне будівництво багатоквартирного житлового будинку на самовільно зайнятій земельній ділянці [10]. Угоду про визнання винуватості у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 197-1 КК, було затверджено також іншими вирокми [11]. До того ж у всіх вищезазначених вирокми судом не було встановлено, що в результаті самовільного захоплення земельної ділянки було завдано значної шкоди її законному володільцеві або власникові.

Натомість вирокми Личаківського районного суду м. Львова було затверджено угоду про визнання винуватості особи у вчиненні злочинів, передбачених ч. ч. 1 та 3 ст. 197-1 КК, за таких обставин. Обвинувачена Особа 2 здійснила самовільне зайняття земельної ділянки, завдавши такими діями значної шкоди, у розмірі 451356,37 грн, її власникові – територіальній громаді м. Львова. Крім того, вона здійснила самовільне будівництво будівель, а саме: багатоквартирного житлового будинку на цій самовільно зайнятій земельній ділянці [12]. Якщо б суд підтримував позицію згідно з якою дії винних осіб можна кваліфікувати за ч. 3 ст. 197-1 КК лише в разі самовільного захоплення земельної ділянки, яким було завдано значної шкоди її законному володільцеві або власникові, тоді дії винної Особи 2 мали бути кваліфіковані лише за ч. 3 ст. 197-1 КК, яка, на думку правників, що підтримують цю позицію, закріплює кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 1 цієї статті.

Позицію, згідно з якою дії винних осіб можуть бути кваліфіковані за ч. 3 ст. 197-1 КК навіть за відсутності значної шкоди законному володільцеві або власникові захопленої земельної ділянки, відстоюють й окремі апеляційні суди. Скажімо, вирокми Апеляційного суду Волинської області було скасовано вирокми суду першої інстанції щодо Особи 1 у частині її виправдання за ч. 3 ст. 197-1 КК. У вирокми апеляційний суд, зокрема, зазначив, що в диспозиції вказаної статті самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у ч. 1 цієї статті, означає, що самовільно зайнята земельна ділянка є місцем самовільного будівництва та не належить до земель, визначених ч. 2 цієї статті. Отже, зі змісту вказаної кримінально-правової норми випливає, що злочином визнається самовільне будівництво будівлі (споруди) не лише за умови, що самовільне зайняття земельної ділянки заподіяло значну шкоду [13].

Аналіз правозастосовної практики наочно демонструє, що такий неоднозначний підхід до правової кваліфікації близьких за змістом діянь є неприпустимим. Адже в одних випадках особи повністю звільняються від

кримінальної відповідальності, а в інших випадках – до неї притягуються. На нашу думку, більш обґрунтованим та виваженим є підхід згідно з яким у ч. 3 ст. 197-1 КК міститься самостійний склад злочину. До вищезазначених аргументів, на користь цієї позиції, додамо: санкція ч. 1 і ч. 3 ст. 197-1 КК серед обов'язкових альтернативних покарань передбачає таке покарання, як арешт на строк до шести місяців. А це означає, що у випадку, якщо в ч. 3 ст. 197-1 КК закріплено не самостійний склад злочину, а кваліфікуючу ознаку, то дії винних осіб, які вчинили як злочин, передбачений ч. 1 ст. 197-1 КК, так і злочин, передбачений ч. 3 цієї статті, можуть каратися однаково, що не враховує суспільну небезпеку основного та кваліфікованого складів злочинів.

Висновки. Цілком очевидно, що для усунення будь-яких розбіжностей у тлумаченні ч.3 ст.197-1 КК та виправлення невідлого конструювання диспозиції цієї частини треба внести до неї відповідні зміни, які б чітко вказували, що передбачений у цій частині склад злочину є формальним. Задля цього потрібно з диспозиції ч.3 ст. 197-1 КК виключити слова «зазначений у частині першій цієї статті». Утім тривале існування цієї проблеми та невіршення її в спосіб законодавчих змін указує на те, що вона, імовірно, може бути розв'язана в кримінально-процесуальному порядку. Мається на увазі надане Касаційному кримінальному суду в складі Верховного Суду право сформулювати у своєму рішенні висновок щодо застосування норми права в подібних правовідносинах. Однак для вирішення досліджуваної проблеми в зазначений спосіб треба, щоб відповідне кримінальне провадження надійшло на розгляд Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду.

Використані джерела:

1. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво: монографія. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка, 2012. 399 с.
2. Кримінальне право (Особлива частина): підручник у 2 т. / [Данилевський А. О., Калмиков Д. О., Хавронюк М. І. та ін.] ; за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Луганськ : Елтон-2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Дудоров О. О., Навроцький В. О., Ришелюк А. М. та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
4. Антонюк Н. Кримінальна відповідальність за самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво. *Вісник прокуратури*. 2008. № 1. С. 77–87.
5. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В. В. Коваленка; за наук. ред. О. М. Джузи та А. В. Савченка. Київ : Атіка, 2011. 648 с.
6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

7. Вирок Дарницького районного суду міста Києва від 04 листопада 2016 року в справі № 753/19388/15-к. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/62471062> (дата звернення: 10.09.2018).

8. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 01 лютого 2017 року в справі № 753/19388/15-к. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64747673> (дата звернення: 10.09.2018).

9. Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 03 серпня 2012 року в справі № 1/0529/376/2012. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25547703> (дата звернення: 10.09.2018).

10. Вирок Галицького районного суду міста Львова від 27 вересня 2016 року в справі № 461/4520/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61775109> (дата звернення: 10.09.2018).

11. Наприклад, вирок Баглійського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 21 березня 2017 року в справі № 207/466/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65492965> (дата звернення: 10.09.2018).

12. Вирок Личаківського районного суду міста Львова від 22 червня 2017 року в справі № 463/2704/17. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67336953> (дата звернення: 10.09.2018).

13. Вирок Апеляційного суду Волинської області від 20 січня 2016 року в справі № 161/8775/13-к. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55105370> (дата звернення: 10.09.2018).

Стаття надійшла до редакції 13.09.2018

Зеленов Г. Н. Обеспечение единства судебной практики при квалификации действий виновных лиц по частям 1 и 3 статьи 197-1 Уголовного кодекса Украины

Статья посвящена установлению соотношения признаков составов преступлений, предусмотренных частями первой и третьей статьи 197-1 Уголовного кодекса Украины. В процессе анализа юридической литературы и правоприменительной практики отстаивается позиция в соответствии с которой в части третьей данной статьи закреплён самостоятельный состав преступления, а не квалифицирующий признак состава преступления, предусмотренного частью первой статьи 197-1 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: самовольное занятие земельного участка, самовольное строительство, значительный ущерб, состав преступления, квалификация преступлений.

Zelenov G. Ensuring the Unity of Judicial Practice during Qualification of the Actions of Perpetrators in Parts 1 and 3 of the Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine

The article is devoted to establishing the ratio between the features of the syllables of crimes provided for in parts one and three of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine. It was established that according to some scholars, from the objective side of the crime, provided for in part one of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, involves the unauthorized occupation of a land plot, and the crime, provided for in part 3 of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, - in the arbitrary construction of buildings or structures on a self-employed land plot. On the other hand, other scholars

believe that in part three of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, not an independent crime, but a qualifying attribute of the crime stipulated in part one of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine, was fixed. The lack of a unified approach to the interpretation of the features of the disposition of part three of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine also takes place in the enforcement activities of pre-trial investigation bodies and courts. In the process of the analysis of legal literature and law enforcement practice, the position is held that according to the third part of this article, an independent composition of the crime is assigned, and not a qualifying attribute of the crime envisaged by part one of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine. In order to eliminate any discrepancies in the interpretation of part three of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine and to correct the unsuccessful design of the disposition of this part, it is proposed to make appropriate changes to it, which would clearly indicate that the part of the crime provided for in this part is a formal one. For this purpose, it is proposed from the disposition of part three of Article 197-1 of the Criminal Code of Ukraine to delete the words "specified in part one of this article". It is also emphasized that the prolonged existence of this problem and not its solution through legislative changes indicates that it can be solved more quickly in the criminal procedure. This implies that the Cassation Criminal Court, as part of the Supreme Court, has the right to formulate in its decision a conclusion on the application of the rule of law in such legal relationships. However, in order to resolve the problem in question in this way, it is necessary that the relevant criminal proceedings be submitted to the Cassation Criminal Court as part of the Supreme Court.

Keywords: unauthorized occupation of land, unauthorized construction, significant damage, the composition of the crime, the qualification of crimes.

УДК 343.98

А. М. Лисенко,
І. В. Лисенко

ХАРАКТЕРИСТИКА ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ЗА ЛІНІЄЮ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статтю присвячено визначенню стану оперативної обстановки, пов'язаної з учиненням терористичної діяльності в сучасній Україні та факторів, що впливають на неї. Для цього здійснено аналіз статистичних даних щодо вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, за 2014–2018 роки, а також запропоновано розподіляти фактори, що впливають на оперативну обстановку за досліджуваною лінією роботи, на зовнішні та внутрішні.

Ключові слова: оперативна обстановка, фактори, що впливають на оперативну обстановку, терористична діяльність, терористичний акт, терорист.

Постановка проблеми. Вивчення результатів діяльності правоохоронних органів протягом останніх років свідчить про те, що попри активне застосування державою заходів щодо протидії терористичній діяльності, такі злочини залишаються досить широко розповсюдженими в сучасній Україні. З огляду на значну суспільну небезпеку цих злочинів не випадковим є те, що завдання з протидії терористичній діяльності на сьогодні розглядається в Україні як пріоритетне та входить до комплексу державних євроінтеграційних заходів. Однією зі складових ефективної протидії терористичній діяльності є аналіз та визначення стану оперативної

обстановки щодо цієї роботи, факторів, що впливають на вчинення досліджуваних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних питань сутності оперативної обстановки та проблем, пов'язаних з практичним аналізом її стану, займалися багато відомих радянських та сучасних українських учених, а саме: О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. М. Бризгалов, В. А. Бірюков, В. П. Захаров, М. В. Корнієнко, О. Г. Лекарь, В. А. Лукашов, А. В. Ліпкан, Д. Й. Нікіфорчук, В. Г. Самоїлов, Г. К. Синілов, І. Р. Шинкаренко та ін. Водночас стан дослідження оперативної обстановки щодо протидії терористичній діяльності в сучасній Україні є недостатнім, адже науковці комплексно цілеспрямовано його не аналізували.

Формування цілей. Автори поставили за мету на підставі комплексного аналізу спеціальної фахової літератури, офіційних статистичних даних про вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, визначити стан оперативної обстановки щодо цієї роботи та фактори, що впливають на їх учинення.

Виклад основного матеріалу. У фаховій літературі визначенню поняття «оперативна обстановка» присвячено чимало робіт. Існують різні погляди щодо його трактування. Деякі науковці поняття «оперативна обстановка» нерідко ототожнюють із синонімічним поняттям «криміногенна обстановка (ситуація)». Переважна більшість фахівців у галузі ОРД розглядають оперативну обстановку як сукупність зовнішніх та внутрішніх умов функціонування оперативного підрозділу [1, с. 33; 2, с. 35–44; 3; 4; 5; 6].

Зокрема, І. Р. Шинкаренко вважає, що оперативна обстановка складає сукупну єдність взаємопов'язаних географічних, соціально-демографічних, соціально-економічних, політичних умов, притаманних конкретному об'єкту оперативної уваги або території, на якій функціонує правоохоронний орган (оперативний підрозділ), а також аналітико-статистичної характеристики злочинності та інших правопорушень, стану сил і засобів правоохоронного органу та ефективності його оперативно-службової діяльності [7, с. 4].

Схожої думки дотримується М. В. Корнієнко, який визначає оперативну обстановку як сукупність важливих для правоохоронної діяльності соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-політичних, стабілізуючих або дестабілізуючих факторів, які є суттєвими для цього регіону в певний період часу, що виражається через систему кількісних та якісних характеристик стану злочинності, адміністративної деліктності, охорони громадського порядку та громадської безпеки в конкретно взятому регіоні, а також оцінку ефективності організаційно-правових заходів, що застосовують правоохоронні органи [8, с. 8–9].

Ми погоджуємося з думкою тих науковців, які визначають оперативну обстановку як сукупність постійно змінюваних взаємопов'язаних і взаємодіючих зовнішніх і внутрішніх стосовно суб'єкта управління умов, що визначають стан боротьби з розглядуваними злочинами на певній території, характеризують їх поширеність і суспільну небезпеку та є підставою для

вироблення й прийняття відповідних управлінських рішень, тобто основою для цілеспрямованого впливу відповідних підрозділів на деякі з них [9; 10; 11].

Попри різні погляди науковців щодо визначення поняття «оперативна обстановка», у будь-якому з них можна виділити як складові елементи фактори зовнішнього та внутрішнього середовища. Проте зауважимо, що як взаємопов'язані та взаємообумовлені зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на стан оперативної обстановки, не є рівнозначними.

На нашу думку, зовнішні умови виступають визначальними, об'єктивно визначаючи характер і спрямованість діяльності правоохоронних органів, впливаючи на формування основ управління. Зовнішнє середовище при його дослідженні штучно обмежується певною сукупністю факторів, безпосередньо пов'язаних з тією чи іншою соціальною діяльністю, соціальною організацією. Підставою для визначення значимості зовнішніх факторів може бути ступінь небезпеки та загрози, яку вони можуть створювати для особи, суспільства та держави.

Внутрішні умови впливають на зовнішні фактори, сприяючи зміцненню правопорядку на території оперативного обслуговування. Наприклад, активна цілеспрямована робота правоохоронних органів щодо вирішення найбільш актуальних проблем боротьби з терористичною діяльністю сприяє, відповідно, більш успішному їх вирішенню та зміцненню правопорядку в місті, районі тощо.

Аналізуючи досліджувані фактори, треба пам'ятати, що в певний момент ті чи інші з них можуть мати домінантне або другорядне значення для життєдіяльності системи, а також можуть сприяти її нормальному функціонуванню або перешкоджати йому. Водночас зміни, пов'язані з окремими факторами, призводять до зміни інших. Повнота обліку чинників оперативної обстановки щодо протидії терористичній діяльності залежить від визначення меж вивчення факторів зовнішнього й внутрішнього середовища та управлінської позиції керівника.

Кожній групі факторів, що впливають на оперативну обстановку, притаманні певні ознаки, які безпосередньо характеризують їх. Знання та врахування цих ознак допомагає здійснити оцінку стану оперативної обстановки на території обслуговування та надати оцінку діяльності правоохоронних органів щодо протидії терористичній діяльності. Проте вплив кожної групи факторів на визначення стану оперативної обстановки не є однаковим.

Автори статті вважають за доцільне згрупувати зовнішні та внутрішні фактори в три блоки: 1) географічна, соціально-економічна, демографічна, політична та ідеологічна характеристики території оперативного обслуговування; 2) стан і динаміка вчинення терористичної діяльності та результати боротьби з нею на території оперативного обслуговування; 3) наявність сил та засобів і ефективність їх використання в боротьбі із зазначеними злочинами. До того ж зауважимо, що перші два блоки належать до зовнішніх факторів, а третій – до внутрішніх.

Розглядаючи перший блок факторів, що визначають стан оперативної обстановки щодо протидії терористичній діяльності (характеристика території оперативного обслуговування), доцільно детальніше проаналізувати окремі елементи їх характеристики:

1. *Географічні або адміністративно-територіальні фактори.* Підставою для відокремлення цієї групи факторів є те, що на території окремої адміністративно-територіальної одиниці (місто, район, область) частина зовнішніх умов, що об'єктивно склалися та в яких функціонують оперативні підрозділи правоохоронних органів, має відносно стійкий характер. Це пояснюється особливими географічними або адміністративними характеристиками відповідного регіону, які, власне, є стабільними, проте вони і собі впливають на динаміку та масштаби кримінальних проявів тероризму через вплив на визначальні соціально-економічні, демографічні та інші процеси.

Територіальний розподіл кількості та характеру вчинених злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, у межах України характеризується суттєвими відмінностями. Зокрема, найбільшу кількість досліджуваних злочинів учинено в Донецькій та Луганській областях, що пояснюється проведенням на їх території Операції Об'єднаних Сил (раніше антитерористичної операції). Також значну кількість злочинів учинено в містах Київ, Харків та Одеса, які є політично та економічно потужними. Об'єктивно це пояснюється наявністю в столиці України та обласних центрах значної кількості державних органів влади, осередків політичних рухів, а також проведенням публічних заходів тощо. До того ж суттєві коливання, що пов'язані з територіальним поширенням фактів терористичної діяльності, додатково можуть пояснюватись окремими соціально-економічними відмінностями регіонів країни.

2. *Соціально-економічні фактори.* Цю групу складають фактори, що характеризують економіку регіону, його соціально-економічні умови, економічний профіль; кількість державних органів, органів місцевого самоврядування та їх установ, підприємств і організацій різних організаційно-правових форм, їх структурну чисельність; розмір заробітної плати населення; середній прожитковий мінімум у регіоні.

Умови соціально-економічного розвитку є одним із чинників, що впливають на прийняття особою рішення щодо участі в терористичній діяльності як у ролі пособника, так і виконавця, організатора тощо. До таких умов передусім належить: занепад економічної системи України, обумовлений ліквідацією та припиненням діяльності багатьох підприємств державної та комунальної форм власності, що призвело до втрати робочих місць, виникнення безробіття та зубожіння населення; виникнення через економічний занепад соціальної кризи в державі, проявом якої є нерівномірність доходів окремих осіб та розшарування суспільства на групи бідних і багатих.

3. *Соціально-демографічні фактори.* Указана група відображає найбільш рухомий елемент зовнішнього соціального середовища. До найсуттєвіших характеристик належить: загальна чисельність і щільність населення міста,

району, його національний склад; питома вага міського та сільського населення; природний і механічний приріст (скорочення) населення; статева та вікова структура населення. З названих характеристик найбільший вплив на вчинення терористичної діяльності мають: щільність населення на певній території та його національний склад. Неоднорідність населення за національною ознакою часто призводить до напруження суспільних відносин та виникнення на цьому ґрунті міжнетничних конфліктів.

Потрібно також урахувати, що різка зміна демографічних характеристик міста, району чи іншого адміністративно-територіального утворення, пов'язана зі жвавими міграційними процесами, можуть призвести до утруднення оперативної обстановки щодо протидії терористичній діяльності.

4. *Соціально-політичні та соціально-ідеологічні характеристики міста, району, іншого адміністративно-територіального утворення.* Вони відображають рівень і якість життя; морально-політичну, ідеологічну обстановку в регіоні. Різні соціальні, політичні, національні та релігійні погляди, пов'язані з існуванням окремих субкультур, можуть суттєво позначитися на погіршенні суспільних відносин та призвести до виникнення політичних, релігійних і міжконфесійних конфліктів. Напрута в суспільстві є відправним поштовхом і головним чинником для виникнення тероризму. Крім того, треба враховувати моральну деградацію та духовну кризу суспільства, які виявляються в розмитості моральних орієнтирів, розповсюдженості ідеології споживацтва та культу насильства, матеріального успіху, духовній спустошеності, усвідомленні безперспективності існування, утраті сенсу життя, незайнятості дозвілля молоді тощо.

Деякі дослідники [9; 10] зазначають, що вивчення всіх зазначених факторів під час безпосереднього аналізу оперативної обстановки на території обслуговування в практичній діяльності правоохоронних органів зазвичай не здійснюється. Водночас повноцінний моніторинг факторів, що відображають стан ускладнення оперативної обстановки, визначає потребу посилення організаційних та інших заходів, що здійснюють управлінські апарати правоохоронних органів для підвищення ефективності боротьби з терористичною діяльністю.

Географічна, соціально-економічна, демографічна, політична та ідеологічна характеристики території оперативного обслуговування можуть виступати факторами, що визначають певні зміни стану та динаміки вчинення терористичної діяльності. Без глибокого вивчення цих факторів і процесів неможливо визначити тенденції та закономірності вчинення розглядуваних злочинів, причини та умови їх учинення, а також правильно оцінити оперативну обстановку щодо цієї роботи й визначити систему заходів реагування на її зміни.

Стан і динаміка вчинення терористичної діяльності та результати боротьби з нею на території оперативного обслуговування фактично

відображають рівень ефективності боротьби правоохоронних органів із зазначеними злочинами та свідчать про дієвість організаційних чинників їх функціонування.

Під час проведення оперативно-розшукових заходів, гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, що проводять правоохоронні органи для протидії терористичній діяльності, певною мірою змінюються відповідні характеристики розглядуваного елемента оперативної обстановки. Тому такий елемент треба розглядати не лише як фактор зовнішнього середовища, але і як основний об'єкт впливу, об'єкт застосування організаційних і тактичних зусиль з боку правоохоронців.

Потрібною умовою підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів щодо протидії терористичній діяльності є всебічний аналіз і оцінка сучасного стану оперативної обстановки на території обслуговування. До головних елементів, які відображають характеристику стану оперативної обстановки щодо такої роботи, належать насамперед статистичні дані, що характеризують її кількісні та якісні показники. До того ж усебічний аналіз елементів оперативної обстановки є першочерговим та необхідним етапом організації діяльності оперативних підрозділів. Об'єктивні висновки за результатами такого аналізу дають змогу визначити способи вирішення проблем, що перешкоджають досягненню оптимально потрібного результату під час боротьби з терористичною діяльністю.

Розглядаючи характеристику оперативної обстановки, зауважимо, що основу відповідного аналізу, безумовно, складає вивчення стану, структури й динаміки вчинених злочинів та відповідних тенденцій. Проте окремі автори вважають, що такі ознаки безпосередньо не визначають спрямованості конкретних заходів криміналістичного та оперативно-розшукового характеру, а лише свідчать про масштаби злочинної діяльності та їх суспільну небезпеку [12, с. 41].

Аналіз статистичних показників кількості облікованих злочинів і вручених за їх учинення підозр свідчить, що за останні п'ять років досить низька ефективність роботи оперативних підрозділів щодо встановлення винних осіб, а також про складний стан оперативної обстановки за досліджуваною лінією роботи. Зокрема, у 2014 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ «Терористичний акт» – 894, вручено повідомлень про підозру – 49, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 5,48%. Що стосується інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених ст. 258-1 ККУ «Втягнення у вчинення терористичного акту» відповідно 7; 1; 14,29%; ст. 258-2 ККУ «Публічні заклики до вчинення терористичного акту» – 4; 0; 0%; ст. 258-3 ККУ «Створення терористичної групи чи терористичної організації» – 427; 256; 59,95%; ст. 258-4 ККУ «Сприяння вчиненню терористичного акту» – 11; 5; 45,45%; ст. 258-5 ККУ «Фінансування тероризму» – 48; 4; 8,33%.

У 2015 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 349, вручено повідомлень про підозру – 32, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 9,16%. Щодо інших злочинів,

пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених ст. 258-1 ККУ відповідно 1; 0; 0%; ст. 258-2 ККУ – 3; 2; 66,67%; ст. 258-3 ККУ – 567; 342; 60,32%; ст. 258-4 ККУ – 7; 6; 85,71%; ст. 258-5 ККУ – 93; 8; 8,6%. У 2016 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 1658, вручено повідомлень про підозру – 18, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 1,09%. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених ст. 258-1 ККУ відповідно 0; 0; 0%; ст. 258-2 ККУ – 2; 1; 50%; ст. 258-3 ККУ – 304; 106; 34,87%; ст. 258-4 ККУ – 1; 0; 0%; ст. 258-5 ККУ – 72; 7; 9,72%. У 2017 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 1283, вручено повідомлень про підозру – 13, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 1,01%. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених ст. 258-1 ККУ відповідно 1; 0; 0%; ст. 258-2 ККУ – 0; 0; 0%; ст. 258-3 ККУ – 248; 104; 41,94%; ст. 258-4 ККУ – 2; 1; 50%; ст. 258-5 ККУ – 60; 14; 23,23%. За січень–липень 2018 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 410, вручено повідомлень про підозру – 13, відповідно відсоток злочинів, у яких було встановлено підозрюваних осіб, склав – 3,17%. Щодо інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, передбачених ст. 258-1 ККУ відповідно 0; 0; 0%; ст. 258-2 ККУ – 0; 0; 0%; ст. 258-3 ККУ – 123; 41; 33,33%; ст. 258-4 ККУ – 0; 0; 0%; ст. 258-5 ККУ – 25; 10; 40% [13].

Щодо динаміки вчинення розглядуваних злочинів спостерігається така тенденція: протягом 2014 р. було обліковано злочинів, передбачених ст. 258 ККУ – 894, ст. 258-1 ККУ – 7, ст. 258-2 ККУ – 4, ст. 258-3 ККУ – 427, ст. 258-4 ККУ – 11, ст. 258-5 ККУ – 48. У 2015 р. ст. 258 ККУ – 349 (-60,97%), ст. 258-1 ККУ – 1 (-85,71%), ст. 258-2 ККУ – 3 (-25%), ст. 258-3 ККУ – 567 (+32,79%), ст. 258-4 ККУ – 7 (-36,36%), ст. 258-5 ККУ – 93 (+93,75%). У 2016 р. відповідно ст. 258 ККУ – 1658 (+475%), ст. 258-1 ККУ – 0 (-100%); ст. 258-2 ККУ – 2 (-33,33%), ст. 258-3 ККУ – 304 (-46,38%), ст. 258-4 ККУ – 1 (-85,71%), ст. 258-5 ККУ – 72 (-7,74%). У 2017 р. ст. 258 ККУ – 1283 (-22,62%), ст. 258-1 ККУ – 1 (+100%), ст. 258-2 ККУ – 0 (-100%), ст. 258-3 ККУ – 248 (-18,42%), ст. 258-4 ККУ – 2 (+50%), ст. 258-5 ККУ – 60 (-16,66%). За січень–липень 2018 р. ст. 258 ККУ – 410 (-36,14%), ст. 258-1 ККУ – 0 (-100%), ст. 258-2 ККУ – 0 (0%), ст. 258-3 ККУ – 123 (-0,81%), ст. 258-4 ККУ – 0 (-100%), ст. 258-5 ККУ – 25 (-16,67%) [13].

Під час аналізу статистичних даних щодо динаміки вчинення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, та кількості осіб, яким було повідомлено про підозру, передусім треба враховувати дані щодо злочинів, передбачених ст. 258 КК України «Терористичний акт». На нашу думку, такий підхід забезпечить більш об'єктивне уявлення про оперативну обстановку за досліджуваною сферою роботи через те, що злочини, передбачені ст. 258 КК України, не є латентними, на відміну від більшості інших злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю. Таке становище, відповідно, відображається на повноті обліку вчинених злочинів, адже значну кількість латентних злочинів не виявляють, деяку частину латентних злочинів навіть у разі виявлення не реєструють, наприклад, за відсутності перспектив встановлення підозрюваної особи або перспективи доведення її

вини в суді (це додатково відображається на статистичних даних щодо кількості вручених підозр).

До того ж зазначимо, що справжній стан поширеності досліджуваних злочинів відрізняється ще більшими кількісними показниками їх учинення. Це обумовлено певними недоліками в роботі правоохоронних органів щодо документування фактів терористичної діяльності. Такі недоліки полягають насамперед у тому, що оперативні та слідчі працівники не вживають заходів щодо фіксації фактів учинення саме терористичних актів, а не інших, схожих з ними за механізмом учинення, злочинів загально кримінальної спрямованості (умисне вбивство, нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня, знищення майна, хуліганство тощо). Особливо це стосується випадків, коли на початковому етапі розслідування не вдається встановити осіб, причетних до вчинення терористичного акту.

Аналіз статистичних даних щодо кількості вручених підозр за вчинення злочинів, передбачених ст. 258 КК України, за 2014–2018 роки свідчить про те, що відсоток установлення винних осіб складав у цей період від 1,01% до 9,16%, а в середньому 3,98%. Такий стан, безумовно, потребує вжиття з боку держави заходів щодо вдосконалення протидії терористичній діяльності.

Щодо динаміки вчинення розглядуваних злочинів спостерігається така тенденція: протягом 2014 р. було обліковано 894 злочини, у 2015 р. – 349 (-60,97%), у 2016 р. – 1658 (+475%), у 2017 р. – 1283 (-22,62%), за січень–липень 2018 р. – 410 (-36,14%) [13]. Отже, після значного збільшення кількості вчинених злочинів у 2016 році прослідковується їх поступове зменшення. Порівнюючи ж статистичні дані за 2014 р. та перше півріччя 2018 р., зауважимо, що вони є майже однаковими (різниця складає 8,28%). Це свідчить про значне поширення злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю в сучасній Україні.

Зазначимо також, що стан поширеності злочинів, пов'язаних з терористичною діяльністю, безпосередньо залежить від стану поширеності інших злочинів загально кримінальної спрямованості. Таке твердження ґрунтується на тому, що механізм учинення терористичних актів, інших злочинів, що охоплюються поняттям «терористична діяльність» у абсолютній більшості випадків передбачає вчинення інших злочинів, наприклад, придбання, виготовлення або викрадення вогнепальної зброї, вибухових пристроїв або речовин, бойових припасів тощо.

Одним з головних внутрішніх факторів, що впливають на стан оперативної обстановки, є наявність сил і засобів та ефективність їх використання в боротьбі з терористичною діяльністю. На досягненні кінцевих результатів оперативно-службової діяльності за певними показниками в основному побудована й система організації діяльності територіальних та управлінських підрозділів правоохоронних органів.

Основними показниками розглядуваного фактора є: 1) чисельність особового складу, 2) ступінь його професійної підготовки, 3) раціональність розподілу функціональних обов'язків, 4) інтенсивність участі особового складу підрозділів, що спеціалізуються та не спеціалізуються на боротьбі з терористичною діяльністю, у боротьбі з такими злочинами.

Реагуванням на ускладнення оперативної обстановки можуть бути структурно-штатні зміни, перестановка та переорієнтація осіб, які надають негласну допомогу правоохоронним органам, удосконалення організації і тактики проведення оперативно-розшукових заходів, негласних слідчих (розшукових) дій тощо.

Висновки. На підставі викладеного доходимо висновку про те, що обґрунтований розподіл факторів, що впливають на оперативну обстановку щодо протидії терористичній діяльності, на класифікаційні групи та їх усебічний аналіз допомагають визначити реальний стан оперативної обстановки, динаміку змін, характеристику таких злочинів за кількісними та якісними показниками. Фактори, що впливають на оперативну обстановку за досліджуваним напрямом роботи, доцільно розподілити на дві групи: зовнішні та внутрішні. Аналіз статистичних даних щодо облікованих злочинів і вручених за їх учинення підозр за період 2014–2018 років свідчить, з одного боку, про те, що попри вжиті державою заходи з протидії терористичній діяльності такі злочини мають значну розповсюдженість на території сучасної України, а з іншого – про досить низьку ефективність роботи оперативних підрозділів щодо встановлення винних у їх вчиненні осіб.

Використані джерела:

1. Лукашов В. А. Вопросы организации деятельности аппаратов уголовного розыска : метод. рекомендации. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1969. 69 с.
2. Захаров В. П. Проблемы пошуковой работы оперативных подразделов криминально-виконавчої системи. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ*. 2001. Спец. вип. № 3. С. 35–44.
3. Лекарь А. Г. Основы оперативно-розыскной деятельности : науч.-практ. рекомендации. Москва : ВШ МООП РСФСР, 1966. 44 с.
4. Самойлов В. Г., Синилов Г. К. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайлинорганом внутренних дел : науч.-практ. рекомендации. Москва : ВШ МВД СССР, 1973. 56 с.
5. Брызгалов В. Н. Среда функционирования органов внутренних дел : учеб. пособие. Киев : КВШ МВД СССР, 1976. 60 с.
6. Никифорчук Д. Й., Ліпкан В. А., Бірюков В. А. Аналіз стану оперативної обстановки як спосіб виявлення діяльності терористських організацій. *Науковий вісник НАВСУ*. 2002. № 1. Ч. 2. С. 100–113.
7. Шинкаренко І. Р. Моніторинг оперативної обстановки: теоретичні підвалини. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. Ч. 2. С. 3–21.
8. Корнієнко М. В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2000. 21 с.
9. Александров А. А. Анализ и оценка оперативной обстановки в республике, крае, области (правовые и организационные аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2004. 26 с.
10. Герасимов В. В. Совершенствование деятельности органов внутренних дел по реагированию на изменения оперативной обстановки в регионе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Москва, 2006. 26 с.

11. Горяинов К. И. Теория и практика познания криминологической обстановки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1991. 64 с.

12. Шабанов Г. Я. Организация и тактика раскрытия разбойных нападений на водители автотранспорта : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1995. 26 с.

13. Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113651&libid=100820&c=edit&_c=f (дата звернення: 12.08.2019).

Стаття надійшла до редколегії 13.08.2018

Лысенко А. Н., Лысенко И. В. Характеристика оперативной обстановки по линии противодействия террористической деятельности

Статья посвящена определению состояния оперативной обстановки, связанной с совершением террористической деятельности в современной Украине и факторов, влияющих на нее. С этой целью авторы осуществили анализ статистических данных о совершении преступлений, связанных с террористической деятельностью за 2014–2018 годы, а также предложили распределять факторы, влияющие на оперативную обстановку по исследуемой линии работы, на внешние и внутренние.

Ключевые слова: оперативная обстановка, факторы, влияющие на оперативную обстановку, террористическая деятельность, террористический акт, террорист.

Lysenko A., Lysenko I. Characteristics of the Operational Situation behind the Frontier of Counteracting the Terrorist Activity

The study of the results of the activities of law enforcement agencies in recent years shows that despite the state's active use of measures to counter terrorist activities, these crimes remain fairly widespread in modern Ukraine. Considering the significant public danger of these crimes, it is not accidental that the tasks of countering terrorist activities in Ukraine today are considered as priority and are included in the complex of state European integration measures. One of the components of an effective counter-terrorist activity is the analysis and determination of the state of the operational situation along this line of work, as well as the factors influencing the commission of the investigated crimes.

The authors, on the basis of a comprehensive analysis of special scientific literature, official statistics on the commission of crimes related to terrorist activities for 2014–2018, made an attempt to determine the state of the operational situation along the line of work in modern Ukraine, as well as the factors affecting it.

At the time of the study, a reasonable distribution of factors affecting the operational situation in the area of countering terrorist activities on the classification units was proposed, namely: 1) geographical, socio-economic, demographic, political and ideological characteristics of the operational service area; 2) the state and dynamics of the commission of terrorist activities and the results of the fight against them on the territory of operational services; 3) the availability of forces and means and the effectiveness of their use in the fight against these crimes.

The factors included in these blocks, in turn, should be divided into two groups: external and internal factors. However, it should be noted that being interconnected

and interdependent, external and internal factors affecting the state of the operational environment are not equivalent.

The analysis of the statistics of the recorded crimes and the suspicions handed over for their commission for the period 2014–2018 shows, on the one hand, that despite the measures taken by the state to counter terrorist activities, these crimes have a significant prevalence in the territory of modern Ukraine, on the other hand low efficiency of the operational units to identify the perpetrators.

Keywords: operational situation, factors influencing the operational situation, terrorist activity, terrorist act, terrorist.

УДК 343.985 (477)

Р. С. Недов

СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК З ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

У статті здійснено аналіз наукових праць щодо вивчення питань виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет. Розглянуто наукові дослідження за такими групами: 1) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності; 2) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам у сфері використання комп'ютерної інформації та комп'ютерних мереж; 3) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Ключові слова: стан наукових розробок, виявлення злочинів, розслідування злочинів, інтелектуальна власність, Інтернет.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та науково-технічний прогрес зумовили не лише позитивні зміни в економіці держав. Піратство в мережі Інтернет стало одним з видів правопорушень, що виникли саме через ці фактори. Суперечливість та складність цього явища ставлять перед науковцями та практиками чимало питань, які потребують вирішення та впровадження нових, більш ефективних заходів у сфері охорони прав інтелектуальної власності [1]. У зв'язку з цим украї важливого значення набуває удосконалення організаційно-тактичних засад з виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні до проблем протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, у своїх дисертаціях зверталися Г. К. Адєєва, Д. К. Антонов, І. М. Горбаньов, С. Г. Гордієнко, О. Б. Єліферов, В. А. Єрмоленко, І. Р. Курилін, К. Є. Поджаренко, В. А. Сандул, О. А. Севідов, В. І. Тарабановська, О. В. Таран, Р. П. Томма, Ю. Ю. Федоришина, О. М. Юрченко та інші.

Формування цілей. Автор має на меті здійснити аналіз наукових праць щодо вивчення питань виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з

порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Вивчення питань виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, потребує ґрунтовного аналізу наукових робіт, у яких питання протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, розроблено комплексно. Крім того, окремого вивчення потребують наукові розробки, присвячені питанням протидії злочинам у сфері використання комп'ютерної інформації, оскільки предмет нашого дослідження безпосередньо пов'язаний з цими сферами.

З огляду на зазначене пропонуємо умовно поділити наукові праці на три групи: 1) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності; 2) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам у сфері використання комп'ютерної інформації та комп'ютерних мереж; 3) дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Розглянемо першу групу наукових досліджень, присвячених проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності.

Одним з перших концептуальних досліджень, присвячених проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, була праця «Теоретичні та організаційно-правові засади забезпечення контррозвідувального захисту промислової власності в Україні». У вказаному дослідженні автор науково обґрунтував концептуальні засади забезпечення безпеки як суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності загалом, так і реалізації права промислової власності [2, с. 5].

Ще одним концептуальним дослідженням з питань протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, було дослідження С. Г. Гордієнко «Теорія і практика контррозвідувальної діяльності Служби безпеки із захисту інтелектуальної власності в Україні в сучасних умовах». У межах праці автор науково обґрунтував цілісну концепцію контррозвідувальної діяльності Служби безпеки України із забезпечення захисту інтелектуальної власності; запропонував контррозвідувальні заходи із забезпечення контррозвідувального захисту науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт; запропонував класифікацію елементів оперативної обстановки із забезпечення захисту інтелектуальної власності в Україні [3, с. 5].

В Академії адвокатури України 2005 року було захищено дисертацію «Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського й суміжних прав» (О. В. Таран). У дисертації обґрунтовано низку нових теоретичних положень і висновків, які розширюють наукове уявлення про методику розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського й суміжних прав [4, с. 4].

Одним з перших досліджень з питань протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності, на рівні кандидатської дисертації є дослідження Г. К. Адєєвої «Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції (за матеріалами кримінальних справ)». Авторка визначила ідентифікаційні, класифікаційні, діагностичні та ситуаційні завдання судової експертизи контрафактної аудіовізуальної продукції та систематизовані комплекси питань, які вирішує судовий експерт залежно від категорії завдань; виокремила та систематизувала комплекси типових ознак, які є характерними для контрафактної та ліцензійної аудіовізуальної продукції, що зафіксована на різних об'єктах-носіях (компакт-дисках, аудіо- та відеокасетах) [5, с. 4-5].

З цієї ж проблематики назвемо дослідження І. Р. Куриліна «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності». У роботі обґрунтовано низку нових теоретичних положень і висновків, які розширюють наукове уявлення про спеціальні знання, що використовуються під час розслідування злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності [6, с. 3-4].

Також 2007 року І. М. Горбаньов захистив кандидатську дисертацію «Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм». Найважливішими серед обґрунтованих автором теоретичних та методичних результатів такі: розглянуто особливості проведення окремих пріоритетних слідчих дій при розслідуванні досліджуваних злочинів; складено загальний оптимальний перелік процесуальних дій при розслідуванні вказаних злочинів; визначено слідчі ситуації та типові версії початкового етапу розслідування [7, с. 4].

2008 року захищено дисертацію «Правові та організаційно-тактичні основи протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам, що порушують права інтелектуальної власності» (Р. П. Томма). У вказаному дослідженні розроблено порядок (алгоритм) дій у процесі оперативної розробки з огляду на визначені оперативно-тактичні ситуації, що складаються при документуванні злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності; удосконалено тактику оперативного пошуку ознак злочинів, що пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності; удосконалено тактичні прийоми роботи агентурного апарату та особливості інформаційного забезпечення діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України щодо протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності; удосконалено механізм взаємодії підрозділів ОВС між собою та іншими контролюючими державними органами в процесі виявлення та документування злочинів, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності [8, с. 4].

Також 2009 року О. Б. Єліферов захистив дисертацію «Основи виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням авторських прав на аудіовізуальні твори». За результатами дослідження автор визначив типові слідчі ситуації, розробив версії за досліджуваною категорією

кримінальних справ; дослідив проблемні питання та типові недоліки розслідування цієї категорії злочинів та надав рекомендації щодо підвищення ефективності виявлення злочинів, планування досудового розслідування й провадження окремих слідчих дій; розкрив зміст її основних елементів криміналістичної характеристики злочинів, учинених при порушенні авторських прав на аудіовізуальні твори [9, с. 4-5].

2009 року захищено дисертацію «Криміналістичне забезпечення розкриття й розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності» (К. Є. Поджаренко). У межах дисертаційного дослідження автором типізовано слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності; визначено основні джерела інформації про вчинення злочинних порушень прав інтелектуальної власності; надано рекомендації щодо організації та тактики проведення по справах про порушення прав інтелектуальної власності окремих слідчих дій; надано тактичні рекомендації щодо проведення оперативних закупівель у процесі реалізації оперативної розробки при розкритті злочинних порушень прав інтелектуальної власності; визначено напрями взаємодії працівників дізнання і слідчих, під час розкриття та розслідування злочинів [10, с. 7-8].

Крім того, 2009 року О. А. Севідов. захистив кандидатську дисертацію «Криміналістична характеристика злочинних порушень авторського й суміжних прав та основні положення їх розслідування» У роботі автор сформулював положення й надав рекомендації, що мають певний ступінь новизни, зокрема: уточнено перелік осіб, які можуть визнаватися потерпілими в кримінальних справах про злочинне порушення авторського й суміжних прав; визначено особливості порушення кримінальних справ за ознаками злочинних порушень авторського й суміжних прав; надано пропозиції щодо проведення тактичних операцій при розслідуванні злочинних порушень авторського й суміжних прав [11, с. 4].

2010 року В. А. Єрмоленко захистила кандидатську дисертацію «Методика розслідування порушень авторського права й суміжних прав». У дослідженні запропоновано низку нових положень, які є значущими як для теорії, так і для практики, зокрема: визначено механізм слідоутворення в досліджуваній категорії справ та основні тіпіві сліди злочинної діяльності; визначено основні форми здійснення профілактичних заходів у справах про порушення авторського права й суміжних прав та особливості їх провадження; надано організаційні та тактичні рекомендації проведення окремих невідкладних слідчих дій (слідчий огляд, обшук, виїмка, допит, очна ставка) при розслідуванні досліджуваного виду злочинів; запропоновано основні способи й напрями оптимізації взаємодії правоохоронних органів, державних установ та громадських організацій у протидії порушенням авторського права й суміжних прав [12, с. 4-5].

2012 року В. І. Тарабановська захистила дисертацію «Основні методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції». За результатами дослідження авторка запропонувала низку нових, науково обґрунтованих положень і

висновків, зокрема: виокремлено й розглянуто типові слідчі ситуації, фактори, які впливають на їх зміст; удосконалено визначення видів експертиз, характерних для кримінальних проваджень відповідної категорії; надано рекомендації щодо тактики проведення огляду, обшуку, допиту під час розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції, а також застосування при цьому окремих заходів і засобів ОРД [13, с. 4-5].

Першим дисертаційним дослідженням, присвяченим питанням протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності в умовах Кримінального процесуального кодексу України стало дослідження Д. К. Антонова «Діяльність підрозділів ДСБЕЗ з протидії кримінальним правопорушенням у сфері авторського й суміжних прав». У межах дослідження автор створив організаційно-тактичну модель виявлення вказаних кримінальних правопорушень; визначив й обґрунтував тактичні особливості методики розкриття й оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування цих кримінальних правопорушень; удосконалив систему правового регулювання діяльності підрозділів ДСБЕЗ з протидії зазначеним кримінальним правопорушенням; удосконалив методику оперативного пошуку підрозділами ДСБЕЗ ознак цих кримінальних правопорушень [14, с. 4-5].

В. А. Сандул 2013 року закінчив написання дисертації «Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері інтелектуальної власності». У роботі автором розроблено та обґрунтовано низку положень, що вирішують конкретні наукові завдання, а саме: удосконалено підходи до оперативно-розшукового запобігання злочинам у сфері інтелектуальної власності; запропоновано категорії осіб, яких доцільно залучати до конфіденційного співробітництва для виявлення злочинів у сфері інтелектуальної власності; запропоновано напрями вдосконалення інформаційного забезпечення оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері інтелектуальної власності; запропоновано методику припинення злочинів у сфері інтелектуальної власності [15, с. 4-5].

2015 року Ю. Ю. Федоришина захистила дисертацію «Організація й тактика виявлення злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, запобігання їм та їх припинення (за матеріалами ДПЗСЕ)». У результаті проведеного дослідження авторка сформулювала низку нових наукових положень і висновків, зокрема: запропоновано трьохетапний алгоритм документування злочинів у сфері інтелектуальної власності; визначено основні напрями оптимізації взаємодії оперативних підрозділів ОВС з іншими суб'єктами контролю щодо протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності; надано тактичні рекомендації щодо діяльності оперативних підрозділів ОВС з виявлення осіб, які схильні до вчинення злочинів у сфері інтелектуальної власності; надано тактичні рекомендації щодо оперативного (ініціативного) пошуку ознак злочинів у сфері інтелектуальної власності; надано рекомендації щодо інформаційно-аналітичного забезпечення протидії у сфері інтелектуальної власності [16, с. 4-5].

Другу групу досліджень складають дослідження, присвячені проблемам протидії злочинам у сфері використання комп'ютерної інформації та комп'ютерних мереж.

Аналіз праць з цієї проблематики показав, що більша частина авторів у своїх роботах не досліджували питання протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Певний внесок у вивчення проблем протидії злочинам, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, зробив І. О. Воронов, який на рівні докторської дисертації досліджував проблеми оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ. Зокрема, у контексті нашого дослідження, можуть використовуватися такі висновки та пропозиції автора: щодо здійснення оперативно-розшукового моніторингу ресурсів національного сегменту мережі Інтернет; стосовно використання шифрованого зв'язку із закритим початковим кодом для негласного отримання агентурних даних; щодо алгоритму використання результатів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному судочинстві. Крім того, автор в окремому розділі дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук розглянув питання незаконного відтворення, розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних [17].

Третю групу досліджень складають праці, присвячені проблемам протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет.

Аналіз наукових праць показав, що сьогодні на рівні дисертацій питання протидії злочинам, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, не вивчали. Окремі питання протидії таким злочинам було розглянуто на рівні наукових статей. Досліджували це питання такі науковці, як Л. Ф. Гула, М. І. Коншин, Т. В. Корженівська, П. О. Лиска, О. В. Новіков, Е. В. Рижков, Н. Б. Шуст.

Зокрема, у статті Е. В. Рижкова та М. І. Коншина розглянуто особливості документування фактів порушення інтернет-провайдерми прав інтелектуальної власності. У процесі дослідження автори виділили обставини, що підлягають установленню під час документування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, учинених інтернет-провайдерми: обставини вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особа потерпілого, підтвердження права власності на об'єкт, який став предметом злочинного посягання; характер і розмір шкоди, завданої злочином; причини та умови, що сприяли вчиненню злочину; спосіб скоєння злочинного посягання; коло осіб, причетних до злочину; коло очевидців злочину; дані, що характеризують суб'єкт злочину; місце розташування технічних засобів збереження об'єктів авторського права та суміжних прав; електронні (інформаційні) сліди, що залишилися від скоєння злочину. Крім того, автори розглянули етапи документування таких злочинів.

О. В. Новіков досліджував досвід Сполучених Штатів Америки, Великої Британії та Російської Федерації в боротьбі зі злочинністю у сфері інтелектуальної власності, зокрема в мережі Інтернет. Л. Ф. Гула в статті «Заходи виявлення злочинів у сфері інтелектуальної власності, пов'язаних з розповсюдженням контрафактної аудіовізуальної продукції та комп'ютерного програмного забезпечення» розкрив особливості виявлення злочинів, пов'язаних з розповсюдженням контрафактної аудіовізуальної продукції та комп'ютерного програмного забезпечення з використанням глобальної мережі Інтернет. П. О. Лиска в статті «Захист прав інтелектуальної власності у всесвітній мережі» розглядав питання доказування факту порушення прав інтелектуальної власності в практичному плані.

Н. Б. Шуст та Т. В. Корженівська в статті розглядали сучасний стан і способи попередження піратства та поширення контрафактної продукції в Україні. За результатами дослідження автори висували, що питання захисту авторських прав у мережі Інтернет та засобів протидії правопорушенням мають комплексний характер. Основною проблемою в цьому напрямі є те, що нормативно-правова база України суттєво відстає від реальній суспільних відносин у галузі інтелектуальної власності, що призводить до неврегульованості цієї сфери нормами законів. Саме тому на сьогодні перед законодавцями та фахівцями з інтелектуальної власності постає складне питання щодо вдосконалення та адаптування правових основ для забезпечення захисту авторських прав у мережі Інтернет.

Аналіз розглянутої групи наукових праць указує на те, що сьогодні дослідженню проблем протидії злочинам, пов'язаним з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, в оперативно-розшуковій діяльності та криміналістиці приділена певна увага, однак такі дослідження не мають системного характеру та представлені лише низкою наукових статей.

Висновки. Загалом аналіз вищезрозглянутих праць свідчить, що в більшості сучасних наукових працях питання виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, висвітлено лише фрагментарно, хоча має важливе наукове й практичне значення. Саме тому вивчення особливостей виявлення та розслідування органами Національної поліції злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі Інтернет, видається актуальним, потрібним і своєчасним.

Використані джерела:

1. Григор'янц Г. І. Піратство як порушення авторських і суміжних прав у мережі Інтернет : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право й цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. 195 с.

2. Юрченко О. М. Теоретичні та організаційно-правові засади забезпечення контррозвідувального захисту промислової власності в Україні :

автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 21.07.01 «Забезпечення державної безпеки України». Київ : НАСБУ, 2008. 32 с.

3. Гордієнко С. Г. Теорія та практика контррозвідувальної діяльності служби безпеки із захисту інтелектуальної власності в Україні в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 21.07.01 «Забезпечення державної безпеки України». Київ : НАСБУ, 2009. 36 с.

4. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського й суміжних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ : Академія адвокатури України, 2005. 19 с.

5. Адєєва Г. К. Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції (за матеріалами кримінальних справ): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2006. 20 с.

6. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ : КНУВС, 2007. 19 с.

7. Горбаньов І. М. Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Київ : Академія адвокатури України, 2007. 20 с.

8. Томма Р. П. Правові та організаційно-тактичні основи протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам, що порушують права інтелектуальної власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність». Київ : КНУВС, 2008. 17 с.

9. Єліферов О. Б. Основи виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням авторських прав на аудіовізуальні твори: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса : ОДУВС, 2009. 20 с.

10. Поджаренко К. Є. Криміналістичне забезпечення розкриття й розслідування злочинних порушень прав інтелектуальної власності: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : КНУВС, 2009. 285 с.

11. Севідов О. А. Криміналістична характеристика злочинних порушень авторського й суміжних прав та основні положення їх розслідування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза». Харків : ХНУВС, 2009. 20 с.

12. Єрмоленко В. А. Методика розслідування порушень авторського права й суміжних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. 20 с.

13. Тарабановська В. І. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-

відеопродукції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ : НАСБУ, 2012. 20 с.

14. Антонов Д. К. Діяльність підрозділів ДСБЕЗ з протидії кримінальним правопорушенням у сфері авторського і суміжних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Дніпропетровськ : ДДУВС, 2012. 21 с.

15. Сандул В. А. Оперативно-розшукова протидія злочинам у сфері інтелектуальної власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Львів : ЛьвДУВС, 2013. 20 с.

16. Федоришина Ю. Ю. Організація й тактика виявлення злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності, запобігання їм та їх припинення (за матеріалами ДПЗСЕ): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Харків : ХНУВС, 2015. 20 с.

17. Воронов І. О. Організаційні й тактичні основи оперативно-розшукової протидії злочинам у сфері високих інформаційних технологій органами внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Одеса : ОДУВС, 2012. 36 с.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2018

Недов Р. С. Состояние научных разработок по выявлению и расследованию преступлений, связанных с нарушением прав интеллектуальной собственности с использованием сети Интернет

В статье осуществлен анализ научных трудов по изучению вопросов выявления и расследования преступлений, связанных с нарушением прав интеллектуальной собственности с использованием сети Интернет. Рассмотрены научные исследования по следующим группам: 1) исследования, посвященные проблемам противодействия преступлениям, связанным с нарушением прав интеллектуальной собственности; 2) исследования, посвященные проблемам противодействия преступлениям в сфере использования компьютерной информации и компьютерных сетей; 3) исследования, посвященные проблемам противодействия преступлениям, связанным с нарушением прав интеллектуальной собственности с использованием сети Интернет.

Ключевые слова: состояние научных разработок, выявление преступлений, расследование преступлений, интеллектуальная собственность, Интернет.

Niedov R. The State of Scientific Developments in the Detection and Investigation of Crimes Related to the Violation of Intellectual Property Rights Using the Internet Network

The article analyzes scientific works on the study of issues of detection and investigation of crimes connected with violation of intellectual property rights with the use of the Internet. Scientific researches on the following groups are considered: 1) researches on problems of counteraction to crimes connected with violation of intellectual property rights; 2) research on the problems of counteracting crimes in the

sphere of the use of computer information and computer networks; 3) research on the problems of countering offenses connected with violation of intellectual property rights using the Internet.

The analysis of scientific research on the problems of counteracting crimes related to violation of intellectual property rights leads to the following conclusion: within the framework of the theory of ORD and criminology, some issues of counteracting the crimes related to violation of intellectual property rights by their detection, documentation and investigation. At the same time, the overwhelming majority of analyzed jobs left the attention of the main system creating the factor - the use of the Internet in the process of committing such crimes. The presence of this factor significantly affects the process of detecting and investigating such crimes, and therefore there is an urgent need to study the organization and tactics of detecting and investigating such crimes.

The analysis of works dedicated to the problems of combating crimes in the field of computer information and computer networks usage has shown that most of the authors in their work did not investigate the issue of counteracting crimes related to violation of intellectual property rights with the use of the Internet. A certain contribution to the study of the problems of counteraction to crimes related to violation of intellectual property rights through the use of the Internet was made by I.O. Voronov, who, at the level of his doctoral dissertation, investigated the problems of operative-detective counteraction to crimes in the sphere of high information technologies by the internal affairs bodies.

The analysis of the group of scientific works on the problems of combating crimes related to the violation of intellectual property rights through the use of the Internet is not only a fact that today the study of problems of counteracting crimes related to the violation of intellectual property rights through the use of the Internet in operational searches activities and criminology are paid a lot of attention, however, such studies are not systemic and are presented only by a number of scientific articles.

On the whole, the analysis of the above-mentioned works showed that in most modern scientific works the issue of detection and investigation of crimes connected with violation of intellectual property rights using the Internet is only partially covered, although it has important scientific and practical significance.

Keywords: state of scientific developments; detection of crimes; crime investigation, intellectual property; Internet.

УДК 67.9.431

О. С. Пономаренко

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПИТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ПРОТИДІЇ ВИМАГАННЯМ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Статтю присвячено висвітленню сучасного стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимогам підрозділами кримінальної поліції. Констатовано, що протягом багатьох років фахівці різних галузей юридичної науки проводили дослідження багатоманітних аспектів протидії вимогам. Підсумовано, що на сьогодні є потреба проведення монографічного дослідження щодо встановлення всіх наявних проблемних аспектів окресленої тематики з терміновим науковим визначенням та обґрунтуванням ефективних способів їх усунення.

Ключові слова: оперативно-розшукова протидія, наукова розробленість, кримінальна поліція, вимагання.

Постановка проблеми. Деякі види злочинів, що раніше траплялися дуже рідко, останніми роками в нашій країні набувають поширення. Серед них – вимагання. Указане суспільно небезпечне діяння відоме вітчизняному кримінальному законодавству з давніх часів, проте в загальній структурі злочинності воно становить досить малу питому вагу. Наприклад, на всій території колишнього СРСР в 1987 році було зареєстровано всього 27 випадків вимагання, але вже в 1989 році ця цифра перевищила 7 тисяч, а за перший квартал 1990 року склала понад 2,5 тисячі [1, с. 3]. За роки незалежності України простежується тенденція до зменшення фактів учинення вказаного виду злочинів. Скажімо, у 2005 та 2006 роках відповідно зареєстровано 1153 та 913 випадків учинення вимагання, у 2008 р. – 624, у 2009 р. – 561, у 2014 р. – 595, у 2015 р. – 550, у 2016 р. – 535, а за 8 місяців 2017 року – 450 [2]. Проте зазначене зменшення абсолютних показників не означає, що досліджуваний вид злочинів утрачає суспільну небезпеку, а якраз навпаки – свідчить про потребу термінової активізації правоохоронних органів щодо якісної протидії ним. Окреслене пояснюється тим, що, по-перше, вимагання стали більш латентні, а також змінилася форма їх прояву. Зокрема, раніше злочинці придушували волю потерпілих до опору через застосування особливо жорстоких способів, а високий ступінь організованості формувань здириків давав змогу їм успішно протистояти правоохоронним органам. На сьогодні вони перейшли від підкреслено агресивного насильницького впливу на потерпілих до замаскованого примусу, вимоги платити «данину» за пропозиції забезпечити «дах», захистити від інших злочинних угруповань. Подібний прояв вимагання менш демонстративний, проте не менш небезпечний, оскільки поширюється на всі сфери населення. По-друге, зі складу злочину, який не володіє високим ступенем суспільної небезпеки, вимагання перетворилося на особливо небезпечний злочин, для якого навіть законодавець передбачив склад з обтяжуючими і особливо обтяжуючими ознаками. Усе частіше фіксують факти вимагань, учинені з особливим цинізмом, що в дальшому викликають суспільний резонанс. По-третє, у генезисі досліджуваного виду злочинів чітко прослідковується їх причинна залежність від політичних, соціально-економічних чинників, правової системи, пенітенціарної політики. Зокрема, економічна нестабільність у суспільстві, фінансово неналежне існування більшої частини населення, правовий нігілізм обумовлюють негативні якісно-кількісні характеристики цього виду злочину. По-четверте, не надто ефективна діяльність правоохоронних органів з протидії вимаганням призводить до того, що лише гілки в третині вчинених вимагань встановлено винних осіб; загалом же за останні п'ять років устанавлення винних осіб за вчинення вимагання зменшилося на 6%. З огляду на вказане зрозуміло, чому більшість учених у сфері кримінального права, кримінології, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності досліджує різнопланові аспекти протидії вимаганням. На нашу думку, доцільним на часі є визначення стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами карного розшуку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різний час фахівці з галузей юридичної науки проводили дослідження багатоманітних аспектів протидії вимаганням. Скажімо, лише за останні роки на монографічному рівні питання протидії вимаганням досліджено в працях авторських колективів під керівництвом Я. Ю. Кондратьєва (1997 р.) та (А. В. Баб'як, І. О. Крепаков, О. С. Омельченко, Д. В. Сімонович, М. В. Стащак, В. В. Шендрік) «Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» (2011 р.), а також у дисертаційних дослідженнях С. І. Ніколаюка (1998 р.) та І. О. Крепакова (2011 р.). Проте зауважимо, що питання протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції залишилося малодослідженим.

Формування цілей. Метою статті є визначення стану наукової розробленості питання оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, для аналізу досліджень з питань протидії вимаганням доцільно детально розглянути роботи науковців, згрупувавши їх залежно від часового критерію.

Першу групу становлять дослідження, проведені за часів СРСР. Зокрема, аналізуючи питання кримінально-правових і кримінологічних аспектів вимагання, російський учений Є. А. Єлець зазначає, що вимагання як вид злочинної діяльності вперше визначається Кримінальним кодексом СРСР, розмежовуючись із шахрайством і здирицтвом і стаючи з цього моменту об'єктом дослідження фахівців-юристів. Так, за часів СРСР різні аспекти питання протидії вимаганням було розглянуто як в окремих наукових працях (В. В. Вандишев, Р. Гейндль, А. Гельвіг, Л. В. Єфремов, С. М. Ключке, М. А. Осадченко, Т. Г. Утмелідзе та інші) [3–5], так і в наукових статтях і тезах під час науково-практичних конференцій [6–7]. Серед робіт радянських учених вирізняємо навчальний посібник Утмелідзе Т. Г. «Организационно-тактические основы раскрытия вымогательств денег и ценностей, сопряженных с похищением людей» [5]. До здобутків вказаної праці належить надання рекомендації із застосування ситуаційного підходу в оперативно-тактичних розробках щодо тактики розкриття злочинів загалом і тактики проведення окремих заходів зокрема [5, с. 26–27, 32].

Водночас зауважимо, що аналізована наука праця була присвячена окресленню проблемних аспектів протидії вимаганням, пов'язаним із викраденням людей, що вчинялися лише на території Кавказьких республік СРСР. З огляду на це всі відомості щодо оперативно-розшукової характеристики є властивими лише для окремого регіону іноземної держави й стосуються злочинців з числа грузин та народностей Кавказу. До того ж, як слушно зазначає І. О. Крепаков, в оперативно-розшуковій характеристиці, яку подав автор, не простежується кореляційних зв'язків між наведеними елементами характеристики, а багато даних мають суто статистичний характер. Питання щодо організації та тактики розкриття вимагань мають специфічну спрямованість, оскільки стосуються ситуацій, пов'язаних з викраденням людей. Також О. І. Крепаков зауважує, що Т. Г. Утмелідзе не розглядав питань: 1) щодо оперативно-розшукового попередження

вимагання; 2) комплексно-профілактичної роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з цими злочинами; 3) забезпечення інтересів кримінального судочинства; 4) тактики роботи з жертвами вимагання [8].

З огляду на це доходимо висновку, що наукові дослідження, проведені Т.Г. Утмелідзе, беззаперечно, становлять інтерес у процесі аналізу питання протидії вимаганням. Проте убачається, що з розпадом СРСР та дальшими докорінними змінами законодавства, правоохоронної системи загалом і сучасної кримінальної ситуації зокрема здобутки згаданого дослідження, як й інших радянських учених, можна використовувати лише фрагментарно, здебільшого для визначення наукового генезису різних аспектів питання оперативно-розшукової протидії вимаганням працівниками кримінальної поліції.

На наш погляд, наукові праці другої групи вчених (дослідження проведено за роки незалежності України), беручи до уваги їх доволі значну кількість, доцільно розглянути за ступенем наукового дослідження.

Зокрема, на рівні дисертаційних досліджень і монографій питання протидії вимаганням було предметом вивчення учених багатьох юридичних галузей. До прикладу, у сфері кримінального права та кримінології дисертаційні дослідження безпосередньо або дотично до зазначених питань протидії вимаганням присвятили такі вчені, як О. М. Сарнавський («Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем») та Л. О. Семикіна («Вимагання за кримінальним кодексом України»); у криміналістиці – О. Р. Лужецька («Криміналістична характеристика вимагання, пов'язаного із застосуванням насильства над потерпілими») та М. В. Шамота («Виявлення та розслідування вимагань, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями»). У галузі оперативно-розшукової діяльності безпосередньо дотичними до проблематики, яку обрала автор статті, є наукові праці таких учених, як А. В. Баб'яка, І. О. Крепакова, С. І. Ніколаюка, О. С. Омельченка, Д. В. Сімоновича, М. В. Стащак та В. В. Шендрика.

З огляду на наукові інтереси автора більш детально проаналізуємо дисертаційне дослідження С. І. Ніколаюка «Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством». Науковець, серед іншого, провів таку роботу:

1) доповнено наявні оперативно-розшукові характеристики вимагання, висвітливши при цьому ієрархічну структуру злочинних груп, які займаються вимаганням із зазначенням етапів формування ОЗГ;

2) розроблено класифікацію вимагання, заклавши в основу ознаки способу злочинних дій;

3) визначено стратегічні й тактичні напрями-завдання оперативних підрозділів, які займаються боротьбою з вимаганням;

4) охарактеризовано форми взаємодії оперативних підрозділів зі службою кримінального пошуку, оперативно-технічними підрозділами та оперативними частинами установ виконання покарань;

5) запропоновано склад оперативно-слідчої групи, що має здійснювати досудове розслідування вимагання;

6) визначено напрями оперативно-розшукової роботи, яку розподілено залежно від: а) факту злочину до злочинця; б) особи, яка підозрюється, до злочину; в) пошук, накопичення та оперативне використання інформації про об'єкт посягання;

7) запропоновано оперативно-технічні засоби, які доцільно використовувати під час організації роботи оперативних підрозділів щодо боротьби з вимаганням, із зазначенням їх можливостей у здобутті доказів та оперативної інформації;

8) розроблено заходи, спрямовані на забезпечення охорони осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві;

9) розглянуто деякі питання щодо можливості профілактичного впливу на ОЗГ [9, с. 7].

Зауважимо, що хоча з часу написання роботи минуло майже 20 років, окремі положення, які розробив С. І. Ніколаюк, є слухними та актуальними в сучасних реаліях проведення оперативно-розшукової протидії вимаганням. Скажімо, учений доцільно визначає підхід до тактики проведення оперативно-розшукових заходів, виокремлюючи такі етапи:

- а) оперативний пошук ознак вимагань;
- б) оперативна перевірка інформації про вимагання;
- в) оперативна розробка вимагателів;
- г) оперативне документування вимагання;
- д) реалізація матеріалів оперативної розробки;
- е) операції із затримання вимагателів;
- ж) супроводження кримінальної справи [9, с. 8].

Водночас зауважимо, що науковець залишив поза увагою такі проблемні питання, як використання негласних позаштатних працівників у процесі протидії вимаганням, виявлення первинної оперативно-розшукової інформації про вимагання, здійснення оперативно-розшукової розробки осіб, які вчиняють вимагання тощо. Тобто, сьогодні враховуючи, по-перше, що своє дослідження С.І. Ніколаюк проводив без урахування положень чинних Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших суттєвих змін в законодавстві, можна дійти висновку, що положення його роботи є застарілими та не відповідають вимогам часу.

У дисертаційному дослідженні О. І. Крепакова «Попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» уперше теоретично сформульовано й науково обґрунтовано оперативно-розшукову характеристику постзлочинної обстановки вимагань [8].

Учений на підставі аналізу юридичної літератури, чинного законодавства та емпіричного матеріалу визначив правові засади попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України з одночасним обґрунтуванням і пропозицією внесення змін до нормативно-правових актів;

оперативно-розшукову характеристику вимог; напрями попередження вимагання; окремі аспекти оперативного супроводження кримінальної справи, порушеної за ознаками вимагання [8, с. 7].

У дослідженні І. О. Крепакова отримали дальший розвиток такі питання: системні узагальнення науково-теоретичних поглядів щодо стану розробленості питання попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України; понятійний апарат наукового пізнання предмета дослідження, зокрема визначення понять «попередження вимагання оперативними підрозділами ОВС України» та «розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України»; основні стадії перебігу вимагання та завдання оперативних підрозділів ОВС України з попередження та розкриття цього злочину; особливості розкриття вимагання; процес отримання первинної інформації про вимагання та організаційно-тактичні засади її перевірки [8, с. 13].

Проте детально аналізуючи положення дисертаційного дослідження І. О. Крепакова доходимо висновку, що з огляду на останні зміни як у законодавстві, так і загалом правоохоронної системи, на сьогодні більшість позицій, що розглядав учений, є не актуальними або навіть не прийнятними для сучасного оперативно-розшукового та кримінального провадження.

Принагідно зауважимо, що доволі близьким за змістом до нашого дослідження та дослідження О. І. Крепакова є монографія авторського колективу (А. В. Баб'як, І. О. Крепаков, О. С. Омельченко, Д. В. Сімонович, М. В. Стацак, В. В. Шендрик) «Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України» [10]. Указане монографічне дослідження є однією з перших у вітчизняній оперативно-розшуковій науці праць, у якій розроблено сучасні теоретико-правові та організаційні засади протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України за років незалежності. Викладені в ній теоретичні висновки, практичні рекомендації та інші результати дослідження ґрунтуються на здобутках учених у галузях філософії, загальної теорії права, оперативно-розшукової діяльності, юридичної психології, криміналістики, криминології, кримінального процесу і кримінального права України та зарубіжних країн, а також законодавчих і відомчих нормативно-правових актах і матеріалах вітчизняної та іноземної практики [10, с. 7]. Проте, як і дисертаційне дослідження О. І. Крепакова, аналізоване монографічне дослідження після останніх докорінних змін законодавства на сьогодні викликає лише фрагментарний інтерес.

Що ж стосується досліджень, проведених на рівні навчальних посібників і підручників, то зазначимо, що питання протидії вимагання розглядається здебільшого з погляду теорії оперативно-розшукової діяльності (наприклад, навчальний посібник авторського колективу (В. П. Захаров, А. В. Баб'як, Л. Ф. Гула) «Оперативно-розшукова діяльність (особлива частина)». Вирізняємо серед них навчальний посібник під загальною редакцією Я. Ю. Кондратьєва «Організована рекетирська

діяльність: засоби запобігання та викриття» [11], оскільки в ньому наведено оперативно-розшукову характеристику кваліфікованих вимогань, описано ознаки злочинної діяльності організованих злочинних груп, надано загальні рекомендації щодо профілактичного впливу на членів організованих злочинних груп та розглянуто питання щодо документування вимогань, учинених організованими рекетирськими групами. Специфікою цієї праці є також те, що в ній досліджено питання щодо організованих груп, які здійснювали вимагання в найскладніші для України часи – перші роки незалежності (1991 – 1997 рр.). З огляду на те, що навчальний посібник базується на положеннях застарілого законодавства, а також те, що обрана нами проблематика проаналізована лише з погляду запобігання та викриття рекетирської діяльності, можемо констатувати, що тільки її окремі позиції є актуальними на сьогодні.

Заслужують також на окрему увагу методичні рекомендації авторського колективу співробітників колишнього Департаменту державної служби по боротьбі з економічними злочинами Генеральної прокуратури та Національної академії внутрішніх справ (В. М. Сакал, В. М. Пісний, В. Р. Сливенко, В. І. Василичук та інші) «Використання імітаційних засобів під час документування фактів вимагання та одержання неправомірної вигоди» [12], проте вимагання автори розглядають лише як спосіб здійснення іншого злочину – отримання неправомірної вигоди.

Що ж до розвідок на рівні наукових статей і тез доповідей, то для нашого дослідження вельми цікавими є роботи таких учених, як М. Г. Богуславського, О. М. Головка, О. М. Горбаня, О. О. Деревягіна, Н. А. Колодяжного, С. І. Ніколаюка, О. В. Мельника, Н. А. Рубанця, І. В. Сервецького, Р. М. Шехавцова та інших. Проте питання щодо різних аспектів протидії вимаганням у роботах цих авторів розглянуто доволі фрагментарно, а чимало з них залишилися поза увагою.

Розгляд питань протидії вимаганням не залишили поза увагою й зарубіжні вчені. Зокрема, дослідженню аналізованих проблем наукові праці присвятили такі вчені, як С. В. Забелов, Т. В. Колеснікова, С. В. Ледащев, О. Б. Серова та інші.

Висновки. Підсумовуючи констатуємо, що питання протидії вимаганням перебуває в постійному полі зору науковців, проте аналізуючи їхні дослідження, доходимо висновку, що більшість із положень на сьогодні є застарілими й потребують наукового переосмислення. Водночас аналіз емпіричного матеріалу дає змогу резюмувати, що поза увагою науковців залишилося чимало питань з організаційно-тактичних засад оперативно-розшукової протидії вимаганням. Отже, на нашу думку, на сьогодні існує потреба проведення монографічного дослідження щодо визначення всіх наявних проблемних аспектів оперативно-розшукової протидії вимаганням підрозділами кримінальної поліції з науковим визначенням та обґрунтуванням ефективних способів їх усунення.

Використані джерела:

1. Ледащев С. В. Расследование вымогательства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нижний Новгород, 2004. 183 с.

2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 01.09.2018).

3. Гейндль Р. Уголовная техника. Из материалов уголовного розыска. Москва : НКВД РСФСР, 1925. 240 с.

4. Вандышев В. В. Методика подготовки и проведения занятий по теме «Преступления против социалистической собственности и личной собственности граждан» : учебно-методическое пособие. М.: УУЗ МВД СССР, 1980. 70с.

5. Утмелидзе Т. Г. Организационно-тактические основы раскрытия вымогательств денег и ценностей, сопряженных с похищением людей: учебное пособие. М.: МВД СССР, 1989. 55 с.

6. Выявление и документирование взяточничества : методические рекомендации. Сборник МВД СССР. М.: МВД СССР, 1990. № 6 (36). 96 с.

7. Бюллетень по обмену опытом работы органов внутренних дел УССР : приложение. Организационные преступные группы, фиксация и расследование их деятельности. Киев: МВД Украины, 1991. 48 с.

8. Крепаков І. О. Попередження та розкриття вимагання оперативними підрозділами ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

9. Ніколаюк С. І. Організаційно-тактичні та правові основи боротьби з вимагательством : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». Київ, 1998. 20 с.

10. Баб'як А. В., Стацак М. В., Шендрик В. В. та ін. Теорія і практика протидії вимаганням оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України : монографія. Львів, 2012. 246 с.

11. Організована рекетирська діяльність: засоби запобігання та викриття : навчальний посібник / за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : НАВС України, 1997. 109 с.

12. Методичні рекомендації щодо використання імітаційних засобів під час документування фактів вимагання та одержання неправомірної вигоди : навчальне видання. Київ: ДП «Розвиток», 2014. 48 с.

Стаття надійшла до редколегії 04.07.2018

Пономаренко А. С. Научная разработанность вопроса оперативно-розыскного противодействия вымогательствам подразделениями криминальной полиции

Статья посвящена освещению современного состояния научной разработанности вопроса оперативно-розыскного противодействия вымогательствам подразделениями криминальной полиции. Констатируется, что в течение многих лет специалистами в различных сферах юридической науки в своих исследованиях рассматривали многообразные аспекты противодействия вымогательствам. Указывается, что сегодня существует необходимость проведения монографического исследования, посвященного определению всех существующих проблемных аспектов указанной проблематики с научным определением и обоснованием эффективных путей их устранения.

Ключевые слова: оперативно-розыскное противодействие, научная разработанность, криминальная полиция, вымогательство.

Ponomarenko O. Scientific Elaboration of the Issue of Operational-Search Counteraction of the Blackmail by the Criminal Police Units

The article is devoted to the clarification of the current state of scientific development of the issue of operational-search counteraction to the exile by the units of the criminal police. In particular, the author states that for many years, experts in various spheres of legal science, their studies have been devoted to various aspects of counteracting extortion. In connection with this, in order to analyze the research devoted to the study of issues of counteracting extortion, considered, grouping them, depending on the time criterion. The first group consists of studies conducted during the Soviet Union, analyzing which the author states that the achievements of Soviet scientists can only be used fragmentarily, mainly to determine the scientific genesis of various aspects of the issue of operational-search counteraction to the extortion of employees of the criminal police. As for the second group of scientists (scientific research which was carried out during the years of Ukraine's independence), taking into account a fairly considerable number of their scientific works, they are further allocated by the author to the degree of scientific research. Separate studies are conducted at the level of monographic research (dissertation research and monographs), the issue of counteracting extortion was the subject of study of many legal disciplines; study guides and lectures; scientific articles and abstracts. At the same time, it is determined that today only a few small studies are devoted to direct attention to the subject under study. However, analyzing them in detail determines that most of the provisions have lost their relevance due to changes in national legislation and the rapidity of the criminal situation. It is summarized that today there is a need for a monographic study devoted to the definition of all existing problem aspects of operational-search interference with the exile by the criminal police units with urgent scientific definition and justification of effective ways of their elimination.

Keywords: operational-search counteraction, scientific development, criminal police, extortion.

УДК 343.73

*О. Ю. Плєскач,
М. В. Стаццак*

**РОЗШУК В УКРАЇНІ ОСІБ, ЗНИКЛИХ
БЕЗВІСТІ: СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК**

Статтю присвячено визначенню стану наукової розробленості питання розшуку безвісно відсутніх осіб за роки незалежності України. Для цього проаналізовано наукові праці, виконані з різних сфер юридичної науки, у яких, зокрема, вивчалось питання розшуку безвісно відсутніх осіб. Констатовано, що окремі аспекти досліджуваного питання були і є безпосереднім предметом розвідок учених протягом багатьох років.

Ключові слова: безвісно відсутня особа, наукова розробка, розшук, стан.

Постановка проблеми. Питання розшуку осіб, зниклих безвісти, завжди привертало увагу вчених у галузі криміналістики та оперативно-розшукової діяльності. Аналізуючи науковий генезис досліджуваного питання, наведемо думку Д. В. Бойчука про те, що в роботах радянських учених, присвяченим різним аспектам загального розшуку, здебільшого вивчали питання, пов'язані з:

- розділенням розшуку як системи оперативних заходів на два підвиди: розшуку, направлено на виявлення розшукуваних осіб, і слідчого розшуку як розшуку обвинувачуваних осіб за вчинення злочину;

- виокремленням підвидів розшукової роботи залежно від стадії досудового розслідування, зокрема: активний, який проводять під час розслідування кримінальної справи, і пасивний, тобто той, що здійснюють за призупиненими кримінальними справами;

- висуванням у процесі розшуку та дальшим відпрацюванням розшукових версій, які відрізняються від слідчих, але нерозривно з ними пов'язані;

- змістом поняття «загороджувальні заходи» та основними організаційно-тактичними прийомами їх здійснення (тоді, коли обвинувачуваний ще не вибув за межі району, який обслуговує орган внутрішніх справ, що проводить розслідування в справі, проводяться загороджувальні заходи);

- розробкою на науковому рівні питання взаємодії між оперативними підрозділами через розсилання за місцем імовірної появи розшукуваного розшукових завдань;

- виокремленням ролі розшукової діяльності в процесі досудового розслідування кримінального провадження, зокрема: розшук як складова частина оперативно-розшукової діяльності не дублює слідчі дії, а природно доповнює їх; здійснюють його тільки оперативні працівники за допомогою спеціальних пошукових прийомів, засобів і методів [1].

Що ж до наукових праць, виконаних за роки незалежності нашої держави, то на сьогодні серед вітчизняних учених у галузі криміналістики та оперативно-розшукової діяльності дослідження, що присвячені розшуку осіб, зниклих безвісти, розмежовані (учені-криміналісти вивчають методику та тактику проведення процесуальних дій, направлених на розшук, а фахівці у галузі оперативно-розшукової діяльності організаційно-тактичні особливості розшуку осіб, зниклих безвісти).

З огляду на зазначене вважаємо за доцільне визначити стан наукового дослідження питання розшуку осіб, зниклих безвісти, за роки незалежності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом аспекти розшуку осіб, зокрема зниклих безвісти, розглядали учені різних галузей права (криміналістики, кримінального процесу, оперативно-розшукової діяльності тощо), серед них: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, Р. С. Белкін, Б. Е. Богданов, Д. В. Бойчук, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. Я. Горбачевський, Ю. М. Грошевий, О. М. Джужа, А. Я. Дубинський, В. П. Захаров, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, А. М. Кислий, І. П. Козаченко, В. О. Коновалова, А. Н. Колесніченко, Е. Ф. Коновалів, О. Є. Користін, Є. Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, Д. Й. Никифорчук, В.Т. Нор, В. Л. Оргинський, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, О. Ю. Татаров, В. В. Тищенко,

П. Е. Титов, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, С. С. Чернявський, М. П. Шаламов, В. Ю. Шепітьк, В. В. Шендрик, М. Є. Шумил та інші.

Проте останніми роками визначення стану наукової розробленості розшуку осіб, зниклих безвісти, розглядали здебільшого фрагментарно, через що й існує потреба його дальшої наукової розробки.

Формування цілей. З огляду на вищевикладене метою статті є визначення стану наукової розробленості за роки незалежності України розшуку осіб, зниклих безвісти, та виокремлення проблемних аспектів теоретико-прикладного характеру, які певною мірою негативно впливають на якість та ефективність досліджуваного процесу.

Виклад основного матеріалу. В теорії оперативно-розшукової діяльності існує декілька поглядів щодо розмежування наукових досліджень для їх дальшого аналізу. На нашу думку, для досягнення окресленої мети більш доцільно буде розглянути наукові праці залежно від рівня наукового дослідження.

Зокрема, серед кандидатських дисертацій вітчизняних фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, у яких безпосередньо розглядали питання розшуку осіб, зниклих безвісти, найбільшу увагу заслуговують праці:

- Д. В. Бойчука «Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб»;

- Л. В. Максимова «Міжнародний розшук та видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: оперативно-розшукові та процесуальні основи».

Для досягнення поставленої мети розглянемо детальніше вказані дослідження.

Уперше за роки незалежності питання розшуку осіб, зниклих безвісти, було ґрунтовно досліджено в кандидатській праці Д. В. Бойчука «Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб» (2006 р.). До здобутків цього дослідження належить:

- виокремлення поняття безвісно відсутньої особи, зокрема – це особа, яка зникла з постійного місця проживання (перебування) раптово, без видимих на то причин, стосовно якої до органів внутрішніх справ надійшла заява або повідомлення про зникнення й для розшуку якої потрібно проведення спеціальних оперативно-розшукових заходів органів внутрішніх справ. Проте учений зазначену дефініцію аналізував і розглядав тільки для усунення невизначеності в правах і обов'язках як самого розшукуваного, так і фізичних та юридичних осіб, які перебувають з ним у правовідносинах, і зрештою самої держави [1, с. 5];

- запропоновано розробку й прийняття спеціального нормативного акта (Інструкції), присвяченого саме проблемам розшуку безвісно відсутніх осіб;

- обґрунтовано доцільність розроблення норми кримінального процесуального закону щодо порушення кримінальної справи за фактом безвісної відсутності потерпілого в разі виявлення певних обставин [1].

До речі, ця пропозиція була втілена в практичній діяльності після останніх змін у кримінальному процесуальному законодавстві. Також доволі

цікавими та актуальними в сучасних реаліях є думки вченого стосовно потреби обов'язкового надання оперативним працівникам пам'ятки про методи й засоби та особливості їх використання для розшуку безвісно відсутніх осіб, ототожнення розшукуваного, де разом з питаннями функціональних обов'язків чергової частини та її взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів і громадськими організаціями, мають бути окреслені питання щодо участі фахівців-криміналістів, ситуаційного застосування техніко-криміналістичного, судово-медичного і антрополого-криміналістичного комплексів, що дасть змогу рідним і близьким потерпілого безпосередньо звертатися до досвідчених осіб; уведення платних послуг для представників безвісно відсутнього, якщо це вимагає проведення досліджень і інших витрат, непередбачених бюджетом органу, що здійснює розслідування [1, с. 5].

Проте констатуючи значний науковий внесок, який зробив Д. В. Бойчук у теорію та практику розшукової роботи безвісно відсутніх осіб, зазначаємо, що з огляду на останні зміни в кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві, а також прийнятий Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» більша частина положень вказаного дослідження на сьогодні втратили свою актуальність.

У кандидатському дослідженні Л. В. Максимова «Міжнародний розшук та видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: оперативно-розшукові та процесуальні основи» розглянуто окремі аспекти організаційно-тактичних основ розшуку осіб, зниклих безвісти [2].

Зокрема, у результаті проведеного дисертаційного дослідження ученого:

- визначено, що історичні етапи формування й становлення інститутів міжнародного розшуку та видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції), збігаються, адже розмежування вказаних понять не існувало, тобто екстрадиція обумовлювала попередній «міжнародний» розшук осіб;

- уточнено поняття екстрадиції у взаємозв'язку з міжнародним розшуком, у результаті чого аргументовано положення про те, що міжнародний розшук особи і видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиція), співвідносяться як два окремі правові інститути: міжнародний розшук особи не завжди своїм наслідком має видачу особи, а видачі особи завжди передусє міжнародний розшук. Тобто від якості здійсненого міжнародного розшуку особи залежить, як швидко відбудеться екстрадиція та чи буде вона реалізована загалом [2, с. 4];

- встановлено, що органами, які забезпечують міжнародний розшук особи, є Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол, НЦБ Інтерполу, оперативні підрозділи ОВС та правоохоронні органи іноземних держав; доведено, що правовими основами взаємодії підрозділів НЦБ Інтерполу з оперативними підрозділами ОВС під час здійснення міжнародного розшуку є і закони України, і відомчі нормативні документи. Виявлено суттєві процедурні прогалини такої взаємодії, тому для налагодження тісного співробітництва працівників оперативних підрозділів

з РА Укрбюро Інтерполу розроблено алгоритм дій працівників ОВС та РА Укрбюро Інтерполу щодо оголошення особи в міжнародний розшук;

- виявлено суттєві недоліки та прогалини в частині правової регламентації процедурних моментів оголошення особи в міжнародний розшук. Доведено перелік причин, які сприяють затягуванню процедури оголошення особи в міжнародний розшук, як результат – для ефективності проведення міжнародного розшуку у встановлені терміни запропоновано та теоретично обґрунтовано основний перелік відомостей, що мають бути наявними в запиті на оголошення особи в міжнародний розшук із вказівкою на те, що інші дані на особу надсилаються пізніше у вигляді додатка;

- розроблено пропозиції щодо законодавчого врегулювання процесуального порядку видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення (екстрадиції), з огляду на наявні недоліки правової регламентації цієї процесуальної діяльності запропоновано внести зміни та доповнення до ч. 1 ст. 573, ч. 2 ст. 575, ст. 576, п. 4 ч. 1 ст. 589, ч. 4 ст. 588 КПК України;

- запропоновано та обґрунтовано за підсумками дослідження окремих положень КПК Республіки Білорусь і Азербайджанської Республіки способи вдосконалення чинного законодавства України в частині нормативного закріплення аналогічної процедурної діяльності під час екстрадиції осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

- удосконалено визначення міжнародного розшуку з огляду на мету, на досягнення якої спрямована така діяльність (слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії) та заходи (оперативно-розшукові, інформаційно-довідкові, пошукові, адміністративно-перевірочні) [2, с. 5];

- запропоновано перелік правових підстав оголошення особи в міжнародний розшук, що охоплюється наявністю приводів (підтверджена інформація про виїзд особи за межі України; підтверджена інформація про наявність в особи родинних або інших зв'язків за межами України; інші відомості, які вказують на можливе перебування особи за кордоном) і підстав (мотивований запит ОВС до РА Укрбюро Інтерполу, у якому зазначено обставини кримінального правопорушення, відомості про оголошення розшуку особи, обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, дозвіл на затримання для приводу або засудження особи до позбавлення волі, а також установлені приводи щодо оголошення особи в міжнародний розшук) [2, с. 5];

- проаналізовано наукові погляди щодо правової природи інституту екстрадиції як міжгалузевого інституту, що охоплюється міжнародним, кримінальним, кримінальним процесуальним галузями права та регламентується як нормами міжнародного, так і національного права, а також наукові підходи щодо об'єднання двох видів розшуку – «міжнародного» та «міждержавного» – під загальною назвою «міжнародний розшук» з єдиним центром обміну інформацією МОКП – Інтерпол для недопущення затягування процедури розшуку та запровадження єдиного обліку розшукуваних осіб;

- визначені та консолідовані наукові підходи до чинного процесуального порядку прийняття рішення за запитом про видачу особи

(екстрадицію), що полягає у виборі центральним органом України порядку видачі осіб з України (спрощений, тимчасова видача чи звичайний порядок), з'ясуванні відсутності обставин, які перешкоджають видачі особи з України, та застосуванні до особи спеціального запобіжного заходу для забезпечення належної екстрадиції до іншої країни;

– обгрунтовано існування двох груп підстав, які частково внормовані у КПК та передбачені в міжнародних багатосторонніх договорах України чи законах України, якими ратифіковано міжнародні конвенції, що підлягають встановленню у процесі екстрадиційної перевірки, за результатами якої готується висновок про можливість чи неможливість видачі особи та пропозиції щодо потреби внесення змін і доповнень до чинного КПК для його узгодження з міжнародно-правовими документами [2, с. 6].

Тобто аналізуючи наведене, доходимо висновку, що розшук безвісно відсутніх осіб Л. М. Максимов розглядав лише дотично, тільки як складову частину процесу розшуку особи як такого через призму оперативно-розшукових і процесуальних засад міжнародного розшуку та видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Отже, для авторів цієї публікації інтерес становлять лише ті положення, що стосуються загальних засад здійснення розшуку та міжнародного досвіду в згаданій галузі оперативної діяльності.

Окремішньо виділимо дисертаційні дослідження, проведені для наукової розробки питань, пов'язаних із оперативно-розшуковою протидією вбивствам, оскільки відповідно до чинного законодавства в разі, коли особи вважаються зниклими безвісти, відкривається кримінальне провадження за ст. 115 Кримінального кодексу України – «убивство». З огляду на це та досліджувану проблематику заслуговує на увагу кандидатська дисертація О. В. Сорокач «Ідентифікація трупа нестановленої особи при розслідуванні умисних вбивств» (2013 р.) [3].

Звернемо увагу також на наукові дослідження, проведені в супутній юридичній науці – криміналістиці. Зокрема, з погляду предмета дослідження викликає інтерес кандидатська дисертація О. Я. Мазурок «Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб». До її здобутків належить:

– визначення змісту поняття криміналістичного забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб, що полягає в реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики підрозділами Національної поліції під час розгляду й вирішення заяв і повідомлень про безвісну відсутність особи, розшуку таких осіб, а також проведення швидкого, повного й неупередженого розслідування злочинів за фактами безвісної відсутності осіб;

– розроблення алгоритму першочергових заходів, що здійснюють уповноважені підрозділи Національної поліції в разі надходження інформації про безвісну відсутність особи, які об'єднано в блоки: з'ясування обставин зникнення особи; реєстрація відомостей; організація діяльності підрозділів Національної поліції, взаємодія з правоохоронними та

державними органами, громадськістю; використання обліків й автоматизованих інформаційних систем; проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів тощо [4, с. 8].

Аналізуючи дослідження ученого, констатуємо, що воно досить повно розриває криміналістичні засади розшуку осіб, які зникли безвісно. Проте проведене без урахування останніх змін правового поля щодо визначення статусу осіб, зниклих безвісно, до того ж питання оперативно-розшукової протидії такому негативному соціальному явищу розглядалися лише дотично в контексті взаємодії слідчих та оперативних працівників.

Після докладного вивчення вказаних дисертаційних досліджень резюмуємо, що для нашої наукової праці здебільшого становлять інтерес положення щодо визначення оперативно-розшукової характеристики вбивств із позначкою «безвісно відсутня особа», а також окремі аспекти організаційно-тактичних засад викриття винних у вчиненні вбивства у разі, коли осіб, зниклих безвісти, розшукано вбитими.

І зрештою розглянемо фрагментарні дослідження щодо питання розшуку осіб, зниклих безвісти. Зокрема, за часів оновленого законодавства становлять інтерес наукові статті В. Я. Горбачевського «Особливості досудового розслідування за фактами безвісного зникнення осіб» [5], Р. В. Козьякова «Розслідування безвісного зникнення особи як теоретична та прикладна проблема» [6], М. В. Зубова «Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розшуку безвісно відсутніх осіб», «Наукова розробленість питання розшуку безвісно відсутніх осіб» [7–8]. Зауважимо, що питання розшуку осіб, зниклих безвісти, розглядалося фрагментарно, без виокремлення всіх наявних проблемних питань.

Водночас зазначимо, що для встановлення наявних проблемних питань у процесі розшуку осіб, зниклих безвісти, було опитано 347 працівників кримінальної поліції, які відповідно до посадових інструкцій здійснюють вказану роботу. Респонденти вказали, що, на їх думку, на сьогодні теоретично не розробленими залишається велика кількість проблемних питань, зокрема таких, що стосуються оперативно-розшукової характеристики осіб, зниклих безвісти, оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації з окресленого питання, тактичних та організаційних засад розшуку осіб, зниклих безвісти.

Висновки. Отже, доходимо висновку, що, по-перше, за часів незалежності України питання розшуку осіб, зниклих безвісти, було як безпосереднім предметом досліджень учених, так і сукупно з іншими проблемними питаннями. Проте з огляду на останні зміни в кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві встановлено, що на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження щодо правових та організаційно-тактичних засад розшуку осіб, зниклих безвісти. По-друге, констатуємо, що попри те, що стан наукових розробок в Україні стосовно розшуку осіб, зниклих безвісти, та суміжних питань протягом останніх років перебуває у динаміці, проте фундаментальне дослідження вказаного напрямку на дисертаційно-монографічному рівні ще не здійснювалось, що свідчить про його актуальність і своєчасність.

Використані джерела:

1. Бойчук Д. В. Правові та організаційно-тактичні основи розшуку безвісно відсутніх осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2006. 20 с.
2. Максимів Л. В. Міжнародний розшук та видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення: оперативно-розшукові та процесуальні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2014. 20 с.
3. Сорокач О. В. Ідентифікація трупа нестановленої особи при розслідуванні умисних вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2013. 20 с.
4. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 24 с.
5. Горбачевський В. Я. Особливості досудового розслідування за фактами безвісного зникнення осіб. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 185-201.
6. Козьяков Р. Розслідування безвісного зникнення особи як теоретична та прикладна проблема. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 84-95. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/koziakov.pdf>. (дата звернення: 22.06.2018).
7. Зубов М. В. Особливості проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій під час розшуку безвісно відсутніх осіб. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 263-268.
7. Зубов М. В. Наукова розробленість питання розшуку безвісно відсутніх осіб. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1249/naukova_rozroblenist_pitannya_rozshuku_b.pdf?sequence=2&isAllowed=y (дата звернення: 15.05.2018).

Стаття надійшла до редколегії 20.08.2018

Плескач О. Ю., Сташчак М. В. Розыск в Украине лиц, пропавших безвести: состояние научных разработок

Статья посвящена определению состояния научной разработанности за годы независимости Украины вопроса розыска безвестно отсутствующих лиц. С этой целью проанализированы научные работы, выполненные в разных сферах юридической науки, в которых, в частности, изучался вопрос розыска безвестно отсутствующих лиц. В статье констатируется, что отдельные аспекты изучаемого вопроса были и являются непосредственным предметом исследований ученых на протяжении многих лет.

Ключевые слова: безвестно отсутствующее лицо, научная разработка, розыск, состояние.

Pleskach O., Stashchak M. Search for Missing Persons in Ukraine: State of Scientific Developments

The article is devoted to determining the state of scientific development of the issue of the search for missing persons during the years of Ukraine's independence. For this purpose, the scientific works performed in various spheres of legal science were analyzed, in particular, the issue of the search for missing persons was studied.

The article stated that, firstly, certain aspects of the issue under study were and are the direct subject of research by scientists over many years.

Secondly, the authors identify areas that require in-depth study by scientists, taking into account the current state of the operational environment and regulatory framework.

Thirdly, in order to identify existing problem issues in the process of seeking people missing, 347 criminal police officers were interviewed who, in accordance with job descriptions, carry out the specified work.

Fourthly, analyzing the article in the article, it is stated that the question of the search for missing persons was a direct subject of the research of scientists during the independence of Ukraine and in combination with other problematic issues. However, given the recent changes in criminal procedural and investigative legislation, today there are no substantive studies that will examine the organizational and tactical basis for the search for missing persons.

Fifthly, on the basis of the aforementioned article, it is concluded that, despite the fact that the state of scientific research in relation to the search for missing persons, in Ukraine, and related issues, during the latter is in the dynamics, however, a fundamental study of this has not been implemented yet, which indicates its relevance and timeliness.

Keywords: missing person, scientific development, search, state.

УДК 343.98

Т. І. Савчук

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ,
УЧИНЕНИХ У РАЙОНІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ
ОБ'ЄДНАНИХ СИЛ (АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ
ОПЕРАЦІЇ)**

У статті на основі аналізу слідчої та судової практики розроблено криміналістичну характеристику корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил. Виділено характерні особливості механізму вчинення вказаних злочинів. Визначено структуру криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил та проаналізовано її елементи. Вона повинна включати інформацію про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів, типові сліди злочинів.

Ключові слова: криміналістична характеристика, елементи криміналістичної характеристики, корисливо-насильницькі злочини, операція Об'єднаних сил, район проведення операції.

Постановка проблеми. Останніми роками на всій території України збільшилася кількість корисливо-насильницьких злочинів. Особливу небезпеку та шкоду вони завдають на територіях проведення операції Об'єднаних сил, адже посягають на інтереси осіб, які й так вимушені виживати в складних, майже бойових, умовах. Крім того, такі умови не лише підвищують їхню суспільну небезпеку, але й обумовлюють специфіку їх розслідування. Тому на сьогодні виникають значні проблеми в діяльності

правоохоронних органів з протидії корисливо-насильницьким злочинам, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил.

Очевидно, що на процес розслідування будь-яких злочинів впливають особливості елементів механізму їх учинення, які відображаються в криміналістичній характеристиці таких злочинів. Як слушно зазначили М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, О. О. Ейсман, Н. А. Якубович, подібність криміналістичних характеристик створює можливість передусім на основі узагальнення практики вловлювати спільність в обставинах учинення визначених видів злочинів, однорідність слідів, які вони залишають та на цій основі розробляти ефективні рекомендації по окремій методиці розслідування цих злочинів [1, с. 182]. Отже, для дальшої розробки рекомендацій щодо розслідування конкретного виду злочинів треба передусім дослідити елементи криміналістичної характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичному дослідженню положень криміналістичної характеристики злочинів присвячено праці багатьох учених-криміналістів. Зокрема, вони були предметом дослідження В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. О. Ейсмана, О. Н. Колесніченка, Н. І. Клименко, В. Є. Коновалової, І. Ф. Крилова, В. С. Кузьмичова, В. Г. Лукашевича, Г. А. Магусовського, С. П. Мітрічева, В. О. Образцова, І. Ф. Пантелєєва, М. В. Салтєвського, М. О. Селіванова, Л. О. Сергєєва, А. В. Старушкевича, В. Г. Танасевича, М. П. Яблокова, Н. А. Якубович та багатьох інших. Попри значний внесок, зроблений ученими з досліджуваного питання, у криміналістичній літературі відсутня криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил.

Формування цілей. Автор має на меті розробити та дослідити окремі елементи криміналістичної характеристики корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції).

Виклад основного матеріалу. Розробка наукових положень щодо криміналістичної характеристики злочинів розпочалася в 60-х роках ХХ століття та пов'язується з Л. А. Сергєєвим, який розглядав її елемент методики розслідування злочинів. Згодом узаконене поняття пройшло кілька етапів розвитку. Скажімо, провівши дослідження, А. В. Старушкевич визначив три етапи розвитку криміналістичної характеристики злочинів як теоретичного поняття науки криміналістики: 1) перша згадка й опис криміналістичної характеристики злочинів у працях О. Н. Колесніченка, С. П. Мітрічева, Л.О. Сергєєва (70-ті роки ХХ ст.); 2) розробка теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів (80-ті роки – початок 90-х років ХХ ст.); 3) розробка криміналістичних характеристик окремих видів і груп злочинів та поглиблення розробки теорії криміналістичної характеристики злочинів (початок 90-х років ХХ ст. – до нашого часу) [2, с. 5].

Передусім криміналістична характеристика є теоретичною категорією криміналістики, яка відноситься до злочину як до події, що спричинила певні зміни в навколишньому середовищі [3, с. 375]. О. Н. Колесніченко та В. О. Коновалова визначили криміналістичну характеристику як систему

інформації про ознаки злочинів цього виду, що мають криміналістичне значення, відзначають закономірні зв'язки між ними й слугують побудові та перевірці слідчих версій для вирішення завдань розслідування [4, с. 16]. Своєю чергою М. В. Салтєвський пропонував визначати криміналістичну характеристику як інформаційну модель, що становить собою якісно-кількісну систему опису типових ознак конкретного виду (групи) злочинів [5, с. 267]. Схожу думку висловив В. П. Бахін, який розглядав її як систему узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) злочинів, які слугують основою наукового й практичного вирішення завдань розкриття та розслідування злочинів [6, с. 179]. Проте вчені не вказали на наявність закономірних зв'язків між такими ознаками, що уявляються суттєвим упущенням. Децю іншу думку висловлює О. В. Кузнєцова, стверджуючи, що криміналістична характеристика злочину є інформаційною моделлю, яка об'єднує в собі сукупність систематизованих і типізованих відомостей про таку подію й пов'язані з нею процеси, а також закономірності їх відображення та джерела відображеної інформації [3, с. 375]. Отже, більшість учених-криміналістів дотримуються погляду, що криміналістична характеристика окремого виду злочинів – це, зокрема, наукова категорія, покликана вирішувати завдання розслідування як на науковому, так і на практичному рівнях.

У криміналістичній літературі нема єдності й у визначенні змісту криміналістичної характеристики. Скажімо, Р. С. Белкін зазначав, що криміналістична характеристика окремого виду злочину має включати характеристику вихідної інформації; систему відомостей про спосіб учинення та приховання злочинів і типові наслідки його застосування, особу ймовірного злочинця та ймовірні мотиви й цілі злочину, особистість ймовірної жертви злочину, а також про деякі обставини вчинення злочину (місце, час, обстановку) [7, с. 736]. А. В. Старушкевич, указуючи, що під криміналістичною характеристикою злочинів можна розуміти певним чином упорядковану сукупність даних (відомостей) про криміналістично значимі ознаки злочинів, наголошує, що кожний злочин має багато різних ознак. Одні з них мають значення для кримінально-правової кваліфікації злочину, правильного вирішення кримінальної справи, інші – для прийняття кримінально-процесуальних рішень, треті – для розкриття й розслідування тощо [2, с. 8]. Отже, указана сукупність даних стосується тих чи інших елементів механізму злочину. Тобто зміст криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочинів складають дані про конкретні елементи механізму злочину.

Свого часу І. Ф. Пантелєєв до криміналістичної характеристики конкретного виду злочинів відніс типові ситуації цього виду злочину, найбільш розповсюджені способи їх учинення, технічні засоби, які застосовуються злочинцем для вчинення злочину, характеристику типових матеріальних слідів злочину, які можуть мати значення речових доказів, найбільш ймовірні місця їх виявлення, тайники, способи приховання слідів злочину та інших засобів маскуванню злочинців, характеристика їх професійних злочинних навиків, злочинних звуків тощо [8, с. 359].

Неодноразово здійснювалися спроби узагальнити думки з цього питання, висловлені в криміналістичній літературі. Зокрема, М. В. Салтевський, розглянувши всі елементи, дійшов висновку, що більшість авторів виділяють чотири основних її елементи: предмет безпосереднього посягання, спосіб учинення злочину в його широкому розумінні, типову обстановку – «слідову картину» у її широкій інтерпретації, особу злочинця [9, с. 419]. Уявляється, що запропонована узагальнена система елементів криміналістичної характеристики є типовою для більшості злочинів. Однак при побудові криміналістичної характеристики окремого виду злочину мають ураховуватися й інші елементи, такі, наприклад, як особистість жертви (потерпілого), окремі обставини вчинення злочину (час, місце та обстановка) тощо.

Зазначимо, що всі елементи криміналістичної характеристики злочину взаємозалежні, виявлення внутрішніх зв'язків дає змогу, пізнаючи один елемент системи злочину, одержати знання про деякі інші елементи і, у кінцевому рахунку, розкрити злочин [10, с. 45]. Тому при розробці криміналістичної характеристики мають ураховуватися такі закономірності.

З огляду на викладене можна сказати, що криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в зоні проведення операції Об'єднаних сил має включати дані про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів (час, місце та обстановка), типові сліди злочинів.

Корисливо-насильницькі злочини, які вчиняються в районі проведення операції Об'єднаних сил є одними з найпоширеніших видів злочинів. Ця група злочинних діянь характеризується корисливою мотивацією й насильницьким способом учинення. До категорії таких злочинів можна віднести грабежі (ст.186 КК), розбої (ст.187 КК), зокрема поєднані з убивством (п.6 ч.2 ст.115 КК), вимагання (ст.189 КК).

Характерними особливостями механізму вчинення корисливо-насильницьких злочинів у районах проведення операції Об'єднаних сил є:

- 1) злочинці, використовуючи політичну ситуацію в державі та воєнні дії у відповідних регіонах, намагаються отримати матеріальну наживу;
- 2) злочини вчиняються непоодинокі, а в поєднанні з іншими насильницькими злочинами, злочинами проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності тощо. У структурі таких злочинів можна виділити основні та допоміжні, які виступають способами вчинення чи приховання основних злочинів або потрібними умовами їх учинення;
- 3) у вчиненні злочинів досить часто беруть участь особи, які несуть військову службу, входять до складу добровольчих батальйонів або незаконних військових формувань.

Способи вчинення корисливо-насильницьких злочинів у районі проведення операції Об'єднаних сил характеризуються застосуванням різних видів насильства для заволодіння чужим майном. Насильство, яке застосовується при вчиненні таких злочинів, може бути фізичним

(нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, позбавлення чи обмеження волі, позбавлення життя) або психічним (погроза фізичним насильством, пошкодженням або знищенням майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого чи близьких йому осіб).

З огляду на те, що в зоні проведення операції Об'єднаних сил на сьогодні існує проблема контролю за використанням вогнепальної зброї, то на руках у громадян перебуває значна кількість такої зброї, яка використовується для вчинення, зокрема й корисливо-насильницьких злочинів. Тому спосіб учинення значної частини корисливо-насильницьких злочинів включає застосування вогнепальної зброї, вибухових пристроїв і речовин. Крім того, застосування насильства чи його погрози відбувається також і способом використання холодної зброї, предметів побутового призначення, пристосованих для нанесення ударів.

Під час учинення вимагання в зоні проведення операції Об'єднаних сил часто злочинці використовують соціально-політичну ситуацію в державі та вимагають від потерпілих грошові кошти за захист від можливих насильницьких дій з боку злочинних формувань, незаконних військових формувань тощо.

Значна частина корисливо-насильницьких злочинів у районі проведення операції Об'єднаних сил вчиняється з попередньою підготовкою та надалі прихованням злочинної діяльності. Для цього злочинці вчиняють такі дії: а) обирають особу потерпілого; б) отримують інформацію про потерпілого, його майно, характер діяльності, зв'язки, спосіб життя тощо; в) обирають спосіб злочину, знаряддя злочину; г) підшукують співучасників; д) у разі потреби обирають засоби маскування злочинців (форма одягу, балаклави, транспортні засоби); е) обирають час та місце вчинення злочину; є) обирають місця збуту злочинно здобутого майна тощо.

Предметом злочинних посягань виступають як грошові кошти, так і матеріальні цінності різного характеру. Найчастіше це ювелірні вироби, мобільні телефони, планшети, ноутбуки, побутова техніка, цінні предмети одягу та носильні речі, банківські картки, товари, продукти харчування, транспортні засоби (мотоцикли, мопеди, автомобілі, трактори, велосипеди) тощо.

Відомості про суб'єкта корисливо-насильницьких злочинів включають криміналістично значимі властивості злочинця стосовно його біологічних (статеві, анатомічні, вікові, фізіологічні), психічних (інтелектуальні, емоційні, вольові), соціальних (рід занять, сімейний стан, місце проживання, кримінальне минуле) ознак [11, с. 22].

Переважну частину таких злочинів учиняють особи чоловічої статі, віком 20-30 років, які не мають постійного місця роботи, або не працюють. Освітній рівень таких осіб середній. Значна частина злочинців має кримінальний досвід учинення аналогічних злочинів. Досить часто такі особи перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння, а в деяких випадках розпивання спиртних напоїв відбувається разом з потерпілим. Більшість таких злочинів учиняє група осіб. До того ж, чим вища суспільна небезпека злочину, тим вища ступінь організованості таких

кримінальних угруповань. В окремих випадках корисливо-насильницькі злочини в зоні проведення операції Об'єднаних сил вчиняються стійкими злочинними групами, до складу яких входять військовослужбовці, державні службовці та працівники правоохоронних органів.

Особливу групу злочинців складають військовослужбовці або особи, які входять до складу добровольчих батальйонів чи незаконних військових формувань. Такі особи вчиняють корисливо-насильницькі злочини в поєднанні з іншими злочинами та в співучасті з іншими військовими або цивільними особами.

Потерпілими від указаних злочинів стають різні категорії осіб: 1) необережні та легковажні особи як жіночої, так і чоловічої статі (можуть перебувати в стані сп'яніння), які мають при собі матеріальні цінності та неналежно їх зберігають; 2) особи, зовнішній вигляд, транспортний засіб та житло яких наптовхнуло злочинців на можливість наживи; 3) пенсіонери; 4) продавці цілодобових магазинів, кіосків; 5) підприємці; 6) особи, яких підозрювали у зв'язках з учасниками терористичних або сепаратистських організацій. Досить часто такі потерпілі своєю віктимною поведінкою провокують учинення стосовно себе корисливо-насильницьких злочинів. У низці випадків між потерпілим та злочинцем був стійкий соціальний зв'язок або такі особи були знайомими чи мали спільних знайомих.

Обстановка вказаних злочинів обумовлена особливостями способу їх учинення, особою потерпілого та особою злочинця. Вона включає: 1) просторову характеристику всіх етапів злочину; 2) їх часову характеристику; 3) матеріальну обстановку місць підготовки, учинення та приховування злочину; 4) погодні та інші природно-кліматичні умови; 5) поведінку потерпілих і свідків; 6) соціально-побутові й психологічні стосунки між учасниками події; 7) обставини, що сприяють або перешкоджають учиненню таких злочинів [11, с. 24].

Скажімо, час учинення злочинів найчастіше припадає на вечірню та нічну добу. При вчиненні вимагань, характеризуючи час злочину, треба виділити час висунення вимоги та час її виконання. Зазвичай між ними існують різні за тривалістю проміжки часу, що використовують злочинці для переконання потерпілого в потребі виконання висунутих вимог.

Типовими місцями вчинення корисливо-насильницьких злочинів є: 1) квартири, житлові будинки чи інші помешкання потерпілого; 2) офісні приміщення, склади, магазини, аптеки, гаражі чи інші приміщення, які належать потерпілому; 3) під'їзди житлових будинків; 4) подвір'я або двори житлових будинків; 5) погано освітлені вулиці, дороги; 6) розважальні заклади; 7) блокпости або інші місця дислокації військовослужбовців або добровольчих батальйонів.

Треба враховувати, що злочинець може: а) активно впливати на обстановку для створення сприятливих умов щодо здійснення задуманого злочину; б) використовувати певні сприятливі умови й пристосовувати свої дії до тих умов, що склалися; в) знаходити знаряддя й засоби подолання перешкод до вчинення злочину. Загалом злочинець прагне використати

обстановку, яка б відповідала умовам раптового, швидкого нападу й безпечного відходу з місця вчинення злочину, а також можливостям створення, підтримання або посилення психологічного тиску на потерпілого під час нападу або вимагання [11, с. 24].

Типовими слідами корисливо-насильницьких злочинів є матеріальні сліди на тілі та одязі як потерпілого, так і підозрюваного, а також місці події. Ідеальні сліди залишаються в пам'яті потерпілого, підозрюваного, свідків.

Висновки. Криміналістична характеристика являє собою систематизовану інформацію про ознаки окремого виду злочинів або елементи механізму його вчинення та відображає закономірні зв'язки між такими елементами й слугує для висунення криміналістичних версій та вирішення завдань розслідування. Криміналістична характеристика корисливо-насильницьких злочинів, які вчиняються в зоні проведення операції Об'єднаних сил має включати відомості про способи злочину, предмет злочинного посягання, особу злочинця та потерпілого, обставини вчинення злочинів (час, місце та обстановка), типові сліди злочинів.

Використані джерела:

1. Селиванов Н. А., Танасевич В. Г., Эйсман А. А., Якубович Н. А. Советская криминалистика : теоретические проблемы. Москва : «Юридическая литература», 1978. 192 с.
2. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів: навч. посібник. Київ : Правник-НАВСУ, 1997. 44 с.
3. Кузнецова О. В. До питання щодо поняття та структури криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 18. С. 372-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_18_53.
4. Колесниченко О. Н., Коновалова В. О. Криминалистикаческая характеристика преступлений : учебное пособие. Харьков : Юрид. Институт, 1985. 92 с.
5. Салтєвський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.
6. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) : монография. Киев, 2002. 268 с.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики; Учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.
8. Пантелеев И. Ф., Селиванов Н. А. Криминалистика : учебник. Москва : Юрид. лит., 1975. 544 с.
9. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2006. 588 с.
10. Густов Г. А. Понятие и виды криминалистической характеристики преступлений. Криминалистическая характеристика преступлений. Сб. науч. тр. Москва, 1984. С.43-48.
11. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. ... дис. доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 53 с.

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2018

Савчук Т. И. Криминалистическая характеристика корыстно-насильственных преступлений, совершенных в районе проведения операции Объединенных сил (антитеррористической операции)

В статье на основе анализа следственной и судебной практики разработана криминалистическая характеристика корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в районе проведения операции Объединенных сил. Выделены характерные особенности механизма совершения указанных преступлений. Определена структура криминалистической характеристики корыстно-насильственных преступлений, совершаемых в районе проведения операции Объединенных сил и проанализированы ее элементы. Она должна включать данные о способах преступления, предмет преступного посягательства, личность преступника и потерпевшего, обстоятельства совершения преступлений, типичные следы преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, элементы криминалистической характеристики, корыстно-насильственные преступления, операция Объединенных сил, район проведения операции.

Savchuk T. Forensic Characteristic of Mercenary-Violent Crimes Committed in the Area of Carrying out Operation of the Combined Forces (Anti-terrorist Operation)

The article analyzes the scientific opinions of criminologists on the concept and structure of forensic characteristics of crimes. It has been determined that the forensic characteristic is a systematic information about the features of a particular type of crime or elements of the mechanism of its commission, and reflects the logical connections between such elements and serves for the advancement of forensic versions and solving the tasks of the investigation. The content of forensic characteristics of one or another type of crime is data on specific elements of the mechanism of the crime. It is emphasized that all elements of the forensic character of the crime are interdependent and there are regular relationships that must be taken into account when they are studied. It is determined that when constructing forensic characteristics of a particular type of crime, one must take into account not only the general structure of forensic characteristics, but also the characteristic features of a specific type of crime.

On the basis of the analysis of investigative and judicial practice, a forensic description of mercenary-violent crimes committed in the area of the operation of the combined forces was developed. Characteristic features of the mechanism of committing these crimes are highlighted. The structure of forensic characteristics of mercenary-violent crimes committed in the area of operation of the combined forces is determined. It should include data on the methods of crime, the subject of a criminal offense, the identity of the offender and the victim, the circumstances of the commission of crimes (time, place and situation), typical traces of crimes. The peculiarities of the mechanism of committing selfish-violent crimes in the areas of the anti-terrorist operation are highlighted. The main elements of forensic characteristics of these crimes are analyzed.

Keywords: forensic characteristic, elements of forensic characteristics, mercenary-violent crimes, operation of united forces, area of operation.

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк,
С. П. Лапта**МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ З
ОГЛЯДУ НА ДОСВІД США**

У статті розглянуто проблемні питання природи науки криміналістики в Україні й можливості її розвитку з огляду на досвід США. Причиною наявної кризи в криміналістиці України видається домінування застарілих теоретичних положень, розроблених ще за радянських часів, що призвело до принципових відмінностей від криміналістики західноєвропейських країн, Великої Британії та США.

На підставі вивчення вітчизняних і закордонних джерел проаналізовано та порівняно систему криміналістичної науки в Україні та США. Запропоновано повернутися до концепції її подвійної (природничо-технічної та юридичної) природи, уточнити предметну галузь криміналістичної техніки та систему криміналістики загалом, висвітлити співвідношення криміналістики з іншими науками.

Ключові слова: криміналістика в Україні, криміналістика в США, судова наука, кримінальне розслідування, природа криміналістики.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації, які притаманні розвитку сучасного світу, зумовлюють потребу пошуку способів взаємної інтеграції одержаних знань у різних галузях. Однією з таких глобальних наук, розуміння якої дещо відрізняється в різних державах, є криміналістика. Історично склалося так, що в Україні вона побудована на радянському фундаменті й у сучасних умовах стає все менш спроможною задовольняти потреби органів правопорядку в розробленні дієвих засобів, прийомів і методів доказування в кримінальному провадженні. Попри тривалі дискусії та сприйняття більшістю науковців таких перспективних способів удосконалення положень криміналістичної науки, як упровадження інновацій у галузі криміналістичної техніки та судової експертизи, створення рекомендацій для судового провадження та для здійснення професійного захисту від кримінального переслідування, застосування криміналістичних рекомендацій в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві тощо, треба визнати, що усталені уявлення про природу й систему цієї науки фактично гальмують ці та інші напрями її розвитку.

На нашу думку, однією з причин нинішнього кризового стану криміналістики в Україні є домінування застарілих теоретичних положень, розроблених ще за радянських часів щодо її як науки суто юридичної природи, яка принципово відрізняється від криміналістики західноєвропейських країн, Великої Британії та США. Заклик протиставити радянську та буржуазну криміналістику, висловлений наприкінці 30-х років минулого століття в розпал масових політичних репресій у СРСР [1, с. 57], було почуто. У наступні роки радянські вчені провели велику роботу з обґрунтування розуміння криміналістики як суто юридичної науки, формування її системи, створення окремих криміналістичних теорій. Проте сьогодні вже зрозуміло, що в результаті було фактично занедбано її природничо-технічний напрям. Розділ «Криміналістична техніка» з того

часу розвивається вкрай повільно. Це пов'язано не тільки із загальним відставанням України від розвинених країн через економічні негаразди, а й з фактичною відсутністю можливостей у фахівців з природничих і технічних наук здійснювати дослідження з криміналістики через формальну невідповідність галузі знань вищої освіти.

Наведені обставини свідчать про актуальність дослідження проблеми з'ясування дійсної природи та формування системи криміналістичної науки з огляду на досвід провідних країн світу. У цьому сенсі видається доцільними спроби пошуку способів інтеграції підходів щодо розуміння цих питань у США та можливостей адаптації відповідних досягнень в українські реалії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо тенденцій розвитку криміналістичної науки в сучасній Україні досліджували такі вчені, як М. В. Даньшин, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов та інші вітчизняні науковці. Проте порівняльного аналізу вітчизняних і зарубіжних підходів, а також відповідних можливостей їх взаємного впливу до цього часу не здійснювалось.

Формування цілей. Видається, що ця проблематика вимагає окремих наукових пошуків. Зокрема, потребують критичного аналізу наявні наукові засади у сфері криміналістики з огляду на досвід провідних країн світу, зокрема, США та Великої Британії, країн Європейського Союзу для удосконалення розуміння природи криміналістичної науки, її системи, завдань і можливостей.

Виклад основного матеріалу. Передусім зазначимо, що традиційно українська криміналістика є представником німецького шляху розвитку цієї науки, оскільки саме на фундаменті праць німецьких авторів виникла російська, а згодом радянська криміналістика. Сучасні російські автори вважають, що сьогодні є три її основні моделі: 1) англо-американська; 2) німецька; 3) російська, наголошуючи, що в умовах зростаючої глобалізації та посиленої англо-американської експансії в усіх сферах життя, включаючи й боротьбу зі злочинністю, німецька й російська криміналістика відчують на собі тиск з боку англо-американської моделі. Остання характеризується як заснована на позитивізмі сукупність двох «напівкриміналістик» – криміналістичної техніки як частини судової науки (Forensic Science) і самостійної дисципліни «Кримінальне розслідування» (Criminal Investigations) [2, с. 292-293].

З такою постановкою питання погодитися не можна. На наш погляд, вплив наукових досягнень найбільш розвинених держав світу на відсталу криміналістику пострадянських країн не треба розцінювати в негативному сенсі. Навпаки, доцільно намагатись упроваджувати передові підходи для подолання наявної кризи в науці. Констатуємо, що радянська криміналістика свого часу саме й перетворилася в науку про кримінальне розслідування на зразок американської «Criminal Investigations». Виокремлення з неї судової експертології фактично завершило процес занепаду природничо-технічного напрямку, залишивши лише основи знань про традиційні розділи «польової» криміналістичної техніки.

Отже, видається, що намагання «не помічати» природничо-технічного напрямку в криміналістиці призвело до значного ухилу в наукових дослідженнях лише в гуманітарну сферу. Своєю чергою природничо-технічні криміналістичні знання передусім зосереджуються в галузі судової експертизи. До того ж наука під назвою «Судова експертологія» поступово відмежовується від криміналістики [3]. Крім того, у сучасній літературі вже широко підтримано заклики загалом відмовитися від поняття криміналістичної експертизи. Скажімо, О. Р. Росинська стверджує, що через комплексування та взаємне проникнення знань між криміналістичними та не криміналістичними експертизами стерто межі [4, с. 143]. І. В. Пиріг указує: «Криміналістичні експертизи як клас на сьогодні існувати не можуть» [5, с. 162]. І собі Г. К. Авдєєва наголошує, що «на сучасному рівні розвитку криміналістики стало очевидним, що термін «експертиза криміналістична» фактично втратив своє первинне значення, а його використання в сучасній науковій літературі й у нормативно-правових актах гальмує розвиток судової експертизи як системної галузі знань та обмежує права сторони захисту на самостійне залучення експерта» [6, с. 244]. Отже, у судовій експертизі можливості розділів криміналістичної техніки (дактилоскопії, балістики тощо) представляються як окремі галузі знань в одній низці з іншими судово-експертними галузями (хімією, біологією, інженерною технікою тощо). Тобто теорія судової експертизи, започаткувавшись у надрах криміналістики, має тенденцію до відкидання згадок про материнську науку у формуванні системи експертиз. Щоправда зазначена нова галузь наукових знань теж претендує на визнання своєї юридичної природи, що видається дуже сумнівним, адже правового змісту в судово-експертній діяльності набагато менше, ніж природничо-технічного.

З огляду на вказане вважаємо, що врахування досвіду США щодо сутності та системи наукових знань про криміналістичні засоби та методи протидії злочинності стане в нагоді для дальшого розвитку уявлень про природу й систему криміналістики пострадянських країн, які стають на шлях позбавлення від пережитків тоталітарного минулого та інтеграції до демократичних розвинених держав.

Щодо США та інших країн англо-саксонської системи права найбільш близькою до криміналістики дисципліною нерідко вважають Forensic Science, яка являє собою застосування будь-яких наукових методів і технік у кримінальному розслідуванні та судовому розгляді [7]. Сьогодні вже є очевидним, що об'єднує вітчизняну криміналістику з Forensic Science лише криміналістична техніка, яка в Україні входить до складу криміналістичної науки, а в США є частиною Forensic Science. В іншому мають місце кардинальні відмінності.

Forensic Science за сутністю є сукупністю судових наук. Тому в США немає єдиного підходу до її структури. За одними джерелами до її дисциплін відносять судову патологію, антропологию, одонтологію, ентомологію, токсикологію, психіатрію, дослідження слідів-предметів, дослідження зброї та слідів її застосування, дослідження документів, дослідження відбитків пальців рук, дослідження ДНК, аналіз слідів крові, аналіз слідів-відбитків,

дослідження комп'ютерних засобів, судові інженерні науки тощо [8, с. 19-31]. В інших працях, крім деяких згадуваних, до змісту Forensic Science також включають хімічні дослідження наркотичних засобів, судову біологію, дослідження мікрооб'єктів, поліграфічний аналіз, дослідження слідів-речовин, криміналістичний профайлінг тощо [9]. Деякі джерела до основних дисциплін Forensic Science також відносять дослідження відбитків взуття та протекторів шин, аналіз волосся, аналіз волокон, цифровий та мультимедійний аналіз [10, с. 127-182], спектрографічне розпізнавання голосу, реконструкцію дорожньо-транспортних подій [11, с. 630-652]. При цьому предмети деяких зі згадуваних у різних джерелах дисциплін частково перетинаються (наприклад, аналіз слідів-відбитків і дослідження відбитків взуття та протекторів шин, дослідження комп'ютерних засобів і цифровий та мультимедійний аналіз). Попри вищевказані відмінності в структурі Forensic Science неважко побачити, що вона фактично являє собою сукупність природничо-технічних судових наук і фактично не включає (за деякими винятками) юридичних питань.

Останніми роками науковці США все частіше розглядають криміналістику у вузькому розумінні й фактично мають на увазі ті знання, що складають у нас розділи криміналістичної техніки. Зокрема, указується, що криміналістика як складова частина Forensic Science являє собою застосування досягнень різних наук для вирішення завдань дослідження біологічних слідів, слідів-відображень (трасології), зокрема слідів рук, взуття, транспортних засобів, знарядь злочину та інструментів тощо, дослідження матеріалів, речовин і виробів, балістики та дослідження вогнепальної зброї та інших матеріальних об'єктів – речових доказів [12, с. 10].

Отже, науки, аналогічній Forensic Science, в Україні загалом не існує, а відповідні знання розвиваються передусім у складі інших природничо-технічних наук. Своєю чергою гуманітарна дисципліна Criminal Investigations у США, виходячи з її змісту, найбільш схожа із сучасною криміналістикою України. Її структура також є неоднозначною, проте завжди вміщує рекомендації щодо дій органів поліції та прокуратури під час розслідування злочинів і підготовки обвинувачення в суді.

Скажімо, у книзі Michael D. Lyman система науки про кримінальне розслідування представлена в такий спосіб: 1) загальні положення (основи кримінального розслідування); 2) дослідження місця події 3) наступні дії за наслідками дослідження місця події; 4) установлення підозрюваних (польові та лабораторні процеси, що здійснює криміналістична лабораторія); 5) юридичні питання кримінального розслідування; 6) опитування та допити; 7) кримінальна розвідка та спостереження; 8) управління інформантами та таємними операціями; 9) розслідування смертей; 10) розслідування пограбувань (розбоїв); 11) розслідування нападів і пов'язаних злочинів; 12) розслідування зникнення й викрадення людей; 13) розслідування злочинів проти дітей (жорстокого поводження і смертей); 14) розслідування крадіжок; 15) розслідування підпалів, вибухів і тероризму; 16) розслідування бандитизму, організованої злочинності та злочинів,

пов'язаних з наркотиками; 17) розслідування білокомірцевих і комп'ютерних злочинів; 18) підготовка справи до суду [12].

Інші автори до змісту відповідного посібника включають такі розділи: 1) історія кримінального розслідування; 2) загальні положення; 3) дослідження місця події; 4) підготовка звітів; 5) опитування та допит; 6) докази; 7) роль Forensic Science; 8) розслідування вандалізму; 9) розслідування крадіжок; 10) розслідування крадіжок автомобілів; 12) розслідування підпалів; 12) фінансові розслідування; 13) розслідування вбивств; 14) розслідування сексуальних злочинів; 15) розслідування розбоїв (пограбувань); 16) розслідування злочинів, пов'язаних з наркотиками; 17) розслідування кіберзлочинності; 18) розслідування бандитизму; 19) юридичні проблеми розслідування; 20) підготовка справи для суду [13].

Якщо порівняти вищенаведені підходи до структури Criminal Investigations з вітчизняними уявленнями про систему криміналістики, нескладно побачити явні паралелі між усіма її складовими, за винятком загальнотеоретичних положень криміналістичної науки, які в США фактично не розвиваються через відсутність єдиного розуміння останньої. Решта елементів з огляду на особливості внутрішньодержавних правових систем і правозастосовної практики загалом збігаються.

У науковій літературі США до змісту посібників з Criminal Investigations зазвичай уміщується розділ щодо застосування Forensic Science у кримінальному розслідуванні. Тобто простежується тенденція інтеграції природничо-технічного та правового напрямів. Цікаво, що цей розділ Criminal Investigations дуже нагадує зміст криміналістичної техніки як частини навчальної дисципліни «Криміналістика», що викладається в закладах вищої юридичної освіти в Україні. Наприклад, James W. Osterburg і Richard H. Ward у розділі «Речові докази (розвиток, інтерпретація, цінність для розслідування)» системно виклали матеріал щодо криміналістичної техніки (яку вони називають криміналістикою у вузькому розумінні як наукові методи дослідження речових доказів), зокрема основні положення дактилоскопії, трасології, балістики, дослідження ДНК тощо [14, с. 21-90]. Подібні підходи застосовують й інші автори.

У посібниках з Criminal Investigations також представлено рекомендації щодо правових засад і тактики проведення окремих слідчих дій, зокрема огляду місця події, допиту й обшуку. З огляду на те, що в США через специфіку правової системи немає формально-протокольного досудового розслідування, можна говорити, що в посібниках досить повно представлено рекомендації з криміналістичної тактики. Зрештою, якщо проаналізувати зміст рекомендацій з розслідування окремих видів і груп злочинів, які досить широко висвітлено в працях з Criminal Investigations, явно простежуються риси криміналістичної методики як окремого розділу.

Крім того, доречно підкреслити, що в країнах англо-американської системи права створені й використовуються в практичній діяльності органів кримінальної юстиції різноманітні інструкції, рекомендації та поради, наприклад, Інструкція з розслідувань та операцій ФБР у межах країни (FBI Domestic Investigations and Operations Guide (DIOG)) у США [15],

Рекомендації з розслідування вбивств (Murder Investigation Manual), Рекомендації з ідентифікації за обличчям (Facial Identification Guidance), Практичні поради поліцейським з використання цифрових зображень (Practice Advice on Police Use of Digital Images) у Великій Британії [16], Шахрайство – рекомендації з попередження, виявлення та розслідування (Fraud. A guide to its prevention, detection, and investigation) в Австралії [17].

Отже, є підстави для проведення чіткої паралелі між навчальними дисциплінами «Criminal Investigations» у США та «Криміналістика» в Україні. В обох країнах вони викладаються в юридичних закладах вищої освіти, а практичні рекомендації застосовуються в діяльності органів правопорядку з виявлення та розслідування злочинів.

Водночас вітчизняні уявлення про криміналістику як значно більш широку науку, ніж дисципліна про кримінальне розслідування, поки що не знаходять вагомого теоретичного й емпіричного підтвердження. Тактичні та методичні криміналістичні рекомендації для адміністративного, цивільного та господарського судочинства фактично відсутні. Наукові дослідження в галузі криміналістичної техніки для судово-експертної діяльності виокремлено в окрему галузь «Судова експертиза», природа та система якої є не з'ясованою.

Висновки. Уявлення про криміналістику як науку суто юридичної природи, що залишилися в спадок від радянських часів, фактично призвело до виродження природничо-технічного напрямку криміналістичних досліджень і перетворило сучасну українську криміналістику на гуманітарну науку про кримінальне розслідування, аналогом якої можна вважати дисципліну Criminal Investigations у США. Водночас розділи криміналістичної техніки та судової експертизи належно не розвиваються через відсутність чіткого розуміння обсягу та місця відповідних знань у наявній системі наук. Природничо-технічної дисципліни на зразок Forensic Science в Україні немає, а відповідні положення розглядаються в різних науках, зокрема, криміналістиці, судовій експертизі, судовій медицині, судовій психіатрії, біології, хімії, машинознавстві тощо. Зазначені обставини не дають можливості формувати системні знання про використання досягнень природничо-технічних наук у вирішенні завдань кримінального судочинства.

Для удосконалення вітчизняних уявлень про криміналістику з огляду на досвід США та інших країн, які диференціюють природничо-технічні та юридичні знання про прийоми, засоби й методи доказування, видається доцільним здійснити перегляд усталених поглядів на цю науку з метою: повернення до концепції її подвійної (природничо-технічної та юридичної) природи; уточнення предметної галузі криміналістичної техніки й формування цього розділу як потужної системи природничо-технічних галузей на зразок Forensic Science; поглиблення вивчення питань щодо співвідношення з криміналістикою таких наук, як теорія ОРД, судова експертиза, юридична психологія, судова медицина, судова психіатрія й можливостей інтеграції відповідних досягнень у межах природничо-технічних і юридичних розділів криміналістики; уточнення системи

криміналістики в напрямі формування її трьохчленної структури: 1) загальні положення криміналістичної науки; 2) природничо-технічна криміналістика; 3) юридична криміналістика.

Уважаємо, що реалізація зазначених положень надасть новий поштовх у розвиток знань про природу й систему криміналістики як науки та пошук способів виходу з нинішнього кризового становища цієї галузі знань в Україні.

Використані джерела:

1. Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность*. Москва, 1938. № 6. С.56-82.
2. Сокол В. Ю. Кризис отечественной криминалистики : монография. Краснодар, 2017. 332 с.
3. Сегай М. Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність. *Вісник Академії правових наук*. 2003. № 2-3. С. 740-762.
4. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. Москва : Норма, 2005. 656 с.
5. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
6. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2016. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. 952 с.
7. English Oxford Living Dictionaries. URL : https://en.oxforddictionaries.com/definition/forensic_science (дата звернення: 01.09.2018).
8. Saferstein Richard. *Criminalistics: An Introduction to Forensic Science*. Prentice Hall, 2011 p. 551.
9. Forensic Science HQ. URL : <http://forensicsciencehq.com/disciplines/> (дата звернення: 01.09.2018).
10. National Research Council. 2009. *Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward*. Washington, DC: The National Academies Press. – 348 p.
11. Moenssens A., Starrs J., Henderson C. Inbau F. *Scientific Evidence in Civil and Criminal Cases*. Fourth edition. Westbury, New York, The Foundation Press, Inc., 1995. 1241 p.
12. Lyman, Michael D. *Criminal investigation : the art and the science* / Michael D. Lyman. 6th ed. Published by Prentice Hall. 2011. 668 p.
13. Michael L. Birzer and Cliff Roberson. *Introduction to Criminal Investigation*. CRC Press, Taylor & Francis Group, 2012. 372 p.
14. James W. Osterburg, Richard H. Ward *Criminal Investigation: A Method for Reconstructing the Past*, Sixth Edition. 2010. 654 p.
15. FBI Domestic Investigations and Operations Guide (DIOG). URL: <https://vault.fbi.gov> (дата звернення: 01.09.2018).
16. Investigation Reference Material. URL: <https://www.app.college.police.uk/app-content/investigations/linked-reference-material/> (дата звернення: 01.09.2018).
17. Fraud. A guide to its prevention, detection, and investigation. URL : <https://www.pwc.com.au/consulting/assets/risk-controls/fraud-control-jul08.pdf>. (дата звернення: 01.09.2018).

Стаття надійшла до редколегії 17.09.2018

Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Возможности развития криминалистической науки в Украине с учетом опыта США

В статье рассмотрены проблемные вопросы природы науки криминалистики в Украине и возможности ее развития с учетом опыта США. Причиной существующего кризиса в криминалистике Украины видится доминирование устаревших теоретических положений, разработанных еще в советское время, что привело к возникновению принципиальных отличий от криминалистики западноевропейских стран, Великобритании и США.

На основании изучения отечественных и зарубежных источников проведен сравнительный анализ систем криминалистической науки в Украине и США. Авторы предлагают вернуться к концепции ее двойной (естественно-технической и юридической) природы, уточнить предметную область криминалистической техники и систему криминалистики в целом, пересмотреть вопрос о соотношении криминалистики с другими науками.

Ключевые слова: криминалистика в Украине, криминалистика в США, судебная наука, уголовное расследование, природа криминалистики.

Stepaniuk R., Lapta S. Opportunities for the Development of Criminalistic Science in Ukraine Considering the USA Experience

In the article authors considers issues of the nature of science of Criminalistics in Ukraine and its prospects for development considering US experience. On the basis of brief analysis of the history of origin and development of Criminalistics in Ukraine, they established reasons of crisis in this science and named the main one – the domination of the outdated theoretical concepts developed in Soviet times as regards its exclusively legal nature, which is fundamentally different from the Criminalistics of Western European countries, the United Kingdom and the United States. Such domination led to the fact that its natural and technical direction was actually neglected.

The authors established that there are two main disciplines in US that aimed at investigating crimes: Criminal Investigations and Forensic Science that complement each other. At the same time Criminalistics in Ukraine is very similar to Criminal Investigations in US by structure and content. In both countries they are taught in law schools, and practical recommendations are applied in the activities of law enforcement agencies for the detection and investigation of crimes.

The authors concludes that there is no natural-technical discipline like Forensic Science in Ukraine, and the relevant provisions are considered in various disciplines, in particular, Criminalistics, Forensic Expertise, Forensic Medicine, Forensic Psychiatry etc. that are not united in a single discipline.

Taking into account the foregoing they offer: to return to the concept of its dual (natural-technical and legal) nature; to clarify of the field of Criminalistics technique and to form this section as a powerful system of natural-technical sciences such as Forensic Science; to specify the system of Criminalistics in the direction of forming its three-member structure: 1) general provisions of Criminalistics; 2) natural-technical Criminalistics; 3) legal Criminalistics.

Keywords: Criminalistics in Ukraine, Criminalistics in US, Forensic Science, Criminal Investigations, nature of Criminalistics.

УДК 351.74(474.2)

В. В. Чумак

ПРИНЦИПИ ТА СПОСОБИ РЕФОРМУВАННЯ ПОЛІЦІЇ В ЕСТОНІЇ

Зазначено, що реформа поліції в Естонії розпочалася зі змін у структурі Міністерства внутрішніх справ, але при цьому на початковому етапі ключовим завданням було зберігати кадри.

Підкреслено, що основною суттю реформи поліції в Естонії – це перехід від озброєного, воєнізованого органу – до органу, який надає сервісні послуги населенню.

Наголошено, що процес реформ поліції в Естонії був досить довготривалим та складним; потребував витримки часом задля успішного свого завершення. Естонія при реформуванні правоохоронної системи відійшла від застарілих форм і методів процесу реформування та взяла вектор на європейські стандарти реформування. Основними принципами реформування поліції в Естонії є: довіра населення до діяльності поліції (або так званий «community policing»), відкритість, дисципліна та боротьба з корупцією.

Ключові слова: способи, принципи, поліція, реформа, Естонія.

Постановка проблеми. Революція Гідності 2014 року показала прагнення українського народу до самовизначення та прагнення до європейських цінностей і як результат – здійснила значний вплив на дальший розвиток державотворчих процесів, зокрема, що стосується реформ у правоохоронній сфері. Саме 2015 рік вважається початком реформування колишньої міліції, це пов'язано з прийняттям нового Закону України «Про Національну поліцію», який було прийнято 02 липня 2015 року. Як слушно зазначає В.А. Глуховець, реформування Національної поліції, як і всіх інших правоохоронних органів, що триває на сьогодні, покликане змінити репресивну модель правоохоронних органів у демократичну модель, направлену на служіння та захист прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення публічної безпеки й порядку, надання послуг у правоохоронній сфері [1, с. 20].

Заходи, що здійснюються на сьогодні в правоохоронній системі, направлені на очистку кадрів та боротьбу з корупцією в умовах сучасних глобалізаційних процесів та євроінтеграції українського суспільства. В Україні питання реформування правоохоронної системи є одним з актуальних, оскільки від ефективної діяльності поліції залежатиме належний публічний порядок та безпека, а також повною мірою будуть захищатися права та основоположні свободи людини. У зв'язку з цим актуальним є вивчення зарубіжного досвіду, а особливо, коли йдеться про позитивний. За таких умов суттєвого значення набуває досвід держав, які раніше входили до складу СРСР, а нині є повноправними членами Європейського Союзу – це держави Прибалтики: Литва, Латвія, Естонія [2, с. 5-6].

Значної уваги заслуговує така країна, як Естонія, що має позитивний досвід реформування правоохоронної системи. Адже поліцейська система Естонії відноситься до найбільш ефективно діючої системи Європи. Крім того, Естонія – країна, що належить до континентальної правової сім'ї, як і наша держава [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні питання реформування правоохоронної системи висвітлювали в працях такі провідні вчені, як: В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, О. Ф. Андрійко, В. І. Борисов, С. Д. Гусарев, М. І. Ануфрієв, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, С. М. Гусаров, В. М. Бевзенко, А. Т. Комзюк, М. В. Корнієнко, К. Б. Левченко, Г. О. Пономаренко, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська та інші. Однак не були повною мірою досліджені питання реформування правоохоронної системи в країнах Прибалтики, зокрема Естонії.

Формування цілей. Автор має на меті визначити принципи та способи реформування поліції в Естонії та висвітлити певні позитивні моменти в досвіді Естонії, що мають стати в нагоді під час реформування Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Естонія або Естонська Республіка – країна з демократичними принципами парламентської форми правління. Естонія як незалежна держава постала 21 лютого 1918 року після Жовтневої революції й проіснувала до 16 червня 1940 року – початку радянської окупації [4, с. 55]. Реформування правоохоронної системи в Естонії відбувалося протягом досить тривалого часу, починаючи з 1991 року. Як зазначає колишній генеральний директор Департаменту поліції Естонії Роберт Антропов, реформа поліції має відбуватися в рамках загальнодержавної моделі будівництва з огляду на специфіку кожного окремо взятого регіону. Головне – це відхід від радянських принципів, коли роботу міліції оцінювала влада [5].

Реформа поліції в Естонії розпочалася зі змін у структурі Міністерства внутрішніх справ, але на початковому етапі ключовим завданням було зберегти кадри. Колишній директор центральної кримінальної поліції Андрес Анвельт підкреслює, що спочатку було ліквідовано систему Міністерства внутрішніх справ, у результаті чого відійшов центральний апарат зі своїми парткоматами, штабами та тиловими генералами. На чолі поліції став директор Департаменту поліції, який увійшов на рівних з іншими департаментами (міграційна служба, рятувальники тощо) у структуру знову створеного Міністерства внутрішніх справ [6].

Як зазначає М.В. Фільштейн, досвід Естонії свідчить, що прагнення України стати частиною Європейського простору має реалізовуватися через реформування всіх сторін життя, зокрема у сфері внутрішніх справ: спочатку проводяться потрібні реформи й лише потім ми отримуємо членство в Європейському Союзі, а не навпаки, як думає значна частина суспільства – спочатку нас приймають у європейську сім'ю, а потім ми реформуємося [2, с. 25].

Позитивний досвід Естонії передбачає низку принципів та керівних ідей, які були закладено в основу реформування правоохоронної системи. Зокрема, до них відносять:

1) підвищення рівня довіри населення до поліції. Цей принцип передбачав сучасний «community policing» – це першочергове завдання, де треба було бути завжди поруч з людьми для оперативного реагування на їхні

виклики. Зокрема, як зазначає генеральний директор Департаменту поліції Естонії Роберт Антропов, саме при такій взаємодії видно, що поліція не лише карає, але й захищає людину. Мається на увазі патрулювання вулиць, камери відеоспостереження [5]; Для реалізації принципу «community policing» поліцейським було поставлено завдання зі швидкого та оперативного реагування на звернення громадян, ефективної протидії злочинності та розкриття злочинів. Адже при реформуванні брали за основу тезу про те, що діяльність поліції мають оцінювати люди.

2) відкритість діяльності поліції – цей принцип є продовженням попереднього при вирішенні завдань, що покладаються на органи поліції. Зокрема, відкритість – означає, що поліція при виконанні завдання із забезпечення громадського порядку діє публічно, відкрито, не приховуючи свою приналежність до правоохоронної системи, швидко реагує на будь-які протиправні дії чи звернення громадян та інше;

3) дисципліна – є одним із ключових принципів реформування правоохоронної системи, що полягає в бездоганному, точному та неухильному дотриманні поліцейського статуту та кодексу поліцейської етики при виконанні завдань, що покладаються на органи поліції. Особливо це має значення при патрулюванні вулиць, коли діяльність поліції є публічною й за поліцейським здійснюється контроль та оцінка серед населення, що надалі становить рівень довіри людей до діяльності поліції загалом;

4) боротьба з корупцією – це, безперечно, основний серед принципів реформування, оскільки передбачає жорсткі санкції стосовно поліцейського за будь-які прояви корупції. Боротьба з корупцією розпочалась із внутрішньої чистки серед кадрів у поліції. Якщо раніше ніхто не контролював поліцейського, і він міг скоїти правопорушення, то сьогодні його колеги зобов'язані доповідати про це керівництву. Також для досягнення цієї мети було створено відповідну структуру, що здійснює контроль над діяльністю поліцейських, а також здійснюється контроль з боку прокуратури та Федеральної служби безпеки [5].

З огляду на вищезазначені принципи реформування правоохоронної системи керівництво визначило в такий спосіб очистити кадри серед керівників поліції. Естонія як невелика країна вважала недоцільним мати велику кількість керівного апарату, натомість збільшити кількість рядових поліцейських. Адже, як зазначає Роберт Антропов, ми пішли шляхом «менше керівників – більше поліцейських» – тих, хто буде постійно на видноті, які будуть здатні захистити людей, професійно реагувати на правопорушення тощо [5]. Надалі для досягнення цілей «community policing» було започатковано громадський контроль з боку населення за діяльністю поліцейських. Зокрема, здійснюється щомісячний звіт керівника поліції перед містом за виконану роботу, відбувається безпосередній контакт населення з поліцейськими, з органами місцевого самоврядування, комісією з правопорядку. В обов'язковому порядку проводиться щорічний звіт керівника поліції мерові та відповідному департаменту про стан злочинності.

Тобто основною суттю реформи поліції в Естонії – це перехід від озброєного, воєнізованого органу – до органу, що надає сервісні послуги населенню. Значні зміни відбулися при інтеграції Естонії в Європейський Союз. Кількість діючих префектур поліції зменшили до чотирьох, а новітній поділ територіальних органів правопорядку не збігався з адміністративними кордонами. За задумом реформи це повинно зменшити ризики корупційних проявів, що існували в центральному апараті.

Позитивним досвід реформування правоохоронної системи в Естонії також підтверджується відповідними статистичними даними по розкриттю злочинів. Скажімо, зменшилася кількість убивств 365-80 (1994-2010 рр.), збільшилася довіра населення до діяльності поліцейських – 2015 року цей показник досяг 84 %, а 2017 року – майже 90%.

Аналіз проведених досліджень свідчить про високий рівень довіри населення до діяльності поліцейських через прозорість у їхній діяльності та реальне здійснення захисту прав та свобод людини, профілактика та протидія правопорушенням, забезпечення охорони публічної безпеки та порядку. Одним з якісних показників успішної реформи є зміна ставлення до поліції загалом та до поліцейського зокрема, окремого громадянина. Успішна реформа правоохоронної системи – це перехід до сервісного центру надання якісних послуг з повагою до кожного громадянина, де за основу взято європейську модель взаємодії поліції з населенням – «community policing». На думку М. В. Фільштейн, це привело до мінімізації втручання поліції в суспільне життя та збільшення поваги населення до поліцейських органів, бажання надавати їм усіляку потрібну допомогу [2, с. 176].

Висновки. Отже, зазначимо, що процес реформ поліції в Естонії є досить довготривалим та складним, який потребував витримки часом задля успішного свого завершення. Естонія при реформуванні правоохоронної системи відійшла від застарілих форм та методів процесу реформування та взяла вектор на європейські стандарти реформування. Основними принципами реформування поліції в Естонії є: довіра населення до діяльності поліції (або так званої «community policing»), відкритість, дисципліна та боротьба з корупцією.

В Україні ж при дальшому реформуванні правоохоронної системи увага має бути зосереджена на професійному забезпеченні діяльності поліцейських під час вирішення ними завдань, які закріплені в статті 2 Закону України «Про Національну поліцію», а також визначенні власних ключових напрямів розвитку поліцейської діяльності, одним з яких має стати – підвищення рівня населення до діяльності української поліції. Тому єдиною умовою для успішного завершення реформи поліції в Україні є налагодження механізму співпраці поліції з населенням на засадах партнерства, що підвищить рівень довіри до поліції та зменшить ризики правопорушень.

Використані джерела:

1. Глуховеря В. А. Національна поліція: стан та проблеми реформування. *Форум права*. 2016. № 5. С. 20-23. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_5_5.pdf (дата звернення: 04.07.2018).

2. Фільштейн М. В. Поліцейські органи Прибалтійських держав – членів Європейського Союзу (Латвія, Литва, Естонія): організація та правове забезпечення діяльності у сфері внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 228 с.

3. Давидова А. А. Міжнародний досвід організації та діяльності правоохоронних органів (на прикладі Франції). *Актуальна юриспруденція*: юридичні науково-практичні Інтернет конференції. URL : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=175%3A20n-12-15-13-31-19&catid=34%3A-6&Itemid=42&lang=ru (дата звернення: 04.07.2018).

4. К. М. Вітман. Мовна політика Естонії: джерела й наслідки застосування URL : http://www.ipiend.gov.ua/uploads/pm/pm_19/bitman_movna.pdf (дата звернення: 04.07.2018).

5. Реформа полиции в Эстонии. Новая неделя. Итоги. URL : <http://kaknado.info/home/Реформа-полиции-в-Эстонии/> (дата звернення: 04.07.2018).

6. Моя Эстония. Полиция все время реформируется. По данным эстонского Института памяти (EestiMälulintituut) Гоча Белгадзе. URL : http://www.myeestonia.ru/publ/policija_postojanno_reformiruetsja/14-1-0-793 (дата звернення: 04.07.2018).

Стаття надійшла до редколегії 07.07.2018

Чумак В. В. Принципы и способы реформирования полиции в Эстонии

Отмечено, что реформа полиции в Эстонии началась с изменений в структуре Министерства внутренних дел, но при этом, на начальном этапе ключевой задачей было сохранять кадры.

Подчеркнуто, что основной сутью реформы полиции в Эстонии – это переход от вооруженного, военизированного органа – в орган, предоставляющий сервисные услуги населению.

Отмечено, что процесс реформ полиции в Эстонии был достаточно длительным и сложным; нуждался выдержки времени для успешного своего завершения. Эстония при реформировании правоохранительной системы отошла от устаревших форм и методов процесса реформирования и взяла вектор на европейские стандарты реформирования. Основными принципами реформирования полиции в Эстонии являются: доверие населения к деятельности полиции (или так называемый «community policing»), открытость, дисциплина и борьба с коррупцией.

Ключевые слова: пути, принципы, полиция, реформа, Эстония.

Chumak V. Principles and Methods of Reforming Police in Estonia

It is noted that the reform of the National Police, as well as all other law enforcement agencies, which is ongoing today, is intended to change the repressive model of law-enforcement bodies into a democratic model aimed at serving and protecting the rights, freedoms and legitimate interests of citizens, ensuring public safety and order, providing services in the law enforcement sphere.

It was pointed out that the militia reform in Estonia began with changes in the structure of the Ministry of Internal Affairs, but at the same time, at the initial stage, the key task was to keep staff.

It is emphasized that the main essence of the reform of the police in Estonia is the transition from an armed, paranoid body to a body that provides services to the population.

It is noted that the process of police reforms in Estonia was quite long-term and complicated, which required time elapses for successful completion. Estonia, when reforming the law-enforcement system, departed from obsolete forms and methods of the reform process and took the vector for European reform standards. The basic principles of the police reform in Estonia are: public confidence in the activities of the police (or so-called "community policing", openness, discipline and the fight against corruption).

It was emphasized that the high level of public confidence in the activities of the police through the transparency of their activities and the real implementation of the protection of human rights and freedoms, prevention and counteraction to the offense, ensuring public safety and order. One of the qualitative indicators of a successful reform is a change in the attitude towards the police in general and the police officer, in particular, the individual citizen. Successful reform of the law enforcement system is the transition to a service center providing quality services with respect to every citizen. Where based on the European model of police-community interaction - "community policing".

Keywords: ways, principles, police, reform, Estonia.

УДК 343.71

К. В. Шахова

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА ФАКТОМ УЧИНЕННЯ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджено проблематику оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів. На підставі проаналізованої фахової літератури та емпіричного матеріалу визначено як поняття дефініції окресленого процесу, його межі та складові, так і сучасні проблемні аспекти такої діяльності. Зазначено, що окремі проблемні аспекти пов'язані з тим, що оперативні та слідчі працівники не належно володіють знаннями щодо тактичних особливостей здійснення оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів.

Ключові слова: оперативно-розшукове забезпечення, кримінальне провадження, статеві злочини, право особи на статеvu свободу та статеvu недоторканість особи.

Постановка проблеми. Захист прав громадян є однією з найважливіших функцій Української демократичної правової держави. Указана функція виражається в тому, що відповідні правоохоронні органи України здійснюють виявлення, попередження та припинення, а також досудове розслідування кримінальних проваджень, зокрема в спосіб збору та фіксації фактичних даних про можливу протиправну діяльність окремих осіб і груп, за допомогою застосування сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності [1]. Тобто в процесі оперативно-розшукової протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи підрозділи кримінальної поліції використовують увесь комплекс можливостей оперативно-розшукової діяльності. Проте після аналізу емпіричних матеріалів констатуємо, що на сьогодні лише в третині учинених злочинів досліджуваної категорії встановлено винних осіб [2], отже

на окрему увагу з боку науковців заслуговує здійснення оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Водночас респонденти зазначають, що в окресленому процесі в практичній діяльності є чимала кількість проблемних аспектів, які потребують термінового вирішення. З огляду на зазначене вважаємо за доцільне розглянути окреслене питання та визначити не тільки наявні проблемні питання, а й запропонувати перспективні способи їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці різних галузей юридичної науки досліджували окремі аспекти протидії статевим злочинам, серед них К. В. Антонов, О. Ю. Анциферов, А. В. Баб'як, О. М. Бандурка, В. Я. Горбачевський, М. В. Гусаров, С. М. Гусаров, І. М. Даньшин, О. О. Житний, О. Ю. Зуев, А. М. Кислий, М. Й. Коржанський, Б. Д. Леонов, В. В. Лисенко, О. М. Литвинов, Л. А. Мазур, В. А. Некрасов, Ю. Ю. Орлов, В. В. Плукар, М. А. Погорельцький, В. Д. Пчолкін, С. В. Слінько, М. В. Стащак, Р. Л. Степанюк, В. Б. Харченко, В. В. Шендрик, О. О. Юхно та інші. Проте аналізуючи роботи названих учених, доходимо висновку, що питання оперативно-розшукового забезпечення підрозділами кримінальної поліції досудового розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи хоча й досліджувалось, однак існує ще низка невіршених раніше, а також новітніх проблем теоретико-концептуального, правового та організаційно-тактичного характеру, зокрема щодо співпраці оперативних і слідчих підрозділів під час протидії окресленому виду злочинності.

Формування цілей. Метою статті є визначення проблемних аспектів оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень як явище та процес оперативно-розшукової діяльності, зокрема протидії злочинності, протягом останніх років перебуває в центрі уваги вітчизняних науковців. На думку М. В. Стащака, узаконено пов'язано з тим, що за останнє десятиліття поняття «оперативно-розшукове забезпечення» переживає як період актуалізації, повернення з пасивного запасу наукової терміносистеми, так і паралельно проходить процес переосмислення [3, с. 227-228]. Водночас В. В. Давиденко окреслене пояснює тим, що оперативно-розшукове забезпечення досудового розслідування злочинів є функціональним обов'язком органів досудового розслідування та оперативних підрозділів кримінальної поліції, заснованим на вимогах кримінально-процесуального й оперативно-розшукового законодавства; запорукою успішного розслідування кримінальних проваджень, відкритих за фактом учинення злочинів цієї групи; створюється в тісній взаємодії слідчих органів і оперативних підрозділів кримінальної поліції з огляду на функціональне розмежування їх повноважень; дає змогу зберегти показання свідків, базу, речові докази та нейтралізувати кримінальну протидію підозрюваних, обвинувачених, а також осіб з їхнього оточення [4].

Підтримуючи думку цих учених, зауважимо однак, що передусім окреслене становище пов'язано зі змінами в оперативно-розшуковому та кримінальному процесуальному законодавстві, що відбулись останніми роками. Зокрема, якщо за КПК 1960 року після реєстрації злочину в журналах єдиного обліку оперативні працівники протягом десяти днів мали змогу провести первинну перевірку та лише після отримання конкретизуючих даних спрямовували зібрані матеріали до слідчого підрозділу для прийняття відповідно рішення, то за нормами чинного кримінального процесуального законодавства відразу після отримання територіальним органом поліції інформації про злочин керівник слідчого підрозділу приймає рішення про відкриття кримінального провадження, а оперативні працівники лише постфактум дізнаються про злочинну діяльність та залучаються до складу слідчо-оперативних груп. Тобто за старим законодавством оперативні працівники не тільки мали можливість отримати первинно оперативно-розшукову інформацію, а й були уповноважені на проведення оперативно-розшукових заходів тільки на підставі прийняття особисто рішення про доцільність такої діяльності, на сьогодні ж вони не володіють будь-якою ініціативою в кримінальному провадженні та обмежені межами доручення, наданого слідчим. Отже, одразу після реєстрації злочину, відкриття кримінального провадження та створення слідчо-оперативної групи оперативні підрозділи розпочинають оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень. Щодо цього серед науковців у галузі оперативно-розшукової діяльності постає питання про суб'єктів оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень, з якими взаємодіють оперативні працівники, межі такої діяльності, заходи та засоби, що їм притаманні.

Скажімо, В. В. Сокурєнко та С. С. Чернявський вважають, що оперативно-розшукове забезпечення – це робота з оперативно-розшуковою інформацією, що за своєю сутністю є непроцесуальною [5, с. 249]. На нашу думку, таке визначення є надто вузьким та не передає реальних завдань, цілей і результатів оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження.

Натомість О. О. Подобний та М. В. Сташак пропонують більш ширше визначення досліджуваної дефініції.

Зокрема, О. О. Подобний зазначає, що оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження в справах про корисливо-наси́льницьку організовану злочинність – це система заходів, переважно негласного характеру, яку кваліфіковано здійснюють оперативні підрозділи під керівництвом слідчого та прокурора на стадіях досудового слідства та судового розгляду для створення оптимальних умов повного та об'єктивного процесу розслідування, припинення або нейтралізації протидії учасників організованого злочинного угруповання виконанню правоохоронної функції держави та правосуддя, забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства [6, с. 306].

Водночас М. В. Стацак пропонує під визначенням «оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження» розуміти одну з організаційно-тактичних форм оперативно-розшукової діяльності, основним призначенням якої є забезпечення ефективного, повного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, відшкодування матеріальних збитків, завданих підготовкою чи вчиненням злочину, за допомогою нормативно дозволених оперативно-розшукових можливостей [3, с. 236].

Ми поділяємо погляд М. В. Стацака про те, що оперативно-розшукове забезпечення є однією із форм оперативно-розшукової діяльності. Водночас опитані оперативні працівники зазначають, що оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень – це цілком погоджена діяльність, якою керують слідчий за кримінальним провадженням та процесуальний керівник.

Зауважимо також, що на думку оперативних працівників, оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень відбувається у вигляді певних взаємопов'язаних систем дій:

1) пов'язаних із виконанням доручень на проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема першочергових;

2) пов'язаних із виконанням доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

3) які не мають процесуального статусу, проте здатні надати можливість виявити інформацію, що становитиме інтерес для кримінального провадження.

З огляду на вищезазначене, а також чинне законодавство, зокрема у сфері протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження, на нашу думку, є цілеспрямованою, спільно погодженою зі слідчим підрозділом і процесуальним керівником діяльністю оперативних працівників у вигляді виконання доручень на проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій, а також проведення окремих заходів оперативно-розшукової діяльності для досягнення мети кримінального провадження з використанням засобів і сил оперативно-розшукової діяльності, а також виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину та визначення способів їх усунення.

Отже, наведене вище свідчить, що оперативно-розшукове забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевого злочинів – це певна діяльність оперативних працівників, яка здійснюється тільки під керівництвом та/або узгодженням зі слідчим за цим провадженням чи процесуальним керівником і направлена на протидію злочинам означеної категорії.

Водночас зауважимо, що на сьогодні в теорії оперативно-розшукової діяльності існує тенденція до розгляду оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень у спосіб визначення тактичних особливостей проведення певних процесуальних дій, до того ж здебільшого враховується лише діяльність слідчих або оперативних працівників, а такий

аспект, як здійснення взаємодії та залучення третіх осіб залишається поза увагою як науковців, так і практиків. На нашу думку, це є не зовсім правильно, оскільки в практичній діяльності процес оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення різних видів злочинів має свої особливості, які в дальшому впливають на існування тих чи інших проблем чи прогалин.

Аналіз емпіричного матеріалу свідчить, що для оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів характерні такі проблемні аспекти:

1) неврахування слідчими досвіду та думки оперативних працівників щодо доцільності проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій першочергових;

2) невикористання слідчими та оперативними працівниками допомоги психологів, психіатрів та інших спеціалістів при допиті потерпілої особи, що зрештою може допомогти визначити уточнювальні обставини вчиненого злочину;

3) формальне залучення до відпрацювання території вчинення статевого злочину працівників інших служб і підрозділів поліції, зокрема превентивної служби поліції (дільничних офіцерів поліції) та працівників ювенальної поліції;

4) формування упереджувального суб'єктивного ставлення більшості слідчих та оперативних працівників, зокрема осіб чоловічої статі, до потерпілих від звалтування чи статевих зносин у неприродній формі осіб як оману правоохоронних органів, через що відбувається затягування проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

5) невжиття оперативними та слідчими працівниками жодних заходів для недопущення тиску чи вчинення фізичної розправи з боку статевого злочину у випадку сімейного насильства або вчинення злочинних дій знайомою особою.

Аналізуючи вказану проблематику, доходимо висновку, що більшість із них пов'язана з потребою внесення змін до таких нормативних актів: Кримінальний процесуальний кодекс України, Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5, Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 та нормативні акти закритого характеру. До того ж окремі проблемні аспекти пов'язані з тим, що оперативні та слідчі працівники неналежно володіють знаннями про тактичні особливості

здійснення оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів.

Висновки. Підсумовуючи наведене, доходимо висновку, що на сьогодні в процесі оперативно-розшукового забезпечення кримінальних проваджень за фактом учинення статевих злочинів існують певні проблемні аспекти, пов'язані з недосконалістю чинного законодавства, а також неналежним рівнем знань слідчих та оперативних працівників про тактичні особливості використання можливостей оперативно-розшукової діяльності. Перспективними способами усунення цих проблем є як внесення змін до окремих нормативних актів, так і проведення спільних навчань для слідчих та оперативних працівників.

Використані джерела:

1. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 4651-VI. Редакція від 02.12.2012. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/page> (дата звернення: 01.09.2018).

2. Статистичні дані Генеральної прокуратури України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html> (дата звернення: 23.08.2018).

3. Стащак М. В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності: концептуальні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 355 с.

4. Давиденко В. В. Загальні засади оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування злочинів проти власності, що вчиняються в громадських місцях. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_5_18.pdf (дата звернення: 01.09.2018).

5. Сокурєнко В. В. Проблеми оперативно-розшукового забезпечення досудового розслідування у справах про фінансове шахрайство. *Науковий вісник КНУВС*. 2010. № 1. Ч. 2. С. 246-255.

6. Подобний О. О. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження про корисливо-насильницьку організовану злочинну діяльність. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_4_52 (дата звернення: 01.09.2018).

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2018

Шахова Е. В. Проблемные аспекты оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту совершения половых преступлений

В статье рассматривается проблематика оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту совершения половых преступлений. Анализируется профессиональная литература и эмпирический материал, на основании чего определяется как понятие дефиниции очерченного процесса, его границы и составляющие, так и современные проблемные аспекты такой деятельности. Указывается, что отдельные проблемные аспекты, связанные с незнанием оперативным и следственными работниками тактических особенностей осуществления оперативно-розыскного обеспечения уголовных производств по факту совершения половых преступлений.

Ключевые слова: оперативно-розыскное обеспечение, уголовное производство, половые преступления, право человека на половую свободу и половую неприкосновенность личности.

Shakhova K. Problematic Aspects of Operatively-Search Criminal Proceedings Ensuring on the Fact of Committing Sexual Offenses

The author in the article deals with the issues of operational-search criminal proceedings in connection with the commission of sexual crimes. In particular, the analysis of professional literature, the results of the survey of practical workers of investigators and operational units, on the basis of what is defined as the concept of the definition of the process, its boundaries and components, as well as the current problem aspects of such activities. It is noted that search operations to ensure criminal proceedings on the fact of committing sex crimes characterized by the following aspects of the problem, not taking into account the experience and investigative operatives thought about the feasibility of some covert investigation (search) action as a priority; the use by investigators and operational staff of the assistance of psychologists, psychiatrists and other specialists during the interrogation of the victim, which in the final results can help determine the refinement of the crime; formal involvement of employees of other syllables and police units, in particular the police pre-emptive service (police district police officers) and juvenile police officers, in the area of committing a sexual offense; formation of subjective formation most proactive investigative and operational staff including male victims to persons from rape or sexual intercourse in unnatural form as misleading law enforcement, and therefore there is the delay of certain investigative (detective) and covert investigative (detective) actions; non-acceptance by operational and investigative employees of any measures aimed at preventing pressure or committing physical abuse by a sexual offense in case of family violence or a familiar person.

Meanwhile, the author proposed to eliminate these problem by making changes to such regulations as the Criminal Procedure Code of Ukraine and interdepartmental and departmental normative acts. It is also indicated that certain aspects of the problem are related to the lack of knowledge of the operational and investigative staff of the tactical features of the operational investigation of criminal proceedings for the commission of sexual offenses.

Keywords: operative-search support, criminal proceedings, sexual crimes, the right of the person for sexual freedom and the person's sexual integrity.

РОЗДІЛ VI. НАУКОВЕ ЖИТТЯ

О. В. Батанов

КОНСТИТУЦІЙНЕ РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА ДЕРЖАВАХ-УЧАСНИЦЯХ ЄС¹

Еволюція демократичної державності в сучасному світі переконливо підтверджує, що до числа абсолютних цінностей конституційного рівня належить муніципалізм – система муніципальних ідей та фундаментальних принципів місцевого самоврядування, порядок його організації та функціонування, сукупність інститутів, що забезпечують реалізацію та захист прав і свобод особи на локальному рівні, а також механізми, які традиційно використовують для обмеження державної влади.

Розв'язання багатьох проблем теорії та практики сучасного муніципалізму нерозривно пов'язане з дослідженням організаційних і функціональних проявів життєдіяльності людини за місцем проживання. Оскільки муніципальна влада передусім є наслідком самоорганізації, самодіяльності, самодисципліни місцевих жителів, то її становлення та функціонування як цілісної системи має відбуватися насамперед у первинних ланках суспільства. Однією з форм самоорганізації соціальних систем (зокрема муніципальних) є територіальні самоврядні спільноти. Такі соціальні системи є найменшими соціальними одиницями територіального типу. Зовнішньо формальним вираженням асоціацій мешканців певних населених пунктів є територіальні громади – первинні суб'єкти муніципальної влади.

Констатуємо, що визнання місцевого самоврядування наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. ст. на міжнародному рівні як основи будь-якого демократичного ладу, з одного боку, значно посилює тенденцію глобалізації доктрини місцевого самоврядування та муніципального права, яка особливо рельєфно прослідковується в сучасних євроінтеграційних процесах, та з іншого – укріплює той факт, що більшість прав людини реалізується й переважно захищається переважно на локальному рівні, переконливо підтверджуючи правильність одного з девізів Дня Землі – «Мисли глобально, дій локально!».

Міське самоврядування, регіоналізація та децентралізація стають тепер провідними принципами демократичної внутрішньої та зовнішньої державної політики й конституційно-правового регулювання у розвинутих зарубіжних країнах. У світі все більше усвідомлюють те, що надмірний

¹ Рецензія на книгу: Чернеженко О. М. Міське самоврядування в Україні та державах-учасницях ЄС: конституційне регулювання й організаційні моделі : монографія / ред. В. Л. Федоренко. Київ : Ліра, 2018. 380 с.

централізм не змінює держави, а веде до нездатності державного апарату та фактичної девальвації конституційних норм. Зокрема, основна спрямованість принципу субсидіарності в ХХ ст. полягала в подоланні фашистських і соціалістичних тенденцій, захисті автономії особи та права на самоврядування низових політичних одиниць – територіальних громад. Субсидіарність організації влади тим самим протиставлялася тенденціям щодо авторитарної централізованої держави. Субсидіарність розглядали як передумову устрою, що базується на свободі: держава, дотримуючись принципу субсидіарності, гарантує своїм громадянам свободу і незалежність, а також місцеве й регіональне самоврядування. Захист свободи через реалізацію принципу субсидіарності на сьогодні проголошено однією з традиційних цінностей європейського політичного устрою. З одного боку, визнання та гарантування широкого каталогу прав територіальних колективів у демократичних країнах створює умови для формування в них моделі так званої «муніципальної держави», а з іншого – розвинуте місцеве самоврядування бачиться як «інструмент запуску» процесу євроінтеграції, транскордонного та міжконтинентального співробітництва.

Зазначимо, що світовій муніципальній практиці відомі цілком різні моделі, типи та системи місцевого самоврядування. На сьогодні в політично та соціально-економічно стабільних державах склалися власні, багато в чому унікальні та неповторювані, моделі місцевого самоврядування. Унаслідок того, що більшість цих держав пройшла загалом схожі етапи свого розвитку, і виходячи зі спільності їх цілей, завдань та інтересів, зауважимо, що всі ці моделі, безумовно, мають чимало подібних рис, проте не позбавлені й певної індивідуальності. Зокрема, спостерігаємо схожі моменти закріплення характеру повноважень місцевого самоврядування та його посадових осіб, близькі за змістом і формою механізми взаємовідносин, що виникають між ними, а також державними та муніципальними органами в процесі здійснення місцевого самоврядування тощо. Принциповим залишається те, що в усіх випадках держава залишає за собою право контролювати здійснення повноважень місцевими органами, що є вагомим елементом державного механізму загалом, підтверджуючи тим певну єдність діяльності держави та місцевого самоврядування.

У різних країнах застосовують різні системи управління на місцевому рівні (у межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць), на вибір яких впливають такі фактори, як: державний режим, форма державного устрою, неоднаковий підхід до розуміння сутності та природи державної влади, розмежування адміністративно-територіальних одиниць на «природні» і «штучні», національні та історичні особливості й традиції тощо.

Отже, монографічне дослідження О. М. Чернеженко «Міське самоврядування в Україні та державах-учасниках ЄС: конституційне регулювання й організаційні моделі» особливо актуальне в період розбудови суверенної, незалежної та правової української держави, а також в перспективі вдосконалення конституційної моделі місцевої демократії в

Україні з огляду на досвід конституювання місцевої демократії в сучасній Європі.

Як свідчить зміст монографії, авторка у результаті проведеного дослідження здійснила теоретичне узагальнення й доповнення наявної доктринальної бази щодо вивчення конституційних моделей місцевого самоврядування й специфіки правового регулювання організації муніципальної влади в державах-учасниках ЄС та України.

Про системність представлено дослідження свідчить цілісна й логічно послідовна структура монографії, а також така, яка відображає загальне бачення вченої щодо досліджуваної проблеми.

У першому розділі проаналізовано типологію та конституційно-правове регулювання моделей місцевого самоврядування в державах-учасниках ЄС і в Україні. Зосереджено увагу на Європейській хартії місцевого самоврядування як доктринальній основі моделі місцевого самоврядування в державах Європи.

У другому розділі досліджено конституційні основи моделей місцевого самоврядування в державах-учасниках ЄС, проаналізовано територіальну організацію та систему органів місцевого самоврядування в державах-учасниках ЄС.

У третьому розділі розглянуто питання функціонування та розвитку конституційної моделі місцевого самоврядування в Україні. Зокрема розкрито питання місцевої демократії та конституційної форми її реалізації в Україні.

Завершується монографічне дослідження розділом, у якому проаналізовано питання впливу конституційних моделей місцевого самоврядування в державах-учасниках ЄС на реформування місцевого самоврядування в Україні.

На особливу увагу заслуговує те, що в монографії досліджено міжнародні стандарти функціонування та розвитку демократичних моделей місцевого самоврядування в Європі, а також розкрито особливості регіональної політики ЄС та її вплив на вдосконалення конституційних моделей місцевого самоврядування в державах-учасниках ЄС і в Україні.

Результатами монографічного дослідження притаманний належний рівень інноваційності, до того ж положення з різним ступенем наукової новизни містяться в усіх розділах монографії.

З огляду на це рецензоване монографічне дослідження має не лише наукове значення, а й є виданням, яке можна використовувати як у навчальному процесі, так і в практичній діяльності фахівців у галузі конституційного та муніципального права, європейського права, порівняльного правознавства, політології тощо. Адже представлена монографія розрахована на доволі широку аудиторію, зокрема вона буде корисною і пізнавальною як для юристів, політологів, фахівців з муніципального управління та посадових осіб місцевого самоврядування, так і викладачів і студентів вищих закладів освіти, широкого загалу читачів, які цікавляться процесами асоціації України з Європейським Союзом загалом та рецепцією європейського муніципального досвіду зокрема.

Резюмуючи зазначимо, що рецензована монографія О. М. Чернеженко «Місцеве самоврядування в Україні та державах-учасницях ЄС: конституційне регулювання й організаційні моделі» є часною; рефлексує на динаміку розвитку євроінтеграційних процесів у перехідний період, на складність і суперечливість процесів запозичення та врахування в Україні європейського досвіду організації місцевого самоврядування, а також містить пропозиції щодо потреби вдосконалення законодавства та організаційних заходів у досліджуваній галузі, забезпечення постійної доктринальної та організаційної уваги до цієї проблеми конституційного права та процесу.

Рецензія надійшла до редколегії 20.09.2018

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Батанов О. В.** доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького (м. Київ)
- Безкровний Є. А.** старший викладач відділу підготовки прокурорів з організації роботи в органах прокуратури Національної академії прокуратури України (м. Київ)
- Берназюк Я. О.** доктор юридичних наук, професор кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського, заслужений юрист України (м. Київ)
- Блінова Г. О.** кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет (м. Дніпро)
- Бондар В. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової роботи Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Борець Т. О.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)
- Бочковий О. В.** кандидат юридичних наук, старший дослідник, провідний фахівець науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Волков І. А.** здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету №2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Гусєва В. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової експертології Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Дудоров О. О.** доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Загоруй І. С.** кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)

- Зайцев О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права №1, заступник директора Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Зеленов Г. М.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник відділу єдності правових позицій правового управління (III) департаменту аналітичної та правової роботи Апарату Верховного Суду (м. Київ)
- Ищенко І. В.** начальник Управління превентивної діяльності Головного управління Національної поліції в Одеській області (м. Одеса)
- Карчевський М. В.** доктор юридичних наук, професор, перший проректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Комарницький В. М.** доктор юридичних наук, професор, ректор Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Кравченко І. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри державно-правових наук Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Кривонос М. В.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії проблем попередження, припинення та розслідування злочинів територіальними органами Національної поліції України Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Латта С. П.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Лисенко А. М.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності та розкриття злочинів факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Лисенко І. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Національного технічного університету «ХПІ» (м. Харків)
- Литвинов О. М.** доктор юридичних наук, кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін і професійної психології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Северодонецьк)
- Мовчан Р. О.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця)
- Недов Р. С.** аспірант кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро)

- Нестерович В. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (м. Сєвєродонецьк)
- Павленко Т. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; старший науковий співробітник сектора дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків)
- Павшук К. О.** кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Плескач О. Ю.** здобувач кафедри оперативної-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Пономаренко О. С.** ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Рось А. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Савчук Т. І.** кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики та судової експертології факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Самбор М. А.** кандидат юридичних наук, начальник сектору моніторингу Придубцького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Прилуки)
- Сичов С. О.** ад'юнкт відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Стащак М. В.** доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри оперативної-розшукової діяльності та розкриття злочинів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Степанюк Р. Л.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Філіпенко В. Р.** студентка 2 курсу магістратури Інституту прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)
- Чумак В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)
- Шахова К. В.** кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Юхно О. О. доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Юхно М. О. здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків)

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

Науково-теоретичний журнал

Випуск 3 (83)

Українською та російською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 15990-4462 ПР від 20.11.2009

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Підписано до друку 28.09.2018.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 17,8.
Тираж 100 прим. Зам. № 2709-01.

Адреса редакції та видавця:
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401;
тел. (06452) 9-07-77; адреса електронної пошти: oonr_lduvs@meta.ua;
сайт: <http://lduvs.edu.ua>

Виготовлено згідно з наданим оригінал-макетом:
Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г.В.
вул. Бузника 5/1, м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007